Date despre autor
Introducere
Înțelesul unor nume și realități: românii și România
Cum se văd românii pe ei înșiși
Dintre traci s-au desprins daco-geții...
Cine erau daco-geții
„Noi de la Roma ne tragem": formarea poporului român și a limbii române
Lumea Evului Mediu
Domnia lui Mihai Viteazul (1593–1601) și unirea țărilor române
Secolul al XVII-lea:de la Mihai Viteazul la fanarioți și la Habsburgi
Epoca Luminilor (secolul al XVIII-lea)
Reformă și revoluție –prima jumătate a secolului al XIX-lea
Unitatea naționalăsau făurirea României moderne
România interbelică
România și al Doilea Război Mondial (1940–1945)
Spre totalitarismul comunist (1944–1947)
„Pe drumul construirii socialismului..." (1948–1989)
Noua libertate: speranțe, visuri,dezamăgiri, certitudini...
Referințe critice
Bibliografie

Carte Pentru Toți

IOAN-AUREL POP

SCURTĂ ISTORIE A ROMÂNILOR

LITERA
București
2020

Scurtă istorie a românilor

Ioan-Aurel Pop

Copyright text © 2020

Ioan-Aurel Pop

Copyright prezentare grafică © 2020

Grup Media Litera

Toate drepturile rezervate

Carte Pentru Toți este parte

a Grupului Editorial Litera

O.P. 53; C.P. 212, sector 4, Bucureşti, România

tel.: 021 319 63 93;

0752 101 777

e-mail: comenzi@litera.ro

Ne puteți vizita pe

www.litera.ro

Editor: Vidrașcu și fiii

Redactor: Ilieș Câmpeanu

Corector: Cătălina Călinescu

Copertă: Vladimir Zmeev, Vlad Panfilov

Tehnoredactare și prepress: Vlad Panfilov

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

POP, IOAN-AUREL

Scurtă istorie a românilor / Ioan-Aurel Pop. –

Bucureşti: Litera, 2020

ISBN 978-606-33-3720-8

ISBN EPUB 978-606-33-5229-4

94

Date despre autor

1929

La 13 septembrie, în comuna Țaga din județul Cluj, se naște Ioan Pop, fiul Anei și al lui Alexandru, tatăl lui Ioan-Aurel Pop.

1932

La 13 ianuarie, în localitatea Sântejude din județul Cluj, se naște Lucreția Pastor, fiica Anastasiei și a lui Grigore, mama lui Ioan-Aurel Pop.

1950

Ioan Pop se căsătorește cu Lucreția Pastor, după care se mută la Brașov.

1955

La 1 ianuarie se naște la Sântioana, în comuna Țaga din județul Cluj, Ioan-Aurel, unicul fiu al Lucreției și al lui Ioan Pop.

1962–1970

Urmează Școala Generală nr. 14 din Brașov, obținând premiul I în toți anii.

1970–1974

Studiază la Liceul Andrei Șaguna (acum colegiu național), secția umanistă, pe care îl absolvă ca șef de promoție. Îi sunt profesori doctori în specializările lor, și anume: Ion Topolog-Popescu, Constantin Cuza, Spiru Hoidas, Mircea Băltescu.

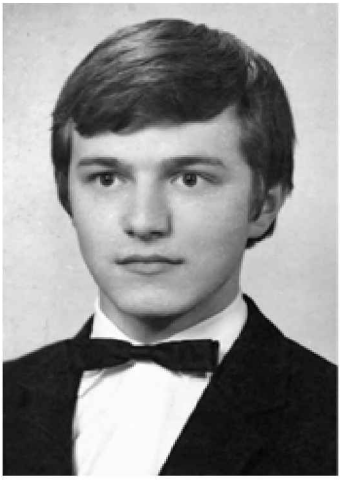

Licean

1974–1975

Îndeplinește serviciul militar cu termen redus la Sighetu-Marmației.

Cu mama, în timpul serviciului militar

1975–1979

Urmează cursurile Facultății de Istorie a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, Secția istorie-filosofie, specializarea istoria Evului Mediu, facultate pe care o absolvă ca șef de promoție.

Campusul studențesc, anii 1970

1979

La 14 iulie, la Cluj-Napoca, se căsătorește cu Amelia Piscanu, fiica Eugeniei și a lui Aurel.

1979–1984

Predă istoria la Liceul Industrial nr. 6 Cluj-Napoca.

1981

La 30 august se naște unicul copil, fiica Anca Dana.

1984–1990

Este asistent universitar la Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca.

1989

Obține titlul de doctor în istorie la Facultatea de Istorie și Filosofie a UBB, cu teza *Adunările cneziale din Transilvania în veacurile XIV–XVI*, sub coordonarea profesorului Ștefan Pascu, fost rector.

1990–1992

Este lector universitar la aceeași facultate.

Curs festiv de istorie, alături de profesorii Nicolae Bocșan, Marcel Știrban și Vasile Pușcaș

1991–1992

Este Visiting Professor (bursier Fulbright) la Universitatea din Pittsburgh, Pennsylvania, SUA.

1991

I se acordă Premiul George Barițiu de către Secția de științe istorice și arheologie a Academiei Române.

1992–1996

Este conferențiar universitar.

1996

Devine profesor universitar.

1993–2018

Este directorul Centrului de Studii Transilvane al Academiei Române.

1994–1995

Este director al Centrului Cultural Român din New York.

2000

Devine conducător de doctorat. De atunci a coordonat 65 de doctoranzi.

2001

Este ales membru corespondent al Academiei Române.

2001–2002

Este Visiting Professor la Universitatea din Trento, Italia.

2003–2007

Conduce Institutul Român de Cultură și Cercetare Umanistică din Veneția.

2003–2007

Este Visiting Professor la Universitatea Ca'Foscari din Veneția, Italia.

2012

Este ales rector al Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, funcție în care este reales în 2016 și pe care o ocupă și astăzi.

2010

Devine membru titular al Academiei Române.

2013

La 29 mai, susține discursul de recepție în Academia Română. Titlul acestuia este „Istoria și semnificația numelor de *român/valah* și *România/Valahia*"

Lansarea cărții Istoria ilustrată a României *la biblioteca Onisifor Ghibu din Chișinău*

2018

Este ales în funcția de președinte al Academiei Române.

Este Doctor Honoris Causa al universităților din Alba Iulia, Timișoara, Oradea, Cahul, Galați, al Universității Lucian Blaga din Sibiu, al Universității de Stat din Chișinău, al Universității

Pedagogice Ion Creangă din Chişinău, al Universităţii Petru Maior din Târgu Mureş, al Universităţii din Craiova şi al Academiei de Studii Economice din Bucureşti.

Decernarea diplomei de membru al International and Adult Continuing Education (IACE) Hall of Fame, SUA

Face parte din numeroase organisme naţionale şi internaţionale: membru al Comisiei de istorie a relaţiilor internaţionale din cadrul Comitetului International de Ştiinţe Istorice (Milano) din 1990, membru corespondent al Academiei de Ştiinţe, Litere şi Arte (Paris) din 1999, membru al Institutului pentru Întâlniri Internaţionale din Gorizia din 2005, membru al Ateneo Veneto din 2005, membru în Comitetul ştiinţific al Institutului pentru Cercetări de Istorie Socială şi Religioasă din Vicenza, Italia din 2006, membru al Academiei Europene de Ştiinţe şi Artă (Salzburg) din 2013, membru al International and Adult Continuing Education (IACE) Hall of Fame din 2013, membru în Colegiul Centrului European pentru Studii în Probleme Etnice al Academiei Române (2013), membru de onoare al Academiei de Ştiinţe a Moldovei (2015), membru titular al Accademia Nazionale Virgiliana din Mantova (2015), membru al Uniunii Scriitorilor (2017), director din 1994 al revistei *Transylvanian Review* a Centrului de Studii Transilvane al Academiei Române (cotată Thomson Reuters – ISI), membru în colectivul de redacţie al revistei *Promemoria*, revista Institutului de Istorie Socială, preşedinte al colectivului de redacţie al revistei *Articles. Creative Research and Art*, Haifa, Israel, membru în colegiul editorial al *Revistei de Politica Ştiinţei şi Scientometrie*, membru în consiliul ştiinţific al revistei *Magazin istoric*, membru în colegiul de redacţie al revistei *Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice şi Arheologie*, membru în colegiul ştiinţific al revistei *Analele Universităţii Ovidius* din Constanţa – Seria Istorie, membru în colegiul de redacţie al revistei *Academica* a Academiei Române, membru în colegiul de redacţie al revistei *Zagreb*, membru în colegiul de redacţie al *Revistei de Istorie a Moldovei*, membru al Comitetului Ştiinţific de Onoare al colecţiei *Corpus membranarum Capuanarum*, publicată de Edizioni Scientifiche Italiane şi Edizioni Palladio, membru în comitetul de onoare permanent al Anuarului Institutului Român de Cultură şi Cercetare Umanistică de la Veneţia, membru în consiliul ştiinţific al Anuarului Arhivelor Mureşene, membru în colegiul de redacţie al revistei *Akademos*, membru în consiliul ştiinţific al revistei *Banatica*, membru în comitetul ştiinţific al revistei *Synthesis*.

.

Introducere

Mulți spun că istoria este o poveste despre prezentul oamenilor care au trăit în trecut și, dintr-un anumit punct de vedere, au dreptate. „Povestea" aceasta a trecutului nu este însă una cu zmei, zâne și păduri fermecate, adică nu se bazează pe imaginație, ci este o relatare a aventurii umanității, făcută după criteriul adevărului omenește posibil.

Nu se poate să nu ne fi întrebat vreodată, fiecare dintre noi, ce rost are cunoașterea trecutului și să nu fi găsit felurite răspunsuri. Unii cred sincer că, în special astăzi, la începutul mileniului al III-lea, aplecarea asupra trecutului nu mai are vreo justificare și că ar fi mai bine să ne concentrăm asupra prezentului și viitorului. Alții, dimpotrivă, arată, cu mărturii solide, că istoria – adică întâmplările trecutului – continuă să fie un fel de „învățătoare a vieții", că fără temelia trecutului nu se poate construi prezentul și nici pregăti viitorul. Există chiar ideea că acela care stăpânește bine datele despre ceea ce a fost știe să nu mai repete greșelile trecutului și poate să prevadă viitorul. Între aceste păreri opuse, sunt o mulțime de opinii intermediare, interesante, importante și, unele, frumos exprimate.

Nu vom putea lămuri noi în această carte secretul cunoașterii trecutului, dar vom spune câteva păreri de bun-simț, câștigate din experiență. Așa cum viața omului – împărțită de mințile noastre în anii care au fost (trecut), care sunt sub ochii noștri (prezent) și care probabil vor veni (viitor) – este totuși una singură, tot așa și viața grupurilor de oameni (și a tuturor oamenilor) este unitară, continuă și curgătoare, ca un râu. Oamenii, cum știm, nu pot trăi separat, în singurătate, ci în grupuri mai mari sau mai mici, pe care le putem numi comunități omenești. Noi împărțim viața comunităților (familii, triburi, sate, provincii, popoare etc.) în trecută, prezentă și viitoare, dar ea este una singură. Altfel spus, ceea ce noi numim trecut a fost cândva prezent și chiar viitor, pentru noi înșine sau pentru cei care au trăit cândva. Trecutul este, prin urmare, o parte a vieții noastre, iar a elimina trecutul din viața noastră este ca și cum am tăia și îndepărta o parte dintr-un corp, dintr-un întreg. Trecutul unui om se mai poate numi amintire sau memorie. Să ne gândim cum poate exista printre noi un semen al nostru fără amintiri, fără gânduri despre trecut. De fapt, un asemenea om nu poate exista în condiții normale, fiindcă el este un infirm și trebuie tratat drept bolnav. Însăși inteligența umană nu poate fi imaginată fără amintiri, pentru că memoria este o parte alcătuitoare a inteligenței și, în fond, a înțelepciunii. La fel se întâmplă și cu amintirile colective – cum mai poate fi numită istoria –, în sensul că o comunitate care nu știe sau refuză să știe ce au făcut înaintașii ei ajunge bolnavă și se stinge treptat.

Românii sunt o astfel de grupare de oameni, existentă de peste o mie de ani (dar, prin strămoși, mult mai veche) și care are numeroase amintiri,

deosebite. Din păcate, amintirile sau, în cazul nostru, memoria popoarelor (adică ceea ce au păstrat popoarele despre moşii şi strămoşii lor) nu reprezintă chiar acelaşi lucru cu trecutul însuşi, cu viaţa care a fost demult. Viaţa de odinioară nu se mai întoarce niciodată şi nu o vom mai putea reînvia exact aşa cum a fost. Asta nu înseamnă că nu o vom putea cunoaşte, dar o vom face atât cât vom putea, pe baza mărturiilor rămase. Aceste mărturii se cheamă şi izvoare. Să comparăm viaţa unui popor cu un râu care curge mereu înspre vărsare: nu vom putea şti niciodată esenţa sau secretul acestei curgeri fără să ajungem la izvor, să vedem de unde porneşte râul respectiv. La fel, ca să înţelegem cum s-a dezvoltat un popor, trebuie să-i studiem izvoarele, adică mărturiile care ne conduc spre rădăcinile sale. De acest studiu se ocupă specialiştii numiţi istorici. Aceştia, după studii serioase, sunt capabili să cerceteze obiectele din trecut (unele îngropate în pământ), scrierile vechi (în limbi ciudate, pe marmură, papirus, pergament, hârtie etc.), monedele, sigiliile, stemele şi câte altele, spre a putea încerca refacerea vieţii oamenilor care au trăit altădată. În acest fel, prin scrierile acestor istorici, trecutul renaşte sub ochii noştri, niciodată exact cum a fost, dar aproape de ceea ce a fost, fiindcă ei, istoricii, sunt obligaţi de regula meseriei lor să caute adevărul, firește adevărul omenește posibil.

Prin urmare, trecutul înseamnă viaţă, iar viaţa trebuie respectată şi cunoscută în toate formele sale. Aşa stând lucrurile, trecutul nu este o vârstă de aur, nu este numai glorie, curaj şi mărire, dar nici numai suferinţă, laşitate şi rele, ci este ca viaţa, le cuprinde pe toate cele omeneşti. În acest fel, viaţa trecută a poporului român este plină de întâmplări de toate felurile, de la munca de fiecare zi până la petreceri pline de fast, de la războaie nimicitoare până la înălţarea de impresionante biserici, de la scrierea cărţilor până la horele cântate şi jucate de fete şi flăcăi, de la iubiri şi doruri până la uri şi plângeri, de la dărnicie până la egoism etc. Românii şi-au trăit de-a lungul vremii viaţa aşa cum au putut, nici mai bine şi nici mai rău decât alţii, decât vecinii lor, de exemplu. Oricum, nu se poate înţelege această viaţă a românilor fără ca ea să nu fie comparată cu a popoarelor din jur şi mai ales cu a popoarelor şi populaţiilor care trăiesc împreună cu românii. Românii nu au trăit niciodată izolaţi, despărţiţi de alţii, ci împreună cu alte grupuri. Cu acestea au convieţuit paşnic, dar s-au şi certat şi războit uneori, fiindcă aşa este viaţa, cum spuneam, plină cu de toate. Mai sunt voci care spun că studierea istoriei propriului popor ne conduce la sentimente egoiste faţă de noi înşine (sau la naţionalism) şi că s-ar cuveni să cunoaştem numai istoria omenirii. Poate că această idee sună bine la prima vedere, dar este ca şi cum am pretinde că spre a şti ce este pădurea nu trebuie să cunoaştem arborii care o alcătuiesc. Istoria fiecărui popor, dacă este cinstit scrisă, ne ajută să iubim şi să preţuim toate popoarele, adică omenirea.

Toate popoarele din lume și-au folosit uneori faptele trecutului pentru a însufleți curajul membrilor lor în momente grele, pentru a inspira încredere și bucurie. Mereu s-au dat exemple de demnitate, de bunătate, de virtute a unor personalități de odinioară pentru a face mai ușoară trecerea peste anumite crize, peste deznădejdi și suferințe. De multe ori, aceste episoade fericite de demult au fost exagerate. La fel s-a întâmplat și în cazul românilor, fapt pentru care unii au ajuns să urască istoria și să-i condamne pe istorici. Ceea ce este greșit și nepotrivit, fiindcă fapte cu adevărat bune există o mulțime în trecut, iar reînvierea lor nu poate fi decât lăudabilă. Cu toate acestea, când se reînvie pildele trecutului poporului român pentru oamenii de-acum, este necesar ca acestea să fie reale și nu inventate, pe de o parte, și să nu jignească și să ponegrească valorile altor popoare. Firește, acest lucru nu este ușor, dar trebuie să tindem spre el.

Nu există pe lumea asta popoare cu istorii bune și altele cu istorii rele, nici popoare cu trecut curat ca lacrima și plin numai de fapte bune, față în față cu altele, condamnate să facă numai rele și să fie urâte, ci există pur și simplu popoare egale, care trebuie respectate. Ca să putem înțelege și face acest lucru, trebuie însă să cunoaștem trecutul nostru și al celor din jur. Faptul nu ne va ajuta prea mult să prevedem viitorul – cum mai cred unii –, dar ne va face cu siguranță mai înțelepți și ne va pregăti ca să înțelegem mai bine și să prețuim viața pe care o trăim.

Înțelesul unor nume și realități: românii și România

Ce este România și cine sunt românii? Cel mai simplu am putea răspunde primei părți a întrebării că România este o țară, un stat. Numai că lumea are astăzi vreo două sute de state, marea lor majoritate membre ale Organizației Națiunilor Unite, situate pe cinci continente, de la San Marino, Vatican și Mauritius până la SUA, China, Brazilia și Noua Zeelandă. Trebuie, deci, să mai dăm câteva amănunte.

România este un stat european, așezat, pe linia est–vest, chiar în inima geografică a bătrânului continent, adică la egală distanță de Munții Ural (marginea de răsărit a Europei) și de coasta atlantică a Portugaliei (limita apuseană a Europei). Pe linia nord–sud însă, România este mult mai aproape de insula Creta, din Grecia (punctul cel mai sudic al Europei), decât de cel mai nordic loc al Europei, situat în Norvegia. Prin urmare, spre a fi mai exacți, România este așezată în centrul jumătății de sud a Europei. În pofida acestei poziții centrale, țara este considerată, de obicei, ca fiind „în Răsărit", din cel puțin două motive: primul provine din faptul că, începând cu secolele al XV-lea și al XVI-lea, motorul culturii și civilizației – un adevărat model pentru ceilalți – s-a mutat în vestul continentului, vechile țări de cultură bizantină rămânând la margine, undeva înspre est; al doilea motiv se află în denumirea recentă de Europa Răsăriteană *(Eastern Europe)*, dată în mod curent, la început de americani și apoi de toate popoarele occidentale, tuturor țărilor europene ajunse, după al Doilea Război Mondial, în sfera comunistă, dependentă de Moscova. Azi se vorbește mult despre Europa Centrală (sau Central-Răsăriteană), în care e cuprinsă adesea și România, dar conceptul este deocamdată prea recent spre a fi acceptat în conștiința publică. Sub aspect strict geografic, România nu se află nici în Balcani, fiindcă limita Peninsulei Balcanice este Dunărea, iar România este situată în proporție covârșitoare la miazănoapte de Dunăre, în regiunea Carpaților. Pentru mulți europeni însă, Balcanii țin, în limbajul de fiecare zi, „până spre Viena", așa că România este plasată de multe ori în aceeași regiune vastă, împreună cu Grecia, Albania sau Serbia, regiune considerată încă „butoiul de pulbere al Europei". Însă, deși nu se află în Peninsula Balcanică, ci la nordul acesteia, țara are legături vechi, istorice cu statele și cu popoarele balcanice. În plus, în Balcani au trăit și mai trăiesc încă grupuri destul de numeroase de români.

Ca mărime, România este o țară mijlocie, după scara europeană (din care lăsăm la o parte imensa Rusie, mai întinsă decât unele continente și situată în cea mai mare proporție în Asia), având aproape 240 000 de kilometri pătrați. Este mai redusă ca suprafață decât Franța, Germania, Spania sau Ucraina, este aproximativ egală cu întinderea Regatului Unit al Marii

Britanii și Irlandei de Nord, dar mult mai întinsă decât țări ca Elveția, Danemarca, Belgia, Olanda, Austria etc. De pildă, România are de circa opt ori suprafața Belgiei. Ca număr al populației sale, de aproximativ douăzeci de milioane de locuitori, România este tot la nivel mijlociu: are tot atâția locuitori cât Belgia și Olanda la un loc, mai mulți decât Finlanda, Norvegia și Suedia la un loc, dar mai puțini decât Polonia, Spania, Italia sau Franța, luate separat. La scară americană, suprafața României este aproximativ cât cea a statului Oregon, dar populația sa era comparabilă, până nu demult, cu cea a Californiei sau a Canadei[1]. România este mai întinsă și mai populată decât toți vecinii săi, cu excepția Ucrainei: e de peste două ori mai întinsă decât Ungaria, Bulgaria sau Serbia (luate separat) și de cinci ori mai mare decât Republica Moldova. Ungaria are, de exemplu, cam zece milioane de locuitori, Bulgaria opt milioane, iar Serbia, după desprinderea provinciei Kosovo, cam șapte milioane. Românii alcătuiesc cel mai numeros popor din sud-estul Europei, depășindu-i cu mult pe bulgari, sârbi, greci, albanezi, croați, macedoneni etc. Turcia (stat mare, cu aproape 80 de milioane de oameni), situată cu cea mai mare parte a teritoriului său în Asia Mică, nu poate fi socotită, sub aspect geografic, o țară europeană.

În România se află și o mare parte din Munții Carpați, cel mai important lanț muntos din Europa, după cel al Alpilor. Dacă admitem că forma de pe hartă a Munților Carpați seamănă cu cifra șase (scrisă în oglindă), atunci partea rotundă, ca un cerc, a acestei cifre, se află pe teritoriul României, iar partea curbată ca o virgulă trece în Uraina, Polonia și Slovacia și Cehia, cu prelungiri în Ungaria. Carpații au înălțimi de aproape 2 700 de metri (în România de peste 2 500). Restul țării este format din dealuri și podișuri – dintre care cel mai întins și cunoscut este Podișul Transilvaniei – și din câmpii, aflate spre margini, adică spre sud (Câmpia Română sau a Dunării), spre vest (Câmpia Tisei) și spre est (Câmpia Moldovei). Formele de relief sunt distribuite în proporții aproximativ egale: munții ocupă 31% din suprafață, dealurile și podișurile 33%, iar câmpiile 36%. Ele au o așezare echilibrată și armonioasă. În mijlocul țării se află Podișul Transilvaniei, străjuit de cercul Munților Carpați, ca zidul înconjurând o cetate, după cum scria demult istoricul și omul politic Nicolae Bălcescu; munții se sprijină în exterior pe dealurile subcarpatice și pe alte podișuri, similare unor contraforturi, care se pierd apoi treptat în cele trei câmpii.

România este și o țară dunăreană, deoarece Dunărea, cel mai important fluviu al Europei (dacă lăsăm la o parte Volga), străbate peste o mie de kilometri pe teritoriul său și o desparte de lumea balcanică. După ce trece prin patru capitale europene – Viena, Bratislava, Budapesta și Belgrad –, Dunărea se varsă în Marea Neagră printr-o deltă unică în lume, adevărat monument al naturii, situată pe teritoriul României. La Constanța (cel mai mare port al României), navele pot ajunge mai ușor decât prin deltă,

străbătând canalul Dunăre–Marea Neagră, construit de câteva decenii. Prin litoralul său marin, de circa 250 de kilometri, România este, ca și Bulgaria, Rusia, Turcia sau unele republici foste sovietice, o țară pontică (de la *Pontus Euxinus*, numele vechi greco-roman al Mării Negre actuale). Ieșirea la Marea Neagră îi asigură legătura mai strânsă cu lumea, spre Mediterana și de aici spre Oceanul Atlantic, prin strâmtoarea Gibraltar sau spre Oceanele Indian și Pacific, prin Canalul Suez. Dunărea și apoi Marea Neagră colectează apa celor mai importante râuri din zonă, care se află sau trec și pe teritoriul României: Prut, Siret, Tisa, Mureș, Olt, Someșuri, Crișuri, Târnave, Jiu, Argeș, Dâmbovița, Ialomița etc.

Cu alte cuvinte, dacă cineva dorește să găsească România pe hartă, trebuie să caute locul unde Carpații, Dunărea și Marea Neagră vin în contact.

România este un stat unitar (nu are, conform Constituției, teritorii autonome în cadrul său), alcătuit din etnici români în proporție de 90%. Restul locuitorilor sunt maghiari (peste 6%), romi, slavi, germani, turco-tătari, armeni, greci, evrei etc. Toate cele 19 minorități naționale (constituite în organizații proprii) sunt reprezentate, conform Constituției, în Parlamentul României, maghiarii prin alegeri (în acord cu norma generală de reprezentare), iar ceilalți prin desemnarea de către organizația fiecăruia a câte unui deputat din sânul lor. România este considerată un model european al relațiilor interetnice, deoarece are legi care sancționează aspru discriminarea, permite minoritarilor să devină politicieni profesioniști, acceptă învățământul în limbile diferitelor etnii și universitățile multiculturale.

Orice țară este formată din regiuni sau provincii istorice. Când vorbim de Franța, ne gândim la Burgundia, Bretania, Normandia sau Alsacia; când ne referim la Italia, avem înaintea ochilor Toscana, Lombardia, Campania, Veneto, Calabria, Liguria etc. În acest sens, România generică (lăsând la o parte granițele politice actuale) este formată din trei mari provincii istorice, anume Țara Românească, situată în sud, Moldova, în est și nord-est, și Transilvania, în vest și nord-vest. La rândul ei, Țara Românească are în componență Oltenia, Muntenia și Dobrogea; Transilvania cuprinde Transilvania propriu-zisă, Banatul, Crișana și Maramureșul, iar Moldova se compune din nucleul său vestic, situat între Carpații Orientali și Prut (Moldova propriu-zisă), apoi din Bucovina (a cărei parte nordică face parte astăzi din Ucraina) și din Basarabia (care alcătuiește, în mare măsură, din 1991 încoace, Republica Moldova). Ca stat unitar și modern, România s-a format abia în secolul al XIX-lea (și s-a desăvârșit abia în secolul al XX-lea) – ca și Germania sau Italia –, dar formațiuni politice medievale, cu numele de Țara Românească *(Valachia, Romania)*, au existat pe teritoriul său și în vecinătate încă din mileniul întâi al erei creștine.

Dintre toate vechile provincii românești, numai Basarabia – care nu a avut o tradiție politică distinctă de-a lungul timpului – formează azi un stat separat de România[2]. Numele oficial al acestui stat, făurit în 1991 și care cuprinde cea mai mare parte a Basarabiei, este Republica Moldova. Basarabia este numele care se dă în mod curent de către români (și anumiți străini), începând cu secolul al XIX-lea, jumătății de răsărit a Moldovei, cuprinse între râurile Prut (la vest) și Nistru (la est) și scăldate de apele Dunării și ale Mării Negre (la sud). A fost vorba atunci, la 1812, de o schimbare de nume prilejuită de desprinderea acestei jumătăți a principatului Moldovei din vechiul trup al țării și de ocuparea sa de către Imperiul Țarist. Până la acea dată, ceea ce numim astăzi Basarabia nu avea un nume distinct, chemându-se, ca și restul țării, Moldova. Totuși, numele de Basarabia nu a fost inventat atunci; el exista încă din Evul Mediu, dar se referea numai la o mică regiune situată la nord de gurile Dunării și de malul Mării Negre (până la vărsarea Nistrului) și care făcuse parte pentru un timp din Țara Românească, condusă de dinastia Basarabilor. Această zonă – chemată, prin urmare, la început, după numele dinastiei Țării Românești –, cunoscută apoi și ca Bugeac, a devenit în scurt timp parte integrantă a Țării Moldovei, după unificarea și centralizarea sa teritorială, petrecute spre finele secolului al XIV-lea și la începutul secolului al XV-lea. Principatul medieval al Moldovei, mărginit la vest de Munții Carpați, la est de Nistru și la sud de Dunăre și Marea Neagră, a rămas între limitele sale istorice până la 1484, când otomanii au ocupat două cetăți importante din sud, anume Chilia (de la Dunăre) și Cetatea Albă (de la vărsarea Nistrului în Marea Neagră). Mai târziu, la 1538, un nou teritoriu dinspre sud este rupt (tot de otomani) din trupul țării și transformat în provincie turcească; este vorba despre cetatea Tighina (numită în turcește și Bender), de pe Nistru, cu teritoriul din jur. Au fost și alte mărunte modificări de frontieră, dar, în linii mari, cu excepția acestor răpiri de teritorii dinspre sud, Moldova a rămas cuprinsă între Carpați și Nistru până la 1812. În 1812, rușii au extins vechea denumire de Basarabia asupra întregului teritoriu anexat de ei – circa jumătate din întreaga Moldovă istorică – devenit parte a imperiului țarilor până în 1917–1918. Între 1918 și 1940, regiunea dintre Prut și Nistru a fost parte a Regatului României. În perioada interbelică, autoritățile comuniste sovietice au creat la un moment dat o așa-numită republică moldovenească, la est de Nistru, unde trăia o destul de numeroasă populație de limbă română. În 1940, URSS a anexat Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herța, regiuni eliberate de armata română în 1941 și stăpânite de România până în 1944. Din 1944, aceste regiuni (Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herța) au intrat în componența URSS și au rămas cu acest statut până în 1991, la destrămarea statului sovietic. În cadrul URSS, unitatea istorică a acestor provincii și ținuturi românești a fost frântă în mod deliberat: nordul

Bucovinei împreună cu nordul și sudul Basarabiei au fost integrate în Republica Sovietică Socialistă Ucraineană, în vreme ce regiunea rămasă din Basarabia, căreia i s-a adăugat un teritoriu situat de-a lungul Nistrului, dar la răsărit de acest râu (locuit în parte tot de populație românească), avea să formeze, până la destrămarea URSS, Republica Sovietică Socialistă Moldovenească (practic, fără ieșire la Marea Neagră și la Dunăre). Câtă vreme a existat URSS, aceste fapte nu aveau o foarte mare importanță, fiindcă frontierele dintre așa-numitele republici unionale erau formale. Cum se știe însă, dezagregarea Uniunii Sovietice a creat peste tot numeroase probleme etnico-teritoriale între noile state, inclusiv în vechile zone locuite în majoritate de români. Republica Moldova nu cuprinde, cum ar fi fost firesc, toate teritoriile anexate de sovietici de la România în 1944: nordul Bucovinei, nordul și sudul Basarabiei fac parte din Ucraina, în vreme ce regiunile din stânga Nistrului împreună cu o fâșie din dreapta acestui râu (teritoriul din jurul orașului Tighina) au format o entitate secesionistă (despărțită, în fapt, de Republica Moldova), nerecunoscută de comunitatea internațională (dar sprijinită masiv de Rusia) și autointitulată „Republica Transnistria". În 1991–1992 are loc o confruntare armată între trupele transnistrene sprijinite de Armata XIV rusă și unități ale Republicii Moldova. Încetarea ostilităților a fost mediată de Rusia, Ucraina și România, dar nerespectarea acordului de pace (neretragerea trupelor ruseşti din Transnistria) a perpetuat până astăzi situația anormală de funcționare pe teritoriul Republicii Moldova a unei entități secesioniste. Republica Moldova numără peste patru milioane de locuitori (din care actualmente circa un milion trăiesc, la muncă, în afara țării), majoritatea absolută (între două treimi și trei sferturi) fiind de limbă maternă română.

Românii ar putea fi definiți, în grabă, drept locuitorii României și ai Republicii Moldova, numai că lucrurile nu sunt atât de simple. În primul rând, românii există în istorie cu mult înainte de a fi pe hartă un stat cu numele oficial de România, recunoscut ca atare de comunitatea internațională. Cronicarii moldoveni au redat cel mai bine, pentru prima oară în limba română, acest lucru, încă din secolul al XVII-lea, pentru ca învățatul principe Dimitrie Cantemir să dea acestei constatări o fundamentare științifică. În al doilea rând, deși toți locuitorii României pot fi numiți români, ei se cheamă astfel numai din punctul de vedere al cetățeniei, fiindcă naționalitatea lor nu este întotdeauna română. Cu alte cuvinte, maghiarii de pe teritoriul României, de exemplu (peste 6% din întreaga populație), nu pot și nu doresc să fie numiți români, cu toate că au acte de identitate românești. Aceștia se consideră parte integrantă a națiunii maghiare. Ei sunt, pentru a fi exacți, etnici maghiari de cetățenie română, iar unii dintre ei sunt de cetățenie română și maghiară în același timp. În al treilea rând, există foarte mulți români care nu trăiesc între granițele României și care nu sunt (decât,

eventual, în oarecare măsură) cetățeni români, dar se simt români și se consideră parte a poporului român de pretutindeni. Ne referim aici la marea majoritate a locuitorilor Republicii Moldova, care vorbesc românește și care sunt români (cu denumirea regională de moldoveni), dar nu fac parte din România. Cum s-a ajuns la această situație se va vedea în detaliu pe parcursul lucrării. Cam la fel stau lucrurile și cu românii din partea de nord a Bucovinei, din sudul Basarabiei și din Maramureșul de la nord de Tisa (cuprinși în Ucraina), cu cei din Câmpia de Vest (aflați în Ungaria), cu cei din Banatul sârbesc și de pe malul stâng al Timocului (trăitori în Serbia), cu cei din Bulgaria, compacți (deși în număr destul de mic) mai ales pe malul drept al Timocului. Tot români sunt și se simt cei care (în număr de câteva milioane) muncesc sau sunt stabiliți relativ recent în țări mai îndepărtate din Europa (Italia, Spania, Germania, Franța, Anglia), în America, Australia și Noua Zeelandă. Ceva mai special este statutul românilor balcanici vechi, care sunt aromâni, meglenoromâni și istroromâni și care nu mai au decât în mică măsură (mai mult prin fruntașii lor) o conștiință românească. Unii specialiști și oameni politici străini nici nu-i consideră români pe aceștia romanici de la sud de Dunăre. Se apreciază totuși – fără să existe certitudini în acest sens – că numărul românilor trăitori în afara țării numite România ar fi de circa 10 milioane. În fine, chiar și cei 90% din locuitorii României, care sunt de cetățenie și de naționalitate română și care se declară și se recunosc drept români, sunt în același timp moldoveni, munteni, transilvani, olteni, bănățeni etc., adică au și identități regionale. Lucrul acesta este firesc și se întâmplă peste tot în lume.

De circa două decenii, populația României scade progresiv.

Există însă anumite părți de mai mică întindere din vechile provincii istorice (nordul Bucovinei, nordul Maramureșului, sud-vestul Banatului, sudul Dobrogei etc.) care fac parte din state vecine României.

Cum se văd românii pe ei înșiși

Oricare român știe din copilărie, din familie și de la școală, că numele de România vine de la Roma și că românii se trag din romanii cei vechi. Este, desigur, aici o exagerare și o anumită generalizare, însă faptul nu este prea departe de adevăr.

În toate țările, copiii învață la școală despre originea popoarelor care locuiesc țările respective. În Grecia (Elada) se studiază, în mod insistent și serios, istoria vechilor greci, care i-au înfrânt pe persani, care au format o civilizație unică și care, prin Alexandru cel Mare, au dus valorile proprii până în inima Asiei, creând elenismul (un fel de simbioză a valorilor grecești și a celor orientale), preluat apoi și de romani; noua combinație sau sinteză dintre cultura greacă și cea romană, numită clasicism greco-roman, stă la baza civilizației celei mai înaintate de astăzi. Copiii învață la școală în Grecia că poporul grec actual este moștenitor direct al vechii Elade. Germanii sunt instruiți de mici că ei sunt urmașii vechilor germani care, acum două mii de ani, îndrăzneau să-i înfrunte în luptă pe generalii și împărații romani și care, înainte de anii 500 d.Hr., au cucerit și supus chiar Roma, regina orașelor lumii. Americanii din SUA știu că cei mai mulți dintre ei sunt descendenți ai europenilor (englezi, francezi, germani, irlandezi, olandezi, est-europeni etc.), exilați sau emigrați în Lumea Nouă după secolul al XVI-lea, dar și ai africanilor, latino-americanilor și asiaticilor și chiar ai amerindienilor (nume dat locuitorilor băștinași din America, deoarece descoperitorii acestui continent au crezut că ajunseseră în India), care, cu toții, de-a lungul timpului, au ajuns să trăiască împreună și să formeze o mare națiune. Originea persoanelor și a popoarelor nu se poate ascunde, deoarece oamenii sunt prin natura lor curioși, căutători, vor să afle de unde vin, spre a stabili încotro se îndreaptă. Prin urmare, aflarea și afirmarea rădăcinilor etnice este un lucru firesc, câtă vreme nu lovește în mândria altor popoare și nu conduce la ideea existenței unor popoare superioare și inferioare. Pe de altă parte, originile popoarelor nu sunt liniare și exacte, ca originile indivizilor, pentru că popoarele s-au amestecat de-a lungul secolelor cu alte popoare. De multe ori, de-a lungul timpului, s-au inventat și cultivat cu bună știință false rădăcini, de la cele biblice până la cele mitologice, spre a spori gloria, orgoliul și drepturile unor popoare. Astfel, francezii erau prezentați drept troieni de-ai lui Paris, polonezii drept sarmați, ungurii drept huni etc. Nici românii nu au fost mereu străini de asemenea idei, unele de-a dreptul fantastice, precum legenda despre Roman și Vlahata.

Legenda lui Roman și Vlahata este povestea a doi frați, considerați strămoși eponimi ai românilor (ceea ce înseamnă că și-au dat numele celor două nume pe care le poartă românii) – la fel cum se întâmplă la maghiari cu Hunor și Magor, la slavi cu Ceh și Leh etc. –, și care nu are cu realitatea decât

forma celor două denumiri și amintirea Romei. Restul sunt suprapuneri ale unor amintiri vagi, amestecate cu întâmplări variate din timpuri și locuri diferite.

„Au pornit din cetatea Veneției doi frați: Roman și Vlahata, care, fiind de credință creștină, au fugit de prigoana ereticilor împotriva creștinilor și au venit în orașul numit Roma Veche și și-au întemeiat o cetate după numele său, Roman. Și și-au trăit anii, ei și neamul lor, până ce s-a despărțit Formos papa de la ortodoxie la legea latină. Și după despărțirea de legea lui Hristos, latinii și-au întemeiat o cetate nouă și au numit-o Roma Nouă și au chemat la dânșii, la latinie, pe Romanovici [urmașii lui Roman]. Romanovicii însă n-au vrut și au început să facă război mare cu dânșii și nu s-au despărțit de credința lui Hristos. Și din vremea aceea au tot fost în război până la domnia lui Vladislav craiul Ungariei." (*Cronicile slavo-române din secolele XV–XVI publicate de Ion Bogdan,* ediție de P.P. Panaitescu, București, 1959, p. 159)

Lupoaica împreună cu Romulus și Remus – emblemă a romanității

Cercetarea trecutului cu metodele verificate ale disciplinei istorice a demonstrat că românii sunt – ca și italienii, francezii, spaniolii, portughezii etc. – moștenitorii romanilor de acum două mii de ani. Nu atât prin sânge, cât prin limbă și civilizație. În Europa sunt, în principal, trei categorii mari de popoare: germanice (germanii, englezii, olandezii, norvegienii, suedezii, danezii ș.a.), slave (rușii, ucrainenii, bielorușii, polonezii, cehii, slovacii, sârbii, croații, slovenii, bulgarii ș.a.) și romanice. Românii fac parte, fără

nicio îndoială, dintre acestea din urmă. Numai că românii sunt aşezaţi în zona central-sud-est-europeană, iar în preajma lor nu mai este aşezat niciun popor romanic sau neolatin. Toate celelalte neamuri romanice se află în Europa apuseană şi sudică, sunt grupate şi vecine, numai românii sunt relativ izolaţi de restul „rudelor" şi sunt plasaţi între slavi şi maghiari. De aceea, s-a spus despre români că sunt o „insulă de latinitate într-o mare slavă" sau „o insulă latină la porţile Răsăritului".

Cum pot fi, totuşi, românii descendenţii romanilor, când Roma se află atât de departe de România şi de Republica Moldova? Trebuie să ne amintim că, acum două milenii, Europa – şi nu numai ea, ci toată lumea numită „civilizată" – era mult mai unită decât astăzi, deoarece, sub aspect politic, făcea parte din marele Imperiu Roman. De pildă, pe vremea împăratului Traian, adică în jurul anului 100 d.Hr., acest stat se întindea pe trei continente, din ceţurile reci ale Britanniei (Marea Britanie de azi) până în nisipurile fierbinţi ale Africii (Egipt, Libia, Tunisia, Algeria, Maroc etc.) şi de la Oceanul Atlantic până la Tigru şi Eufrat (unde se află Irakul de azi). Era o lume imensă şi foarte diversă, dar care trăia sub aceeaşi ordine de stat, sub aceleaşi legi generale, sub puterea aceleiaşi armate, a aceloraşi taxe şi comunica într-o limbă oficială unică, anume limba latină. Datorită acestor factori unificatori, în multe regiuni europene ale Imperiului Roman s-a produs un proces de romanizare.

Romanizarea este acea transformare prin care popoare şi populaţii întregi, cuprinse în statul roman prin cucerire şi situate în Italia, Franţa, Spania, Portugalia, Belgia, România etc. de azi, au învăţat limba latină şi au abandonat treptat limba proprie, au adoptat credinţele religioase, obiceiurile, tradiţiile, legile şi alte elemente romane, într-un cuvânt, modul de viaţă roman. Dar nu putem explica felul în care s-a produs acest lucru pe teritoriul României, acum aproape două milenii, dacă nu ştim cine au fost locuitorii vechi în regiunea de la Carpaţi, Dunăre şi Marea Neagră, înainte de cucerirea romană.

DINTRE TRACI S-AU DESPRINS DACO-GEȚII...

Aceste populații vechi trăiau aici cu mult înainte de a veni romanii cu armatele lor victorioase. Deși purtau două nume – chiar mai multe –, se poate spune că ele aveau să alcătuiască până la urmă un popor, pe care grecii, în scrierile lor, îl numeau get, iar romanii îl numeau dac. Desigur, ca orice popor, ei aveau diferite ramuri regionale, probabil și dialecte (formă regională bine precizată a unei limbi), tradiții și obiceiuri diferite. Se poate ca aceia din Dobrogea, Muntenia și Moldova (numiți geți) să fi avut la origine anumite caracteristici deosebitoare față de aceia din Banat, Transilvania, Maramureș etc. (numiți daci), însă la începutul erei creștine, ei vorbeau, se pare, aceeași limbă și erau socotiți sau priviți aproape la fel. Geții sunt amintiți pentru prima oară în chip cert de grecul Herodot, supranumit „părintele istoriei", care a trăit în secolul al V-lea al erei vechi. Herodot (mort în 425 î.Hr.) scrie că în anul 514 î.Hr., când Darius, regele perșilor, a înaintat cu oaste numeroasă pe coastele apusene ale Mării Negre spre a lupta cu sciții dinspre nord, geții din Dobrogea i s-au opus, de altfel fără succes. Cu această ocazie, istoricul grec spune că geții erau „cei mai viteji și mai drepți dintre traci". Informația este foarte utilă, căci îi arată pe geți drept o parte din marele grup al tracilor. Despre traci, tot Herodot zice că erau neamul cel mai numeros din lume, după indieni.

> „Înainte de a ajunge la Istru, [regele persan Darius] îi supune mai întâi pe geții care se cred nemuritori, căci tracii care au în stăpânirea lor Salmydessos și care locuiesc la miazănoapte de Apollonia și de orașul Mesambria – numiți skyrmiazi și nipsei – i s-au închinat lui Darius fără niciun fel de împotrivire. Geții însă, care luaseră hotărârea nesăbuită [de a-l înfrunta], au fost robiți pe dată, măcar că ei sunt cei mai viteji și cei mai drepți dintre traci." (Herodot, *Istorii*, IV, 93)

Continuarea acestui citat nu este însă la fel de măgulitoare, deoarece părintele istoriei spune că unirea tracilor nu este posibilă, „de aceea sunt ei slabi". Alt defect al acelorași traci ar fi trândăvia, ei considerând munca ogoarelor drept „îndeletnicirea cea mai umilitoare". Mai departe, istoricul grec adaugă, pe același ton: „A trăi de pe urma jafului este pentru ei cel mai frumos fel de viață (...). La traci există următoarea rânduială: își vând copiii pentru a fi duși peste hotare". Pe de o parte, astfel de năravuri erau obișnuite la mai multe popoare, iar pe de alta, grecul Herodot – ca toți grecii de-atunci, conștienți de stadiul propriei civilizații – nu-i privea cu mare simpatie pe străini. De aceea, afirmațiile lui Herodot nu trebuie luate *ad litteram* nici atunci când laudă excesiv și nici atunci când critică foarte sever.

Tracii, la rândul lor, fac parte din grupul și mai mare al popoarelor indo-europene. Ei, alături de greci și de iliri, au venit dinspre est și nord-est în jurul anilor 2000 î.Hr., în cete mari și, în scurt timp, au schimbat întreaga

alcătuire a popoarelor şi limbilor din centrul şi sud-estul Europei, inclusiv a întregii Peninsule Balcanice, până spre Italia de azi şi apoi spre coastele Asiei Mici. Grecii s-au aşezat mai mult în sudul Balcanilor şi în Asia Mică, ilirii spre vestul peninsulei, iar tracii pe un spaţiu mult mai larg, pe teritoriile Bulgariei, Serbiei, Croaţiei, Macedoniei, României, Moldovei, Ungariei, Slovaciei, parţial Ucrainei etc. de astăzi.

Herodot, Istorii *(fragment)*

Se poate spune că, în urmă cu circa trei mii de ani, tracii erau deja împărţiţi într-o ramură nordică şi una sudică, separate între ele, în linii mari, de Munţii Balcani, numiţi atunci Munţii Haemus. Cam pe vremea când în Peninsula Italică, după tradiţie, se întemeia Roma (753 î.Hr.), daco-geţii erau deja formaţi drept cel mai important grup etnic dintre tracii nordici. Ei vor ajunge treptat un popor de sine stătător, din moment ce Herodot îi consemnează ca fiind organizaţi politic şi militar în anul 514 î.Hr. Daco-geţii locuiau mai ales pe valea Dunării Mijlocii şi de Jos, de prin Slovacia de azi până la vărsarea fluviului în Marea Neagră, cu nucleul de organizare şi de

conservare în Munții Carpați. Pe un spațiu atât de întins – cuprinzând România și Moldova de azi, dar și Ungaria, Slovacia, părți din Bulgaria, Ucraina și Polonia – geto-dacii nu erau singuri, ci au trăit împreună cu alte popoare, populații sau fragmente de popoare, care, cu timpul, s-au așezat aici, mai ales la marginile teritoriului menționat. Așa au fost grecii, fondatori, prin secolele al VII-lea–al VI-lea î.Hr., a unei serii de colonii pe malul Mării Negre (Histria, Tomis – azi Constanța, Callatis – azi Mangalia, Dionissopolis – azi Balcic, Odessos – azi Varna, Mesembria – azi Nesebăr, ultimele trei în Bulgaria etc.), precum și ilirii, sciții, celții, tracii sudici și alții.

Tracii vorbeau o limbă care făcea parte din marea familie a limbilor indo-europene. Asemenea limbi, de tip indo-european, vorbeau și vechii greci, romanii și vechii germani, numai că limba tracilor era mai apropiată de grupul limbilor indo-europene pe care le utilizau vechii baltici și ilirii, grup lingvistic din care făceau parte și sanscrita, persana sau scitica. Cu timpul, până prin secolul I î.Hr.–secolul I d.Hr., dialectul vorbit de daco-geți a evoluat mult și, după opinia unor specialiști, a devenit o limbă distinctă față de cea tracă, din care se desprinsese.

Geograful Strabon vorbește despre etnia și limba geto-dacilor:

„A existat și o altă împărțire a teritoriului chiar din cele mai vechi timpuri: căci [autorii] îi denumesc pe unii daci, iar pe alții geți. Geții sunt cei care se întind spre Pont și spre răsărit, iar dacii cei care locuiesc în partea opusă, spre Germania și spre izvoarele Istrului. Eu socotesc că ei se numeau în vechime *Daoi*. De aici și numele de sclavi, *Getai* și *Daoi* la attici. [...] Neamul geților, care se înălțase atât de mult sub Burebista, a decăzut [apoi] cu totul din pricina dezbinărilor lăuntrice și din pricina romanilor. Totuși, ei sunt încă în stare și astăzi să trimită la luptă patruzeci de mii de oameni.

Prin țara lor curge râul Marisos[3], care se varsă în Dunăre. Pe aceasta își făceau romanii aprovizionările pentru război. Ei numeau Danubius partea superioară a fluviului și cea dinspre izvoare până la cataracte. Ținuturile de aici se află, în cea mai mare parte, în stăpânirea dacilor. Partea inferioară a fluviului, până la Pont – de-a lungul căreia trăiesc geții – ei o numesc Istros. Dacii au aceeași limbă cu geții. Aceștia sunt mai bine cunoscuți de eleni, deoarece se mută des de pe o parte pe alta a Istrului și totodată mulțumită faptului că s-au amestecat cu tracii și cu misii. Același lucru s-a petrecut și cu tribalii, ei fiind de neam trac.

Căci ei au primit imigrări, întrucât vecinii lor îi cotropeau, fiind mai slabi. Ba chiar cei de dincolo de Istru – și anume sciții, bastarnii și sarmații –, după ce îi învingeau, treceau și fluviul odată cu cei alungați de ei, statornicindu-se chiar, unii dintre aceștia, fie în insule, fie în Thracia. Cei care locuiau de cealaltă parte a fluviului erau biruiți mai ales de illiri. Cât despre geți și daci, după ce numărul lor crescuse neînchipuit de mult, într-atât încât puteau să trimită la luptă până la două sute de mii de oameni, ei s-au împuținat și au ajuns în zilele noastre cam la vreo patruzeci de mii și sunt acum pe cale de a se supune romanilor. Nu se află încă de tot sub stăpânirea lor, pentru că își mai pun nădejdea în germani, dușmanii romanilor.“ (Strabon, *Geografia*, VII, 3, 12–13; Bogdan Murgescu, coord., *Istoria României în texte*, București, 2001, p. 32)

Deşi nu se cunoaşte, decât în linii mari, această limbă a daco-geţilor (sau dialectele lor), se poate spune sigur că era foarte diferită de limba latină. O mărturie în acest sens, alături de altele, provine de la poetul Ovidiu, care a trăit, la începutul secolului I d.Hr., exilat printre geţii din Dobrogea.

Poetul Ovidiu despre limba (de neînţeles pentru un roman) a geţilor:

„Ei [geţii] vorbesc între ei o limbă pe care o înţeleg;
dar eu trebuie să mă înţeleg prin semne.
Eu sunt aici barbarul, căci nu sunt înţeles de nimeni:
când aud cuvinte latineşti, geţii râd prosteşte;
cu siguranţă că deseori vorbesc rău despre mine pe faţă;
. . . . . .
căci am învăţat să vorbesc limba getică şi sarmatică,
. . . . . .
Nu trebuie să te miri dacă versurile mele sunt cumva rele:
eu care le scriu am devenit aproape un poet get.
Ah! Mi-e ruşine: am scris o cărţulie în limba getică,
în care cuvintele barbare au fost aşezate după ritmul versurilor noastre.
Le-au plăcut – felicită-mă – şi am început să am
faimă de poet printre neomenoşii geţi barbari.
Mă întrebi de subiect? Am adus laude împăratului.
. . . . . .
Când am terminat de citit aceste versuri inspirate de o muză străină,
când sfârşitul volumului a trecut printre degetele mele,
toţi au dat din cap şi şi-au mişcat tolbele pline:
un murmur lung s-a auzit din gura geţilor.
Iar unul din ei spuse: «Deoarece scrii astfel de lucruri despre împărat,
ar fi trebuit să fii trimis înapoi sub stăpânirea împăratului».
El a grăit întocmai; dar iată, o, Carus, pe mine acum
a şasea iarnă mă găseşte sub polul acoperit de zăpadă.“ (Publius Ovidius Naso, *Tristele*, V, 10, 35–39; *Scrisori din Pont*, III, 2, 40; IV, 13, 17–24, 33–40; Bogdan Murgescu, coord., *Istoria României în texte*, Bucureşti, 2001, pp. 32–33)

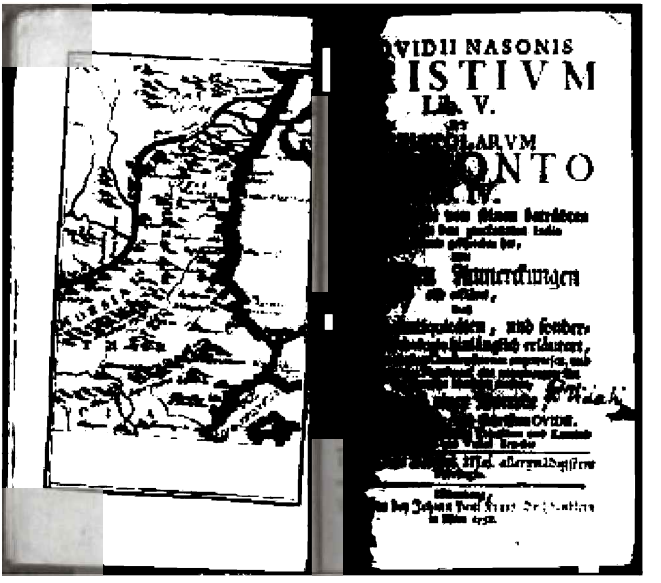

Tristele și Scrisori din Pont, pagina de titlu a ediției de la Nürnberg, 1758

Ovidiu, ajuns în exil la Tomis (Constanța), printre geții din Dobrogea, în anul 8 d.Hr., avea să-și încheie zilele pe malul Mării Negre, prin anii 17–18 d.Hr., cu nostalgia Italiei și a Romei. În versurile sale scrise la Tomis spune că, deși, de la venirea sa forțată în aceste ținuturi îndepărtate, Dunărea înghețase doar de trei ori (trecuseră trei ani), lui i se părea că era despărțit de patrie de tot atâția ani câți fusese asediată de inamici cetatea Troia (adică 10 ani). Cum se vede, în acești lungi ani, poetul a învățat limba daco-getică și a scris chiar o „cărțulie“ (din păcate, pierdută) în această limbă ciudată, neînțeleasă de romani.

Statuia lui Publius Ovidius Naso, la Constanța

Râul Mureș, al cărui nume era probabil extins atunci și la cursul inferior al Tisei. Mureșul se varsă, de fapt, în Tisa.

CINE ERAU DACO-GEȚII

VIAȚA COTIDIANĂ

O familie de daci obișnuiți, formată din bunici, părinți, copii, trebuia să depună eforturi mari pentru a-i întreține pe toți cei zece-doisprezece membri ai săi, chiar și după ce se trecuse la prima vârstă a Fierului – cum spun istoricii –, adică după anul 1000 î.Hr. În această perioadă, bărbații știau să folosească minereul de fier de la suprafața pământului, să-l strângă, să-l aducă în preajma unor cuptoare, unde se elimina oxigenul din oxizi. Apoi, în ateliere speciale, fierul fierbinte era bătut cu ciocanul și se obțineau astfel variate unelte și arme. Dar puțini daci se ocupau cu un astfel de meșteșug greu, pentru care era nevoie de o anumită pregătire și, natural, de zăcămintele respective. Cei mai mulți daci erau crescători de animale și agricultori, ocupații strâns legate, care se completau una pe cealaltă. Oamenii știau să are pământul, cu pluguri simple la început, făcute din lemn de esență mai tare; ei cultivau unele cereale, mai ales mei, dar și legume și zarzavaturi și viță-de-vie. Din lâna oilor, femeile știau să toarcă și să țească, făcând veșminte și alte obiecte de-ale casei. De timpuriu s-a practicat și olăritul cu mâna, adică alcătuirea din lut amestecat cu apă a unor vase, uscate la soare, iar mai târziu arse în cuptoare. Casele daco-geților, mai ales ale celor din zonele muntoase, erau la suprafața pământului, făcute din lemn și lipite cu lut. Multe case erau însă îngropate, în întregime sau pe jumătate, în pământ. Lemnul era materia principală pentru numeroase activități, dar se foloseau și piatra, lutul, osul, cornul de animal, bronzul, argintul și aurul (mai mult pentru podoabe) și, evident, fierul.

Cu timpul, după 450–400 î.Hr., metalurgia fierului se generalizează și se perfecționează, metalul obținut este de bună calitate, iar varietatea uneltelor și armelor astfel obținute este mult mai mare. Se ajunge – spun arheologii – la a doua vârstă a Fierului, prin anii 350–300 î.Hr. Este adoptată roata olarului, ceea ce face să se înmulțească formele și să crească mult numărul obiectelor de lut ars. Astfel, se produc vase uriașe, rotunde (unele cu diametru de peste un metru), care, îngropate în pământ, serveau la păstrarea cerealelor, dar și mărunte cupe (pahare), pentru felurite nevoi casnice, medicale sau religioase. Forma cea mai caracteristică, adevărată emblemă a stilului local, era ceașca dacică, un fel de cană cu partea superioară mai largă și răsfrântă spre exterior, cu una sau două toarte. Ceva mai târziu, daco-geții învață să folosească și să producă plugul cu brăzdar de fier, influențați, se pare, de vecinii lor greci, celți și traci sudici. Datorită acestei bogății de produse (agricole mai ales) – grâne, animale, piei, blănuri, lână, miere de albine, ceramică, unelte, arme etc. – unii oameni devin negustori locali. Ei schimbă adesea produsele între ele (troc), ca mijlocitori, dar, cu timpul, trec la utilizarea monedelor grecești-pontice, macedonene și elenistice. După

anul 300 î.Hr., daco-geții bat propriile monede, în ateliere locale, copiindu-le pe cele elenistice.

SOCIETATEA: „STRĂLUCIȚII" ȘI „PLETOȘII"

Dacii, ca toate popoarele europene vecine de atunci, erau formați din diferite grupuri și categorii sociale și profesionale. Baza societății, adică cel mai numeros grup, care muncea cu brațele spre a da naștere unor bunuri, erau oamenii liberi. Ei trăiau în comunități rurale (sate) și erau agricultori, păstori, meșteșugari și chiar mici negustori. Acești oameni, legați cei mai mulți de pământ și de animale, purtau pantaloni de postav, cămașă despicată în părți, brâu lat de piele sau de pânză și o haină cu mâneci, peste care se punea o mantie. Iarna purtau opinci de piele sau de pâslă, pe talpa cărora fixau uneori crampoane, ca să nu alunece pe gheață. Când era frig și ploaie, daco-geții de rând purtau glugi care le apărau capul. Femeile purtau și ele cămăși și fuste și chiar mantii, iar părul și-l pieptănau cu cărare pe mijloc și strâns la spate într-un coc. Bărbații aveau plete; probabil de aceea erau numiți *comati,* adică oameni cu „coamă" (păr lung), sau *capillati*, oameni cu păr bogat. Acești oameni liberi aveau totuși anumite obligații față de mai-marii lor și, ulterior, față de stat.

Daci pileati *(cu căciuli)* și comati *reprezentați pe Columna lui Traian*

Spre deosebire de oamenii liberi obișnuiți, nobilii sau aristocrații purtau veșminte bogate, iar pe cap aveau o căciulă, în latină *pileum*, ca semn deosebitor al rangului lor. De aceea erau și numiți *pileati.* Aristocrații aveau însă și o denumire în limba proprie, care ni s-a transmis, anume cea de *tarabostes*, adică „cei aleși", „strălucitii". Ei erau cavaleri, preoți, administratori de provincii, comandanți militari, coordonau strângerea dărilor, comerțul cu lumea celtică, greacă, elenistică și romană etc. Natural, între daco-geți exista și o pătură de sclavi, dar erau puțini și erau mai ales sclavi casnici, adică un fel de servitori în casele aristocraților. În anumite

împrejurări, unii daci deveneau sclavi ai grecilor şi romanilor; pe de altă parte, prizonierii de război ai dacilor erau vânduţi chiar de către aceştia, ca sclavi, în străinătate.

Aristocraţii trăiau în locuinţe mari şi spaţioase, iar unii în adevărate cetăţi. Acestea erau aşezate pe înălţimi şi erau din pământ şi lemn, prevăzute cu şanţ şi cu val de apărare. Spre sfârşitul erei vechi se trece la construcţia marilor cetăţi de piatră, mai ales în Transilvania, unde va fi nucleul statului daco-get.

CREDINŢELE RELIGIOASE: „EI CRED CĂ NU MOR..."

Acelaşi istoric grec Herodot din Halicarnas spune despre geţi că se credeau nemuritori:

> „Ei cred că nu mor, ci că acela care-şi dă viaţa se duce la zeul Zalmoxis [Zamolxis]; unii dintre dânşii cred că acesta este Gebeleizis. Tot la cinci ani, ei trimit la el ca sol pe unul dintr-înşii, tras la sorţi, şi-l însărcinează cu câte le cere fiecare. Iată cum îl trimit: câţiva dintre ei se aşază în rând, ţinând câte trei suliţe în mână, iar alţii, apucând de mâini şi de picioare pe cel hotărât să fie trimis la Zalmoxis, îl aruncă în sus, pe vârful suliţelor; dacă el e străpuns şi moare, ei cred că zeul le este prielnic; dacă nu moare, îl huiduiesc şi-l dojenesc ca pe un netrebnic şi păcătos şi, după aceasta, îl trimit pe altul, căruia îi dau aceeaşi însărcinare, cât e încă în viaţă. Tot aceşti traci, când tună şi fulgeră, trag cu săgeţi în sus, spre cer...". (Herodot, *Istorii*, IV, 94)

Ca toate popoarele europene antice, daco-geţii erau politeişti (credeau în mai mulţi zei), chiar dacă au avut, în anumite perioade ale istoriei lor, un zeu principal. Cel mai cunoscut şi mai cinstit va fi fost amintitul Zalmoxis, zeu al pământului, al semănăturilor şi al rodniciei, despre care dacii credeau că îşi are sălaşul undeva sub pământ. Opusul său şi acela care s-a întrecut cu el spre a-i lua puterea şi autoritatea a fost Gebeleizis, zeu al întregului cer, al furtunii şi al fulgerului. Mai existau o zeiţă numită Bendis, a lunii şi pădurilor (precum erau Artemis la greci şi Diana la romani), apoi un zeu al războiului (asemănător lui Ares sau Marte). Însuşi fluviul Dunărea *(Donaris)*, numit Istros de greci şi Danubius de romani, era socotit un zeu. Evident, existau şi alte zeităţi. Tuturor le erau destinate locuri speciale de închinăciune, adică sanctuare sau temple. Acestea sunt de două categorii: patrulatere şi rotunde, confecţionate din lemn şi piatră (marmură), având coloane zvelte şi mai multe incinte (curţi) sacre. Cele mai importante şi mai mari sanctuare au fost descoperite în centrul Daciei, în sudul Transilvaniei, unde era probabil şi muntele sfânt al acestui popor – *Kogaionon* –, un fel de Olimp local.

Este clar că, de la un timp, dacii au început să creadă în viaţa de apoi, adică în nemurire, cum ne spune şi Herodot. Câtă vreme nemurirea era legată nemijlocit în mintea lor şi de suflet, şi de trup, s-a practicat inhumaţia, dar, încă de prin secolele al III-lea–al II-lea î.Hr., se trecuse la incineraţie. În acel

moment, cei mai mulți daci admiteau că numai sufletul este imaterial (sub formă de spirit sau duh) și nemuritor și că el trebuie repede eliberat de învelișul său corporal, prin arderea acestuia din urmă. Morții puteau fi arși pe loc, acolo unde le era mormântul, sau în altă parte. Cenușa, oasele și alte obiecte erau adesea puse în urne (vase de lut ars), care urmau să fie îngropate în locuri anume. În alte cazuri, deasupra locurilor de ardere, peste resturile funerare, se ridicau movile de pământ numite tumuli. Mormintele tumulare cele mai mari, cu inventar bogat (amfore, cupe, podoabe, casete etc.), sunt ale șefilor de triburi sau ale aristocraților.

Sanctuare de andezit, Sarmizegetusa Regia

ȘTIINȚA, SCRISUL, ARTA

Istoricul Iordanes, în urmă cu aproape un mileniu și jumătate, în *Geticele* sale, scria despre rolul spiritual important jucat de Deceneu, marele preot, printre geto-daci:

„Observând aplecarea lor [a dacilor] de a-l asculta în toate și că ei sunt din fire isteți, [Deceneu] i-a instruit în aproape toate ramurile filosofiei, căci el era în aceasta un maestru priceput. El i-a învățat morala, dezbărându-i de obiceiurile lor cele barbare; i-a instruit în științele fizicii, făcându-i să trăiască potrivit științelor naturii [...]; i-a învățat logica, făcându-i superiori cu mintea celorlaltor popoare; arătându-le practica, i-a îndemnat să petreacă în fapte bune; demonstrându-le teoria celor douăsprezece semne ale zodiacului, le-a arătat mersul planetelor și toate secretele astronomice și cum crește și scade orbita Lunii și cum globul de foc al Soarelui întrece măsura globului pământesc și le-a expus sub ce nume și sub ce semne cele trei sute patruzeci și șase de stele trec în drumul lor cel repede de la răsărit la apus, spre a se apropia sau îndepărta de polul ceresc. Vezi, cu mare plăcere, ca niște oameni prea-viteji să se îndeletnicească cu doctrinele filosofice, când mai aveau puțin răgaz de războaie! Puteai să-l vezi pe unul cercetând poziția cerului, pe altul proprietățile ierburilor și ale arbuștilor, pe acesta studiind creșterea și scăderea

Lunii, pe celălalt observând eclipsele Soarelui şi cum, prin rotaţia cerului, Soarele, vrând să atingă regiunea orientală, este dus înapoi spre zona occidentală." (Iordanes, *Getica*, XI, 67)

Evident, dornic să sporească virtuţile spirituale ale neamului său got (socotit în chip greşit şi intenţionat urmaş al celui get), Iordanes întrece măsura. Este greu să ni-i închipuim pe războinicii daci – aspri, bărboşi, neciopliţi, analfabeţi – făcând ştiinţă. După spusele lui Iordanes, s-ar părea că geţii nici nu mai aveau timp de altceva decât de filosofie, morală, botanică etc. Aceasta nu însemna însă că, în societatea dacică, nu erau şi oameni preocupaţi de ştiinţă. Aceştia erau preoţii, tagmă care se bucura de mare respect, prestigiu şi putere. Ei aveau, într-adevăr, anumite cunoştinţe de astronomie, botanică şi medicină, după cum arată şi descoperirile arheologice şi alte izvoare scrise. S-au păstrat numele unor plante medicinale în limba geţilor şi s-au descoperit cutiuţe de farduri (rumeneli), medicamente şi alifii sau truse cu instrumente medicale (bisturie, pensete, plăcuţe de cenuşă vulcanică pentru grăbirea lecuirii rănilor). De altminteri, se cunosc şi cranii care au fost deschise prin „operaţie" (trepanare) şi care au fost vindecate ulterior. S-au descoperit cisterne şi conducte de canalizare şi aducere de departe a apei, fapt ce arată clar preocupări de igienă publică.

Dacii cunoşteau şi scrisul cu litere greceşti şi latine, dar alfabetizarea (ştiinţa de carte) era un lucru rar, o excepţie, ca mai peste tot în lumea antică, mai ales în afara statului roman. Împăratul Domiţian, după un război cu dacii, a trimis senatului o scrisoare primită de el de la Decebal, iar aliaţii acestuia i-au trimis mai târziu împăratului Traian un mesaj scris pe o ciupercă mare (poate iască), prin care i se cerea să facă pace cu daco-geţii. Pe un vas de cult (cu rol religios) din capitala Daciei, datat în secolul I d.Hr., a fost ştampilată o inscripţie cu litere latine, iar pe vreo 60 de blocuri de piatră din aceeaşi capitală – Sarmizegetusa – au fost scrijelite câte una, două, până la trei litere greceşti. Ca urmare, trebuie admis că regele, şefii triburilor aliate, preoţii şi membrii curţii ştiau să scrie – trebuie să fi existat la curte chiar o cancelarie sau atelier de scriere –, dar restul poporului nu avea astfel de cunoştinţe şi nici nu simţea atunci nevoia lor.

Daco-geţii aveau şi aplecare spre frumos, când împrejurările le îngăduiau acest lucru. Ei ciopleau lemnul, dar acesta este foarte fragil şi perisabil, iar obiectele respective s-au pierdut. S-au păstrat totuşi ornamente şi figuri sculptate în piatră, turnate în bronz, bătute cu ciocanul în fier şi argint, scrijelite în os, adâncite în pasta vaselor. Sunt remarcabile fibulele (un fel de ace de siguranţă) ornamentale, aplicele de argint, inelele şi brăţările etc. Ceramica este bogat împodobită cu figuri geometrice şi zoomorfe, nu numai incizate (adâncite), ci şi pictate cu mare măiestrie. Această ceramică pictată şi smălţuită a daco-geţilor, dezvoltată numai în secolul I d.Hr., este profund originală şi pare născută din gustul şi nevoia de frumos a localnicilor.

DE LA TRIBURI LA „REGAT": BUREBISTA (82–44 I.HR.)

Ca toate popoarele Antichității, și daco-geții erau grupați în triburi, în frunte cu șefi militari puternici, care au îndrăznit să se opună, încă din 514 î.Hr., marelui rege persan Darius. Acești șefi militari ai uniunilor de triburi sunt numiți uneori, începând cu secolul al IV-lea î.Hr., „regi" sau „basilei", deși ei nu se aflau deocamdată în fruntea unor state adevărate. Numele lor sunt ciudate și par coborâte din legendă: *Sitalces*, rege trac stăpân și peste unii geți; *rex Histrianorum*, un șef al geților dunăreni; *Dromichaites*, care se opune cu succes, în Câmpia Munteană, unui urmaș al lui Alexandru Macedon, după ce anterior alți șefi geți luptaseră cu însuși Alexandru. Vin apoi *Zalmodegikos*, *Rhemaxos*, *Oroles*, *Rubobostes*, ultimii doi situați probabil în Transilvania, în interiorul arcului carpatic, unde puterea politică a dacilor era în plină întărire (prin secolele al II-lea și, mai ales, I î.Hr.). Cei din urmă vor fi condus chiar formațiuni politice destul de puternice, care nu așteptau decât momentul potrivit și personalitatea de excepție pentru a se uni într-o alcătuire statală mai puternică și mai întinsă. Îndemnurile unirii triburilor geto-dacice au venit atât din interior, cât și din exterior. Nucleul unificator era situat în sudul Transilvaniei, în regiunea Munților Orăștiei (sau Șureanu), unde domnea regele Burebista. Acesta, după anul 82 î.Hr., ajutat de marele preot Deceneu, a reușit în timp relativ scurt să unească triburile daco-geților sub autoritatea sa și să făurească, în acea regiune, un impresionant sistem de fortificații, completat ulterior de urmașii săi.

Două pericole din afară amenințau marea uniune a lui Burebista și, în același timp, îi obligau pe geto-daci la consolidarea puterii lor politice și militare: pericolul celtic, dinspre vest și nord-vest (celții căutau să coboare din Slovacia, pe Dunăre și pe Tisa, spre Transilvania), și pericolul roman, care se prefigura dinspre sud. Prin 72–71 î.Hr., o armată romană pătrunsese deja pe teritoriul Dobrogei. În jurul anului 60 î.Hr., Burebista cu oastea sa i-a învins pe celți, iar după anul 55 î.Hr. a îndepărtat primejdia romană din Dobrogea, alipind tot malul de apus al Mării Negre și regiunea dintre Dunăre și Balcani. Burebista a ajuns astfel stăpânul unui vast teritoriu, care cuprindea mai multe popoare și populații și se întindea de la Dunărea Mijlocie (Slovacia de azi) în vest, până la gurile Bugului și la țărmul Pontului Euxin în est și de la Munții Balcani în sud, până la Carpații Păduroși în nord. Acest stat al Daciei, care putea ridica la luptă o armată de 200 000 de oameni (după opinia, desigur exagerată, a lui Strabon), era numit în izvoare grecești *arhé*, adică putere, regat, imperiu, iar suveranul său era caracterizat drept „cel dintâi și cel mai mare dintre regii din Tracia". Firește, în comparație cu organizarea instituțională din lumea romană, termenul de „stat" pare și chiar este nepotrivit pentru alcătuirea politică făurită de Burebista, care poate fi asimilată mai degrabă unei uniuni mai solide de triburi. Din rațiuni practice însă, se poate folosi cuvântul „stat", recunoscând diferențele cuvenite.

Strabon, contemporan cu marele rege dac, spunea despre puterea lui Burebista:

> „Burebista, bărbat get, luând conducerea neamului său, prin abținere de la vin și ascultare de porunci, a ridicat pe oamenii aceștia, așa încât, în numai câțiva ani, a întemeiat o mare împărăție și a supus geților pe aproape toți vecinii; ba a ajuns să fie temut chiar și de romani, pentru că trecea Istrul fără frică, prădând Tracia până în Macedonia și Iliria, iar pe celți, cei ce se amestecaseră cu tracii și ilirii, i-a pustiit cu totul, iar pe boiii de sub conducerea lui Cristasiro, precum și pe taurisci i-a nimicit cu desăvârșire.“ (Strabon, *Geografia*, VII, 3, 11)

Statul roman se afla atunci în faza de trecere de la republică la imperiu și era frământat de lupte interne. În exterior, două popoare puteau pune în pericol liniștea Romei, anume galii (celții) în apus și dacii (geții) în răsărit. Până la urmă, marele om politic și comandant militar Iulius Caesar a cucerit Galia, având privirile ațintite și spre Dacia. De aceea, în războiul civil pornit la Roma între Caesar și Pompei, Burebista l-a sprijinit pe cel din urmă, care, din păcate, a fost înfrânt în anul 48 î.Hr. Pedeapsa pentru regele Daciei nu a mai apucat să vină, fiindcă, la scurt timp, Caesar era omorât în senat de inamicii săi politici, apărători ai republicii. În același an (44 î.Hr.), murea și Burebista, probabil tot în urma unui complot.

După moartea marelui rege, care-și înălțase propriul popor prin „exerciții, cumpătare și ascultare față de porunci“ și-l învățase „să trăiască fără vin“, statul dac nu a dispărut, dar s-a împărțit în patru sau cinci unități, dintre care cea mai importantă a rămas cea cu centrul în Munții Orăștiei. Aici au domnit urmașii lui Burebista și aici a rămas locul cel mai important de rugăciune, capitala spirituală (de suflet și de credință) a tuturor geto-dacilor.

DECEBAL (87–106 D.HR.)

După mai bine de o sută de ani, unul dintre acești urmași, numit sau supranumit Decebal (cel puternic), a refăcut statul unitar dac, dându-i o forță de uniune și mai mare. Țara nu mai avea întinderea de pe vremea lui Burebista, ci cuprindea cam teritoriul României de azi, dar era mai bine organizată. Metalurgia era mult mai avansată acum, din moment ce fierul descoperit într-un singur atelier provenea din prelucrarea a cincizeci de tone de minereu. Plugul cu brăzdar de fier și roata rapidă a olarului se foloseau de mult timp peste tot. Sistemul de fortificații cu centrul la Sarmizegetusa – cetatea cea mai importantă și capitala statului – atinge sub Decebal forma sa clasică (cea mai avansată). Armata este bine organizată și înzestrată, inclusiv cu mașini de război; administrația statului era centralizată și comerțul cu lumea romană era înfloritor. Moneda romană de argint circula peste tot și era imitată de daci.

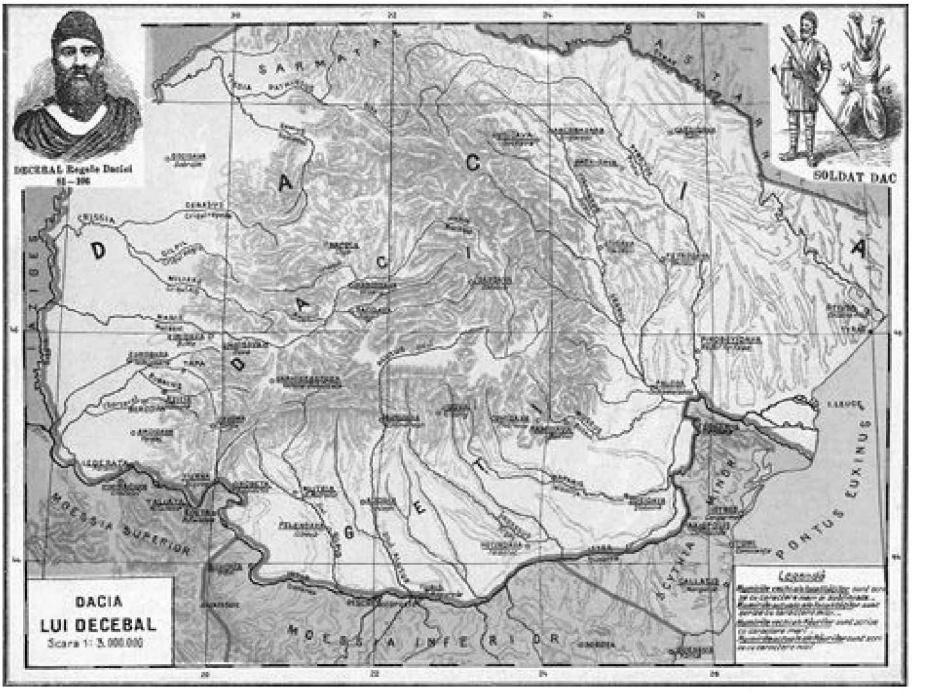

Dacia în timpul lui Decebal, 81–106

Între timp, Roma cucerise toată Peninsula Balcanică, iar hotarul imperiului ajunsese la Dunăre. Dobrogea (de mai multă vreme sub control roman) fusese cucerită în anul 46 d.Hr. şi anexată provinciei romane Moesia (situată cam pe locul Bulgariei şi Serbiei actuale). Atacurile romane asupra Daciei s-au înteţit după anii 85–86 d.Hr. şi au continuat, cu întreruperi, timp de douăzeci de ani, până la supunerea lui Decebal. Acesta însă nu s-a lăsat impresionat de romani, fiindcă era – conform lui Cassius Dio – „priceput în ale războiului şi iscusit la faptă, ştiind când să năvălească şi când să se retragă la timp, meşter în a întinde curse, viteaz în luptă, ştiind a se folosi cu dibăcie de o victorie şi a scăpa cu bine dintr-o înfrângere“. Prin asemenea calităţi, el şi-a salvat ţara până la începutul secolului al II-lea d.Hr. şi chiar i-a provocat şi i-a disprețuit pe romani. Atunci, în fruntea Romei ajunsese cel mai vrednic împărat din toate timpurile, cel care a dat Imperiului Roman cea mai mare întindere. Se numea Traianus şi era de baştină din Italica (provincia Hispania Baetica), fiind primul împărat născut în afara Italiei. El a supus Dacia în urma a două înverşunate războaie. După primul război (101–102), care dusese doar la o victorie parţială a Romei, Decebal s-a declarat, de formă, supus al romanilor, dar era cu gândul la răzbunare. Nici împăratul nu-şi făcea visuri de pace. El a poruncit arhitectului Apollodor din Damasc să proiecteze şi să înalţe un pod peste Dunăre, la Drobeta. Va fi una dintre

cele mai grandioase construcții ale Antichității, urmele podului fiind vizibile și azi în sud-vestul României, pe malul Dunării. Pe acest pod și pe altele, de vase, armata romană de circa 150 000 de ostași (dacă ar fi să dăm crezare surselor!) a înaintat în anul 105 din mai multe direcții și a asediat apoi Sarmizegetusa, capitala țării. Pe malul sârbesc al Dunării, la ieșirea din Cazanele Mici, de aproape 2 000 de ani, veghează placa memorială romană „Tabula Traiana", având 4 metri lungime și 1,75 metri înălțime, cu numele ctitorului podului, împăratul roman Traian. Monumentul marchează marșul trupelor imperiale romane spre Dacia și glorifică victoriile Imperiului Roman asupra regatului dac în anul 105–106 și finalizarea drumului militar roman al lui Traian.

La începutul verii anului 106, lipsită de apă și înfometată, cetatea Sarmizegetusa se predă în mâinile romanilor și este distrusă. Romanii descoperă tezaurul dacilor, evaluat la 165 000 de kilograme de aur fin și 331 000 de kilograme de argint, pe care-l transportă cu alai la Roma și din care împăratul avea să ofere plebei (poporului), după obicei, *panem et circenses,* adică pâine și spectacole de circ. Acest tezaur dacic avea să umple pentru un timp vistieria secătuită a imperiului. Dar satisfacția nu a fost deplină, deoarece Decebal și o mână de credincioși ai săi se refugiaseră în munți, unde continuau lupta. Rezistența a fost însă de scurtă durată, căci un detașament roman a dat de urma fugarilor. Încolțit, Decebal își ia singur viața, iar capul său și mâna dreaptă urmau să fie înfățișate împăratului și apoi expuse la Roma, în văzul mulțimilor, pentru ca acestea să se convingă că marele dușman al imperiului pierise.

Regele dac Decebal

Cassius Dio ne vorbește despre sfârșitul lui Decebal și despre tezaurul dacic:

„Când a văzut Decebal că scaunul lui de domnie şi toată ţara sunt în mâinile duşmanului, că el însuşi este în primejdie să fie luat prizonier, îşi curmă zilele. Capul său fu dus la Roma. În felul acesta, Dacia ajunse sub ascultarea romanilor şi Traian stabili în ea oraşe de colonişti. Fură descoperite şi comorile lui Decebal, deşi se aflau ascunse sub râul Sargeţia din apropierea capitalei sale. Căci Decebal abătuse râul cu ajutorul unor prizonieri şi săpase acolo o groapă. Pusese în ea o mulţime de argint şi de aur, precum şi alte lucruri foarte preţioase – mai ales dintre cele care suportau umezeala –, aşezase peste ele pietre, iar după aceea aduse râul din nou în albia lui. Tot cu oamenii aceia, [Decebal] puse în siguranţă în nişte peşteri veşminte şi alte lucruri la fel. După ce făcu toate acestea, îi măcelări, ca să nu dea nimic pe faţă. Dar Bicilis, un tovarăş al său, care cunoştea cele întâmplate, fu luat prizonier şi dădu în vileag toate acestea.“ (Cassius Dio, *Istoria romană,* cartea LXVIII, capitolul 14)

Împăratul roman Traian

Serbările date la Roma în cinstea victoriei asupra dacilor au durat 123 de zile. La ele au participat 10 000 de gladiatori (sclavi luptători în arenă) şi 11 000 de animale; s-au donat câte 650 de denari fiecărui contribuabil (cetăţean plătitor de impozite), s-au bătut noi monede şi trei medalii comemorative, plus bibelouri şi obiecte de ceramică legate de supunerea Daciei. În amintirea aceluiaşi eveniment, în anul 113, în noul for (piaţă publică) construit de împărat s-a ridicat celebrul monument numit Columna lui Traian. Este o coloană de marmură albă, înaltă de 40 de metri, cu diametrul de patru metri, împodobită cu o bandă continuă de basoreliefuri, povestind în imagini războaiele dintre daci şi romani. Monumentul – cel mai mare şi mai frumos de acest fel din capitala imperiului – se păstrează şi azi la Roma, lângă Piaţa Veneţia, şi este considerat actul de naştere al poporului român.

Columna lui Traian

„Noi de la Roma ne tragem": formarea poporului român și a limbii române

POPOARELE ROMANICE

Roma se mai cheamă și „Cetatea Eternă". Ea este eternă, adică veșnică, nu doar prin sine, prin supraviețuirea sa și a civilizației și culturii făurite sub semnul său, ci și prin popoarele romanice care duc mai departe moștenirea latinității. Popoarele romanice mai importante care s-au menținut până astăzi sunt italienii, francezii, spaniolii, portughezii și catalanii, în cadrul romanității occidentale, și românii, în cadrul romanității estice. În Evul Mediu și în Epoca Modernă, în urma marilor descoperiri geografice și a formării coloniilor, limba și cultura unor popoare romanice s-au răspândit în America de Nord, Centrală și de Sud (mai ales în spațiul imens din America Latină) și în anumite zone din Africa și Asia.

Popoarele romanice s-au format, în general, după o „rețetă" unică. Toate au la bază două elemente etnice principale: elementul băștinaș (autohton) preroman, adică existent pe un anumit teritoriu înainte de cucerirea romanilor, și elementul cuceritor, adică romanii, latinofonii. Astfel, în cazul francezilor, de exemplu, care s-au format în vechea Galie, elementul local, băștinaș, au fost galii; în cazul românilor, poporul care i-a precedat pe romani în Dacia au fost geto-dacii. Peste gali și peste daci au venit romanii, cu civilizația lor superioară; vechii locuitori s-au amestecat cu romanii și au sfârșit prin a vorbi latinește, prin a trăi și a se manifesta ca romanii. Spunem că ei s-au romanizat, deși au păstrat și unele aspecte mai mărunte din tradițiile proprii. Pentru o perioadă de timp, istoricii numesc aceste amestecuri etnice galo-romani, daco-romani etc. Prin secolele al III-lea–al V-lea d. Hr., Imperiul Roman a intrat în criză și s-a destrămat apoi treptat. Fostele provincii romane au rămas despărțite una de alta și, mai ales, au devenit izolate de Roma, vechiul centru al latinității. Astfel, limba latină vorbită pe teritoriul Franței s-a transformat treptat într-un dialect latin (formă diferită de latina veche) și apoi într-o limbă nouă, numită franceză; latina vorbită pe pământul vechii Dacii, unde ulterior se va forma România, a devenit treptat limba română. Natural, odată cu limbile, s-au format, din galo-romani, ca și din daco-romani, noi popoare, anume francezii și, respectiv, românii. Pe parcursul formării acestor popoare noi, la un moment dat, când caracterul lor neolatin era bine fixat, peste tot în fostele provincii romane, inclusiv în Italia, au năvălit și s-au așezat noi populații, numite de istorici migratoare (fiindcă mult timp s-au mișcat, nu au avut o patrie stabilă), iar de latinofonii de atunci – „barbare", adică străine, vorbitoare de limbi ciudate, neînțelese. În occidentul Europei, aceste populații erau, cele mai multe, de neam germanic, iar în centrul, estul și sud-estul continentului,

germanilor li s-au alăturat masiv slavii. Astfel, între galo-romani, deveniți aproape francezi sau protofrancezi, s-au așezat mai ales germanici franci și burgunzi, care au sfârșit prin a fi asimilați de neolatini; între daco-romani s-au așezat mai ales slavi, care s-au „topit" și ei, treptat, în masa românilor timpurii. Natural, atât francii, cât și slavii vechi au lăsat moștenire popoarelor romanice care i-au asimilat anumite elemente din propria cultură și civilizație, reduse totuși ca pondere față de moștenirea lor romană. Prin aceasta, se poate spune că, în formarea tuturor popoarelor romanice, alături de cele două prime elemente – cel preroman (autohton) și cel roman, dintre care al doilea a biruit –, se adaugă un al treilea, secundar ca importanță, anume elementul migrator. Trebuie adăugat că aici este vorba despre o schemă mult simplificată și că amestecul etnic a fost mult mai complicat.

SOARTA DACIEI DUPĂ ANUL 106 d.Hr.

Ca urmare, românii s-au format, în esență, din daco-geți și romani, plus un anumit adaos slav târziu. Atunci de ce îi numim pe români romanici? De ce limba lor este neolatină, adică latină nouă? Când putem vorbi totuși de poporul român gata format? Deocamdată nu am putut răspunde la aceste întrebări, fiindcă nu am explicat decât din ce „ingrediente" sau materiale se compune „rețeta" de formare a românilor. Trebuie să vedem acum în ce fel s-au dozat și amestecat aceste elemente etnice, când și unde s-a produs acest lucru.

După ce Decebal și oastea sa au fost învinși definitiv de romani, în anul 106 d.Hr., împăratul Traian a hotărât formarea, din fostul regat dac, a provinciei romane Dacia, parte integrantă a Imperiului Roman. Însă nu tot regatul lui Decebal a fost transformat în Dacia romană. O mare parte din Muntenia și sudul Moldovei au fost incluse în provincia Moesia, așa cum se întâmplase anterior cu Dobrogea. Din Dacia Romană au făcut parte Transilvania propriu-zisă, Banatul, Oltenia și vestul Munteniei, iar Crișana, Maramureșul, nordul Moldovei, mai greu de controlat și mai departe de Dunăre, au rămas în mâna dacilor liberi.

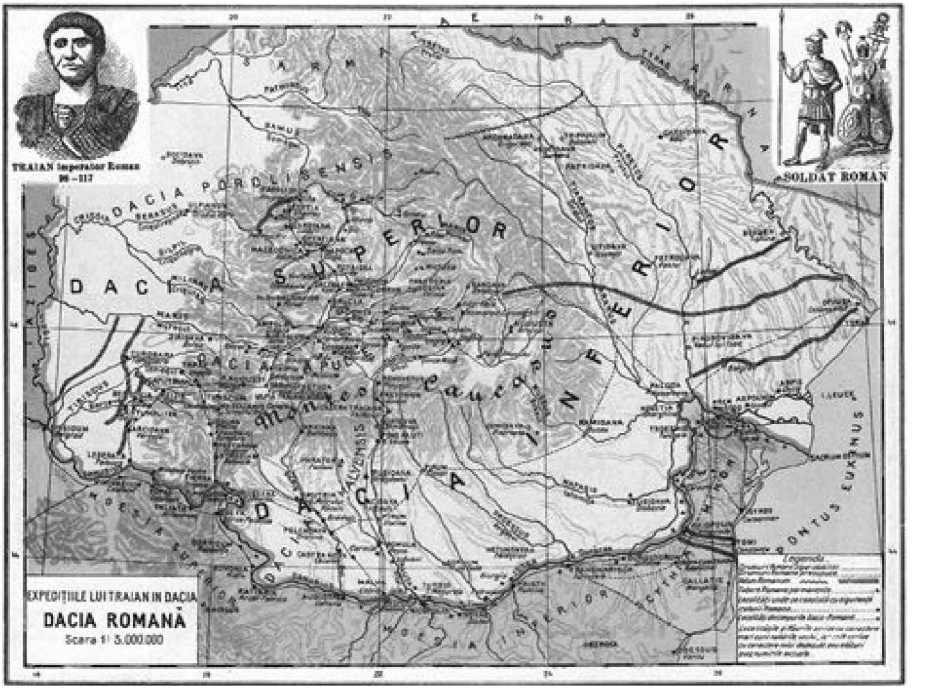

Dacia romană

Dacia a fost o provincie imperială, adică una administrată direct de împărat printr-un înalt funcționar al său, de rang superior (trebuia să fi fost anterior consul la Roma), și avea capitala în noul oraș *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (azi satul Sarmizegetusa, județul Hunedoara), întemeiat de Traian într-o depresiune din sudul Transilvaniei, la câteva zeci de kilometri de vechea capitală a lui Decebal. Prin aceasta, Dacia a intrat în lumea unei înalte civilizații, făcând parte din cel mai avansat stat al lumii cunoscute atunci. Romanii au adus cu ei în noua provincie unități militare, cu soldați și ofițeri, funcționari civili, preoți, stăpâni de pământuri și de sclavi și, mai ales, coloniști; au adus zeii lor, administrația lor, modelul lor de așezări, economia lor, justiția lor și, mai presus de orice, limba latină. Noul mecanism a început repede să funcționeze. După moartea lui Traian (98–117), provincia a fost împărțită în trei (Dacia Inferioară, Dacia Superioară și Dacia Porolissensis), spre a suferi o nouă organizare, după câteva decenii (Dacia Porolissensis, Dacia Apulensis și Dacia Malvensis), în vederea unei mai bune administrări. Stăpânirea Imperiului Roman s-a menținut în Dacia aproape două sute de ani, adică atât cât a trecut de la fondarea primei așezări coloniale engleze în America de Nord (1607) până la „Partida de Ceai de la Boston“ (din 1773, începutul răzvrătirii coloniștilor americani contra Marii Britanii). În mai puțin de două secole, coloniștii englezi din America au devenit americani.

Cam în tot atâta timp, locuitorii amestecați ai Daciei au ajuns să se simtă romani și astfel „sigiliul Romei" a fost pus pentru vecie la nord de Dunărea de Jos.

ROMANIZAREA SAU SIGILIUL ROMEI

Natural, după vreo două decenii de lupte aproape continue (86–106) și, mai ales, după cele două grele războaie (101–102; 105–106), Dacia „a fost secătuită de bărbați", cum spune un istoric de atunci. Mulți daci au pierit în lupte, iar cei puțini rămași și cuceriți au fost obligați să colaboreze cu romanii. Nici nu aveau altă soluție. În plus, civilizația romană era o ispită, o atracție, fiindcă era plină de avantaje, făcea viața mai ușoară. S-a spus, pe bună dreptate, că romanii au fost mari cuceritori, dar, mai mult decât cuceritori, au fost organizatori și, mai mult decât organizatori, au fost legislatori. După un război de cucerire, dacă teritoriul supus era alipit în chip statornic Romei, urmau pacificarea generală și atragerea populației locale spre conlucrare. Localnicii cunoșteau secretele pământului cucerit, știau resursele naturale, apele, solul roditor, fiind și o mână de lucru prețioasă. De aceea, dacii au început treptat să trăiască împreună cu romanii și, de la o vreme, ca romanii. Arheologii au descoperit peste o sută cincizeci de așezări și cimitire în care urmele dacice se amestecă cu cele romane, semn al conviețuirii locuitorilor. Dacii au început să fie încorporați în unitățile militare auxiliare romane, să poarte și nume romane, alături de cele tradiționale. De vreo două ori, mai serios în anul 117, la moartea lui Traian, știm că dacii s-au revoltat contra stăpânirii romane, dar au fost repede liniștiți. Viața a continuat nestingherită pe noul făgaș, care ducea la adaptare, integrare și romanizare.

Romanizarea s-a petrecut, cum spuneam, aproape peste tot în Imperiul Roman, dar în grade diferite. În cazul Daciei, romanizarea a însemnat transformarea vechii țări și lumi a daco-geților după chipul și asemănarea Romei, adică după modelul culturii și civilizației romane. Evident, se poate face romanizare aducând pe un teritoriu populație romană sau latinofonă, aducând mărfuri din imperiu, tehnici romane, monede romane, veșminte romane etc., dar aceasta nu înseamnă automat că dacii au fost romanizați. Dacii pot ara cu brăzdar de plug roman, pot folosi ceramică superioară romană, pot să-și facă locuințe ca romanii, fără ca ei să devină romani. Dacă un român bea Coca-Cola și poartă blugi autentici („de firmă") nu înseamnă că el devine automat american. Pentru romanizarea esențială, adevărată este nevoie de mai mult; este nevoie ca dacii să adopte limba, cultura, credințele și obiceiurile cuceritorilor, ceea ce, cu timpul, s-a și întâmplat. Aceasta este romanizarea lingvistică și spirituală, cea care este durabilă și prin care specificul vechii Dacii s-a modificat definitiv. Faptul a fost posibil fiindcă cel puțin trei condiții fundamentale au fost îndeplinite în Dacia:

- colonizarea masivă și organizată a provinciei cu elemente etnice latine sau vorbitoare de latină;
- conviețuirea strânsă dintre localnici și coloniști, în așezări comune;
- superioritatea clară a culturii și civilizației latine față de cultura și civilizația poporului supus, fără ca decalajul dintre acestea să fie foarte mare, astfel încât cuceritii să aibă dorința și capacitatea de a prelua ceea ce este mai avansat.

Aceste condiții trebuie îndeplinite concomitent (toate trei în același timp). De pildă, în Grecia nu s-a făcut romanizare deoarece cultura și civilizația greacă erau superioare celor romane, deși au existat colonizare și conviețuire; în provincia Africa (din Africa de Nord) au fost evidente superioritatea vieții romane și colonizarea romană, dar localnicii și romanii au trăit separat, nu au conviețuit. În Dacia a fost cazul fericit, întâlnit și în Italia, Galia, Hispania etc., când toate condițiile au fost îndeplinite.

Romanizarea s-a desfășurat prin mai mulți factori:

1 **Coloniștii**. Cei mai mulți daci au învățat ușor latinește de la mulțimea de latinofoni aduși și veniți în provincie. Autoritățile romane au desfășurat în Dacia o colonizare masivă și organizată, „din toată lumea romană", pentru popularea orașelor, cultivarea ogoarelor sau extragerea minereurilor. Romanii au cucerit Dacia mai ales pentru avuțiile ei, pentru aur, argint, alte minereuri, sare etc. și aveau de gând să exploateze din plin aceste resurse. În plus, din multe provincii au venit, în mod neorganizat, haotic, oameni atrași de mirajul îmbogățirii, mai ales al aurului. Dacia era atunci un fel de „El Dorado", un fel de Californie a Antichității (comparația amintește de mulțimea de coloniști din est care se îndreptau, în secolul al XIX-lea, spre vestul Americii, spre California, unde se descoperise aur). Ca urmare, locul acelor daci pieriți în războaie a fost repede luat de coloniști, iar proporția acestora a crescut neîncetat. Se poate spune astfel că romanizarea Daciei s-a făcut în mare măsură prin simplă colonizare, prin mulțimile de vorbitori de latină aduși sau veniți de bunăvoie din întreg Imperiul Roman.

Coloniști romani

2 **Administrația.** Romanii au organizat Dacia după modelul lor, de la conducerea provinciei (provinciilor) până la a celei mai mici așezări. Peste tot erau funcționari romani. Ei vegheau mereu ca, prin ordine, supunere, disciplină, societatea să existe la nivelul cel mai bun, să producă, să funcționeze. Cu timpul, puținii daci rămași au fost obligați să se apropie de noile autorități spre a-și rezolva felurite probleme, iar în acest scop au trebuit să învețe limba latină. Unii s-au pus chiar în serviciul acestor autorități, pentru a-și menține și spori starea materială și statutul social, pentru a prospera, fiindcă viața mergea înainte.

3 **Armata.** Roma era puternică prin armata ei foarte bine organizată și care făcea parte din viața de fiecare zi a poporului roman. În Dacia, armata romană a fost o prezență masivă și permanentă. Armata era formată din legiuni (armată regulată, de elită) și trupe auxiliare (ajutătoare). Din legiuni făceau parte numai cetățenii romani, iar din trupele auxiliare (de infanterie, cavalerie și mixte) necetățenii. Conform legislației de atunci – dreptul roman – nu orice om cuprins și chiar născut în Imperiul Roman era automat și cetățean roman. În primul rând, sclavii nu erau cetățeni și, de regulă, erau socotiți „unelte vorbitoare". Dintre locuitorii băștinași ai unei provincii cucerite, niciunul nu devenea direct cetățean roman. Calitatea de cetățean roman era socotită o onoare pe care trebuia să o meriți și să o obții prin servicii credincioase aduse patriei.

În Dacia au staționat mai multe legiuni, dar două au rămas aproape permanent aici și s-au integrat definitiv în viața provinciei: *legio XIII Gemina* și *legio V Macedonica*, cu sediile la Apulum (azi Alba Iulia) și, respectiv,

Potaisa (azi Turda). O legiune avea cam 6 000 de militari. La început, dacii nu au făcut parte decât din unitățile auxiliare, însă acestea erau destul de numeroase. În total, armata Daciei, în perioadele fericite, număra cam 40 000 de soldați, adică o zecime din totalul trupelor imperiului, deși acesta avea, când era în culmea dezvoltării, peste 30 de provincii. În armată, toată activitatea, firește, se desfășura în limba latină, de la școlile de alfabetizare a soldaților până la cea mai scurtă comandă rostită de un decurion (comandantul unei unități de zece soldați). Un dac, devenit militar în trupele auxiliare, după 25 de ani de serviciu – atâta dura armata în statul roman! – vorbea curgător latina, se purta și gândea ca romanii.

Veteranii sunt vechii soldați ieșiți din cadrul armatei, după îndeplinirea stagiului militar. Cei din trupele auxiliare primeau imediat după lăsarea la vatră cetățenia romană, precum și dreptul de a se căsători oficial, o răsplată bănească și o bucată de pământ în provincia în care serviseră. Cei care erau deja cetățeni romani se bucurau de mare respect și ocupau diferite funcții publice. În Dacia erau atât de mulți veterani, încât ideea de bărbat în vârstă s-a confundat cu cea de vechi soldat. Toți acești veterani vorbeau limba latină și o răspândeau în jurul lor. Singura provincie romană în care bărbații în vârstă se confundau aproape cu militarii ieșiți la pensie a fost Dacia, de aceea româna este singura limbă romanică în care cuvântul care denumește pe omul vârstnic e moștenit din latinescul *veteranus*.

4 **Orașele.** Mulți coloniști s-au așezat în sate în calitate de cultivatori sau ca stăpâni latifundiari în ferme, dar majoritatea au populat orașele. În lumea rurală, mai ales în zonele de deal și de munte, dacii erau mai numeroși. În Dacia de dinainte de romani, orașele de tip greco-roman erau inexistente, iar rolul lor era jucat de unele târguri *(oppida)* și de cetăți. Adevărata viață urbană în Dacia au adus-o romanii. Orașele erau de două feluri: cele mai importante se numeau *coloniae*, un fel de Rome în miniatură, făcute după chipul „Cetății Eterne" și locuite numai de cetățeni romani (exemple: Ulpia Traiana – capitala țării, Apulum, cu două orașe ajunse colonii, Napoca, Drobeta, Potaisa, Romula etc.); de rang mai mic erau *municipia*, localități cu autonomie administrativă și juridică, unele locuite și de provinciali care nu deveniseră încă cetățeni (exemple: Dierna, azi Orșova, județul Mehedinți, Porolissum, azi Moigrad, județul Sălaj, Tibiscum, azi Jupa, în Banat, Ampellum, azi Zlatna, în Munții Apuseni etc.). Aproape toate numele orașelor și ale unor castre din Dacia și din Moesia sunt de origine traco-dacică, adică au fost preluate de romani de la vechii locuitori. Numai vechile orașe grecești de pe malul Mării Negre și-au păstrat și sub romani specificul lor etnic. La început, a avut rang de *colonia* doar capitala provinciei Dacia, dar pe parcurs, odată cu dezvoltarea vieții urbane și cu transformarea multora dintre provinciali în cetățeni, mai multe municipii au

primit rangul superior specificat mai sus. În oraşe, indiferent de tipul lor, toată viaţa publică se desfăşura în limba latină.

Castrul roman Arutela

5 **Religia.** Un popor se desparte foarte greu de religia proprie, căci aceasta se manifestă adeseori ca o parte a identităţii sale, a felului său de a fi şi ca o formă de înţelegere a lumii. Romanii cuceritori, din motive politico-militare, au distrus în mare măsură nu doar capitala Daciei libere, ci şi incinta sacră, centrul religios al dacilor, situat tot acolo, la 1 200 de metri altitudine. Pretutindeni – în oraşe, sate, la ferme, în castre etc. – romanii au adus propriile simboluri, zeii lor, au construit templele lor, unde slujeau preoţii lor. Dacii le-au respins pe toate acestea o vreme, s-au închinat tot lui Zalmoxis şi celorlaltor zei ai lor, dar au început să se adapteze, să fie de faţă la ceremonii oficiale. Mai ales cei care voiau să fie bine văzuţi de noii stăpâni au început să se închine zeilor romani sau altora, căci cultele din imperiu erau foarte variate. Zeii cei noi erau Iupiter, Iunona, Minerva, Venus, Apollo, Liber şi Libera, Diana şi alţii. Zeu era şi împăratul în funcţiune şi cei din trecut, începând cu Augustus. Adorarea împăratului era o îndatorire civică. Toate aceste ceremonii aveau loc în latină. Unele simboluri romane, ca lupoaica şi gemenii (Romulus şi Remus), au fost adoptate mai repede şi mai uşor de daci, fiindcă lupul avea un rol important şi în tradiţia dacă. Stindardul (steagul) dacilor avea ca element principal un cap de lup. De asemenea, este sigur că unii dintre zeii daci (Zalmoxis, Bendis) au fost adoraţi mai departe, dar sub nume romane. Fenomenul se întâlneşte şi în alte provincii şi se cheamă *interpretatio romana*.

Relief ilustrând cavalerul trac, descoperit la cetatea Polovragi, jud. Olt

6 **Viața economică.** După cucerirea Daciei de către romani, toate activitățile economice au trecut în organizarea noilor stăpâni. Sistemul sclavagist a cuprins și teritoriile dacice, iar organizarea economiei a urmat modelul consacrat în restul imperiului. Viața agrară, mineritul, extragerea sării, metalurgia fierului, a metalelor prețioase, prelucrarea marmurei, olăritul de lux etc. erau sub controlul autorităților romane. Băștinașii daci și nou-veniții romani sau latinofoni munceau împreună, făceau parte din aceleași *colegia* (grupuri de persoane de aceeași meserie, origine și chiar religie), aveau aceiași funcționari care vorbeau doar latinește.

7 **Justiția.** Romanii au fost legislatori (făuritori de legi) de excepție. Principiile superioare și judicioase ale dreptului roman clasic au făcut ca statul să funcționeze mult timp impecabil, deoarece atât cauzele civile (procese care se referă la raporturi de familie), cât și cele penale (procese pentru fapte rele, în urma cărora se dau pedepse) erau rezolvate conform bunei-credințe și echității. *Constitutio Antoniniana* din anul 212 – un edict (decret) dat de împăratul Caracalla – acorda practic cetățenia romană tuturor locuitorilor liberi din imperiu. Prin aceasta, toți provincialii din Dacia și Moesia au devenit, sub aspect juridic, adevărați romani, cu drepturi depline. Oricare locuitor din aceste zone, care era obligat să-și rezolve o chestiune în fața justiției, n-o putea face dacă nu vorbea latinește și dacă nu cunoștea valorile juridice ale Romei.

8 **Școala.** În teritoriile integrate imperiului, Roma aducea și cultura proprie, iar baza culturii era învățământul. S-au găsit mai multe urme ale funcționării unor școli elementare pentru copii și tineri și chiar ale existenței școlilor din castre (cazărmi), pentru soldați. După scurt timp de la cucerire, mai ales în orașe, copiii au început să învețe în mod organizat latinește și,

odată cu alfabetul și cu limba, ei și-au însușit, fără prea mare efort, valorile spirituale romane. Pe teritoriul Daciei și în Dobrogea (parte a Moesiei), arheologii au descoperit până azi circa patru mii de inscripții în limba latină – de la pietre funerare până la tablete cerate (dreptunghiuri de lemn acoperite cu un strat subțire de ceară în care se incizau literele textului) – elaborate, cele mai multe, într-un interval de circa două secole. Faptul, în comparație cu alte provincii, arată că obiceiul roman de a pune inscripții era foarte răspândit, că știința de carte, scrisul și cititul erau prețuite și, în fine, că romanizarea era foarte avansată. În orașele Daciei și ale Moesiei erau piețe publice numite foruri, unde, ca și la Roma, publicul îi asculta pe oratori, pe poeți, pe politicieni. Publicul – plebea mai ales – trebuia să fie avizat în acest sens, să cunoască valorile romane și să le poată aprecia.

Concluzia este că, după câteva generații aflate sub stăpânire romană, traco-daco-geții erau puternic și definitiv romanizați. Ei au avut și interesul să devină romani adevărați, fiindcă trăiau în cadrul celei mai avansate civilizații și beneficiau de avantajele unei înalte culturi. După moartea lui Decebal și după impunerea stabilă a stăpânirii romane la Dunăre și în Carpați, dacii supuși au înțeles că șansa lor era adaptarea, că era în propriul avantaj să se poarte ca romanii și, mai ales, să le învețe limba. Cam același lucru se întâmpla cu un emigrant, să spunem, din România în America, între cele două războaie mondiale. El putea să nu știe engleza deloc la sosirea în Lumea Nouă, dar, după câțiva ani, o învăța, mai bine sau mai rău; oricum o vorbea cu accent, iar uneori se gândea cu dor la valorile proprii de acasă, la rude, la prieteni, la păduri, dealuri, câmpii. El nu devenea niciodată un american adevărat și era ușor recunoscut ca nou-venit, ca emigrant. Copiii lui însă vorbeau deja limba fără accent, erau deplin adaptați, se purtau și gândeau ca americanii „puri", care, în fond, toți erau emigranți, veniți din alte părți (cu excepția amerindienilor). La fel, este evident – și izvoarele o dovedesc din plin – că toți dacii ajunși în Imperiul Roman, după două-trei generații, au avut condițiile create pentru a se romaniza. În plus, mai trebuie adăugat din nou că, între hotarele provinciei Dacia, băștinașii rămași erau totuși puțini, ei fiind copleșiți de numărul foarte mare al nou-veniților, coloniști, oficiali, militari etc., cu toții aflați în serviciul Romei și vorbitori de limbă latină populară.

Tăbliță cerată, Alburnus Maior (Roșia Montană)

Pe la jumătatea secolului al III-lea, Imperiul Roman a intrat într-o criză grea (perioadă de dezorganizare, de dezorientare, de sărăcire), pricinuită de slăbiciunea administrației, de prăbușirea sistemului economic, de decăderea valorilor morale romane tradiționale, de presiunile și atacurile populațiilor barbare din exterior etc. Pe acest fond, Dacia devenea tot mai greu de păstrat între granițele imperiului. De aceea, între anii 271 și 274, pe vremea împăratului Aurelian, s-au retras la sud de Dunăre armata romană, administrația, înalții funcționari, aristocrații, adică acele forțe care asigurau stăpânirea romană. Natural, o mare parte a populației a rămas pe loc, în satele și orașele pe care le locuia.

„Când Roma ne-a lăsat singuri în cetatea lui Decebal etern-veghetorul, valul năvălirii barbare ne-a acoperit cu totul. Cum se prind de pământ, proptindu-se în multele lor rădăcini copacii înecați de apele furioase ce vor să-i smulgă cu dânsele, așa ne-am prins noi, cu toată tăria sufletului nostru, de străvechea noastră țarină daco-romană, proptindu-ne în zidul munților ca să nu fim smulși și târâți de puhoi.“ (Vasile Pârvan, „Pentru pomenirea împăratului Traian. Parentalia“, în *Analele Academiei Române*, seria a II-a, tom XLI, dezbaterile 1920–1921, București, 1922, p. 262)

RAPORTURILE DINTRE DACO-ROMANI (STRĂROMÂNI) ȘI MIGRATORI. CONTINUAREA ROMANIZĂRII

Spre anul 300 d.Hr., Dacia Romană avea, după aprecierile specialiștilor, între cinci sute de mii și un milion de locuitori. Chiar dacă Roma ar fi avut intenția să-i mute la sud de Dunăre pe toți, nu ar fi avut cum. Nicio putere

nu a reușit vreodată în istorie, până în secolul al XX-lea, să mute o asemenea masă de populație în timp scurt. Nici daco-romanii nu erau dornici să plece în locuri străine, unde nu aveau nimic al lor și unde pământurile erau ocupate de alții. Totuși, din autoritățile și din alți locuitori plecați din Dacia Traiană, Aurelian a creat, la sud de Dunăre, Dacia sa (în vestul Bulgariei și estul Serbiei de azi), între cele două Moesii, pentru a nu se putea spune că imperiul avea mai puține provincii.

Monede din Dacia romană

La nord de Dunăre, populația romanică a continuat să-și ducă viața în mod pașnic, fără amenințarea strângătorului de impozite roman și, deocamdată, fără atacuri prea dure ale migratorilor. Cercetările arheologice și istorice au demonstrat că viața romană continuă în vechea Dacie și după anul 275: se folosește mai departe limba latină (inclusiv în scris), circulă monedele romane, vechile așezări nu-și întrerup activitatea, creștinismul câștigă tot mai mult teren. Cele mai multe urme de acest fel s-au descoperit în Transilvania și în Banat. Un exemplu va fi grăitor. După anul 300 d.Hr., o comunitate creștină vorbitoare de limba latină este atestată în centrul Transilvaniei, la Biertan (județul Sibiu). În biserica acestei comunități rurale, un anume Zenovius, probabil un om de vază, a donat un candelabru pe care a pus să se scrie în latinește: „Eu, Zenovius, am pus darul"; în același loc era figurată monograma lui Hristos, adică literele grecești XP (corespunzătoare celor latinești HR, prescurtarea de la Hristos). Or, la acea dată, o comunitate creștină, de limbă latină, situată în centrul vechii Dacii nu putea fi formată decât din daco-romani.

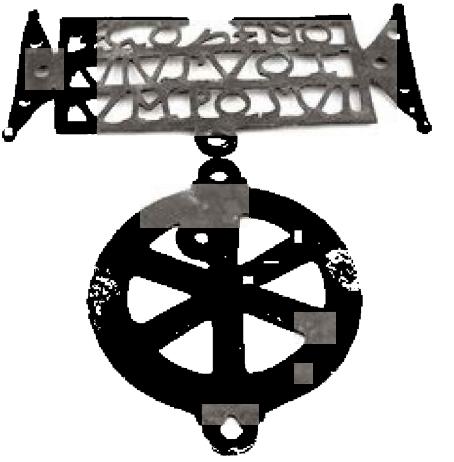

Donariul de la Biertan

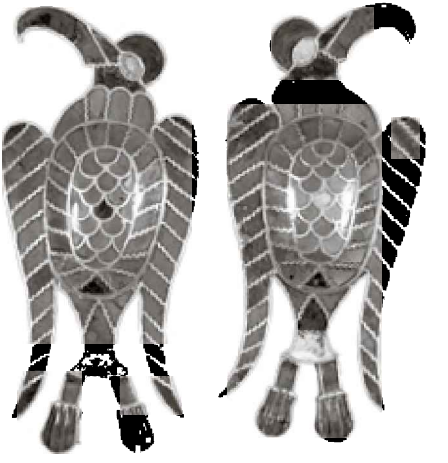

Aplice de șa germanice, secolul V, descoperite la Apahida

În Dobrogea, între Dunăre și Balcani, și chiar în sudul Munteniei, în Oltenia și Banat, romanii au rămas în continuare stăpâni, mai ales sub împărații Constantin cel Mare (secolul al IV-lea) și Iustinian (secolul al VI-lea), până pe la anul 600. De la sfârșitul secolului al III-lea însă, Dacia Traiană nu a mai avut, în cea mai mare parte a ei, armată și administrație romane. De aceea, cooperarea dintre oameni, relațiile dintre daco-romani și dacii liberi (din Crișana, Maramureș și Moldova) au sporit. Încă din secolul al II-lea d.Hr., acești daci liberi erau influențați destul de mult de civilizația

romană. Acum, pe la anul 300, nemaifiind granițe, mulți daci liberi vin și se așază în fosta provincie și, invers, mulți latinofoni din provincie trec pentru negoț sau chiar se stabilesc între daci. Astfel, romanizarea continuă, se extinde mereu și în spațiile pe care romanii nu le cuceriseră direct, dar care erau locuite, în parte, tot de daco-geți. Romanitatea s-a răspândit mereu, timp de câteva secole, din nucleul său vechi al provinciei Dacia create de Traian (dar și din alte zone) spre vest, nord și, mai ales, est. Se știe astăzi sigur că în provinciile de la Dunăre, deci și în Dacia, au existat creștini încă din secolele al II-lea și al III-lea. În Dacia, în timpul stăpânirii romane, creștinismul nu s-a putut manifesta liber (fiindcă nu era recunoscut legal), dar după anul 274 nu a mai existat nicio piedică în afirmarea sa. Mai mult, după anul 313, când împărații Liciniu și Constantin, printr-o scrisoare din Milano (numită apoi impropriu edict), au transformat creștinismul în credință liberă în întreg imperiul, avea să vină dinspre sud un nou impuls pentru lărgirea cuvântului Domnului și printre daco-romani. Creștinarea celor mai mulți daco-romani s-a făcut în limba latină. Cum urmașii traco-daco-romanilor sunt azi românii, termenii creștini de bază din limba română sunt de origine latină. Prin răspândirea cuvântului Domnului s-a întărit de fapt romanitatea. Dacii liberi, după anul 274, au devenit treptat nu doar creștini, ci și vorbitori de limbă latină. Această continuare a romanizării nu s-a desfășurat foarte simplu și fără dificultăți, mai ales din cauza populațiilor barbare sau nomade (migratoare).

Migratorii veneau dinspre est și nord-est atrași de farmecul Imperiului Roman, de vechea Romă și de cea nouă (Constantinopolul), de marile bogății de acolo. Până să ajungă în inima imperiului (dacă ajungeau vreodată acolo), aceste populații nomade, care trăiau în primul rând din pradă sau jaf, atacau și păgubeau popoarele sedentare întâlnite în cale. Dacia și Moesia erau puncte de atracție importante pentru acești barbari. După anul 350 au trecut peste Dacia valurile goților, hunilor, gepizilor și avarilor, până spre anul 600. Aceștia, în general, nu s-au așezat decât în mică măsură printre daco-romani și protoromâni (primii români sau români timpurii), iar cei care au făcut-o au fost repede asimilați de latinofoni. Totuși, după aproape un secol de la retragerea aureliană, când raziile de pradă ale nomazilor erau tot mai distrugătoare, daco-romanii au fost obligați să-și găsească mijloace de conservare sau de păstrare a persoanelor lor și a bunurilor proprii, adică să lupte pentru a nu pieri. De aceea, ei au părăsit în totalitate vechile orașe de odinioară, cu zidurile lor masive, pe care barbarii le vedeau de la distanță și le jefuiau mai întâi. Numele daco-romane ale acestor orașe au fost chiar uitate cu timpul. Oamenii s-au retras din zone deschise, ușor de văzut și de atacat, și și-au întemeiat noi așezări, nu departe de cele vechi, dar în locuri ferite, mai ascunse. Unde puteau fi aceste locuri? Nu erau numai regiunile de deal și de munte, unde nu putea trăi o populație prea numeroasă, ci și

pădurile, locurile împădurite, luminișurile din păduri. În acel timp, teritoriul României de azi era împădurit în proporție de peste 70–75%, ceea ce înseamnă că existau codri mari și în zonele de câmpie. Migratorii, oameni ai stepelor, ai spațiilor deschise, se fereau, în general, de păduri și de munți, deoarece erau locuri greu de supravegheat, de unde puteau fi ușor atacați. Astfel, latinofonii și apoi românii au putut să-și păstreze în mare măsură ființa etnică (felul lor de a fi) în fața atâtor atacuri inamice și datorită acestui spațiu de apărare și conservare care a fost pădurea. Poate din aceste vremuri s-a moștenit o vorbă înțeleaptă, știută de toți: „codru-i frate cu românul".

În secolele al VI-lea–al VII-lea, din stepele estice au năvălit însă, în număr destul de mare, triburi slave. Ele veneau tot ca să jefuiască, dar practicau și o agricultură destul de avansată și erau dornice să găsească pământuri bune și să devină statornice, să se așeze în anumite locuri. După anul 602, masa slavilor a trecut Dunărea spre sud și s-a revărsat în Balcani, de unde a făcut dese expediții spre Bizanț. Acești slavi s-au așezat stabil la sud de Dunăre și au dat naștere cu timpul unor popoare noi, ca bulgarii și sârbii. Populația traco-daco- romană dintre Dunăre și Balcani, care devenise treptat protoromânească (românească de început sau aproape românească), a fost adânc tulburată în dezvoltarea sa, întrucât slavii au copleșit-o prin număr în unele zone, i-au răpit cele mai bune pământuri și au obligat-o să-și caute, în parte, refugiu spre nord, sud și sud-vest, mai ales în zone de deal și de munte, pe văile râurilor, în depresiuni. Mulți dintre acești protoromâni sudici au fost treptat slavizați, adică transformați în slavi. La nord de fluviu situația a fost inversă. Aici, slavii rămași, fiind mai puțini decât daco-romanii (protoromânii) și trăind împreună cu aceștia, au fost foarte mult influențați de ei și au fost treptat, pe parcursul câtorva secole, asimilați. De-a lungul conviețuirii, ei au influențat la rândul lor viața localnicilor latinofoni, au lăsat urmele propriei personalități etnice în firea românilor și o serie de cuvinte în limba română.

LATINA DUNĂREANĂ, CARPATICĂ ȘI PONTICĂ: LIMBA ROMÂNĂ

Lingviștii spun că limba română este latina vorbită azi de români, adică latina așa cum a evoluat ea pe teritoriile Daciei și Moesiei de-a lungul secolelor, după ce sigiliul Romei a fost pus aici pentru vecie. Și despre italiană sau franceză se poate spune că sunt variante ale latinei, așa cum s-a transformat această limbă în Italia și, respectiv, în Galia. Lexicul de bază al limbii române este în majoritate de origine latină, mare parte a sa fiind moștenit direct din Antichitate, prin evoluția firească a limbii, odată cu poporul care a creat-o. Limba este ca un organism viu, care se naște, crește, se dezvoltă și moare împreună cu poporul căruia i-a servit drept mijloc de comunicare. „Moartea" limbilor și a popoarelor este doar o metaforă, întrucât deopotrivă limbile și popoarele sunt în continuă transformare, se

„topesc“ unele în altele, dând naştere în timp unor noi entităţi lingvistico-etnice. În legătură cu latinitatea limbii române există numeroase mărturii, încă din Evul Mediu.

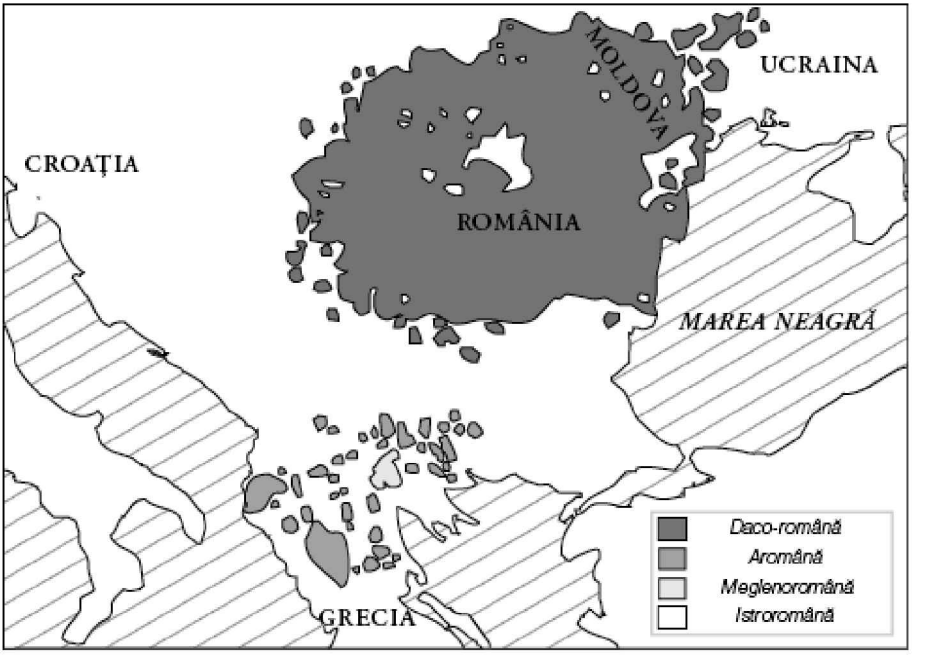

Răspândire a celor patru dialecte ale limbii române

Una dintre cele mai grăitoare aparţine umanistului italian Antonio Bonfini (născut la 1434), ajuns secretar al lui Matia Corvin, regele Ungariei (1458–1490), şi bun cunoscător al lumii central-europene şi al românilor:

> „Căci românii se trag din romani, ceea ce mărturiseşte până în timpurile de acum limba lor, care, deşi se afla în mijlocul unor neamuri barbare atât de felurite, nu a putut fi răpusă. [...] Căci din legiunile şi coloniile romane aduse în Dacia de Traian şi de ceilalţi împăraţi romani s-au tras românii [...]. Deşi năvăliri barbare de tot felul s-au revărsat asupra provinciei Dacia şi asupra poporului român şi asupra regiunii goţilor împreună cu Pannonia, totuşi s-a văzut că n-au putut fi răpuse coloniile şi legiunile romane care se dezvoltaseră de curând. Înecate sub valul de barbari, ele totuşi mai emană limba romană şi, ca să nu părăsească nicidecum, se împotrivesc cu atâta îndârjire, încât îi vezi că luptă nu atât pentru păstrarea neatinsă a vieţii, cât a limbii.“ (Antonius Bonfinius, *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia,* Basel, 1568, pp. 304–305, 542)

Cum se vede, exista în secolele medievale şi în cele ale Renaşterii convingerea că românii şi-au păstrat romanitatea prin limbă şi că limba a fost principalul lor mijloc de a fi români şi de a fi recunoscuţi ca români de către străini. Textul lui Bonfini este unul dintre cele mai frumoase elogii

aduse vreodată românilor (apărători mai mult a limbii decât a vieții!) și limbii lor, care i-a ajutat să dăinuie, să supraviețuiască, să rămână în istorie.

Coloniștii romani, soldații din legiuni, administratorii mărunți, funcționarii obișnuiți etc. nu au adus cu ei în Moesia și în Dacia latina literară, îngrijită, corectă, cu reguli stricte de gramatică, adică limba lui Caesar, a lui Cicero ori a lui Titus Livius, ci latina populară și graiuri locale, vorbite în viața de toate zilele. Unii dintre acești coloniști foloseau latina doar ca limbă de comunicare și nu-i cunoșteau toate profunzimile. Cei mai mulți traco-daci au învățat această latină a oamenilor de jos, cu mulți termeni din jargonul străzii, al vieții obișnuite. Coloniștii veneau din multe provincii și chiar din Italia și fiecare aducea „inovațiile" zonei sale în graiul latin. În Dacia și Moesia, această latină s-a modificat și mai mult, a primit unele influențe locale, mai ales termeni traco-daci, pentru că, după cum s-a văzut, puținii băștinași rămași trăiau împreună cu coloniștii. După câteva secole de conviețuire, prin influența unora asupra celorlaltora, romanii sau coloniștii nu mai erau romani (coloniști) și dacii nu mai erau daci, ci erau o sinteză în care latinitatea ieșise învingătoare. Dar era o nouă latinitate, diferită de cea clasică (de demult, care servise drept model). La fel se întâmplă și cu limba: la început este latină, în esență latina vulgară (adică limba poporului), dar apoi, treptat, se ajunge la o latină nouă, în fapt la o limbă nouă, limba română. În română s-au moștenit circa 160–170 de cuvinte de origine traco-dacă, ceea ce reprezintă sub 3% din totalul de aproape 50 000 de cuvinte de bază. Târziu, începând mai ales cu secolele al VII-lea–al VIII-lea, spre sfârșitul formării poporului român, în vocabularul noii limbi romanice s-au adăugat mai multe cuvinte slave, adaptate însă regulilor gramaticii de structură latină. Și mai târziu româna s-a îmbogățit cu termeni din limbile altor popoare și populații cu care românii au conviețuit (cuvinte turcice, maghiare, sârbe, bulgare, rusești, germane etc.). În principal însă, limba română rămâne, prin toate elementele sale de bază – lexic, morfologie (părți de vorbire), sintaxă (părți de propoziție) – o limbă neolatină sau romanică.

CONCLUZII: CÂND, UNDE ȘI CUM S-AU FORMAT ROMÂNII CA POPOR

Poporul român, ca toate popoarele romanice, s-a format într-un lung interval de timp (aproape o mie de ani!), început prin influența și cucerirea romană a zonelor de la Dunărea de Jos și sfârșit în secolele al VIII-lea–al IX-lea. Locul de formare este un spațiu larg, situat deopotrivă la nordul și la sudul Dunării: Dacia Romană, teritoriile dacilor liberi, Moesia și alte regiuni vecine.

În acest spațiu și în acest lung interval de timp, în centrul și în sud-estul Europei s-au format un popor nou și o nouă limbă. Poporul român este o sinteză pornită mai ales de la două elemente etnice (două popoare), anume

autohtonii traco-daco-geți și cuceritorii romani, din care cel din urmă a fost mai puternic și a biruit. Mecanismul formării poporului român și a limbii sale se cheamă romanizare și presupune adoptarea treptată de către băștinași a limbii, datinilor și credințelor romane. Până în secolul al VI-lea, populația celor două Moesii a fost un puternic focar de romanizare, dar invazia slavilor și mutarea centrului lor de greutate la sud de Dunăre au făcut ca nucleul romanității dunărene să rămână în fosta Dacie Traiană și în zonele vecine. Slavii reprezintă un al treilea element, secundar, cu un anumit rol în formarea personalității românilor, deși influența lor a fost târzie, în momentul când formarea poporului român era în faza de sfârșit. Slavii au jucat pentru români rolul pe care l-au avut elementele germanice în cazul popoarelor romanice din apusul și sudul Europei. Astfel, prin secolul al VIII-lea, când poporul român era spre finalul formării, nucleul său principal era situat la nord de Dunăre, unde începuse asimilarea slavilor, care va continua până prin secolele al XII-lea–al XIII-lea. La sudul fluviului, slavii, numeroși și organizați, i-au dislocat, adică i-au împrăștiat pe romanici (protoromâni) spre nord, sud și vest și au declanșat în același timp un proces îndelungat de slavizare a lor. De aceea, poporul român a apărut și s-a afirmat ca națiune medievală la nord de Dunăre și în Dobrogea, pe când la sud, în Balcani, au supraviețuit grupurile românești mai mici ale aromânilor (sau macedonenilor), meglenoromânilor și istroromânilor. Aceștia – azi în număr total de câteva sute de mii – vorbesc trei dialecte diferite ale limbii române, în vreme ce în România și Republica Moldova se vorbește limba română propriu-zisă sau dialectul daco-roman, limba maternă a circa douăzeci și cinci de milioane de oameni (fără a-i socoti aici pe cei din diaspora, adică pe cei răspândiți departe prin lume).

Poporul român s-a format, prin urmare, ca orice popor romanic, din două elemente etnice fundamentale, anume elementul băștinaș (traco-daco-geții) și elementul cuceritor (romanii), din sinteza cărora esența latină sau romanitatea a ieșit învingătoare. S-a mai adăugat un al treilea element etnic, cel migrator (slavii), care nu a putut modifica aspectul romanic al românilor. Este imposibil de spus astăzi care a fost, din punct de vedere biologic, proporția fiecărui element în alcătuirea românilor ca popor (și nici nu este important acest lucru), dar sigur este faptul că, în plan spiritual și lingvistic, romanitatea a ieșit învingătoare. Această victorie s-a datorat, cu siguranță, și numărului copleșitor de mare al elementelor latinofone aduse și venite în Dacia. Transformarea treptată a traco-daco-geților și a romanilor (precum și a altor elemente etnice asimilate pe parcurs) în protoromâni și români s-a produs timp de opt-nouă secole, în mileniul I al erei creștine, pe un spațiu vast de la Dunărea de Jos, concentrat prin secolele al VII-lea–al VIII-lea la nord de Dunăre, unde romanitatea a învins în fața valurilor migratoare. Ca urmare, românii – cel mai numeros popor din sud-estul Europei – nu s-au

format *numai* la nord sau *numai* la sud de Dunăre, ci pe ambele maluri ale fluviului, care nu a devenit o barieră între latinofoni decât după formarea târzie a statelor slave. Dunărea nu i-a împiedicat pe români și pe strămoșii lor să circule, singuri sau în grupuri, de o parte sau de alta a sa, să se mute de la nord la sud sau invers, în anumite împrejurări, dar niciodată toți românii de la sud nu au trecut la nord și nici invers, pentru că nu aveau cum să o facă și nici de ce. Chiar și din punct de vedere practic, acest tip de mutări masive sau totale era imposibil și niciun popor romanic nu l-a practicat.

Cum s-a văzut, românii sunt asemănători din multe puncte de vedere celorlaltor popoare romanice. Acestea însă, situate într-o arie geografică comună, au trăit și s-au dezvoltat împreună, fiind toate vecine. Ele s-au influențat și sprijinit unul pe altul. Românii sunt astăzi singurul popor romanic din romanitatea estică. Vecinii lor sunt bulgari, sârbi, ucraineni, ruși, polonezi, slovaci – cu toții slavi – și maghiari, adică numai nelatini. Nici în Evul Mediu situația nu a fost mult schimbată, în sensul că vecinii românilor erau tot neromanici. Această romanitate devenită românitate a atras de-a lungul timpului mulți străini, pe care i-a asimilat lingvistic și etnic, lărgindu-se mereu și supraviețuind în ciuda vicisitudinilor. De aceea, mulți istorici și lingviști i-au considerat pe români un „miracol" sau o „enigmă", nu atât prin felul în care s-au format, ci mai ales prin faptul că au supraviețuit ca romanici într-o „mare slavă" și în calea valurilor de migratori și de invadatori. Vom vedea mai departe cum s-a petrecut acest lucru.

Iată ce spune Ernst Gamillscheg despre romanitatea și continuitatea românilor:

> „Continuitatea românilor pe teritoriul lor actual nu este atât continuitatea rasei, cât cea a spiritului. Românii, care locuiau în regiunile ce constituiau habitatul primitiv, au devenit coloanele unui edificiu puternic, ai cărui pereți au fost umpluți cu materiale de altă origine. Forța care ține în picioare tot edificiul este limba comună de circulație. Ultima etapă a evoluției a fost împlinită când limba de circulație a devenit limbă maternă chiar pentru acele părți ale populației care nu erau de origine romană. Limba, moștenitoare a geniului roman și contribuind la răspândirea sa tot mai mare, a făcut din aceste noi popoare fii ai Romei." (în Gheorghe I. Brătianu, *Originile și formarea unității românești,* ediție de Ion Toderașcu, Iași, 1998, p. 64)

Din citatul de mai sus se vede cum limba română (latina dunăreană) a coagulat, adică i-a strâns la un loc, nu doar pe romanici, ci și mase diferite de oameni (slavi, protobulgari, unguri, pecenegi, cumani etc.) sub semnul latinității (al „geniului roman") și apoi al românității.

Lumea Evului Mediu

Evul Mediu (perioada de mijloc, adică cea dintre Antichitate şi lumea nouă) durează în istoria României aproape un mileniu, din secolele al VI-lea–al VII-lea, când românii, ca popor, şi limba lor intrau în faza finală de constituire, până în secolul al XVI-lea, în jurul anului 1600, când devin tot mai vizibile elementele epocii moderne. În acest lung interval, românii pătrund în rândul naţiunilor europene, îşi constituie structuri politice medievale proprii, rezistă în faţa unor noi atacuri externe şi păstrează în stăpânirea lor o parte din teritoriul locuit de ei, împiedică, alături de vecinii lor, înaintarea turcilor otomani spre centrul şi apusul Europei, îşi făuresc noi instituţii, lucrează pământul, cresc animale, extrag minereuri, construiesc case şi biserici, scriu cărţi, îl laudă pe Dumnezeu, într-un cuvânt, trăiesc.

Şi despre această epocă s-au formulat idei false, repetate de mulţi, pornite din impresii şi nu din realităţi. Cine nu a auzit de expresii precum „evul întunecat", „barbaria medievală", „parcă trăim în plin Ev Mediu"?! Toate au apărut în urma Renaşterii (când se considera că imitarea Antichităţii trebuie să fie scopul suprem al creaţiei adevărate) şi s-au întărit de-a lungul timpului, uitându-se operele originale ale unei lumi care a păstrat valorile antice, dar a creat noua arhitectură, sculptură şi pictură, poezia trubadurilor (cântăreţi şi poeţi rătăcitori), scolastica (metodă de învăţare care tindea să îmbine moştenirea greco-romană cu valorile creştine), muzica bazată pe ritm etc. Şi la români, Densuşul, Voroneţul sau Mănăstirea Argeşului stau mărturie pentru geniul unor oameni care, departe de mentalitatea noastră, au creat o civilizaţie deosebită. Oricum, Evul Mediu este prima epocă istorică în care românii, deplin constituiţi ca popor neolatin, intră pe scena istoriei şi se afirmă alături de alte popoare.

CUM SE NUMEAU ROMÂNII PE SINE ŞI CUM ERAU NUMIŢI DE ALŢII

Numele etnice, adică numele popoarelor (populaţiilor), ca şi numele ţărilor sunt foarte importante pentru că poartă în ele o întreagă istorie. Să ne amintim, de exemplu, disputa înverşunată din zilele noastre pentru numele unor ţări care exprimă o tradiţie revendicată de alte ţări.

Locuitorii României sunt, cum spuneam, în proporţie covârşitoare (90%), sub aspect etnic, români. Ce înseamnă asta cu exactitate nu este însă întotdeauna uşor de spus. Să începem cu câteva lucruri sigure: românii se situează clar între popoarele romanice, mai ales fiindcă vorbesc, cum am văzut, o limbă neolatină, dar altminteri, ca toate popoarele, s-au amestecat şi ei de-a lungul timpului cu varii etnii cu care au convieţuit, şi ei, şi înaintaşii lor. Numele le vine, fără îndoială, din cuvântul latin (substantiv şi adjectiv) *Romanus*, moştenit în limba română veche sub forma „rumân". Ceea ce este pe deplin normal, din moment ce vocala „o" din latină, situată între două

consoane, s-a transformat adesea în românește în „u“; astfel, latinescul *nomen* a dat în românește „nume“; *dolor* (*dolorem*) a devenit „durere“; *color* este „culoare“; *rogatio* (*rogationem*) a ajuns „rugăciune“, *rogus* s-a metamorfozat în „rug“ ș.a.m.d. Astfel, românii s-au numit pe sine, mereu, rumâni (în afară de denumirile lor regionale, de munteni, moldoveni, olteni etc.) până prin secolul al XVI-lea, de când este atestată, probabil sub influența umanismului, și forma de „român“. Apoi cele două variante au existat împreună, impunându-se treptat, mai ales după secolele al XVIII-lea și al XIX-lea (sub influența unor idei ale învățaților care admirau civilizația vestului Europei), numele de „român“, acela menit să arate clar legătura de origine și de civilizație a românilor cu Roma, cu Italia și cu vechiul Imperiu Roman.

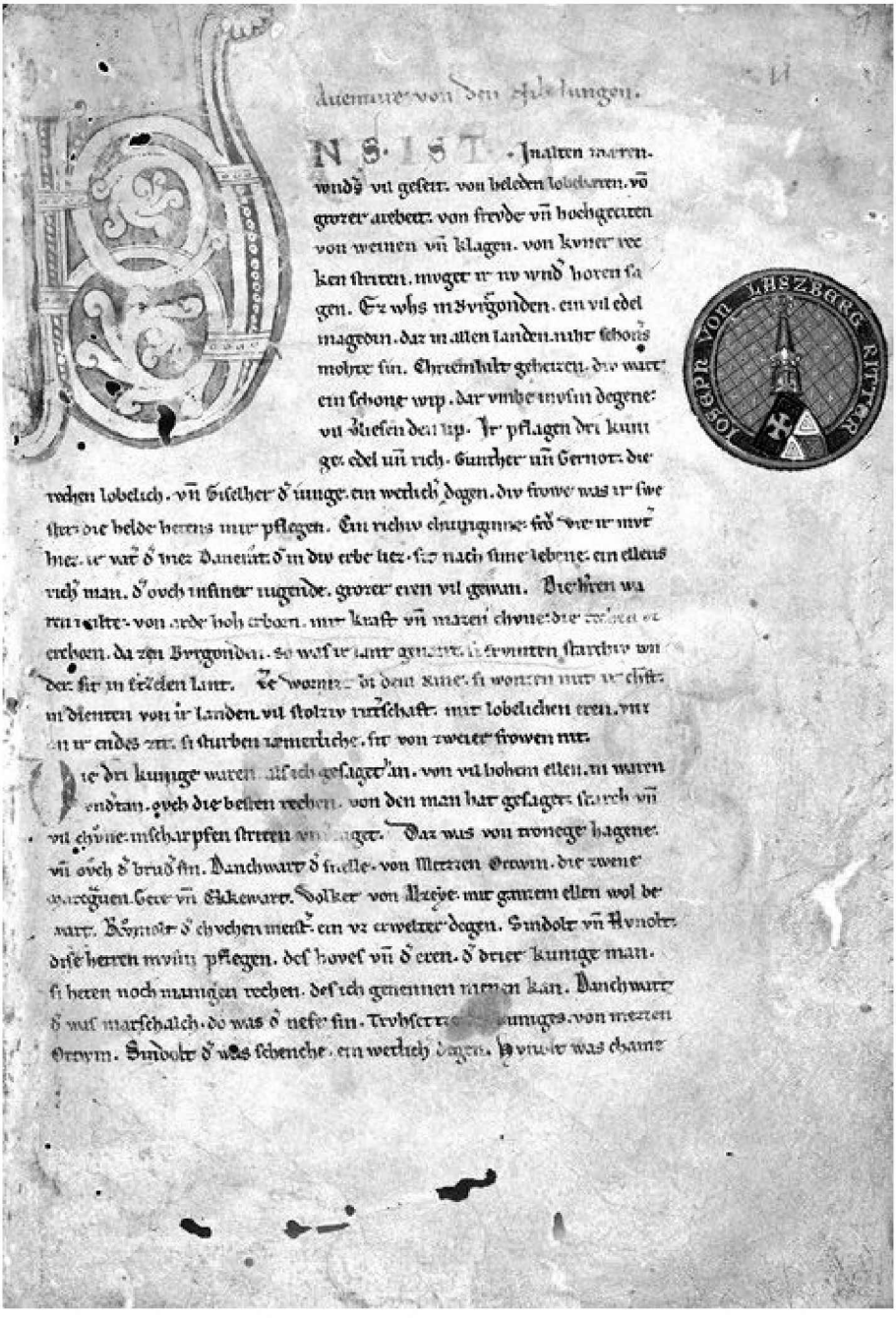

Pagină din Cântecul Nibelungilor *(1220–1250), cel mai vechi indiciu referitor la existența numelui de „român“*

Străinii nu le-au spus însă românilor nici „rumâni" şi nici „români" decât din timpurile mai noi, cu deosebire după ce, prin anii 1862–1866, numele oficial al ţării a devenit România. Românii au fost pentru toţi vecinii lor (dar şi pentru francezi, italieni, germani sau englezi etc.) „blaci", „valahi", „vlahi", „olahi", cu numeroase alte variante. Acest nume – ciudat şi necunoscut pentru români – vine, se pare, de la vechea denumire de *Volcae* dată primului trib celtic romanizat şi a însemnat iniţial „vorbitor de limbă latină", „latinofon", „romanic", vorbitor de limbă derivată din latină. Deoarece singurii latinofoni din regiunea Europei Central-Orientale şi Sud-Estice erau românii – înconjuraţi numai de popoare neromanice – numele de valahi li s-a atribuit, ca un lucru absolut firesc, de către străini, lor. Aşa că românii au fost până nu de mult un popor cu două nume, un nume pe care şi l-au dat ei înşişi, în amintirea Romei şi provenit de la romani, şi un altul dat de străini, dar care trimite tot la romani, mai exact la limba lor. Cu alte cuvinte, cele două nume – „rumân" şi „vlah" – au aproape aceeaşi semnificaţie, legată de latinitatea românilor. Mulţi s-au mirat de această dublă denumire, iar alţii au tras concluzii complet greşite, mergând, din necunoaştere sau din interes, atât de departe încât au susţinut că vlahii şi românii de la Dunăre şi de la Carpaţi au fost două popoare distincte şi chiar consecutive. Aceasta ar fi însemnat că românii ar fi un popor mai nou, care ar fi urmat valahilor în istorie. Numai că o asemenea idee năstruşnică, inventată, desigur, din raţiuni politice, contrazice toate mărturiile istorice şi toată evoluţia poporului român. În primul rând, izvoare istorice care să dovedească faptul că românii se numeau pe sine „rumâni" şi că limbii lor îi ziceau „rumânească" (sau cumva foarte asemănător) există încă din secolele al XIII-lea şi al XIV-lea. Mai târziu, astfel de mărturii sunt la ordinea zilei. Mirarea în legătură cu dublul nume al românilor este, de altfel, fără rost, din moment ce grecii se numesc pe sine „eleni" (dar străinii le zic greci), ungurii se numesc ei înşişi „maghiari" („magyarok"), germanii îşi zic „Deutschen" şi am putea continua cu albanezii, finlandezii, irlandezii, olandezii etc. Altfel spus, existenţa unui nume propriu al unui popor, în paralel cu alt nume (alte nume), dat (date) de străini aceluiaşi popor, este o realitate firească, întâlnită foarte des.

Numele de „rumân" sau „român" este strâns legat de cel dat ţării sau ţărilor locuite de români şi organizate de ei. Primele izvoare, de la cumpăna mileniilor I şi II, arată în chip neîndoios că românii le ziceau alcătuirilor lor politice „ţări româneşti", pe latineşte *terrae Valachorum*. Numele de „ţară românească" este atestat în Evul Mediu pentru câteva zeci de zone istorice, situate deopotrivă la nord şi la sud de Dunăre. Atunci când s-a format primul stat românesc puternic şi relativ centralizat, între Dunăre şi Carpaţi – după vreo trei secole de „pregătiri" în acest sens –, el nu putea să se numească în interior decât „Ţara Românească" şi nu putea să fie numit de străini decât Valahia sau Valahia Mare, cu anumite variante. A doua ţară

românească era considerată de cunoscători aproape întotdeauna Moldova, numită Valahia Mică sau Valahia dinspre Rusia. Din secolul al XVI-lea începând, de când avem păstrate înscrisuri în limba română, peste tot, fără deosebire, numele de Valahia a fost tradus în românește cu „Țara Rumânească" sau „Țara Românească", semn că aceste denumiri însemnau exact același lucru. În mod normal, când s-a format statul român modern, la jumătatea secolului al XIX-lea, numele țării unite ar fi trebuit să fie tot „Țara Românească", dar erau câteva piedici în calea păstrării lui. Mai întâi, era nemulțumirea sau regretul românilor moldoveni, care ar fi văzut cumva menținut numai numele oficial al țării vecine și surori, pe când al țării lor era uitat. Se adăuga la aceasta aspectul arhaic al formei de „țară românească", nepotrivit cu cele date țărilor latine surori, de Italia, Franța, Spania, dar nici cu numele de Anglia, Germania, Rusia, Austria etc. În fine, mai erau amintirea Romei și conștiința romanității, vizibile mult mai bine și mai direct în numele de România, cu toate variantele sale (*Roumanie*, *Rumania*, *Romania* etc.) din celelalte limbi. Și cum limba română permitea aproape orice înnoire și accepta în chip generos numeroase neologisme, s-a impus și adoptat, fără dificultăți, numele de „România". Dar oare a fost vorba în acest caz de o inovație sau de un neologism? Punem această întrebare, fiindcă mulți specialiști, mai ales străini, au scris deja de mult timp că numele de România a fost inventat de autorul grec Dimitrie Philippide, pe la 1816, când el publica la Leipzig lucrările *Istoria României* și *Geografia României*, referindu-se în linii mari la spațiul vechii provincii romane Dacia, întemeiate la anul 106 de împăratul Traian. Faptul nu este însă deloc adevărat în adâncul lui. Învățatul grec nu a inventat nimic, ci a folosit un nume care exista deja. Numele de *Romania* exista încă din epoca Imperiului Roman târziu, fiind folosit de locuitori în limbajul lor de fiecare zi, el menținându-se deopotrivă în Occident și în Orient, mai ales după căderea și decăderea statelor romane propriu-zise (Imperiul Roman de Apus și Imperiul Roman de Răsărit). Peste tot unde se menținuse sau se refăcuse un nucleu de viață romană structurată și de organizare politică romană, printre atâtea formațiuni edificate de „barbari" (migratori), se cheamă că exista o „Romanie" sau (cum se numeau mai ales în zonele răsăritene) o „Vlahie". Pornind de la aceste izvoare, Nicolae Iorga a folosit numele de *Romania (romanii și romanii populare)* și pentru insulele de latinitate atestate pe pământurile de la Dunărea de Jos și de la Carpați în primul mileniu al erei noastre.

În înscrisurile Evului Mediu sunt atestate ambele denumiri (cea de *Romania* și cea de *Valahia*), numai că primul nume era mai folosit în Occident, în vreme ce al doilea se referea mai mult la Răsărit. Trebuie adăugat că numele de *Romania* s-a păstrat și în limba română medievală, sub forma „rumânie", dar, din câte se pare, cu un sens ușor schimbat: el nu se

referea la țara propriu-zisă, ci la limbă. În vechile texte românești se spune că „sunt date din pre slavonie (ori lătinie) pre rumânie", adică traduse din slavonă (sau latină) în română. Lucrul este, până la urmă, natural, din moment ce alcătuirile politice propriu-zise (voievodatele, regiunile autonome), conduse și locuite de români, se chemau în românește „țări rumânești", nume menținut în limba română până astăzi.

Dar să vedem care sunt formele folosite de alte popoare pentru denumirea țărilor lor. Orice englez îi spune vechii sale țări *England*, așa cum scoțianul zice *Scotland*, germanul *Deutschland* sau ungurul *Magyarország*. Și exemplele pot continua cu *Finland*, cu *Ireland*, cu *Iceland*, cu *Nederland* sau *Holland*, dar și cu *Denmark*, *Frankreich*, *Österreich* etc. Toată lumea știe că aceste nume contemporane și utilizate peste tot înseamnă același lucru cu Anglia, Scoția, Germania, Ungaria, Finlanda, Irlanda, Islanda, Olanda (Țările de Jos), Danemarca, Franța, respectiv Austria. Numai că cele dintâi nume, date aici cu litere cursive, se traduc literal în românește astfel: Țara Engleză, Țara Scoțiană, Țara Germană (*Land* = țară), Țara Maghiară (*ország* = țară), Țara Finică etc. sau Marca Daneză, Imperiul Francilor, respectiv Imperiul de Est etc. Dacă șirurile de nume de mai sus înseamnă exact același lucru, s-au folosit în același timp și au contat pentru toți drept egale între ele (în sensul că *England* sau *Țara Engleză* este același lucru cu Anglia), atunci nu vedem de ce numele de Țara Românească/Românească nu ar fi exact același lucru cu Rumânia/Românía. Teritoriilor care formează azi România li s-a spus mereu de către români „țări românești" sau și „țări românești", ceea ce justifică denumirea actuală de România exact în același fel în care se justifică Anglia în loc de Țara Anglilor, Germania în loc de Țara Germanilor, Ungaria în loc de Țara Maghiarilor ș.a.m.d. Denumirea de România este o invenție recentă numai în măsura în care și Anglia, Scoția sau Ungaria sunt așa și numai în măsura în care doar numele de *England*, *Scotland* ori *Magyarország* sunt considerate vechi și reale. În acest caz – și numai în acest caz –, numele autentic al României ar trebui să fie cel de *Țara Românească*, folosit neîntrerupt de români din Evul Mediu până astăzi.

Românii, cum arătam mai sus, s-au numit întotdeauna pe sine rumâni sau români, din termenul latin *Romanus,* dar străinii i-au numit pe români, până în secolul al XIX-lea, cu un termen apropiat de formele *Valachus, Vlahus* sau *Blacus*, care are sensul general de vorbitor al latinei. Când apar în izvoare acești termeni prin care erau numiți românii? Evident, spre finalul etnogenezei (adică al formării poporului român), deoarece izvoarele nu pot numi ceva ce încă nu există. Astfel, românii sunt amintiți de sursele scrise ca existând prin secolele al IX-lea–al X-lea, iar aceste surse sunt străine (latine, bizantine, rusești), pentru că românii nu aveau încă istorici și cronicari și nici cancelarii (locuri în care se scriau documente). Cam în același timp sunt menționați pentru prima oară și francezii ca popor romanic. În acea

perioadă îndepărtată, românii sunt amintiți pe un spațiu vast, de la Dunărea Mijlocie până la Marea Neagră, deopotrivă la nord și la sud de fluviu. Ei nu locuiau în întregime acest imens teritoriu, ci trăiau amestecați cu diverse alte neamuri, ca slavi, avari, protobulgari, greci, germanici ș.a. De exemplu, cronicile ungare din secolele al XI-lea–al XIV-lea scriu că, în jurul anului 900, Pannonia (cam pe locul Ungariei actuale) era locuită de slavi, bulgari, greci, germani și români *(Blachi sau Ulahi)*, iar Transilvania, de români și slavi. Despre români, aceleași cronici spun că erau „păstorii și colonii (adică agricultorii) romanilor, rămași de bunăvoie" acolo, după retragerea stăpânirii romane. Prin urmare, aceste izvoare afirmă originea romană a românilor, atât indirect, prin numele pe care-l dau acestora, cât și direct, prezentându-i ca urmași ai romanilor, rămași pe locul vechilor provincii romane de la Dunăre și Carpați. În jurul anului 1550, umanistul ungar de origine croată (Croația a fost în Evul Mediu înglobată în Ungaria) Anton Verancsics scria despre români:

> „Însă pentru ca să se lămurească această îndoială prin argumente mai sigure și să se arate hotărât că valahii își trag originea de la romani, voi aduce două argumente, iar judecata va fi a cititorilor, și anume a acelora care cunosc mai multe limbi. Lăsând deoparte nenumăratele cuvinte pe care valahii le au întocmai și cu același înțeles ca în limba latină și în dialectele italienilor, când ei întreabă pe cineva dacă știe să vorbească limba lor valahă spun: «Oare știi românește?»[4] sau dacă este valah, îl întreabă: dacă este român."[5] (*Monumenta Hungariae Historica, Scriptores*, vol. II, Pest, 1857, p. 135)

Se vede, prin urmare, din această veche consemnare a unuia care văzuse cu ochii lui că cei numiți de străini valahi se chemau pe sine „romani", iar limba lor o numeau „romana" (formele reale de „rumân" și „rumână" sau „rumânească" erau imposibil de redat cu exactitate în latinește sau în alte limbi).

DE LA SAT LA STAT

După retragerea stăpânirii romane (prin 271–274), dar mai ales după ce raziile populațiilor migratoare au devenit tot mai dese (după 350), daco-romanii au trebuit să se retragă din vechile orașe romane, să trăiască feriți în păduri, în așezări mici, mai ușor de apărat și chiar de părăsit, la nevoie. Anumite spații care nu ajunseseră niciodată sub stăpânire romană și nu fuseseră niciodată colonizate cu vorbitori de limbă latină – Crișana, Maramureșul, Beregul, Ugocea, părți din Muntenia, Moldova Centrală și de Nord, până dincolo de râurile Nistru și Ceremuș etc. –, dar care fuseseră influențate de civilizația romană încă din Antichitate, primesc acum puternice avânturi de latinitate, inclusiv prin roirea unor grupuri de latino-foni, protoromâni și români, din acele locuri care fuseseră odinioară provincii romane. Unele dintre aceste mișcări de populație dinspre

interiorul arcului Carpaților spre exterior s-au făcut în urma atacurilor migratorilor, altele datorită creșterii demografice, altele din nevoia găsirii unor pământuri mai fertile, iar altele și datorită specificului păstoritului pendulator, care presupunea schimbarea locurilor de iernat și de vărat pentru turme.

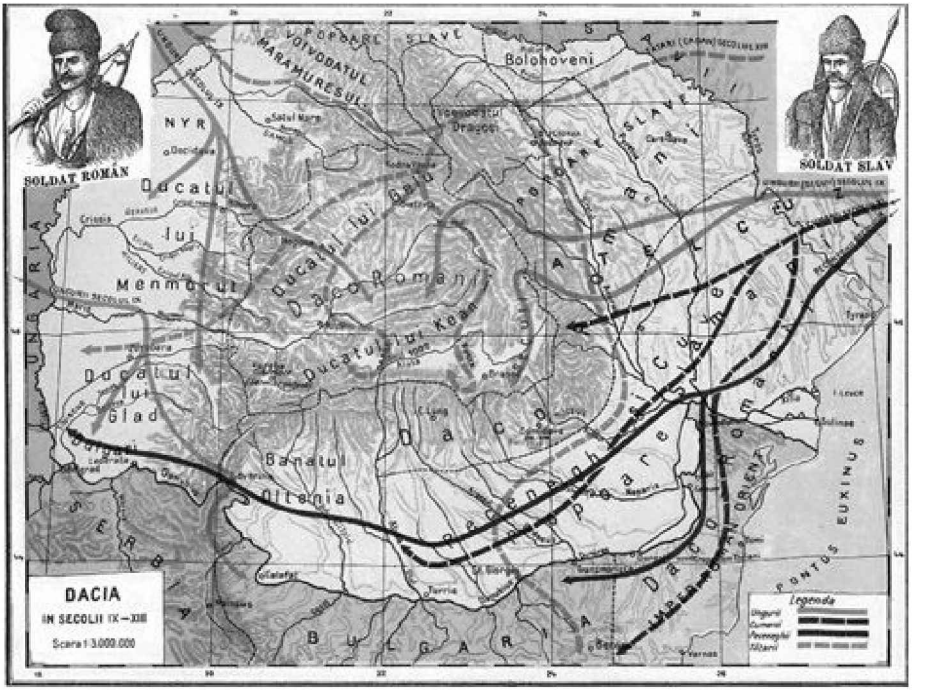

Spațiul românesc în secolele IX–XIII

Treptat, acești locuitori daco-romani și protoromâni și-au schimbat în întregime, sub influența noilor împrejurări, modul de viață. Vechile instituții romane ale statului (care dispăruse) le-au adaptat satului, comunității rurale. În fruntea acestor sate (cuvântul sat, arhaic *fsat*, este moștenit din latinescul *fossatum*, ce însemna șanțul înconjurător al așezării întărite cu val de pământ), era judele, adică judecătorul ales, numit apoi, sub influență slavă, și cnez. Acesta, ajutat de „oamenii buni și bătrâni", împărțea dreptatea după principiile dreptului roman și apoi românesc. Acești juzi (cnezi), ridicați dintre localnici sau dintre migratorii așezați printre localnici, după un timp, nu mai sunt aleși, ci moștenesc titlul și funcția. Ei devin treptat adevărați conducători, cu prestigiu și putere, cu pământ rezervat special pentru ei de comunitate și cu pretenția ca oamenii de rând să le lucreze gratuit acest pământ. Ei ajung nucleul viitoarei categorii de nobili (boieri) sau feudali. Presupunem că încă din secolele al VIII-lea–al IX-lea, unii din acești juzi-cnezi ajunseseră stăpâni de sate și aveau oameni care munceau pentru ei.

Aceştia reuşesc să posede câteodată chiar toate satele (cincisprezece-douăzeci) de pe valea unui râu sau dintr-o depresiune. Din nevoi de apărare, mai multe cnezate se unesc sub conducerea unui cnez mai puternic, cu talente militare, numit de aceea duce (în surse latine) sau voievod (în surse slave). În această etapă, atestată prin secolul al IX-lea deja, se poate vorbi de formaţiuni politice pe teritoriul României, organizate de români şi de populaţiile cu care aceştia conviețuiau. Aceste mici state erau la fel de întinse ca şi „regatele" anglo-saxone de pe vremea lui Arthur, aveau oaste proprie, fortificaţii de lemn şi de pământ, aveau justiţie proprie şi organizare bisericească. Din unirea treptată a acestor cnezate şi voievodate se vor naşte în secolele al XIII-lea–al XIV-lea statele centralizate sau unificate româneşti.

PRIMELE FORMAŢIUNI POLITICE MEDIEVALE PE TERITORIUL ROMÂNIEI

Orice popor sau grup etnic, odată format şi conştient de ceea ce înseamnă el ca unitate sau comunitate, are nevoie şi de instituţii care să-i organizeze, să-i păstreze şi să-i garanteze existenţa. O astfel de instituţie importantă este statul. Termenul provine din limba latină, fiindcă romanii au creat modelul de stat pentru lumea actuală, cu toate instituţiile sale. Statul roman occidental a dispărut în anul 476 d.Hr., pe ruinele sale apărând anumite alcătuiri politice barbare, pe care, spre a simplifica limbajul, le numim tot state, dar care sunt departe de modelul roman de odinioară. Ar fi mai corect, pentru Evul Mediu, să vorbim de ducate, marchizate, comitate, principate, regate, imperii etc., dar vom folosi, din nevoia simplificării şi uniformizării, noţiunea de stat medieval. Românii nu au reuşit mult timp să-şi constituie stat sau state proprii mai întinse, cu precădere din cauza presiunii migratorilor, expediţiilor lor de pradă sau „imperiilor" trecătoare ale acestora, care dominau uneori şi spaţiul locuit de români şi de strămoşii lor. După trecerea la sud de Dunăre a protobulgarilor (pe la sfârşitul secolului al VII-lea) – slavizaţi apoi, în timp destul de scurt – şi după înfrângerea avarilor de către regele franc Carol cel Mare (la sfârşitul secolului al VIII-lea), latinofonii de la Dunăre au avut o perioadă de oarecare linişte, care a durat cam un secol. În acest răstimp, ei şi neamurile cu care trăiau au constituit primele state începătoare, menţionate în Transilvania şi părţile vestice (Banat, Crişana). În secolele al X-lea–al XIII-lea apoi, noile invazii ale ungurilor, pecenegilor, uzilor, cumanilor (ultimele trei fiind populaţii de neam turcic, din Asia Centrală) şi tătarilor au tulburat şi au întârziat evoluţia politică a românilor şi unificarea statelor lor. Aceste mici state s-au opus mai întâi expediţiilor ungare de pradă, organizate dinspre Pannonia în jurul anului 900 sau în primele două-trei decenii ale secolului al X-lea.

Ungurii erau o populaţie nomadă de origine fino-ugrică (cu alte cuvinte, nu erau indo-europeni, ca mai toate popoarele Europei), plecaţi din centrul Asiei şi amestecaţi, în popasurile lor destul de lungi, cu alte etnii, mai ales

turcice. Cetele ungurilor, în căutare de noi pășuni și alungate dinspre est de alți migratori, s-au îndreptat spre nord-vest, spre cetățile Vladimir și Kiev, au prădat totul în calea lor și, pe la 895–896, au trecut Carpații Păduroși spre sud-vest și s-au revărsat în Câmpia Panonică. Aici, după o serie de lupte cu vechii locuitori, și-au așezat corturile, au construit cetăți de pământ și au organizat dese expediții de jaf contra tuturor popoarelor din jur. Au atacat mai întâi spre teritoriile de azi ale Austriei, Italiei, Germaniei și chiar Franței, până ce, în 955, au fost opriți de o armată germană a regelui Otto I cel Mare (viitor împărat) și înfrânți. După aceasta, și-au concentrat atacurile mai mult în Europa Centrală, la est, sud și nord-est de Pannonia. Timp de aproape un secol de la venirea în Europa Centrală, ungurii nu au cucerit și organizat teritorii, fiindcă nu aveau un stat propriu-zis, erau păgâni, se aflau în faza gentilico-tribală și urmăreau prioritar jaful sau prada, principalul lor mijloc de trai. După un timp au devenit sedentari, au început să practice agricultura, au suferit influențe din partea populațiilor și popoarelor cu care trăiau împreună și în vecinătate, s-au creștinat, iar în anul 1000 și-au proclamat regatul, adică statul lor de model occidental (feudal), cu puternice elemente de clan (grup de oameni bazat pe rudenie) moștenite din trecutul lor păgân. După aceasta, au început expansiunea politico-militară în centrul Europei, spre paguba statelor și popoarelor din jur.

Pătrunderea maghiarilor în Carpați, după Cronica pictată de la Viena

În expedițiile lor de pradă, ungurii au întâlnit pe teritoriul de azi al României câteva mici state aflate pe cale de organizare. Astfel, în Crișana era ducatul (voievodatul) condus de Menumorout și locuit de diverse „națiuni", cu centrul la cetatea Byhor (Biharea, lângă Oradea de azi) și cu alte cetăți la Satu Mare și Zalău. Ducele bihorean era vasalul (supusul credincios sau aliatul) împăratului de la Constantinopol.

„Trimișii lui Arpad [...], Usubuu și Veluc, [...] sosind în fortăreața Byhor, au salutat pe ducele Menumorout și i-au prezentat darurile pe care i le trimisese ducele lor. În urmă însă, comunicându-i solia ducelui Arpad, au pretins teritoriul pe care l-am numit mai sus. Iar ducele Menumorout i-a primit cu bunăvoință și încărcându-i cu diferite daruri, a treia zi le-a spus să se întoarcă acasă. Totuși le-a dat răspunsul, zicându-le: Spuneți lui Arpad, ducele Hungariei, domnului vostru, că datori îi suntem ca un amic unui amic, cu toate ce-i sunt necesare, fiindcă e om străin și duce lipsă de multe. Teritoriul însă ce l-a cerut bunăvoinței noastre nu i-l vom ceda niciodată, câtă vreme vom fi în viață. Și ne-a părut rău că ducele Salanus i-a cedat un foarte mare teritoriu, fie din dragoste, cum se spune, fie de frică, ceea ce se tăgăduiește. Noi însă, nici din dragoste, nici de frică, nu-i cedăm din pământ nici cât un deget, deși a spus că are un drept asupra lui. Și vorbele lui nu ne turbură inima că ne-a arătat că se trage din neamul regelui Athila, care se numea biciul lui Dumnezeu. Și chiar

dacă acela a răpit cu forța această țară de la strămoșul meu, acum însă, mulțumită stăpânului meu, împăratul din Constantinopol, nimeni nu poate să mi-o mai smulgă din mâinile mele." (Notarul anonim al regelui Bela, *Gesta Hungarorum*, în George Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, vol. I, București, 1934, pp. 91–92)

Al doilea mic stat era în Banat și era condus de ducele (voievodul) Glad, în a cărui armată se aflau pecenegi, bulgari și români și care avea cetăți puternice la Orșova (pe Dunăre), la Cuvin și Horom (ultimele două fiind situate în Serbia de azi). În fine, al treilea ducat era situat la est de Crișana, „peste pădure", ceea ce înseamnă, de fapt, Transilvania (*trans* = peste, *silva* = pădure). Nucleul său era așezat pe râul Someș și pe afluenții săi, probabil în zona Clujului de azi. Acest stat era locuit de români și slavi, iar „domnia" (autoritatea supremă) era în mâinile ducelui „Gelou, un anumit român". El avea mai multe cetăți, dintre care una pe Someș, dar nu era foarte puternic, deoarece oastea sa era formată doar din arcași, iar locuitorii țării lui erau „sărmani" („cei mai sărmani oameni din toată lumea"), ei suferind mult din cauza atacurilor pecenege dinspre est. Altminteri – spun cronicile – țara era bogată în sare și în aur de cea mai bună calitate, ce se găsea până și în nisipul râurilor. Cei trei duci și oștile lor au fost învinși de unele căpetenii ungare venite să jefuiască țările acestora, iar unii unguri s-au așezat atunci, printre români, slavi și alte neamuri, în Crișana, Banat și Transilvania. Dar aceste țări au rămas pe mai departe libere, nesupuse șefului suprem al ungurilor, care, pe la anul 900, nu aveau încă un stat, o forță organizată și niciun model de civilizație în vederea atragerii vecinilor.

Ducele Geula (Gyula) luat prizonier de regele maghiar Ștefan, ilustrație din Cronica pictată de la Viena

„Și oprindu-se aici mult timp, atunci Tuhutum, tatăl lui Horca, cum era el om priceput, după ce a început să afle de la locuitori despre bunătățile țării Ultrasilvane, unde domnia o avea Gelou, un anumit român, a început să ofteze, dacă n-ar fi cu putință, prin învoirea ducelui Arpad, domnul său, să capete țara Ultrasilvana, pentru sine și urmașii săi. [...] Atunci Tuhutum, auzind despre bunătățile acelui teritoriu, și-a trimis solii săi la ducele Arpad, ca să-i dea voie să se ducă dincolo de păduri pentru a lupta contra ducelui Gelou. Ducele Arpad, după consfătuirea avută, a lăudat voința lui Tuhutum și i-a dat îngăduința să meargă dincolo de păduri pentru a lupta contra lui Gelou. Auzind aceasta de la trimisul său, Tuhutum s-a pregătit cu ostașii săi și, după ce și-a lăsat tovarășii săi acolo, a plecat peste păduri, către răsărit, contra lui Gelou, ducele românilor. Iar Gelou, ducele ultrasilvan, aflând despre venirea lui, și-a strâns armata și, foarte repede, a pornit călare în calea lui, pentru a-l opri la porțile Meseșului. Dar Tuhutum, trecând pădurea într-o zi, a sosit la râul Almas. Atunci amândouă armatele au ajuns față în față, între ele găsindu-se numai râul. Ducele Gelou, cu arcașii săi, voia să-i oprească acolo. [...] Și făcându-se dimineață, Tuhutum, înainte de aurora, și-a împărțit armata sa în două părți și partea cealaltă a trimis-o puțin mai sus, pentru ca, trecând râul, fără să știe soldații lui Gelou, să intre în luptă. Cum s-a și făcut. Și deoarece trecerea le-a fost ușoară, ambele grupuri au ajuns deodată la luptă, și s-au luptat între ei cu înverșunare, dar ostașii ducelui Gelou au fost învinși și mulți dintre ei uciși, și încă cei mai mulți prinși. Când ducele Gelou a văzut aceasta, pentru a-și apăra viața, cu puțini dintre ai săi, a început să fugă. Și când fugea în grabă spre cetatea lui, aflată lângă râul Someș, ostașii lui Tuhutum, urmărindu-l în fuga mare, l-au ucis pe Gelou lângă râul Căpuș. Atunci locuitorii țării, văzând moartea domnului lor, după propria voință, dându-și mâna dreaptă [cu nou-veniții], și-au ales ca domn pe Tuhutum, tatăl lui Horca, și în locul acela, care se cheamă Esculeu, au întărit credința prin jurământ, și din ziua aceea locul acela a fost numit Esculeu, fiindcă acolo au jurat.“ (Notarul anonim al regelui Bela, *Gesta Hungarorum*, în George Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, vol. I, București, 1934, pp. 117–118)

După anul 1000, când s-a format Regatul Ungariei, noile expediții armate ale ungurilor au supus în chip temeinic Crișana și Banatul (unde domnea un urmaș al lui Glad, numit Ahtum) și s-au îndreptat din nou spre Transilvania intracarpatică. Aici însă, înaintarea era anevoioasă, iar cucerirea întregului teritoriu a durat cam un secol și jumătate.

În anul 943, în Dobrogea este menționat un conducător politic numit Dimitrie, în Moldova, în secolul al XII-lea, este pomenită „țara volohovenilor“ (adică a românilor), în Oltenia și Muntenia, în secolul al XIII-lea, țările conduse de voievozii Litovoi și Seneslau și de cnezii Ioan și Lupu (Farcaș). Țările organizate politic, acelea în care românii erau majoritari, atât la nord, cât și la sud de Dunăre, se cheamă în izvoare străine *Vlahii,* ceea ce înseamnă, cum s-a văzut, transpunerea în alte limbi a noțiunii de „țară românească“.

ȚARATUL ROMÂNO-BULGAR AL ASĂNEȘTILOR

Peninsula Balcanică era dominată etnic și politic de bizantini (greci) și de slavi. După slavizarea masivă începută acolo în secolul al VII-lea, românii sau vlahii balcanici au fost risipiți din unitatea lor inițială și împinși spre nord (la Dunăre și peste Dunăre) sau spre Munții Balcani, spre Tesalia, Epir, Grecia Centrală, Macedonia, Albania. Ei aveau, acolo unde se păstraseră grupați, zone de organizare politică proprie, cu instituții specifice, zone numite de alții *Vlahii*. În 1066 are loc prima răscoală a acestor români contra Imperiului Bizantin, care-i apăsa prea tare cu impozitele sale. În 1185 sunt impuse noi dări, pe care frații Petru și Asan, conducătorii vlahilor, adresându-se zadarnic împăratului bizantin, le voiau anulate. Atunci, vlahii de-acolo, împreună cu bulgarii și cu ajutorul vlahilor (românilor) nord-dunăreni și al cumanilor, se răzvrătesc și creează un nou stat, numit Țaratul Vlahilor și Bulgarilor, cu centrul între Balcani și Dunăre. Acest stat, neacceptat de Bizanț, este recunoscut de Sfântul Scaun (papalitate) în 1204, când peste vlahi și bulgari domnea românul Ioniță Caloian (cel Frumos), fratele lui Petru și Asan. El, Ioniță, este numit oficial de papa Inocențiu al III-lea „rege al bulgarilor și românilor", cu condiția acceptării confesiunii romane (credinței catolice). Pentru a-l convinge, papa îi scrie lui Ioniță că a aflat despre originile sale romane, despre faptul că acest suveran român și strămoșii săi se trăgeau de la Roma. Ioniță însuși se mândrește față de papă, în scris, cu obârșia romană a sa și a poporului său și acceptă revenirea la legătura cu Cetatea Eternă. Acceptarea credinței romane era un act politic care asigura independența și recunoașterea noului stat. Pentru papă, el marca ruperea de ritul bizantin a unui nou popor și stat, într-un moment favorabil, când Constantinopolul fusese cucerit vremelnic de „latini" (cruciați occidentali, luptători creștini care urmăreau eliberarea de sub păgâni a Locurilor Sfinte). Ne aflăm în momentul în care, la Bizanț, se formase pentru circa șase decenii Imperiul Latin de Răsărit (1204–1261), ceea ce însemna că o parte din vechiul Imperiu Bizantin ajunsese în mâinile cavalerilor occidentali și ale Veneției. Fusese atunci un moment favorabil ca papii să caute extinderea catolicismului în est, prin atragerea bulgarilor, sârbilor, românilor, rutenilor, încercând să formeze o masă de popoare supuse, de la Constantinopol până în Ungaria și Polonia.

Țaratul Vlahilor și Bulgarilor sub domnia lui Ioniță Caloian (1197–1207)

Cu timpul însă, încă din secolul al XIII-lea, dinastia română a Asăneștilor s-a slavizat, Biserica Latină (catolică) a fost respinsă, componenta etnică vlahă s-a redus tot mai mult, iar statul a devenit bulgar. De altminteri, istoricii bulgari îl numesc „al Doilea Țarat Bulgar". El a rezistat până la finele secolului al XIV-lea, când, după ce se împărțise în două, avea să fie cucerit de otomani.

Ioan Asan al II-lea, mănăstirea Zografu

Corespondența lui Ioniță cel Frumos cu papa Inocențiu al III-lea (1199–1202)

1 Scrisoarea lui Inocențiu al III-lea către Ioniță – decembrie 1199:

„Nobilului bărbat Ioaniţiu

Privit-a Domnul către smerenia ta şi spre devotamentul pe care e cunoscut că-l ai faţă de Biserica Romană şi între valurile războinice şi primejdiile războaielor pe tine nu numai că te-a apărat cu putere, dar minunat şi milostiv te-a ajutat să-ţi lărgeşti stăpânirea. Iar noi auzind că înaintaşii tăi îşi trăgeau originea din nobilul neam al Romei şi tu ai moştenit de la ei atât noblețea sângelui, cât şi sentimentul devotamentului sincer pe care îl porţi faţă de Scaunul Apostolic aşa zicând cu drept de moştenire, de mult ne-am propus să te cercetăm prin scrisoare şi trimişi; dar prinşi de diferite griji ale Bisericii, nu ne-am putut împlini propusul până acum. […]“

Papa Inocențiu al III-lea

2 Scrisoarea lui Ioniță către papă – noiembrie 1202:

„Venerabilului și Preafericitului Părinte, pontificelui suprem

Eu, Caloian, împăratul bulgarilor și al vlahilor, îți trimit voie bună și sănătate.

Te înștiințăm pe Sfinția Ta că am primit preasfânta scrisoare pe care ne-a adus-o cucernicul arhipresbiter de Brindisi și am prețuit-o mai mult ca orice aur și piatră prețioasă. Pentru aceea aducem mare mulțumită Atotputernicului care ne-a cercetat pe noi nevrednicii Săi robi după nespusa Sa bunătate și a privit spre smerenia noastră și ne-a făcut să ne aducem aminte de sângele și de patria noastră din care ne tragem. […] Iată ce cere împărăția mea de la Scaunul Apostolic: ca să fim în Biserica Romei ca fii adevărați ai adevăratei mame.

Întâi și întâi cer de la Biserica Romei, maica noastră, coroană și cinste ca un fiu iubit, după cum au avut și vechii noștri împărați. […]"

3 Scrisoarea arhiepiscopului Vasile de Târnovo către papa Inocențiu al III-lea – 1202:

„[…] Noi, cu mic cu mare, ca fii buni, vă rugăm ca pe un bun părinte să faceți împăratului nostru ceea ce cere, că e vrednic, căci el și toată împărăția lui are bunăvoință față de Biserica Romei, ca niște moștenitori ce se trag din sânge roman […]." (Aloisie L. Tăutu, „Devotamentul lui Ioniță Asan către Scaunul Apostolic al Romei", *Buna Vestire*, nr. 1, 1966, pp. 7–9; Bogdan Murgescu, coord., *Istoria României în texte*, București, 2001, pp. 76–77)

FORMAREA TRANSILVANIEI – DE LA „ȚARA LUI GELOU" LA „ȚARA DE PESTE PĂDURE" SAU „ȚARA CELOR ȘAPTE CETĂȚI"

La marginea nord-vestică a teritoriului locuit de români, în Crișana, Banat și Transilvania, existau state mărunte, cum s-a menționat, încă din secolul al

IX-lea, conduse de ducii Menumorout, Glad și Gelou. Ei au suferit mult din partea incursiunilor de pradă ale cetelor de unguri (în jurul anului 900), fiind înfrânți și, unii, chiar uciși. Cronica spune, de exemplu, că în Transilvania, „văzând moartea domnului lor", locuitorii români și slavi „și-au dat dreapta" cu nou-veniții și au depus jurământ înaintea unui conducător ungur. Pe la anul 1000, alți duci – anume Ahtum în Banat și Geula (Gylas, Iula) în Transilvania –, nesupuși nici ei puterii ungare din Pannonia, sunt atacați de oști trimise de primul rege al Ungariei, Ștefan I (1000–1038). Ei sunt fie învinși în luptă și omorâți (Ahtum), fie luați prizonieri (Gylas cu familia). Din secolul al XI-lea, unele teritorii din vechile ducate amintite, mai ales cele de câmpie din Crișana și Banat, sunt cuprinse statornic în Regatul Ungariei. Tot în secolul al XI-lea, ungurii încep și cucerirea sistematică a „țării de peste pădure", adică a Transilvaniei, înaintând pas cu pas, mai ales pe văile râurilor, dinspre vest și nord-vest. Populația locală, românii – și grupuri mărunte de slavi, pecenegi, cumani etc. – au rezistat cu mijloace modeste și s-au retras în locuri mai adăpostite și mai ușor de apărat. Teritoriile lor au fost treptat cucerite, iar în locurile unde se vedeau zidurile vechilor castre și orașe romane sau unde populația locală avea propriile cetăți, cuceritorii și-au fixat puncte întărite. În jurul anului 1200, întreaga țară, până la Carpați, era, în linii mari, supusă Ungariei. În anii 1111–1113, două documente menționează pe primul conducător al Transilvaniei numit de regele ungar. El avea titlul de „principe" și se numea Mercurius. Nu i se cunosc nici reședința și nici vreun act de guvernare. Oricum, în acel timp – începutul secolului al XII-lea – sudul și estul țării nu erau deocamdată cucerite. Timp de vreo șaizeci și cinci de ani nu mai sunt menționați alți conducători ai Transilvaniei, pentru ca în 1176 să fie pomenit Leustachius, cu titlul de voievod. Probabil că în acest interval au avut loc conflicte și opoziții, iar populația română și româno-slavă cucerită nu s-a resemnat cu situația sa. Spre a o atrage, autoritățile ungare au trebuit să fie de acord ca șeful Transilvaniei să poarte titlul tradițional de voievod (în locul celui străin de principe), titlu cunoscut, recunoscut și respectat de români (parte a moștenirii locale slavo-române). De altminteri, Transilvania a fost singura țară cuprinsă în regatul medieval al Ungariei care a fost permanent un voievodat, conducătorul său numindu-se mereu voievod. Tot voievozi se numeau și liderii celor două țări române de la sud și est de Carpați, care au ajuns să se afirme ca independente.

După Transilvania, Regatul Ungariei a încercat să cucerească și teritoriile românești de la sud și est de Carpați, adică Țara Românească și Moldova, și să le supună autorității sale. Acest lucru nu a reușit însă decât în mică măsură, pentru regiuni mărunte și pentru scurt timp, dominația ungară manifestându-se apoi mai ales sub forma suzeranității-vasalității, specifică Evului Mediu (depunerea unui jurământ de credință de către un conducător

mai slab față de unul mai puternic și stabilirea unui fel de acord cu drepturi și obligații ale celor două părți).

Prin urmare, statul medieval în Transilvania a început să se organizeze odată cu Gelou Românul în secolul al IX-lea, dar unificarea și centralizarea sa au fost oprite de expedițiile ungare și apoi de cucerirea ungară. Astfel, Transilvania a ajuns treptat, printr-un proces de cucerire derulat între 1050 și 1200, un voievodat, cu un anumit grad de organizare separată, în cadrul Regatului Ungariei.

„OASPEȚI" STRĂINI: COLONI, CĂLUGĂRI ȘI MILITARI

Românii erau însă greu de stăpânit și de supus după cucerire. Ei nu aveau niciun motiv să-i primească binevoitor, cu simpatie pe nou-veniți și să colaboreze cu ei. De aceea, pe măsura cuceririi, era adusă din Ungaria propriu-zisă populație maghiară, dar mai ales persoane cărora li se dăruiau moșii din pământul românilor și al altor localnici și care deveneau astfel feudali sau nobili. Rezerva de populație ungară era însă redusă chiar și în Câmpia Panonică. Toți ungurii migratori veniți în 896 nu depășeau, se pare, 120 000–150 000 de oameni, iar teritoriul pe care voiau să-l controleze și să-l domine era prea mare, de peste 300 000 de kilometri pătrați (Ungaria de astăzi are sub 100 000 de kilometri pătrați). Pentru a umple acest gol, pentru a avea forță de muncă și supuși credincioși, care să le fie recunoscători și să-i ajute în stăpânirea populațiilor cucerite și în exploatarea țărilor respective, regii unguri au colonizat mai peste tot în regat grupuri străine. În vreme ce cuceriții erau, prin natura lucrurilor, dușmănoși cuceritorilor, colonizații trebuiau să fie și erau supuși binefăcătorilor lor, adică regilor ungari și instituțiilor Regatului Ungariei.

Așa au fost secuii, veniți probabil în Pannonia înaintea ungurilor și aliați de la început cu aceștia. Ei au luptat în avangarda oștii ungare pentru cucerirea viitoarei patrii și pentru alipirea unor noi provincii. Secuii sunt o populație amestecată sub aspect etnic și formată din mai multe neamuri asiatice (turcice), care, după legături strânse cu ungurii și după conviețuirea cu aceștia, au ajuns să vorbească o formă a limbii maghiare. Dar și-au păstrat entitatea etnică (convingerea că erau un popor aparte), structura tribală veche și un mod de organizare propriu, diferit de cel maghiar, până în epoca modernă. Ei s-au deplasat spre est și sud-est odată cu înaintarea frontierei statului ungar în urma cuceririlor. Așa, îi găsim întâi în Crișana (pe lângă Oradea de azi), apoi în centrul țării, pe Târnave (în jur de 1150), iar pe la 1200 apar în zona unde se află și azi, adică în estul și sud-estul Transilvaniei. În schimbul misiunii de apărare a graniței, secuii, ca și sașii, au primit de la rege largi privilegii care le garantau starea de libertate și-i aduceau în subordinea nemijlocită a suveranului.

Iată ce scrie Simon de Keza în *Cronica ungurilor* (sfârșitul secolului al XIII-lea):

„Mai rămăseseră dintre huni trei mii de bărbați care au scăpat cu fuga din războiul Crimhildic[6] și care, temându-se de popoarele din apus, au rămas tot timpul în câmpia de la Chigla, până în vremea lui Arpad. Aceștia nu s-au chemat aici huni, ci secui. Căci toți acești secui sunt rămășițe ale hunilor care, când au aflat că ungurii se întorc din nou în Pannonia, le-au ieșit în cale, când se întorceau, în Rutenia și, după ce au cucerit împreună Pannonia, au dobândit o parte din aceasta, dar nu în câmpia Pannoniei, ci în munții de margine, vecini cu românii, cu care au avut aceeași soartă. De aceea, amestecându-se cu românii, se spune că se folosesc de literele lor." (Simon de Keza, *Cronica ungurilor* în George Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, vol. IV, București, 1935, pp. 84–85)

Un alt grup străin adus în Transilvania a fost cel al sașilor, destul de amestecați, dar în majoritate germanici, veniți din apusul Europei (Germania, nord-estul Franței, Luxemburg, Belgia de azi) în secolele al XII-lea–al XIII-lea și așezați în sudul și estul Transilvaniei (circa 40 000 de oameni), pe un pământ deja locuit de români, pecenegi, secui și alții. Sașii au primit în 1224, de la regele Ungariei, largi privilegii (Bula de Aur), care le garantau libertatea pe acel pământ (numit „Pământul Regesc") și-i făceau dependenți direct de suveran și nu de voievodul Transilvaniei.

Bula de Aur a sașilor sau Diploma Andreiană din 1224:

„Venind așadar toți credincioșii noștri oaspeți teutoni din Transilvania și căzând cu umilință la picioarele majestății noastre și plângându-se, ne-au arătat că ar fi căzut cu totul din libertatea cu care au fost chemați de prea-evlaviosul rege Geza, bunicul nostru, și dacă majestatea noastră regală nu deschide spre dânșii ochii cu obișnuita sa bunătate, aflându-se cu totul săraci, nu ar putea face majestății regale nicio slujbă. Așadar noi, plecându-ne urechile cu obișnuita bunătate spre plângerile lor drepte, vrem să se facă cunoscut celor de față și celor viitori că noi, călcând pe cucernicele urme ale înaintașilor noștri și mișcați fiind din adâncul inimii, le-am înnoit libertatea de mai înainte. Însă în așa fel ca tot poporul [...] să fie un popor și să se socotească sub un jude, desființându-se din rădăcină toate comitatele, afară de cel de Sibiu. Iar comitele Sibiului, oricine va fi, să nu cuteze a orândui dregător în sus-zisele comitate, decât numai dintre cei ce locuiesc între dânșii; și poporul să-l aleagă pe acela care va părea mai potrivit. [...] Iar pentru folosul cămării noastre să fie datori a plăti pe an cinci sute de mărci de argint. Vrem ca niciun stăpân de pământ sau oricine altul, care se află între hotarele lor, să nu fie scutit de această dare, afară de cei care se vor bucura de un privilegiu deosebit pentru aceasta. [...] Vor trimite cinci sute de ostași în expedițiile regale în cuprinsul granițelor regatului și peste graniță o sută, dacă regele va merge în persoană; iar dacă el va trimite pe un slujitor al său în afara regatului, sau spre ajutorul unui prieten al său, sau în treburile sale proprii, ei vor fi datori a-i trimite numai cincizeci de ostași. Nici regele nu va putea să ceară mai mulți, nici ei nu vor fi datori a trimite. Pe preoții lor să și-i aleagă liber, pe cei aleși să-i înfățișeze spre întărire și să le plătească dijmele și în toate drepturile bisericești să răspundă față de ei după vechiul obicei. Voim și poruncim cu tărie ca pe dânșii să nu-i judece nimeni,

decât noi sau comitele de Sibiu, pe care îl vom aşeza noi la locul şi la timpul său. Dar sub orice jude se vor afla, să fie judecaţi numai după dreptul obişnuielnic şi nimeni să nu cuteze a-i chema înaintea noastră, afară de atunci când pricina lor nu s-a putea hotărî în faţa judelui lor. Iar afară de cele mai sus zise, le-am dat pădurea românilor şi a pecenegilor, dimpreună cu apele, ca să le folosească împreună cu sus-numiţii români şi pecenegi şi să nu fie datori a face nicio slujbă pentru aceasta, bucurându-se de mai sus-zisa libertate. Apoi le-am mai îngăduit ca să aibă o singură pecete, care să fie cunoscută de noi şi de magnaţii noştri în chip lămurit. Iar dacă vreunul dintre dânşii ar vrea să se judece cu cineva în vreo pricină bănească, să nu poată întrebuinţa alţi martori înaintea judelui, decât oameni care se află între hotarele lor, noi scutindu-i pe ei de orice jurisdicţie străină." (*Documente privind istoria României,* seria C. Transilvania, veacurile XI, XII şi XIII, vol. I, Bucureşti, 1951, p. 209)

Papa şi regii Ungariei au mai plănuit să colonizeze în Transilvania, în regiunea Braşovului (Ţara Bârsei), pe cavalerii teutoni – ordin călugăresc militar creat pe Locurile Sfinte. Ei au venit pe la 1211, cu scopul de a lărgi credinţa romană (catolicismul) printre „schismatici" (ortodocşi) şi păgâni (necreştini) şi de a-i combate pe cumani, dar au rămas numai paisprezece ani, intrând în conflict cu suveranul ungar care i-a adus. După invazia mongolă (1241–1242), aceiaşi factori au dorit să aducă în zona Banat–Oltenia (pe la 1247) o parte dintr-un alt ordin călugăresc militar, anume al ospitalierilor sau ioaniţilor (cavalerii Sfântului Ioan), dar nici această dorinţă nu s-a împlinit.

Prin urmare, peste vechea organizare a românilor, de tip romano-bizantin şi cu influenţe slave, s-au suprapus încă trei realităţi etnice diferite în Transilvania: cele ale maghiarilor, saşilor şi secuilor, legate prin interese comune, deosebite în mare măsură de cele ale vechilor locuitori.

„PRIMA LIBERTATE ROMÂNEASCĂ" SAU VALAHIA MARE

Românii au fost împiedicaţi să formeze un stat medieval în numele lor etnic în Transilvania, unde fuseseră capitala lui Decebal şi centrul Daciei Romane, al romanizării şi unde fusese un nucleu de bază al formării lor ca popor. Cauza principală a acestei neîmpliniri a fost impunerea stăpânirii ungare dinspre vest. Dar regii ungari au voit, după 1200, adică după terminarea supunerii Transilvaniei, să-şi extindă dominaţia şi dincolo de Carpaţi, deopotrivă spre sud şi spre est. Un motiv serios de întârziere pentru ei şi chiar de retragere vremelnică a fost dominaţia cumană (secolul al XII-lea) şi, mai ales, marea invazie tătară (sau mongolă), care a atins regiunile româneşti, Polonia şi Ungaria pe la 1241–1242. Tătarii au atacat şi au dominat în forme indirecte regiunea şi după 1242. Cumanii, cu centrul stăpânirii spre est, au întemeiat un „imperiu" care şi-a întins dominaţia până în regiunile din afara arcului Carpaţilor (mai ales în Moldova), unde s-au şi aşezat în grupuri mărunte printre români şi slavi, influenţându-le viaţa şi chiar anumite forme de organizare politico-socială. Tătarii au venit, de

asemenea dinspre est, ca toți nomazii, și au pustiit totul în calea lor. Românii, secuii, sașii, ungurii s-au străduit să salveze împreună anumite valori de civilizație, dar distrugerile, inclusiv cele demografice (pierderile de vieți omenești), au fost foarte mari. În 1242, tătarii s-au retras spre est, uriașul lor „imperiu" s-a destrămat, dar cei rămași în nordul Mării Negre, în formațiunea numită Hanatul Hoardei de Aur, au continuat să atace periodic ținuturile românești, Polonia, Lituania și Ungaria, timp de câteva secole. După invazie, regele Ungariei a încercat să-i aducă, pentru apărare mai ales, în estul Banatului și în Oltenia pe cavalerii ioaniți, cum s-a arătat, dar nu a reușit. Pe fondul slăbirii presiunii ungare după invazia tătară, statele românești de la sud de Carpați se organizează mai bine și devin mai puternice. Șase dintre ele sunt pomenite în 1247: Țara Severinului sau *Terra de Zeurino* (Oltenia, sud-vestul Transilvaniei, vestul Banatului), cnezatul condus de Ioan (sudul Olteniei), cel condus de Farcaș (nume tradus în ungară și însemnând Lupu) în nord-estul Olteniei, voievodatul lui Litovoi pe valea Jiului oltean și în sudul Transilvaniei (în Țara Hațegului), și voievodatul lui Seneslau (pe Argeș și Dâmbovița, în Muntenia).

Invazia mongolilor în Ungaria, 1285, ilustrație din Cronica pictată de la Viena

Diploma cavalerilor ioaniți, de la 1247, consemnează intențiile regelui Ungariei în privința cavalerilor ioaniți și atestă existența unor state românești:

> „Așadar, mânați de acest gând, după o îndelungă sfătuire cu fruntașii și baronii regatului nostru, ne-am oprit la această hotărâre, luată dimpreună cu venerabilul bărbat Rembald, marele preceptor al casei ospitalierilor din Ierusalim, din părțile de dincolo de mare, cu privire la repopularea regatului, care, prin năvălirea dușmănoasă a neamului numit tătari, a îndurat mare pagubă, atât prin pierderea bunurilor cât și prin uciderea locuitorilor, că

deoarece acel preceptor, în numele casei ospitalierilor, s-a îndatorat de bună voie, pe sine şi casa ospitalierilor, să ia armele pentru ajutorarea regatului nostru în vederea apărării credinţei creştine, potrivit cu actul scris mai jos, şi să se supună şi la celelalte îndatoriri ce se vor arăta îndată în această scrisoare, îi dăm şi îi dăruim lui, şi prin dânsul numitei case, întreaga ţară a Severinului împreună cu munţii ce ţin de ea şi cu toate celelalte ce atârnă de ea, precum şi cnezatele lui Ioan şi Farcaş până la râul Olt, afară de pământul cnezatului voievodului Litovoi, pe care îl lăsăm românilor aşa cum l-au stăpânit aceştia şi până acum. Totuşi [le dăm] în aşa fel, încât jumătate din toate foloasele şi veniturile şi slujbele din întreaga ţară a Severinului, amintită mai sus, din cnezatele numite mai sus să o păstrăm pe seama noastră şi a urmaşilor noştri, cealaltă jumătate căzând în folosul casei pomenite mai sus, afară de bisericile clădite şi cele ce se vor clădi în toate ţările sus-zise, din veniturile cărora nu păstrăm nimic pe seama noastră – rămânând totuşi neatinse cinstea şi drepturile arhiepiscopiilor şi episcopiilor, pe care ştie că le au – lăsând deoparte şi toate morile dintre hotarele ţărilor amintite, atât cele clădite cât şi ce se vor clădi – în afară de cele din ţara Litua –, precum şi toate clădirile şi semănăturile făcute pe cheltuiala fraţilor zisei case, şi fâneţele şi păşunile pentru vitele şi oile lor, şi pescăriile de la Dunăre şi iazurile de la Celei, pe care le păstrăm împreună pe seama noastră şi a lor. Şi mai îngăduim ca jumătate din veniturile şi foloasele ce se vor strânge pe seama regelui de la românii ce locuiesc în ţara Litua – în afară de ţara Haţegului cu cele ce ţin de dânsa – să le culeagă sus-zisa casă. Mai voim întru apărarea ţării şi înfrângerea şi pedepsirea atacurilor ce ni s-ar aduce de către străini, iar din partea lor sprijin şi ajutor, pe cât le va sta în putinţă. [...] Pe lângă aceasta, am dăruit amintitului preceptor şi printr-însul casei ospitalierilor toată Cumania, de la râul Olt şi munţii Transilvaniei, sub aceleaşi îndatoriri ce sunt arătate mai sus cu privire la ţara Severinului – în afară de ţara lui Seneslau, voievodul românilor, pe care le-am lăsat-o acelora, aşa cum au stăpânit-o şi până acum – şi întru totul sub toate acele îndatoriri ce sunt arătate mai sus cu privire la ţara Litua." (*Documenta Romaniae Historica*, seria D. Relaţii între Ţările Române, vol. I, Bucureşti, 1977, pp. 24–26)

Bela al IV-lea, ilustrație din Cronica pictată de la Viena

Cnezatele amintite aveau un grad mai mare de supunere și anumite obligații față de regele Ungariei, în timp ce voievozii Litovoi și Seneslau erau aproape de sine stătători. Cel mai puternic dintre toți pare să fi fost Litovoi, din a cărui țară regele ungar Bela al IV-lea smulsese totuși – măcar sub aspectul strângerii dărilor – regiunea Hațegului, în 1247 sau cu ceva înainte. De aceea, și datorită unei anumite presiuni dinspre nord, o confruntare cu Regatul Ungariei era de neînlăturat. Ea va izbucni după 1270, când probabil urmașul lui Litovoi, numit la fel (Litovoi al II-lea), avea să încerce eliberarea sa de dependența față de regele Ungariei și poate chiar recuperarea Țării Hațegului. Dar, în luptele cu oastea ungară, Litovoi a fost ucis, iar fratele său, Bărbat, a fost luat prizonier. El s-a răscumpărat cu o mare sumă de bani și a revenit să domnească în țara sa, acceptând, de nevoie, suzeranitatea ungară.

Ladislau al IV-lea Cumanul, ilustrație din Cronica pictată de la Viena

Evenimentele sunt consemnate într-un document din 1285, emis de regele Ungariei Ladislau al IV-lea Cumanul (1272–1290):

„Și, în sfârșit, pe când, fiind copil încă, începuserăm noi a domni, după moartea preaiubitului nostru tată, iar voievodul Litovoi, împreună cu frații săi, în necredința sa, ocupase pentru sine o parte din regatul nostru, aflată dincolo de munți și cu toate avertismentele noastre nu s-a îngrijit să plătească veniturile ce ni se cuveneau din acea parte, l-am trimis împotriva lui pe des-numitul magistru Gheorghe, care, luptând împotriva aceluia cu cea mai mare credință, l-a ucis pe el, iar pe fratele lui, cu numele Bărbat, l-a luat în captivitate și ni l-a adus nouă; pe deasupra, pentru răscumpărarea acestuia, noi am stors o sumă nu mică de bani și astfel, prin slujbele acestui magistru Gheorghe, a fost reașezat iarăși tributul nostru din acele părți.“ (*Documenta Romaniae Historica*, seria D. Relații între Țările Române, vol. I, București, 1977, pp. 32–33)

Spre finele secolului al XII-lea și în secolul următor, presiunea ungară asupra românilor din Transilvania devine tot mai puternică, mai ales prin luarea de la aceștia a unor pământuri și dăruirea lor către nou-veniți. În acest moment (între anii 1200 și 1300), erau avute în vedere mai ales regiunile de margine, care mai rămăseseră în mâinile românilor și își păstraseră organizarea românească. O astfel de regiune era Țara Făgărașului, pomenită ca „Țara Românilor" încă la 1222. Din ea, de la aceşti români, în jurul anului 1200, era „smulsă" o „țară" de către noile autorități ungare și dată unor călugări cistercieni (catolici). Din pricina acestor răpiri, un voievod român nemulțumit, după ce s-a revoltat contra regelui și a rezistat o vreme sub munte, a trecut Carpații prin 1290, însoțit de câteva sute de români (și de alte etnii) și a dat un impuls procesului de unificare și de organizare politică aflat în plină desfășurare în Muntenia. Numele lui este Negru Vodă sau Radu Negru, dar personalitatea lui este învăluită în legendă și multe amănunte despre el nu se pot verifica prin surse istorice.

Letopisețul Cantacuzinesc despre descălecatul din Transilvania:

> „Iar când au fost la cursul anilor de la Adam 6798 [1290 d.Hr.], fiind în Țara Ungurească un voievod ce l-au chiemat Radul Negrul Voevod, mare herțeg [duce] pre Almaș și pre Făgăraș, rădicatu-s-au de acolo cu toată casa lui și cu mulțime de noroade: rumâni, papistași, sași, de tot feliul de oameni, pogorându-se pre apa Dâmboviții, început-au a face țară noao. Întâi au făcut orașul ce-i zic Câmpul Lung. Acolo au făcut și o biserică mare și frumoasă și înaltă. De acolo au descălecat la Argeș și iar au făcut oraș mare și ș-au pus scaunul de domnie făcând curți de piiatră și case domnești și o biserică mare și frumoasă." (*Istoria Țării Românești 1290–1690. Letopisețul Cantacuzinesc*, ediție de C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, p. 2)

Nu se știe ce legături de rudenie va fi avut Negru Vodă, provenit din Transilvania, cu voievodul Basarab, fiul lui Tihomir, dar este sigur că acest Basarab (circa 1310–1352) avea să devină primul conducător adevărat și recunoscut al Țării Românești unificate. În ciuda rezonanței pecenege sau cumane a numelui, Basarab este numit în sursele occidentale, slave și bizantine voievod român și voievod al românilor. El a reușit, în lunga sa domnie, să atingă cel puțin trei scopuri importante: 1) a unificat, pe căi variate, toate statele începătoare de la sud de Carpați; 2) a rupt legăturile cu Ungaria, refuzând, la un moment dat, să mai accepte suzeranitatea acestui regat și afirmându-se ca stăpân al unei țări libere; 3) a obținut, printr-o mare victorie militară, recunoașterea și afirmarea internațională a țării sale, sporind vizibil prestigiul acesteia.

Negru Vodă

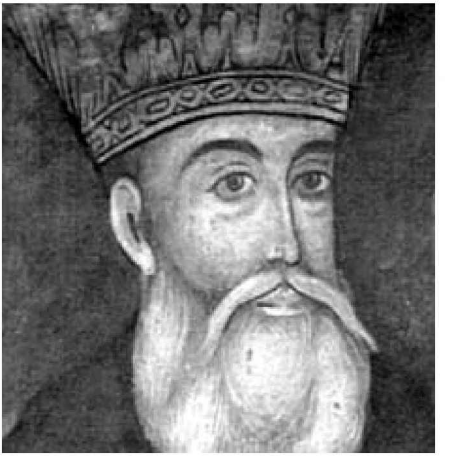

Basarab I

Unificarea formațiunilor politice existente între Dunăre și Carpați s-a făcut probabil și pe cale pașnică, dar și prin luptă. Mai ales voievozii olteni, care aveau propria tradiție politică și dinastică, vor fi fost mai greu de convins. Până la urmă însă, toți voievozii locali l-au recunoscut pe Basarab suzeran și l-au numit „mare voievod", iar autoritatea acestuia s-a întins din Oltenia până în Dobrogea de Nord și sudul Moldovei, adică la gurile Dunării și la Marea Neagră. Din acest motiv, acea regiune din nordul gurilor Dunării s-a numit Basarabia, după numele lui Basarab și al dinastiei Țării Românești începute odată cu el. Se cuvine să stăruim puțin asupra lui Basarab, a formei numelui său și a originii sale. Ni s-a atras atenția de curând – printr-o carte, de altminteri, fascinantă – că noi, românii, am avea o componentă cumană importantă, nu doar sub aspect politic, cultural și onomastico-toponimic (nume de persoane și de locuri), ci și etnic. Ideea nu este nouă, ea fiind

argumentată temeinic de multă vreme, începând cu Bogdan Petriceicu Hasdeu (mai mult în spirit romantic) și continuând cu Iorga (în sens mai exact). Numai că este nevoie de mai multă grijă, spre a nu transforma anumite elemente de formă sau de conjunctură în argumente de fond, atunci când sursele nu permit așa ceva. Numele de Basarab (Basarabă) este într-adevăr de origine turcică (cumană sau, mai sigur, pecenegă), dar numele se dădeau și atunci prin imitație, după modă, după curentul dominant și nu neapărat după etnia purtătorului. Numele tatălui lui Basarab (Togomerus–Tihomir) este însă neclar, putând foarte bine să fie tot turcic sau, mai degrabă, slav. Despre Basarab însă, toate sursele care s-au păstrat spun că era român și că domnea peste români. Instituțiile voievodatului său sunt de origine romano-bizantină și bizantino-slavă, cu mici influențe venite dinspre „imperiile" stepei. Nu există niciun indiciu precis care să ne permită să stabilim presupusa componentă cumană importantă din etnicul românilor. Cântărind logic lucrurile, ea trebuie să fi existat, fiindcă românii au conviețuit cu acești cumani în multe locuri de la nordul Dunării de Jos, dar este imposibil să spunem care ar fi ponderea ei. Cert este că această componentă „s-a topit" repede în specificul de sorginte romană și bizantino-slavă care ne-a marcat în mod hotărâtor viața. Credem că Basarab are cu turcicii cam ceea ce aveau domnii noștri ulteriori – care se chemau, de exemplu, Dragoș, Bogdan, Mircea, Vlad, Radu etc. – cu slavii, ale căror nume le purtau și a căror limbă o foloseau în cancelarii. Este aici mai mult amintirea unei lumi decât o lume propriu-zisă, turcică, respectiv, slavă.

După consolidarea domniei, Basarab a refuzat să mai accepte suzeranitatea regelui Ungariei, a recuperat unele teritorii ale sale ocupate de Ungaria și a devenit suveran. În 1330, regele ungar Carol Robert a pornit o campanie militară în Țara Românească pentru pedepsirea lui Basarab. Acesta, voind să evite lupta armată, a cerut tratative și a oferit fostului său suzeran, între altele, o despăgubire de 7 000 de mărci de argint (peste o tonă de argint pur). Regele Ungariei a refuzat și a înaintat cu oastea într-o țară necunoscută și neprimitoare, în care totul părea să fie și chiar era pustiit. Neputând să-l supună pe Basarab, regele a dat semnalul de retragere prin munți. Aici, într-o vale strâmtă și lungă, ca o trecătoare (numită în limba veche posadă), oastea ungară a fost atacată de cea română, plasată pe înălțimi. Lupta, numită „de la Posada", a durat patru zile (9–12 noiembrie 1330) și a fost un dezastru pentru atacatori: a căzut „floarea nobilimii" ungare, au fost luați mulți prizonieri și multe prăzi, a fost pierdut sigiliul cel mare al regatului, iar regele însuși a scăpat doar cu fuga, travestit cu hainele unui slujitor.

Cronica pictată de la Viena despre lupta dintre români și unguri de la Posada:

„Basarab a venit pe o cale cu toată oastea sa, iar calea, sucită şi cu râpe foarte înalte de amândouă părţile, era închisă împrejur, şi unde zisa cale era mai largă, acolo românii, în mai multe locuri, o întăriseră cu şanţuri săpate împrejur. Iar regele şi toţi ai săi nu se gândiseră, într-adevăr, la aşa ceva. Mulţimea nenumărată a românilor, sus pe râpe, alergând din toate părţile, arunca săgeţi asupra oastei ungureşti aflate în fundul căii de drum, care însă nu ar fi trebuit numit drum, ci mai curând un fel de corabie strâmtă, unde, din pricina înghesuielii, cei mai sprinteni cai şi ostaşi căzeau în luptă, pentru că, din pricina urcuşului prăpăstios, din cale nu se puteau sui contra românilor pe niciuna din râpele de pe amândouă laturile drumului; nici nu puteau merge înainte, nici nu aveau loc de fugă înapoi, fiind şanţurile săpate acolo, ci ostaşii regelui erau cu totul prinşi, ca nişte peşti în vârşă sau în mreajă. [...] Au căzut tineri şi bătrâni, principi şi nobili, fără nicio deosebire. Căci această tristă întâmplare a ţinut mult, de la ziua a şasea a săptămânii [vineri], până la ziua a doua a săptămânii viitoare [luni], în care zile ostaşii aleşi aşa se izbeau unii pe alţii precum în leagăn se leagănă şi se scutură pruncii, sau ca nişte trestii clătinate de vânt. S-a făcut aici cea mai cumplită ucidere, căci a căzut mulţime de ostaşi, principi şi nobili, iar numărul lor nu se poate socoti.“ (*Cronica pictată de la Viena*, în George Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, vol. XI, Bucureşti, 1937, pp. 233–236)

Bătălia de la Posada din 1330, după Cronica pictată de la Viena

După această importantă victorie a sporit considerabil faima peste hotare a Țării Românești, ea afirmându-se între statele europene independente. În 1359, când domnea fiul lui Basarab, Nicolae Alexandru (1352–1364), lua ființă în cetatea de scaun, Curtea de Argeș, mitropolia Țării Românești (pe locul unei vechi episcopii), supusă direct Marii Biserici (Patriarhiei) de la Bizanț (Constantinopol). Prin aceasta, disputa dintre Biserica Apuseană

(catolică) și cea Răsăriteană (ortodoxă) pentru atragerea de o parte sau de alta a Bisericii Țării Românești este tranșată definitiv în favoarea Constantinopolului. În Europa acelei vremi, puterea politică suverană a oricărui principe trebuia recunoscută (consfințită) de Biserică, de către unul dintre cele două centre rivale, Curia (Curtea) papală și Patriarhia de la Constantinopol. Orientarea Țării Românești spre Curia papală ar fi însemnat însă supunerea politică a acestei țări față de Ungaria, ceea ce principii români au vrut să ocolească. De aceea, ei s-au orientat până la urmă spre Bizanț, centru care le putea asigura puterea independentă, fără să le impună dominația sa politică, în mod direct sau prin intermediul altui stat. Întemeierea Mitropoliei de la Argeș a fost privită ca un act de dușmănie față de Ungaria și a stârnit anumite reacții punitive, dar faptele erau consumate. Cu timpul, relațiile cu Ungaria s-au normalizat, mai ales în urma unor alianțe matrimoniale (căsătorii între membrii familiilor domnitoare, de vază) și a necesității luptei comune contra tătarilor.

„A DOUA LIBERTATE ROMÂNEASCĂ": MOLDOVA SAU VALAHIA MICĂ

Și pe teritoriul dintre Carpați și Nistru sunt pomenite formațiuni politice încă din secolele al XII-lea–al XIII-lea. Totuși, procesul de unificare politică aici a fost ceva mai lent, deoarece pământul și oamenii Moldovei au suferit cel mai mult din partea atacurilor și jafurilor neamurilor nomade. Migratorii atacau Moldova înaintea Transilvaniei sau Țării Românești și se retrăgeau de aici mai târziu, pustiind, luând prizonieri și strângând din timp în timp tribut. Așa au fost pecenegii, cumanii și, mai ales, tătarii.

Regatul Ungariei, adesea împreună cu Țara Românească, a organizat expediții împotriva tătarilor pe teritoriul Moldovei, unde avea nevoie de o bază de acțiune sigură. Aceasta se putea realiza prin întinderea politică a Ungariei la est de Carpați. Însă aceleași scopuri erau urmărite și de Polonia, tot un stat catolic, ca și Ungaria. Pe fondul rivalității ungaro-polone, formațiunile politice locale din Moldova au continuat să se dezvolte. Ungaria, declarată „regat apostolic" (pus sub protecția papei), folosea în acțiunea sa de lărgire și Biserica Catolică sau aducerea de noi „oaspeți" catolici în orașele moldovene de sub munte. Încă înainte de invazia tătară, pe la 1227, este creată o episcopie catolică în Moldova, numită „a cumanilor", fiindcă zona fusese un timp sub control politic cuman. Dar la 1234, papa recunoștea că locuitorii de pe teritoriul acestei episcopii erau români, care nu se supuneau episcopului catolic, deoarece ei aveau episcopii proprii, de rit bizantin, și, prin urmare, conducătorii lor politici.

Iată un fragment dintr-un document din 1234, emis de papa Grigore al IX-lea, despre românii din „episcopia cumanilor":

> „După cum am aflat, în episcopatul cumanilor se află anumite popoare care se numesc români, care, deși după nume se socotesc creștini, îmbrățișând

diferite rituri şi obiceiuri într-o singură credinţă [...], nesocotind biserica romană, primesc toate tainele bisericeşti nu de la venerabilul nostru frate [...], episcopul cumanilor [...], ci de la nişte episcopi falşi, care ţin de ritul grecilor, iar unii, atât unguri cât şi teutoni, împreună cu alţi dreptcredincioşi din Regatul Ungariei trec la dânşii ca să locuiască acolo şi astfel, alcătuind un singur popor cu pomeniţii români [...], primesc sus-numitele taine spre marea indignare a dreptcredincioşilor şi spre marea abatere a credinţei creştine." (*Documenta Romaniae Historica*, seria D. Relaţii între Ţările Române, vol. I, Bucureşti, 1977, pp. 20–21)

Invazia tătară a distrus această episcopie, iar refacerea ei a fost posibilă mult mai târziu, sub un nou nume. Dar şi aşa, la începutul secolului al XIV-lea, bunurile sale erau ameninţate de „puternicii acelor locuri" din Moldova, care ţineau, desigur, de Biserica Răsăriteană. Era clar că dominaţia religioasă în Moldova, prin Biserica Catolică susţinută de Ungaria, nu era posibilă fără o dominaţie politică. De aceea, regii Ungariei au căutat o soluţie în acest sens. Însuşi papa ştia că, pentru succesul acţiunii catolice în Moldova, este nevoie de episcopi „potriviţi acelei naţiuni" române, adică ştiutori de română sau aleşi dintre români. Regele Ungariei a aplicat şi el acelaşi principiu. Români erau destui în Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş, adică în teritoriile ocupate direct de Ungaria. Ei puteau fi atraşi spre colaborare şi puteau primi misiuni în Moldova.

În secolul al XIV-lea, Maramureşul era un ţinut românesc din nordul Transilvaniei, vecin cu Moldova, pe cale de a fi integrat în Regatul Ungariei, dar încă organizat ca ţară românească sub forma unui voievodat. Instituţiile româneşti de aici mai funcţionau în formele lor tradiţionale. Astfel, adunarea tuturor cnezilor ţării – feudalii români locali – se întrunea periodic spre a rezolva probleme obişnuite şi spre a alege voievodul. Maramureşul era un voievodat românesc, aşa cum fusese Transilvania, numai că, spre deosebire de Transilvania, supunerea acestuia de către Ungaria începuse mult mai târziu. În secolul al XIV-lea, autorităţile regatului încercau să înlocuiască instituţiile româneşti (voievodatul, stăpânirea cnezilor, dreptul românesc etc.) cu instituţii noi, aduse dinspre Apus (comitatul, stăpânirea nobililor, dreptul oficial din regat etc.). O parte din feudalii români din Maramureş s-au adaptat noii situaţii, pentru a-şi menţine posesiunile şi autoritatea, dar alţii s-au împotrivit şi chiar s-au răzvrătit cu putere armată contra regelui. În acest timp, influenţa ungară la est de Carpaţi era în pericol datorită nemulţumirilor şi revoltelor românilor şi presiunilor Poloniei, care-i atrăgea de partea sa pe unii dintre conducătorii locali. Atunci, regele ungar a ales dintre românii maramureşeni care se adaptaseră şi acceptaseră colaborarea pe un nobil local (fost cnez) numit Dragoş, pe care l-a trimis în Moldova pe la jumătatea secolului al XIV-lea, spre a-i atrage pe localnici şi a conduce acea ţară în numele suveranului ungar. Dragoş, de aceeaşi etnie cu localnicii, adică tot român, a fost primit ca voievod într-o regiune din

Moldova vecină cu Transilvania și Maramureșul și a creat chiar o dinastie Dragoș, Sas, Balc, dar pentru scurtă vreme. Imaginația populară, îmbinând realitatea cu povestea, a dat naștere unei legende a descălecatului dinspre Transilvania (ca și la sud de Carpați), fapt care ar fi avut loc sub forma unei vânători sau urmăriri de zimbru sau de bour, animal prezent de altminteri și în stema („hierul") Moldovei.

Letopisețul Țării Moldovei de Grigore Ureche, despre descălecatul din Maramureș:

> „... Că umblându păstorii de la Ardeal, ce să chiiamă Maramoroș, în munți cu dobitoacile, au dat de o hiară ce se chiamă bour și după multă goană ce au gonit-o prin munți cu dulăi, o au scos la șesul apei Moldovei. Acolea, fiindu și hiara obosită, au ucis-o la locul unde se chiamă acum Bourenii, dacă s-au discălicat sat. Și hierul țării sau pecetea cap de bour se însemnează. Și căteaoa cu care au gonit fiara aceia au crăpat, pe carea o au chiemat-o Molda, iară apei de pre numele cățelii Moldii i-au zis Molda, sau cumu-i zic unii, Moldova. Ajijdirea și țării, dinspre numele apei i-au pus numele Moldova." (Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, text stabilit de P.P. Panaitescu, București, 1967, p. 36)

Bogdan I Întemeietorul, pictură de Pierre Bellet

Totuși, românii din Moldova erau nemulțumiți de dominația ungară și de „misionarismul" catolic (efort de a impune catolicismul), susținut puternic de Ungaria. De această situație a profitat un alt român din Maramureș, numit Bogdan. El fusese voievodul țării, cu alte cuvinte conducătorul Maramureșului, dar făcea parte din gruparea nemulțumită de dominația ungară. Bogdan s-a răzvrătit în Maramureș, unde a rezistat vreo două decenii (1342–1362), după care, cu o ceată de o sută până la două sute de cnezi credincioși, a trecut munții în Moldova. Aici, el a fost bine primit de localnici, i-a alungat pe urmașii și rudele lui Dragoș și a proclamat Moldova independentă de Ungaria. În acest fel lua naștere al doilea stat românesc de sine stătător, care a supraviețuit până în epoca modernă. Cronicarul ungar

Ioan de Târnava observă și subliniază diferența dintre Moldova lui Dragoș și cea a lui Bogdan: în vreme ce prima era doar o marcă de apărare a Ungariei (o „căpitănie", cum spune cronicarul român), cea de-a doua „se lățise" sub forma unei țări de sine stătătoare *(in regnum est dilatata)*.

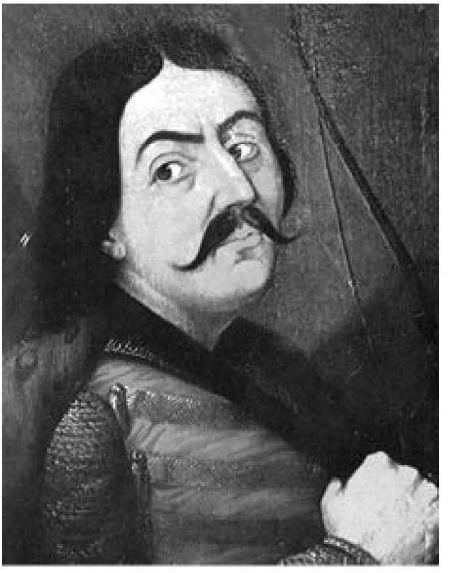

Dragoș, pictură din sec. XIX

Iată cuvintele arhidiaconului Ioan de Târnava (mijlocul secolului al XIV-lea) despre transformarea Moldovei în stat liber:

> „Iar în acel timp Bogdan, voievodul românilor din Maramureș, adunând în jurul său pe românii din acel district, trecu pe ascuns în Țara Moldovei, supusă coroanei Regatului Ungar, dar lipsită de locuitori de multă vreme datorită vecinătății tătarilor și, cu toate că a fost lovit de multe ori de armata regelui, crescând mult numărul locuitorilor români, acea țară s-a lățit [devenind] un stat." (Johannes de Thurocz, *Cronica Hungarorum*, ed. E. Galantai și J. Kristó, Budapesta, 1985, p. 185)

Regele ungar Ludovic, fiul celui învins de Basarab la Posada, nemulțumit și iritat de această evoluție a lucrurilor, a trimis prin 1365 o oaste contra lui Bogdan, dar românul a ieșit învingător, consolidând statutul internațional al țării sale. Bogdan a fost recunoscut „mare voievod" și de alți conducători locali, iar un urmaș al său, Roman I, după 1390, se intitula cu mândrie „marele singur stăpânitor, din mila lui Dumnezeu domn, Io Roman voievod, stăpânind Țara Moldovei, de la munte până la mare" (18 noiembrie 1393). În câteva decenii, în mod pașnic și cu sabia, domnii Moldovei cu oștile lor au reușit să dea întinderea firească a statului, de la Carpații Orientali până la Nistru și din sudul Poloniei până la Marea Neagră. Prin anii '80 ai secolului al XIV-lea se înființează și în Moldova (cu anumite greutăți și piedici)

mitropolia dependentă de Bizanț, care are același rol politic ca și instituția similară din Țara Românească. Bogdan, ca și Basarab, a creat în Moldova o dinastie. Cele două dinastii naționale ale românilor – Basarabii în Țara Românească și Bogdăneștii sau Mușatinii în Moldova – vor conduce țările române până la sfârșitul secolului al XVI-lea. Moldova medievală a fost numită „țară românească" atât în izvoare interne, chiar și de cancelarie, cât și în mărturii externe. Ba în Polonia nu i s-a spus, mult timp, decât „Țara Românească", în vreme ce principatul de la sud de Carpați era numit „Multana", probabil o formă provenită din numele de Muntenia. Firește, Moldova medievală a purtat mai multe nume și ele pot fi amintite toate, dar forma sa de organizare și de ființare a fost aceea de țară românească.

Roman I Mușat (1391–1394)

În secolele al IX-lea–al XIV-lea, în ciuda atacurilor barbare și a expansiunii unor puteri vecine, românii și-au creat două state proprii, care au supraviețuit până în epoca modernă și prin care ei și-au asigurat un cadru politic de conservare și de apărare ca popor. Spre aceste state au gravitat cu timpul și acei români care au ajuns să trăiască sub stăpâniri străine, mai ales sub cea a Ungariei. Organizarea acestor state s-a bazat pe moștenirea romano-bizantină, pe experiența bizantino-slavă, dar și pe unele influențe venite dinspre „imperiile" pecenegilor și cumanilor. Produsele finale, adică voievodatele și „domniile" – cu alte cuvinte principatele din secolul al XIV-lea –, au fost creații ale poporului român, caracterizate drept „țări românești", conduse de principi români, care domneau în mare măsură peste români. „Domnia a toată Țara Românească", amintind, cum spune

Nicolae Iorga, de *dominatio totius terrae romanae*, vine din tradiția Romei imperiale, cuprinde o seamă de influențe mai târzii, dar simbolizează și exprimă realitatea românilor din acele vremuri, capabili de organizare politică în forme superioare.

CADRUL INTERNAȚIONAL ÎN SECOLELE AL XIV-LEA–AL XVI-LEA

În secolele al XIV-lea–al XVI-lea, Europa trăia „amurgul Evului Mediu", după fericita formulă a lui Johan Huizinga. Învățații, copleșiți de obosita lume medievală, trăiau Renașterea, adică voiau reînvierea sau, mai exact, imitarea Antichității greco-romane, pe fondul creștin renovat, cu plasarea omului – cea mai înaltă creație a lui Dumnezeu pe Terra – în centrul universului pământesc (umanismul). Reforma religioasă, prevestită încă de John Wycliffe, prin anii 1300, și de Jan Hus, pe la 1400, avea, prin Martin Luther, Jean Calvin și alții, să schimbe fața apuseană a continentului după 1500, trimițându-și reverberațiile și spre lumea răsăriteană. Altminteri, Occidentul, dominat politic și spiritual de imperiu și de papalitate, dar și de state naționale timpurii, precum Franța și Anglia, avea să cunoască, prin *Reconquista* iberică, eliberarea de sub mauri și unificarea Spaniei. Italia, singura regiune europeană care cunoscuse o viață urbană continuă de la căderea Romei până la revigorarea Occidentului, dădea tonul în modernizarea Europei, deopotrivă pe plan material și spiritual-cultural. Acest Occident înfloritor avea, totuși, grija înaintării otomane și, ca să se pună la adăpost, a trebuit să accepte colaborarea cu țările creștine răsăritene și central-europene, inclusiv cu cele ortodoxe. Între acestea, situate chiar „în prima linie", se aflau și țările române.

Până în secolul al XIV-lea, mărunte structuri politice ale românilor (ca și cele în care românii au jucat un rol politic important, alături de alte etnii) – cu excepția Țaratului Româno-Bulgar al Asăneștilor – nu au reprezentat puncte de reper remarcabile pe arena internațională. Cel de-al XIV-lea secol, prin afirmarea voievodatelor (principatelor) românești unitare de la sud și est de Carpați – Țara Românească și Moldova –, marchează intrarea pe arena politică central și sud-est-europeană a românilor ca subiect internațional de sine stătător, cu anumite cadre politice proprii recunoscute.

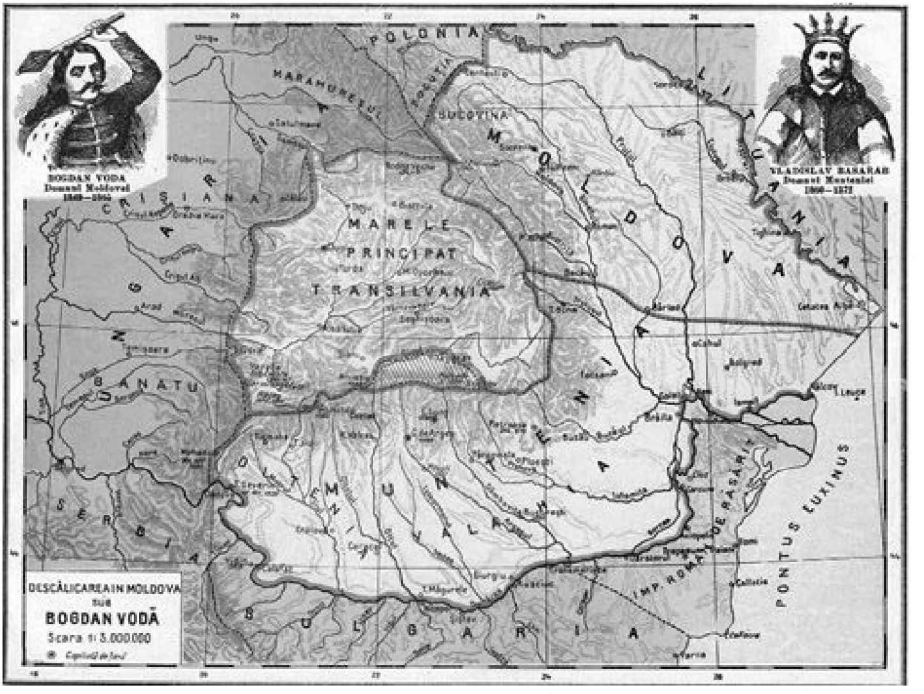

Spațiul românesc în secolul al XIV-lea

Dacă intervalul 1200–1300 a stat sub semnul confruntării dintre forțele catolice occidentale și cele tătaro-mongole venite dinspre stepele nord-pontice, după 1300 reculul sau retragerea lumii „păgâne" răsăritene este evident în fața asalturilor creștine europene. Totuși, în a doua parte a secolului al XIII-lea, urmările vechilor invazii pecenego-cumane și mai ales dominația Hoardei de Aur erau teribile pentru popoarele și statele creștine din regiune, nevoite uneori să oscileze între cooperare cu „păgânii" și răzvrătire față de aceștia. Polonia era fărâmițată și slăbită de atacurile tătare și de tendințele expansioniste ale ordinului confesional-militar teutonic, iar Ungaria era sfâșiată de lupte interne între membrii familiei regale, între partidele nobiliare și se afla în pragul destrămării. De câteva ori, mai ales sub regele Ladislau al IV-lea Cumanul (1272–1290), țara a fost pusă sub interdict (pedeapsă dată în Evul Mediu de Biserica Catolică, prin care se interzicea temporar unei biserici, unei regiuni sau unei țări să oficieze cultul divin sau să participe la el), din cauza încălcărilor rânduielilor creștine și alunecării spre practici „păgâne" și spre alianțe cu „păgânii". Regiuni întregi din regat scăpaseră de sub controlul puterii centrale.

Criza de la finele secolului al XIII-lea din regatele Boemiei, Poloniei și Ungariei se prelungește și în primul deceniu al secolului al XIV-lea. În Boemia și Ungaria se sting vechile dinastii ale Přzemyslizilor (1306) și,

respectiv, Arpadienilor (1301). Criza din Boemia a devenit evidentă după 1278, când Rudolf I de Habsburg a obținut o victorie militară contra cehilor, care pierd teritorii întinse, devenite parte a domeniilor ereditare ale Casei de Habsburg. Stabilizarea situației s-a realizat abia în 1310, prin venirea la tron a dinastiei de Luxemburg. Ungaria s-a refăcut treptat după 1308, în timpul domniei primului rege angevin, Carol Robert (1308–1342), pentru ca să atingă apogeul puterii în acest veac sub regele Ludovic I cel Mare (1342–1382). Polonia ajunge și ea un stat unitar (după ce fusese, de fapt, un grup de state) abia sub conducerea capabilului principe din dinastia Piast Vladislav Łokietek (cel Scurt) și încoronat la 1320. Urmașul său, Cazimir al III-lea cel Mare (1333–1370), avea să facă din Polonia o putere de prim rang a Europei Centrale. La moartea acestuia însă, s-a stins vechea dinastie a Piastilor, fapt care l-a adus temporar pe Ludovic I de Anjou al Ungariei și pe tronul Poloniei (1370–1382). Dacă uniunea dinastică ungaro-polonă s-a dovedit meteorică, legătura dintre Polonia și Lituania a fost de durată și de importanță istorică. Această orientare estică a Poloniei s-a realizat prin căsătoria reginei Hedwiga (fiica lui Ludovic de Anjou) cu marele duce al Lituaniei, Vladislav Jagiełło, creștinat în rit apusean (1386) împreună cu poporul său și devenit și rege la Cracovia. În fruntea noii dioceze lituaniene a fost numit Andrei Vassilo, până atunci episcop de Siret, în Moldova. În timpul acestor evoluții din Boemia, Ungaria și Polonia, s-au afirmat voievodatele românești Țara Românească și Moldova, pe măsura refluxului Hoardei de Aur.

Amenințarea islamică dinspre est, slăbită, dar nu anihilată, este urmată și însoțită de o alta, de același tip, dar mult mai primejdioasă. Este vorba despre asalturile otomanilor în Balcani și în Europa Centrală. În timp ce extremitatea de sud-vest a continentului (Peninsula Iberică) s-a confruntat cu agresiunea arabă (711–1492), oprită totuși de timpuriu la sud de Pirinei, pandantul de sud-est al Europei, amenințat de islamici încă de la începutul mileniului al II-lea al erei creștine, a fost dominat de aceștia din secolul al XIV-lea până în secolul al XIX-lea. Turcii otomani, ajunși stăpâni peste primul cap de pod european în 1354, au supus pe rând imense regiuni ale Imperiului Bizantin (cu orașul Adrianopol, în 1361), au desființat țaratele bulgare, i-au învins pe sârbi la Kosovopolje (1389) și și-au fixat hotarul pe Dunărea de Jos. În acest moment are loc o primă concentrare de forțe creștine occidentale și central-europene, sub conducerea regelui Ungariei Sigismund de Luxemburg, sub forma Cruciadei Târzii (Cruciada Defensivă), pentru oprirea înaintării Semilunii. Este vorba despre bătălia de la Nicopole, din 1396, care, deși soldată cu eșec pentru creștini, i-a oprit totuși pe otomani la sud de Dunăre.

Bătălia de la Nicopole, miniatură din cronica lui Jean Froissart, 1398

În ciuda crizei de la începutul secolului al XV-lea, când mongolii lui Timur Lenk au zdrobit la Ankara oștile otomane (1402) și creștinii din sud-estul Europei păreau revigorați prin politica principelui român Mircea cel Bătrân, statul sultanilor s-a refăcut repede. Țara Românească s-a văzut silită să accepte plata unui tribut către otomani, ca simbol al răscumpărării păcii, și să suporte unele pierderi teritoriale (1417). În secolul al XV-lea, țările române, Ungaria, Polonia, forțe sârbești, albaneze și occidentale, individual sau în alianțe, au obținut importante succese în oprirea înaintării turcilor spre centrul Europei. Între liderii care au reușit să coaguleze forțele diferitelor popoare din regiune și din vecinătate și care au câștigat victorii antiotomane s-au aflat Iancu de Hunedoara, Gheorghe Kastriota Skanderbeg, Vlad al III-lea Țepeș, Ștefan al III-lea cel Mare, Matia Corvin. Deși cucerirea Constantinopolului de către sultanul Mehmed al II-lea, în 1453, a constituit o grea lovitură pentru creștinătate, marea înfrângere a otomanilor la Belgrad (1456) a oprit pentru mai bine de trei sferturi de veac înaintarea acestora spre Buda și Viena, adică spre centrul și vestul Europei. Totuși, în a doua parte a secolului al XV-lea, Ungaria și Polonia se plasează pe o poziție predominant defensivă față de Imperiul Otoman, iar Moldova și

Țara Românească încearcă să îmbine politica de rezistență cu aceea de conciliere, alternând răzvrătirile cu supunerea.

Secolul al XVI-lea stă sub semnul influenței crescute, al dominației și suzeranității otomane în regiune. În fruntea turcilor ajunge unul dintre cei mai capabili sultani din toate timpurile – Süleiman Kannunî, numit în Occident Magnificul (1521–1566) – care, spre a contracara Imperiul Romano-German, face alianță cu Franța și înaintează până în centrul Europei. La 1521, turcii ocupă Belgradul – apărat cu eroism de Iancu de Hunedoara în 1456 – și insula Rodos, zdrobesc oastea ungară în 1526 (la Mohács) și apoi transformă, pentru circa 150 de ani, Ungaria centrală în provincie otomană (1541). La 1529, oștile sultanului asediază pentru prima oară, fără succes, tocmai Viena. Pe la jumătatea secolului al XVI-lea, Ungaria dispare de pe harta Europei ca subiect de drept internațional (până în 1918–1920), iar Polonia este tot mai slab angajată în politica sud-estică. Între Imperiul Otoman și Imperiul Habsburgic au loc mai multe războaie cu scopul stăpânirii Ungariei și al dominației în Europa Centrală. Deopotrivă împăratul habsburgic și sultanul otoman se considerau moștenitori de drept ai coroanei ungare, deși de fapt țara a rămas împărțită în trei: Ungaria Superioară, cucerită de austrieci; Ungaria Centrală, ocupată prin luptă de otomani; Ungaria de Est sau Transilvania, dominată tot de imperiul sultanilor, dar rămasă principat autonom (cvasiindependent).

A doua jumătate a secolului al XVI-lea găsește Europa Central-Orientală fără unul dintre stâlpii creștinătății, anume Ungaria, și fără implicarea în politica antiotomană a Poloniei. Se accentuează dezinteresul oficial al statului polon față de rezistența activă antiotomană, în paralel cu tendințele de expansiune ale nobilimii polone asupra teritoriilor ucrainene și belaruse și asupra zonei răsăritene a Mării Baltice. Vechea uniune dinastică polono-lituaniană (din 1386) devine acum o uniune statală deplină, perfectată la Lublin în 1569. Politica estică a acestui stat bipolar este contracarată de Rusia (Marele Cnezat al Moscovei, apoi Țaratul Moscovei), care a purtat un lung război cu Polonia pentru țărmurile baltice, numit Războiul Livonian (1558–1583). După stingerea dinastiei Jagiełło (1572), tronul țării a fost disputat deopotrivă de Habsburgi, de francezi și de forțe politice sud-est-europene. Până la urmă, în 1575 ajunge rege al Poloniei Ștefan Báthory, principele Transilvaniei, vasal al sultanului de la Constantinopol. Concepția de guvernare a acestui principe, care și-a constituit la Cracovia o cancelarie specială de conducere a Transilvaniei, viza deopotrivă oprirea expansiunii răsăritene a Habsburgilor și tratarea Imperiului Otoman drept un factor politic european, demn de coexistență. Era o viziune modernă, pragmatică, opusă vechii idei de cruciadă, bazată pe opoziția ireductibilă dintre creștinism și păgânătate.

În jurul anului 1590 se înregistrează o criză prelungită în raporturile Poloniei cu Imperiul Otoman, slăbit după victoria creştină de la Lepanto (1571) şi după eforturile unui greu război cu Persia, care dura din 1578. Nemulţumirile interne cauzate de depresiunea financiară din imperiul sultanilor trebuiau canalizate spre un război de amploare cu vreun inamic extern. Acesta putea fi şi Polonia, dinspre care veneau raiduri căzăceşti în Moldova şi care iniţiase negocieri cu Imperiul Habsburgic. Până la urmă, celălalt protagonist al conflictului armat aflat în pregătire avea să fie Liga Creştină, care începea să se închege din forţele Habsburgilor, Spania, Sfântul Scaun, ducatele italiene Mantova, Toscana şi Ferrara. Poarta avea să ducă împotriva acestei alianţe un conflict istovitor (între 1593 şi 1606), numit Războiul cel Lung sau Războiul de 15 Ani. Un factor nou pe scena sud-estului european era acum Anglia, pătrunsă în Levant pe calea companiilor comerciale, dăruite cu privilegii de către Imperiul Otoman. Anglia viza şi o apropiere politică de Poartă (cum făcuse anterior şi Franţa), pentru a lovi în inamicul său tradiţional care era Spania. În acest scop, diplomaţia engleză l-a încurajat pe sultan spre război, până în 1592, pentru ca după această dată să insiste pentru menţinerea situaţiei existente şi să îndemne la evitarea conflictului. Schimbarea viza o apropiere a englezilor de blocul creştin (hispano-habsburgic), fapt care a dat un nou impuls alianţei – destul de indecise – antiotomane. Pe acest fond, principii ţărilor române se vor înscrie în efortul european de rezistenţă, sub egida politică a Habsburgilor, prin acţiunea politico-militară a lui Mihai Viteazul.

ECONOMIE ŞI SOCIETATE

Zona central-sud-est-europeană fusese serios afectată în evoluţia sa de gravele conflicte armate din secolul al XIII-lea, mai ales de invaziile repetate ale mongolilor, începute cu cea mai pustiitoare dintre ele, derulată în 1241–1242. Chiar şi în prima jumătate a secolului al XIV-lea se resimţeau clar urmările acestor evenimente, mai ales că raziile de jaf ale tătarilor au continuat, ca şi dominaţia indirectă a acestora în spaţiile extracarpatice. După oprirea relativă a asalturilor mongole, se înregistrează un nou factor perturbator, anume marea ciumă de la 1347–1349, care a redus cu circa o treime populaţia Europei Occidentale. Urmează un lent proces de refacere demografică şi economico-socială.

În a doua jumătate a secolului al XIV-lea îşi fac apariţia numeroase aşezări noi ori sunt refăcute cele vechi. Unele dintre ele îşi datorează intrarea în istorie doar documentelor care au ajuns să le consemneze (ca urmare a principiilor dreptului feudal), dar altele, cu siguranţă, s-au născut acum ca urmare a creşterii populaţiei. În Transilvania (cu Banatul şi Părţile Vestice) au fost consemnate documentar până la jumătatea secolului al XIV-lea circa 2 500 de aşezări, iar populaţia totală a ţării este apreciată la 550 000–600 000

de locuitori. Ţara Românească putea să aibă pe la 1400 aproape 500 000 de locuitori, iar Moldova ceva mai puţini (probabil 400 000). În acel timp, densitatea populaţiei era redusă în întreaga Europă, iar unele regiuni situate în calea invaziilor, spre tătari, erau considerate „pustii" *(desertae)*. Termenul respectiv *(desertus)* nu trebuie luat în sens literal, deoarece el nu indică întotdeauna o regiune nepopulată ori o densitate scăzută, ci o zonă neorganizată politic (din punct de vedere occidental) sau necuprinsă în vreunul dintre regatele catolice – ungar sau polon. În a doua jumătate a secolului al XIV-lea se semnalează un larg proces de „roire" (colonizare internă, din aproape în aproape) a populaţiei din zona colinară şi submontană, intens locuită, spre regiunile joase, de şes, precum şi dinspre apus spre răsărit, mai ales între Prut şi Nistru, de unde fusese eliminată stăpânirea tătară. Arheologia medievală a demonstrat că nu mai existau în epocă zone mari complet nelocuite, cum par a sugera metaforic unele surse narative. „Descălecatul" (fondarea unei alcătuiri politice româneşti noi), situat undeva între legendă şi realitate, nu a fost nici el un proces preponderent demografic, ci unul politic şi s-a desfăşurat în interiorul aceluiaşi spaţiu de civilizaţie românească. Prin descălecatul voievodului Bogdan, izvoarele ne permit să estimăm că au trecut din voievodatul românesc al Maramureşului în Moldova circa 100–200 de familii (de cnezi în mare parte), ceea ce nu a putut produce modificări notabile în tabloul demografic de la est de Carpaţi.

Sporul natural al populaţiei, contracarat de o mortalitate infantilă ridicată, nu putea ţine pasul cu nevoia de braţe de muncă. Principele Ţării Româneşti Vlad Dragul (Dracul) (1436–1442; 1443–1447) a colonizat în ţara sa circa 10 000 de bulgari retraşi de la sudul Dunării, de sub stăpânirea otomană. Prizonierii de război, mai ales tătari, erau aşezaţi ca robi pe domeniile boierilor şi ale mănăstirilor. În cursul unei expediţii în Ţara Românească, Ştefan cel Mare (1457–1504) a mutat forţat mii de robi romi (numiţi atunci ţigani) în Moldova. Pe de altă parte, campaniile otomane la nord de Dunăre din anii 1418, 1420, 1438, 1462, 1476 etc. au fost devastatoare, încetinind creşterea demografică. Totuşi, în ciuda impedimentelor de tot felul, populaţia ţărilor române creşte treptat în secolele al XV-lea şi al XVI-lea, ceea ce dă un impuls dezvoltării economice.

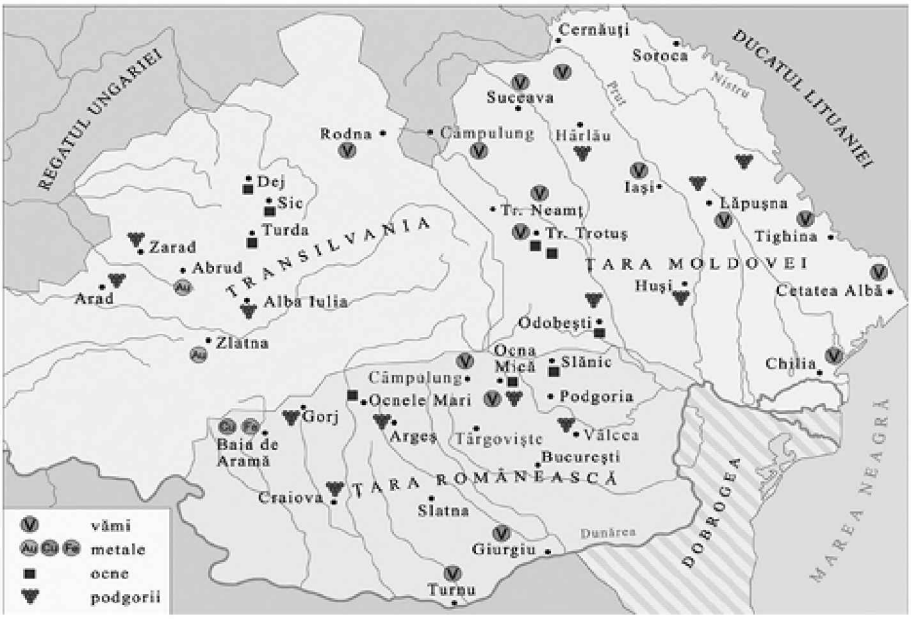

Harta economică a țărilor române medievale

Dintre cele două ocupații de bază, cultivarea pământului și creșterea animalelor (adesea complementare), prima capătă o amploare cu totul deosebită. Se vede acest lucru din știrile numeroase despre defrișări, desțeleniri, lăzuiri *(terrae extirpatae, prata extirpata)*, răspândirea brăzdarului de fier la plug, folosirea intensă a tracțiunii animale la arat, îngrășarea solului etc. În Moldova, sunt mărturii care arată că în secolul al XVI-lea se înjugau și câte 12 boi la plug, probabil la desțeleniri. Se cultivau grâu, orz, ovăz, secară, mei, mazăre, bob, in, cânepă, viță-de-vie. Din Câmpia Română, mari cantități de grâne erau destinate schimbului, mai ales spre Constantinopol și spre alte centre din zona Mediteranei, dar și spre Apus. Comerțul cu grâne la gurile Dunării ajunge un obiect de dispută între Genova și Veneția. În chip tradițional, animalele rămân principala marfă de export a țărilor române. Se creșteau vite mari și mici, mai ales oi. Importanța oieritului reiese și din numele unei dări de bază către domnie/regalitate, oieritul în Țara Românească și Moldova și cincizecimea oilor, datul oilor sau „cincizecimea românilor“ *(quinquagesima ovium, quinquagesima Valachorum)* în Transilvania. Oieritul (ca ocupație) era pendulator, cu locuri speciale pentru vărat în zone cu hrană bogată și cu revenire la vechile așezări stabile pentru iernat. Creșterea oilor s-a identificat în asemenea măsură cu viața românilor încât unii străini au ajuns să considere etnonimul *vlah* (român) drept sinonim cu păstor. Păstorii își mânau turmele în locuri potrivite, peste granițele politice ale vremii. Astfel, la 1404, regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg, încerca să oprească trecerea oilor din

Transilvania la sud și est de Carpați, în timp ce, peste puțin timp (la 1418), Mihail I, domnul Țării Românești, îngăduia locuitorilor din satul transilvan Cisnădie – „românii și alții" – să-și pască nestingheriți turmele în munții țării sale. Creșterea oilor, facerea brânzeturilor și celelalte îndeletniciri legate de produsele acestor animale (lâna, carnea, coarnele etc.) i-au plasat pe români în cadrul avansatelor civilizații sedentare mediteraneene.

Se creșteau și porci, tot mai mulți pe măsura accentuării obligațiilor față de Poartă, fiindcă aceste animale nu erau pretinse de otomani. Sporesc, de asemenea, cirezile de vite mari, boii, caii. Albinăritul, prin produsele sale de bază (mierea și ceara), a ajuns foarte important pentru exportul pe mare, în Levant, dar și pe uscat, spre Polonia. Peștii din bălțile Dunării luau, în parte, aceleași căi externe (Constantinopol, Polonia, Ungaria).

Unii oameni, mult mai puțini, se ocupau cu extracția unor substanțe din sol și subsol și cu meșteșugurile. Tradiția era mult mai veche în Transilvania, unde metalele prețioase și fierul se exploatau încă din Antichitate. Minele mai importante erau situate într-un nucleu bine definit din Carpații Apuseni, dar și la Rodna, la Rimetea (Trascău) și în zona Hunedoarei. Aurul se scotea și din nisipul râurilor, în Țara Românească și, mai ales, în Transilvania. Faptul este semnalat încă de Notarul Anonim al regelui Bela, pentru cumpăna secolelor al IX-lea și al X-lea. Cuprul se extrăgea, conform unor mărturii din preajma anului 1400, în Țara Românească la Baia de Aramă, iar sulful și chihlimbarul din regiunea Buzăului. Toate cele trei țări erau extrem de bogate în sare, care se exploata la Sic, Turda, Ocna Dejului, Ocna Mureș, Ocna Sibiului, Ocna Șugatag, Ocnele Mari, Slănic-Moldova, Slănic-Prahova etc. Sarea de aici lua drumurile Europei Centrale și ale Balcanilor. În mine și ocne lucrau deopotrivă robi, țărani dependenți, dar și oameni liberi (plătiți) localnici sau coloniști veniți din statele germane și din Slovacia.

Deși meșteșugurile sunt prezente și la sate, în târguri și în curțile domeniale – fierărit, armărit, prelucrarea lemnului, pădurărit, plutărit, obținerea și prelucrarea lânii, pielărit etc. –, formele lor clasice se dezvoltă în orașe. Procesul de urbanizare a fost destul de lent și a urmat mult timp calea sud-est-europeană, de tip bizantino-slav. Orașul, în înțeles de burg medieval occidental, s-a dezvoltat treptat, mai ales în Transilvania, în urma procesului de colonizare a germanilor. Modelul a venit prin filieră germană, fiind apoi preluat cu adaptări și de unguri, de români, de unii slavi. Cele mai importante orașe – centre meșteșugărești, comerciale, religioase, administrative – erau în Transilvania. În frunte se situa Brașovul (cu aproximativ 10 000 de locuitori la finele secolului al XV-lea), numit și Corona sau Kronstadt, cel din urmă nume fiind de fapt o traducere în germană a vechiului nume slavo-român (Brașov însemnând „Orașul ienuperilor"; *Krane* = ienupăr) și apoi o adaptare a acestuia la statutul de

„oraș liber regesc“ sau „oraș al coroanei“ (*Krone* = coroană). Urmau apoi Sibiul (Hermannstadt, Cibinium, Szeben), Clujul (Clus, Culus, Klausenburg, Kolozsvár), Bistrița (Bistritz, Bistricia, Nösen, Beszterce), Turda (Thorenburg, Torda), Alba Iulia (Alba Giule/Iule, Weissenburg, Gyulafehérvár), Dej (Desch, Deés, Dés), Deva (Dimrich, Déva), Hunedoara (Eisenstadt, Vajdahunyad), Sighișoara (Schässburg, Segesvár), Sebeș (Mühlbach, Szászsebes), Mediaș (Mediasch, Medgyes), Orăștie (Brasium, Broos, Szászváros), Timișoara (Temeschburg/Temeschwar, Temesvár), Oradea (Grosswardein, Nagyvárad), Sighet (Máramarossziget), cu o populație variabilă, de la 1 000 la 7 000 de locuitori. În Țara Românească, mai însemnate erau Câmpulung, Argeș, Orașul de Floci, Brăila, Slatina, Pitești, Râmnicu Vâlcea, Turnu, Giurgiu, Târgoviște (unele având colonii catolice germane și germano-maghiare venite din Transilvania), mai apoi Gherghița, București, Calafat și altele. În Moldova evoluaseră ca orașe Baia *(Civitas Moldaviae)*, Siret, Chilia, Cetatea Albă (Maurocastron, Akkerman, cu circa 10 000 de locuitori în secolul al XV-lea), Suceava, Hârlău, Roman, Târgu Neamț, Cernăuți, Iași, Bacău, Bârlad, Tighina, Vaslui, Târgu Lăpușna, Botoșani, Orhei etc. Și în unele orașe moldovene populația era eterogenă din punct de vedere etnic și confesional. În orașe locuiau cu precădere negustori și meșteșugari, grupați după specialitate sau naționalitate, dar existau și locuințe boierești.

Cetatea Timișoarei la 1602, gravură din secolul XIX

Orașele transilvane au ajuns la o dezvoltare mai mare, din toate punctele de vedere. Înconjurate cu ziduri de incintă, orașele din această regiune au

evoluat în mare parte după modelul urbanistic al Europei Centrale și Occidentale. În fruntea lor se afla un patriciat activ în comerț, exploatări miniere, meșteșuguri, viață politică. La polul opus se afla sărăcimea orașelor, formată din calfe, ucenici, cultivatori mărunți, cerșetori etc. Meșteșugarii erau organizați în bresle (asociații ale patronilor) care lucrau în același domeniu (branșă) sau în domenii înrudite. Breslele au jucat un important rol economic, politic și militar, în apărarea porților, bastioanelor și turnurilor orașelor. Cele mai vechi, mai mari și mai bine organizate bresle erau în Brașov, Cluj, Sibiu, Bistrița și Sighișoara, adică în cele mai importante așezări urbane ale sașilor.

Căile comerțului, mai ales drumurile de uscat, legând diferitele părți ale continentului, au ajuns prospere în secolul al XV-lea. Drumul care unea apusul cu centrul Europei pe linia Dunării avea o ramificație terestră foarte circulată dinspre Boemia și Ungaria, prin Transilvania, pe la Brașov și apoi prin sudul Carpaților de Curbură până la Brăila și la gurile fluviului. Al doilea drum unea Marea Neagră cu Marea Baltică, de la Cetatea Albă și Chilia, prin Moldova, spre Lviv (Liov, Lvov, Lemberg), Toruń și Gdańsk. El avea și o ramificație spre vest, prin Cracovia (capitala Poloniei) și Wrocław (Breslau). Orașele situate pe aceste artere – Brașovul, Sibiul, Clujul, Brăila, Cetatea Albă, Chilia, Suceava – au avut câștiguri deosebite și au ajuns prospere. Comerțul internațional, sursă alternativă de venituri pentru domnie, a ajutat mult la consolidarea puterii centrale. Cele două drumuri pomenite se întâlneau la gurile Dunării și la Marea Neagră, pe litoralul vestic și nord-vestic al acesteia, acolo unde erau situate Chilia și Cetatea Albă. Acestea au devenit obiect de concurență aprigă între genovezi, Țara Românească, Moldova, Polonia, Ungaria și, ulterior, Imperiul Otoman. În secolul al XV-lea – secolul de înflorire maximă a civilizației medievale românești – negustorii români au jucat un rol important în derularea schimbului pe cele două mari drumuri care treceau prin țările române. Conform aprecierilor unor importanți istorici, drumurile comerciale au ajutat mult la închegarea și la funcționarea statelor medievale Țara Românească și Moldova.

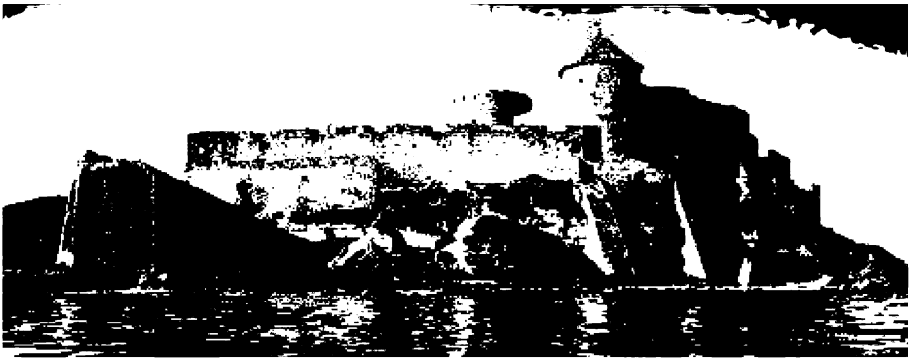

Cetatea Albă

Producția de mărfuri și căile de comunicație intens frecventate au stimulat nevoia de monedă. De aceea, domnii români au emis monede proprii: ducați, dinari și bani de argint (cu unitate ponderală marca de argint) în Țara Românească și groși, cu subdiviziuni (cu unitate ponderală *sommo*, moneda genovezilor de la Marea Neagră), în Moldova. În Transilvania, unde circulau monede din Ungaria, s-au deschis, după reformele monetare ale lui Carol Robert, mai multe ateliere monetare locale.

Gros moldovenesc și ducat muntenesc

Societatea medievală a țărilor române avea numeroase caracteristici ale regimului feudal central-european, dar și multe particularități locale. Arheologia medievală și izvoarele scrise atestă de timpuriu o elită social-politică, cu rădăcini încă din epoca postromană și din perioada migrațiilor. Numele real al acestei elite este mai greu de descifrat, deoarece izvoarele (elaborate în greacă, latină, slavonă, limbi orientale) dau cel mai adesea variante deformate, multe neutilizate în interiorul societății românești. Oricum, izvoarele latine vorbesc încă de pe la anii 900, dar mai ales după 1200, despre duci *(duces)*, cnezi *(kenezii)*, juzi *(iudices)*, voievozi *(vaivodae)*, mai-marii pământului *(maiores terrae)*, puternicii acelor părți *(potentes illarum partium)* sau, mai rar, despre jupani. Unele sunt doar denumiri generice, altele aveau corespondent concret în limba vorbită. Prototipul feudalității românești timpurii au fost cnezii sau juzii, pomeniți masiv în izvoare în toate provinciile românești. Cei doi termeni sunt cvasisinonimi. Denumirea de cnez a fost preluată de români de la slavi (care au dominat un

timp părți întinse ale vechii Dacii), dar are origine germanică și însemna la început principe, conducător; numele de jude vine din latinescul *iudex* (judecător, arbitru, șef). Este probabil ca protoromânii să fi folosit întâi numele latinesc, dar, treptat, în timpul convietuirii cu slavii, vor fi preluat și denumirea de cnez, alături de cea veche. Juzii (cnezii) erau fruntașii comunităților sătești, inițial aleși și cu atribuții prioritar judecătorești-administrative. Ulterior, pas cu pas, ei și-au permanentizat funcția de conducere, însușindu-și și roluri militare, economice, social-politice. Treptat, delegarea puterilor de către comunitate către acești juzi/cnezi s-a transformat în stăpânire ereditară asupra satului (satelor), cu teritoriu și oameni. Stăpânirea cnezului/judelui se numește cnezat sau/și judecie. Cnezatul poate să fie un sat, o parte de sat sau mai multe sate (cel mai adesea unul sau două sate). Unii cnezi au ajuns să domine și apoi chiar să stăpânească, în secolele al XIII-lea–al XIV-lea, mai multe cnezate (20–30 de sate sau mai multe), situate de obicei într-o depresiune sau pe cursul unui râu. Ei au fost numiți cnezi de vale, spre a-i deosebi de cnezii mărunți sau cnezii de sat. Unii juzi sau cnezi, în situații de primejdie, au fost învestiți și cu atribuții militare și numiți duci sau voievozi. Oamenii de rând din comunități ajung să facă anumite servicii cnezilor, servicii devenite treptat obligații: munci pe pământul rezervat cnezilor, cote patrimoniale din venituri. Cnezii/juzii devin o verigă de legătură a satelor cu puterea centrală, după ce anterior jucaseră același rol în cadrul temporarelor formațiuni politice ale barbarilor. Ei apărau ordinea internă în comunitate și organizau rezistența armată în fața agresorilor externi și pentru cucerirea de noi pământuri. Cnezii români, deși cuprind în originea numelui lor ideea de „principe", nu au ajuns niciodată la statutul de suverani, precum cnejii ruși, de exemplu. De aceea, pentru a evita confuziile, micii feudali români sunt numiți cnezi (sg. cnez), iar principii slavi cneji (sg. cneaz). Dubla terminologie, de origine latină și slavă, în cazul elitei feudale românești indică probabil și originea mixtă a acesteia, nu doar sub aspect etnic, ci și instituțional.

Statutul cnezilor români, relativ uniform pe întreg spațiul carpato-dunărean, se va modifica treptat, mai ales după încadrarea politico-militară a Transilvaniei în Regatul Ungariei (proces derulat din secolul al XI-lea până după 1200) și după constituirea statelor unitare românești sud- și est-carpatice. Vechea elită feudală tradițională, de sorginte romano-bizantină și de influență slavă timpurie, precum și oamenii dependenți de această elită nu-și mai aveau locul lor precis în noile structuri. Statele feudale unitare și-au constituit structuri sociale specifice. În Ungaria medievală, structurile sociale feudale erau de model apusean (preponderent german, la început), cu anumite elemente moștenite din gentilismul vechilor triburi prearpadiene și arpadiene (din secolele al VIII-lea–al X-lea). În această țară, polii societății

feudale erau formați din nobili și șerbi (iobagi), plus largi categorii de oameni liberi nenobili. În Țara Românească și Moldova, domnii (principii) și-au format o suită alcătuită din boieri (numiți sporadic și jupani, pani sau vlastelini), dăruiți cu sate (pământuri) și supuși. Cnezii au fost asimilați un timp nobilimii și boierimii, fiindcă erau proprietari ereditari de pământuri lucrate de supuși și aveau atribuții militare. Prin aceasta ei aveau caracteristicile de bază ale unui stăpân feudal. Dar nu le aveau pe toate. Un stăpân feudal autentic al unui stat feudal – fie și în Europa Centrală și de Sud-Est – presta „servicii fidele" față de suzeranul/suveranul său și era dăruit cu un feud sau cu mai multe (chiar dacă nu participa la un autentic „contract vasalic", ca în Occident). Garanția acestei danii era actul de donație emis de suveran. Cnezii (juzii) români, neavând astfel de acte, s-au pus repede, în mare parte, în serviciul suveranilor lor, firește, cu arma și sfatul, fiind recompensați pentru aceasta. Aceste recompense sau danii constau adesea în ceea ce cnezii aveau din vechime, adică tocmai în cnezatele/judeciile lor, cu satele sau părțile de sate și cu oamenii lor. Cu alte cuvinte, donațiile erau formale, iar suveranul le putea face fiindcă se considera proprietarul întregului pământ al țării. Dar nu acest lucru era important atunci, ci documentul (diploma sau hrisovul), care avea valoare juridică și garanta stăpânirea titularului. Astfel, cei mai mulți boieri de la sud și est de Carpați provin din cnezi (juzi). Aceia dintre cnezi care, din varii motive, nu au reușit să se facă plăcuți și utili puterii centrale au rămas un timp mărunți proprietari pe baza vechiului drept cnezial, cutumiar. Ei erau, natural, oameni liberi și stăpâni, dar stăpâni de rang secund acum, neoficializați, pasibili oricând de decădere pe scara socială, mai ales dacă alții obțineau acte scrise pentru pământurile lor.

În Transilvania, procesul a fost similar, dar mult mai complicat, contorsionat și grav prin urmări, datorită, în primul rând, impunerii unei noi ordini feudale și unei confesiuni apusene, străine de tradiția românilor. Românii din Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș, Sătmar, Ung, Bereg, Ugocsa etc. făceau parte din Regatul Ungariei, condus de autorități neromânești, cu alte rânduieli, cu altă limbă, altă cultură și alte tradiții. Este drept că Transilvania era un voievodat distinct – cuprins totuși în Ungaria –, dar voievozii săi, după moartea lui Gelou, au fost în general unguri, proveniți din afara țării intracarpatice. O chestiune foarte importantă în acele vremuri era religia sau confesiunea, fiindcă oamenii erau profund atașați de credință și de Biserică. Or, în Ungaria, mai ales după Cruciada a IV-a (1204), se simte tot mai acut deosebirea dintre credința apuseană a elitelor conducătoare și credințele și chiar religiile diferite ale celor mai mulți dintre supuși. Începând cu regele Andrei al II-lea (1205–1235), se iau în Ungaria măsuri ferme de discriminare, mai întâi între creștini și „păgâni" sau necredincioși (mozaici, islamici) și apoi chiar între „creștini" (catolici),

pe de o parte, și „eretici“ și „schismatici“, pe de alta. Pentru lumea acelui timp, aceste măsuri erau perfect morale și firești, chiar dacă urmările lor au fost negative.

Biserica evanghelică fortificată din Biertan, județul Sibiu, sec. XII

Venirea dinastiei de Anjou în Ungaria (formal în 1301, de fapt în 1308) a agravat lucrurile în acest sens, deoarece statul și-a luat tot mai mult în serios rolul de regat apostolic, cu misiunea de combatere a „păgânilor, ereticilor și schismaticilor“ din interior și din vecinătate. Cel mai mare efort de uniformizare confesională, adică de impunere a catolicismului (ca religie unică), dus vreodată de Ungaria medievală s-a înregistrat în timpul regelui Ludovic I de Anjou (1342–1382). În acest cadru, cnezii români, mai ales începând cu secolul al XIV-lea, aveau un triplu handicap în afirmarea lor social-economică și politică în viața statului. Mai întâi, ei nu erau catolici, ceea ce, treptat și gradat, ajunge un motiv serios de discriminare. În al doilea rând, ei nu aveau acte de donație pentru cnezatele (satele) lor, pe care le stăpâneau în virtutea cutumei. În fine, ei erau de altă etnie și de altă limbă decât autoritățile țării, decât națiunea care dăduse numele regatului. Inițial, acest din urmă lucru nu era important, dar cu timpul începe să fie. Înclinăm să credem că identitatea națională a fost treptat sporită tocmai de deosebirea confesională. Aceste dezavantaje au stârnit reacții adverse din partea românilor – calificați drept „răufăcători“ – și chiar adevărate acte de rebeliune. Ca urmare, în anul 1366, regele Ludovic I a stat șase luni în Transilvania, la marginile estice ale regatului, pentru a rezolva chestiunea

spinoasă a „răufăcătorilor" interni și a „infidelilor" externi, adică a inamicilor săi și ai autorităților ungare. În acel moment, izvoarele îi prezintă concomitent drept inamici ai regelui, ai regatului sau ai nobilimii transilvane atât pe românii transilvani (cuprinși în regat), cât și pe cei din Țara Românească și Moldova (din afara regatului). Prin urmare, nobilimea Transilvaniei, în bloc, ca stare, se adresa atunci suveranului său cerând nimicirea „răufăcătorilor" de orice națiune, „mai ales români". Regele lua măsuri juridice ferme pentru îndeplinirea acestei cereri, pretinzând în schimb ajutorul militar al nobilimii transilvane pentru pedepsirea „rebelilor" de la hotare. Acești rebeli nu erau alții decât voievozii Țării Românești și Moldovei, adică Vladislav I Vlaicu, respectiv Bogdan I. Cel dintâi era direct acuzat de rege în 1365 că se revoltase „cu învoirea trădătoare și cu tainica înțelegere a românilor și locuitorilor acelei țări". Mai mult, se știa că românii cuprinși în regat, în afara „relelor" produse în interior, își extinseseră uneori „rebeliunile" (mai ales pe la 1290 și 1360) și la sud și est de Carpați, în înțelegere cu românii de acolo, conducând la „descălecaturi" (la fondarea de state românești libere, desprinse de Ungaria). În aceste condiții, incitat de starea nobiliară, regele ia măsuri drastice: niciun stăpân de pământ nu poate fi recunoscut drept nobil dacă nu are act de donație regală; adevărații nobili ai regatului aveau obligația să fie sau să devină catolici. Firește, asemenea măsuri uniformizau structurile atât de eterogene ale țării, dar, în cazul în speță, loveau în cnezii români, deoarece ei nu aveau acte de donație (își stăpâneau cnezatele prin dreptul românesc obișnuielnic, după tradiție) și erau de confesiune răsăriteană (ortodoxă). Iar obținerea actelor de donație începe să fie tot mai dificilă, deoarece concurența cu nobilii unguri este acerbă.

Ca urmare, recapitulând, cnezii au fost stânjeniți în Transilvania de mai mulți factori: impunerea stăpânirii străine; venirea, odată cu armata ungară și cu autoritățile, a unor noi stăpâni – slujitori regești – care pun mâna (mai ales în locurile deschise, de câmpie, pe văile marilor râuri) pe vechile proprietăți cneziale; colonizarea unor noi populații, aducerea de *hospites*, pe pământuri stăpânite anterior de localnici; danii făcute episcopiilor și mănăstirilor catolice; condiționarea stăpânirii nobiliare de obținerea diplomei regale și de apartenența la catolicism; impunerea de către Ludovic I a ideii de *religio recepta* (confesiune oficială) etc. În astfel de condiții, unii cnezi s-au adaptat și au îndeplinit exigențele fixate, iar alții au ajuns supuși pe fostele lor pământuri. Totuși, măsurile drastice preconizate de Ludovic I și de nobilimea transilvană nu s-au putut aplica întocmai și nu s-au putut generaliza din mai multe motive. Unul important a fost necesitatea apărării țării în fața atacurilor otomane venite dinspre sud și sud-est. Altul a fost politica de întărire a puterii centrale din regat, pentru care suveranii au avut nevoie de suport contra marii nobilimi centrifugale. În asemenea

împrejurări, cnezii români, cu ale lor virtuți militare, erau foarte utili statului, fie că erau sau nu posesori de diplome regale și catolici. Conta doar calitatea lor de luptători înarmați, capabili să apere țara și pe rege. Unii, pentru a se proteja sau a urca pe scara socială, au trecut la catolicism – inițial de formă – și au obținut acte de donație; alții au rămas până în secolul al XV-lea mărunți stăpâni locali ortodocși. Pentru unii s-a găsit temporar o cale de mijloc: cancelaria regală le-a eliberat acte de posesiune pentru pământurile lor, cu drept cnezial, și nu nobiliar.

În urma acestor evoluții sinuoase, cnezii români din Transilvania și Ungaria au ajuns de mai multe categorii: 1) cnezi obișnuiți, stăpâni neoficiali, fără acte de donație, situați pe domeniul regal, mai ales pe domeniile cetăților regale; ei erau supraviețuitorii vechii cnezimi de dinaintea impunerii ferme a dominației ungare; 2) cnezi întăriți în cnezatele lor cu drept cnezial, prin acte de donație regală, dar cu obligații față de puterea centrală (erau stăpâni semioficiali, căci mai aveau o treaptă până la înnobilare); 3) cnezi înnobilați *(nobiles kenezii)*, cu diplomă regală și drept nobiliar în vechile lor cnezate, numite acum și *possessiones* (erau stăpâni oficiali, asimilabili teoretic nobilimii regatului); 4) cnezi supuși pe domeniile feudale nobiliare și bisericești, intrați de drept în rândul iobagilor și asimilați adesea cu juzii sătești *(villici)*, un fel de primari ai satelor aservite; acești cnezi, așezați mai ales în zonele deschise, de câmpie, pe cursurile inferioare ale râurilor, unde au venit primii stăpâni unguri și oaspeți colonizați, nu mai puteau pătrunde în rândul elitei feudale oficiale. Deosebirea principală era aceea între cnezii cu diplomă regală pentru cnezatele lor și cei fără diplomă: la 1366, primii erau asimilați în justiție nobilimii, iar ceilalți erau considerați egalii juzilor sătești din satele aservite, adică erau dependenți. După jumătatea secolului al XV-lea, lucrurile erau simplificate de noua ordine a statului ungar în privința cnezimii. Aceasta nu mai era decât de două categorii, așa cum preconizase regele Ludovic I cu aproximativ un secol înainte, anume cnezi supuși pe domeniile feudale (a căror calitate era tot mai des asimilată cu o funcție sau cu o slujbă), cu statut de oameni dependenți, și cnezi nobili sau asimilați nobililor. Pentru societatea românească însă, cnezii fuseseră de un singur fel și întruchipaseră ideea de stăpân, anume stăpâni de cnezate, cu rol militar, judecătoresc, cu reședințe mari și ctitori de biserici. În regiunile transilvane în care influența Regatului Ungariei a venit formal și târziu s-a păstrat cea mai viguroasă cnezime, stăpână de moșii (pământuri și oameni), luptătoare, cu veșminte somptuoase, cu turnuri-locuință fortificate, cu biserici pictate și alte atribute certe ale feudalității.

Document emis la 5 iulie 1369, despre deposedarea unor români (fragment):

> „Ludovic, din mila lui Dumnezeu, regele Ungariei [...], luând noi seamă la neclintita credință și statornicia precuratei credințe a măritului bărbat domnul

Benedict, banul țării noastre Bulgaria, și fiul lui Pavel, fiul lui Heem [...], am dat, am dăruit și am hărăzit în chip de danie nouă a noastră sus-zisului domn Benedict banul și, prin el, lui Nicolae și Petru, frații săi buni, și lui Ladislau, fiul lui Ioan, vărul său, precum și moștenitorilor lor și tuturor coborâtorilor din ei și urmașilor lor toate moșiile și bucățile de moșie ale lui Ioan, Ladislau și Petru, fiii lui Necșea, românii noștri necredincioși [...]." (*Documenta Romaniae Historica*, seria C. Transilvania, vol. XIII, București, 1994, p. 614)

Prin urmare, nobilimea românească din Transilvania s-a născut odată cu recunoașterea ei de către oficialitate, în secolele al XIV-lea și al XV-lea, și provine exclusiv din cnezime, aflată în faza sa de disoluție. Această nobilime este însă doar formal o creație a oficialității, deoarece ea provine dintr-un fond feudal românesc tipic, prin care s-a deosebit mereu de nobilimea regatului. Cnezii români recunoscuți ca nobili prin privilegii individuale sau colective nu aveau atributele deplinei nobilități decât în persoana lor, în justiție, ca judecători, ca membri ai comunității nobiliare comitatense, ca oșteni, scutiți de vămi. Altminteri, posesiunile lor rămâneau în general grevate de obligații cneziale specifice față de cetăți. Puțini cnezi înnobilați au reușit performanța de a-și transforma cnezatele în proprietăți nobiliare depline și de a deveni membri recunoscuți ai stării nobiliare a regatului. Aceștia, de regulă, au devenit catolici și treptat s-au maghiarizat. Elita românească a ajuns astfel în secolul al XVI-lea o măruntă categorie de fruntași ai satelor, în mare parte aserviți, fapt pentru care termenul de „român" *(Valachus)* devine sinonim cu „iobag".

În Țara Românească și Moldova, în secolul al XV-lea, cnezii mai erau încă o pătură de rang secund a elitei feudale, mici stăpâni, oameni liberi. Adevărații stăpâni oficiali, creație a statului, erau acum boierii. Din vechiul înțeles al termenului de „cnez" s-a mai păstrat ideea de libertate. Astfel, „cnez", după secolul al XVI-lea, semnifică „om liber", iar „cnezirea" este sinonimă cu eliberarea din șerbie.

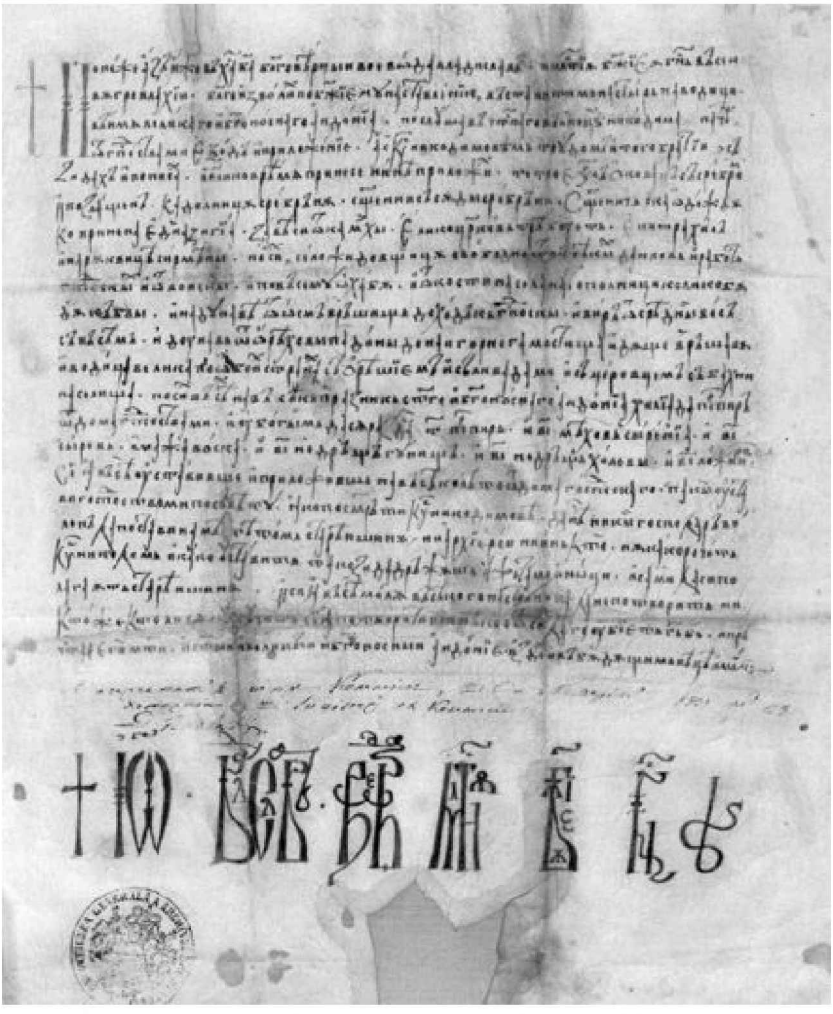

Documentul prin care Vladislav I dăruiește în anul 1374 mănăstirii Vodița trei sate

Adevărații stăpâni feudali, acceptați oficial de stat, sunt nobilii și boierii. Ei sunt *bellatores* (războinici), fiindcă atribuțiile lor originare erau cele militare, dar sunt și stăpâni, deoarece au domenii de mărimi variabile, pe care le lucrează cu țărani dependenți. Rolul de stăpân feudal îl joacă și Biserica (mănăstirile, episcopiile), fiindcă deține domenii – uneori zeci de sate – cu oameni supuși. Elita feudală este stratificată: în Transilvania, se află în frunte baronii, prelații și comiții, adică aristocrații sau marii nobili, după care urmează nobilii comuni (de rând) și nobilii condiționari; în Moldova și Țara Românească, boierii erau și ei mari și mici, existând diferențe notabile între cei din preajma domnului (numiți *vlastelini*, adică „puternici"), cu averi de zeci de sate, și cei mărunți, de țară, cu unu sau două sate sau părți de sate.

Tot boieri s-au numit și feudalii români din sudul Transilvaniei (Făgăraș), fiindcă în perioada formării clasei feudale oficiale (statale) acest teritoriu făcea parte din Țara Românească. La sud și est de Carpați, în secolele al XV-lea și al XVI-lea, în general, mănăstirile erau mai bogate decât boierimea. Până în secolele al XIV-lea (în Transilvania) și al XVI-lea (în Țara Românească și Moldova), stăpânirea nobililor și boierilor asupra satelor lor – ca și aceea a vechilor cnezi – era adesea în indiviziune (devălmășie), fără „alegerea" concretă, pe teren, a părților individuale. Era o stăpânire a tuturor rudelor masculine dintr-o familie mare, un neam *(genus)* sau un clan. În Moldova totuși – unde robirile erau dese, bărbații piereau în număr mai mare în lupte și densitatea populației era mică – femeile (fetele) stăpâneau și moșteneau pământul deopotrivă cu bărbații (băieții). Cu timpul, stăpânirea va fi individualizată și, în Transilvania, se va aplica principiul primogeniturii (primul născut). Noțiunea de „proprietate", deși se folosește curent, are un alt înțeles în Evul Mediu față de epoca Imperiului Roman. Proprietatea tuturor supușilor suveranului, ca în orice stat feudal, era condiționată, nu absolută. Nu exista *ius utendi et abutendi.* Numai suveranul avea dreptul de stăpânire superioară asupra întregului pământ al țării *(dominium eminens)*, dar și acesta se manifesta, de la un timp și în unele cazuri, doar teoretic și simbolic. De aceea, juriștii preferă pentru Evul Mediu noțiunea de posesiune și de drept de posesiune. Totuși, deoarece dreptul de posesiune în Epoca Modernă este altceva decât cel din Evul Mediu și în multe cazuri posesiunea medievală de averi imobiliare devine în fapt proprietate, a intrat în uz și este acceptat acest din urmă termen.

Supușii proveneau din vechile comunități rurale (sate), cândva libere, din cadrul cărora s-au ridicat mulți dintre juzi/cnezi. Țăranii dependenți sunt menționați de timpuriu ca *rustici, Olachi populani*, oameni de rând, oameni comuni etc. În Țara Românească, după formarea deplină a statului cu instituțiile sale, apar cu numele de „sat" *(selo)*, oameni *(liudi)*, săraci *(siromahi)*, țărani de la munte *(horane)*, dar mai ales vecini (în analogie cu *parecii* bizantini) și, spre finalul Evului Mediu și la începuturile lumii moderne, români. Cel mai frecvent nume dat țăranilor dependenți în secolele al XV-lea și al XVI-lea, când documentele se scriau în slavonă, este cel de vecin. Numele de român – provenit evident din etniconul respectiv – nu a însemnat mereu țăran dependent, iar sensul său a suferit schimbări. Inițial, toți locuitorii băștinași ai țării s-au numit români/români, din latinescul *Romanus*. Apoi, s-au desprins dintre ei cnezii, boierii, orășenii, clericii etc., iar români, cu înțelesul de categorie socială, au rămas doar supușii. La 1470, populația Țării Românești din câteva județe din est îi scria lui Ștefan cel Mare, în numele „boierilor, cnezilor și rumânilor". Aici, „rumânii" trebuie să fi fost țăranii în ansamblu, supuși sau nu vreunui boier[7]. Sub aspect juridic, cu toții erau oameni liberi. Când s-a trecut la documente

în limba română (masiv după 1600), termenul de vecin (ca și cel de vlah) este tradus prin „rumân", care, în secolul al XVII-lea, înseamnă cert țăran dependent și legat de pământ. În tot acest timp, numele de rumân s-a aplicat și ca etnicon, desemnând poporul român în ansamblu și purtând în sine amintirea latentă a Romei. În Moldova, țăranii, inclusiv cei supuși, se numeau „oameni ai pământului" *(zemleni)*, *liudi*, dar mai ales *susead*, adică vecini, ca și la sud de Carpați. În ambele țări s-a păstrat până în Epoca Modernă o pătură largă de țărani liberi, proprietari de părți de sate, mai ales în indiviziune. Ei populau prioritar părțile dinspre munte, dinspre Transilvania, și se numeau de la un timp *moșneni* sau *megieși* în Țara Românească și *răzeși* în Moldova. Unii istorici i-au socotit mici boieri, fiindcă erau stăpâni ereditari ai pământurilor lor, cu drepturi depline asupra acestora. Le lipseau însă alte atribute ale feudalității. În Moldova existau regiuni întinse locuite de populație liberă, numite de Dimitrie Cantemir „republici țărănești": Vrancea, Tigheciu, Câmpulung.

În Transilvania, unde structurilor feudale locale li se suprapun cele de model apusean, țăranii supuși pe domenii se vor numi în mod curent în documente, mai ales din secolul al XIV-lea, *iobagiones* (din maghiarul *jobbágy*). Inițial, acest nume s-a aplicat celor mai înalți slujitori, care stăteau în preajma suveranului și-l sfătuiau, dar treptat, după ce aristocrația a căpătat alte denumiri, el a fost dat țăranilor dependenți, tot un fel de „slujitori", dar ai nobililor. Este o schimbare de sensuri analoagă celor urmate de noțiunile de „cnez" și de „rumân". Iobagii, ca și vecinii, au fost oameni liberi juridic până în secolul al XVI-lea. Ei se considerau proprietari peste satul lor, cu hotarele sale vechi, deși asupra dreptului țăranilor se suprapusese dreptul superior al regelui (cu cetățile sale și domeniile cetăților), nobililor, mănăstirilor etc. Ca atare, țăranii aveau doar dreptul de posesiune asupra pământului, împărțit în loturile – sesii, delnițe – pe care le lucrau. În proprietate particulară cvasideplină mai aveau doar casa, curtea și inventarul agricol. De aceea, țăranii depindeau economic de stăpâni, în primul rând de nobili. Nobilii erau eterogeni ca origine etnică. Cei mai mulți erau maghiari, veniți prin și după cucerirea Transilvaniei (secolele al XI-lea–al XIII-lea); aceștia erau așezați în locurile deschise, cucerite de timpuriu, în Banatul și Crișana de câmpie, pe văile mijlocii și inferioare ale Someșului și Mureșului, în Câmpia Transilvaniei etc. În zonele mai ferite, cucerite și controlate mai dificil, mai superficial și mai târziu – Hațeg–Hunedoara, Făgăraș, Munții Apuseni, Banatul colinar și montan, Maramureș etc. – majoritatea stăpânilor erau români sau de origine română (cnezi ori cnezi înnobilați). Țăranii supuși erau în majoritate români, dar în comitate și maghiarii de rând fuseseră aserviți. Pe pământurile dăruite în bloc sașilor și secuilor, teoretic, statutul juridic al populației era acela de libertate; nimeni nu era supus nobililor, deoarece acolo raporturile feudale de muncă sau cele

feudo-vasalice nu funcționau. Cei mai mulți țărani liberi din Transilvania, nesupuși nobililor, se găseau pe aceste pământuri date sașilor și secuilor. Românii însă, popor cucerit și ortodox, încep să fie discriminați și aici, pe motiv că privilegiile regești se răsfrângeau doar asupra sașilor și secuilor, nu și asupra populației locale. Marile orașe săsești, unele aflate pe *Fundus Regius*, altele pe pământ comitatens – Brașovul, Sibiul, Clujul, Bistrița etc. –, aveau sate aservite pe domeniile lor rurale (hinterlanduri), ai căror locuitori, mai mult români, erau obligați la slujbe și dări.

Toți locuitorii țărilor române aveau anumite obligații față de unele instanțe superioare. Cele mai grele erau obligațiile țăranilor supuși stăpânilor feudali: dijma (decima, deseatina) din majoritatea produselor gospodăriei (în produse); munca gratuită pentru senior (robota, claca), la arat, semănat, cules, cosit, strânsul fânului etc.; dări în bani. Mai complexe și mai bine precizate erau obligațiile șerbilor din Transilvania și Ungaria. Față de Biserică aveau obligații speciale toți locuitorii catolici; este vorba despre dijma ecleziastică. De asemenea, față de stat (suveran) erau obligați toți locuitorii țării, dar greul apăsa asupra oamenilor de rând. În Țara Românească și în Moldova, obligațiile față de stat erau mai apăsătoare decât cele față de stăpâni. Cea mai dificilă situație o aveau robii, majoritatea romi/țigani (dar și tătari), ajunși treptat în zona carpatică și a Dunării de Jos (iar apoi în întreaga Europă). Originare din India, primele grupuri de romi au ajuns în țările române la finele secolului al XIV-lea și la începutul secolului următor și veneau dinspre sud, după un lung popas în regiunile controlate de Imperiul Bizantin.

Lumea feudală, în care au trăit și românii, a fost una a particularismelor locale și a universalismului creștin, fragmentat și el de la o vreme, lumea ierarhiei, a supunerii și a privilegiului, foarte diferită de lumea democrației, a egalității și a drepturilor, care va urma. Organizarea acestei lumi s-a ghidat după modelul feudal, venit deopotrivă pe filieră răsăriteană (bizantino-slavă) și apuseană (germano-ungară).

INSTITUȚIILE MEDIEVALE ROMÂNEȘTI

Instituțiile sunt pilonii de organizare a oricărui stat și ele cuprind în Evul Mediu conducerea supremă a țării (voievodatul, domnia), consiliul (sfatul) domnesc și dregătorii (funcționarii), adunarea țării (parlamentul), unitățile administrative ale teritoriului, Biserica, justiția și armata. Pe teritoriul României, aceste instituții au fost influențate de tradiția sau de rădăcina romano-bizantină, de lumea bizantino-slavă și de modelele occidentale. Făuritorii și susținătorii acestor instituții erau membrii noii pături conducătoare feudale create după formarea statelor centralizate, prin transformarea și adaptarea vechilor conducători consemnați la finele lumii antice și în epoca de trecere a migratorilor.

Voievodul și domnul

Titlul de voievod îl poartă conducătorii din toate cele trei țări române. Numim aici și Transilvania drept țară românească numai în virtutea populației sale majoritar românești și a faptului că avea să alcătuiască și ea, mai târziu, România. Altminteri, din punct de vedere politico-administrativ, Transilvania nu a fost în Evul Mediu și în Epoca Modernă o țară românească, fiindcă românii nu au fost, până la urmă, recunoscuți oficial ca parte alcătuitoare de stat (stare ori națiune) și nu au putut participa la conducerea politică sau la exercitarea puterii. Revenind la numele de voievod, el este de origine slavă și înseamnă comandant militar (șef de război) sau ceea ce se chema *dux (ducem)* în latinește. Numele de voievod se va fi încetățenit – ca și altele – în perioada conviețuirii latinofonilor cu slavii, când mulți dintre șefi proveneau din rândul migratorilor dominatori. Se pare că în româna timpurie a existat și cuvântul *ducă*, născut din latinescul *ducem*, copleșit însă de celălalt termen (voievod), menținut viu și prin mijlocirea limbii slavone de cancelarie. În Transilvania, voievodul nu mai ajunge să fie recunoscut ca suveran după cucerirea ungară; el devine un înalt dregător (de regulă, al treilea din stat ca importanță), numit de regele Ungariei, al cărui vasal este. Voievodul Transilvaniei are autoritate asupra celor șapte comitate transilvane (unități administrativ-teritoriale ale Regatului Ungariei, aduse și copiate și în Transilvania) și, prin lărgirea puterii sale, în anumite perioade, în numele regelui, și-i subordonează și pe sași și pe secui (dobândind titulatura de comite al acestora). În afara autorității voievodului rămân teritoriile cu populație românească dinspre vest și nord (Banatul, Crișana, Maramureșul etc.), teritorii care sunt subordonate direct regelui prin marii dregători ai acestuia. Voievodul Transilvaniei are atribuții administrative, judiciare și militare, își alege singur subalternii (slujitorii) – dintre care cel mai important este vicevoievodul –, își organizează o cancelarie proprie etc. La sfârșitul secolului al XIII-lea, unii voievozi ai Transilvaniei, profitând de criza Regatului Ungariei, s-au răzvrătit contra suveranilor lor (regii ungari), și-au organizat instituții independente, s-au înrudit cu suverani ortodocși din Balcani, au organizat adunări ale țării (parlamente), separate de cele ale Ungariei, aspirând chiar la independență. Unul dintre acești voievozi puternici, numit Ladislau Kan, la începutul secolului al XIV-lea, a confiscat chiar coroana regatului, l-a înfruntat pe papă și a acționat ca un suveran. Totuși, în Evul Mediu, statutul voievozilor Transilvaniei a rămas acela de înalți dregători subordonați ai regilor ungari. Țara din interiorul arcului Carpaților însă, cu cele șapte comitate și cu organizațiile sașilor și secuilor, a fost mereu o structură autonomă în cadrul Regatului Ungariei. Ea era denumită adesea în izvoare *regnum*, ca și Regatul Ungariei sau ca alte state distincte.

În Țara Românească și Moldova, instituția centrală, adică domnia, era similară regalității din Apus. Conducătorul suprem al țării se intitula „mare voievod", adică șeful oștirii, și „domn" (din cuvântul latin *dominus*), adică stăpânul țării și al supușilor. El avea aceste titluri, conform concepției medievale, „din mila lui Dumnezeu", adică din voința divină, prin ungere (ceremonie religioasă) și niciun om nu avea dreptul să i le ia, ci numai Dumnezeu. Faptul exprimă independența țării, originea divină a puterii domnești și autoritatea nelimitată a șefului statului (autocrația sau puterea personală nemărginită), ca oriunde în lumea medievală. Voievodul Transilvaniei nu putea să fie numit și „domn", fiindcă puterea supremă în stat o avea acolo regele Ungariei. El, regele, era „domnul", deoarece el era „unsul lui Dumnezeu". Tronul sau scaunul princiar în Moldova și Țara Românească era ocupat în chip ereditar-electiv, adică prin alegere dintre membrii familiei domnești. Teoretic, puteau domni toți bărbații din familia domnească, dar numai cei întregi la trup și la minte – adică și fiii, și frații, și nepoții domnului în viață –, dacă erau proclamați de consiliul princiar și/sau de adunarea țării. De multe ori însă, domnii mai puternici își impuneau ca urmași fiii încă din timpul vieții. Suveranii români comandau oștile, erau cei mai înalți judecători, prezidau consiliul (sfatul) și adunarea țării, erau șefii instituției bisericești, luau decizii cu putere de lege, emiteau acte de proprietate, erau socotiți stăpâni ai întregului pământ al țării etc. Cu alte cuvinte, ei concentrau întreaga autoritate și putere.

Titlul domnesc solemn al lui Mircea cel Bătrân, într-un act de danie către mănăstirea Cozia (1404–1406):

> „Eu cel întru Hristos Dumnezeu, binecredinciosul și la Hristos iubitorul și binefăcătorul, Io Mircea mare voievod și domn, din mila lui Dumnezeu și cu darul lui Dumnezeu, stăpânind și domnind peste toată Țara Ungrovlahiei[8] și al părților de peste munți, încă și către părțile tătărești[9], și Amlașului și Făgărașului herțeg [duce] și domn al Banatului Severinului și pe amândouă părțile pe toată Podunavia [Dobrogea], încă și până la Marea cea Mare și stăpânitor al cetății Dârstorului [Silistrei]...". (*Documenta Romaniae Historica*, B. Țara Românească, vol. I, București, 1966, p. 64)

Consiliul sau sfatul domnesc

Încă din secolul al XIV-lea, domnii aveau în preajma lor o seamă de mari feudali, inclusiv rude de-ale lor, care-și ajutau suzeranii în exercitarea atribuțiilor conducerii. Mai târziu, aceștia au căpătat funcții precise, adică dregătorii. Dregătorii erau fie personali, adică ai domnului, fie publici, dar cu toții îndeplineau poruncile suveranului și puteau primi felurite însărcinări, dincolo de dregătoria lor propriu-zisă. Forma de organizare a acestor funcții provenea din Bizanț, după cum arată chiar numele lor (bizantino-slave). Cei mai importanți dregători au fost:

- vornicul (palatinul), conducătorul curții domnești;

- logofătul (cancelarul), șeful cancelariei domnești, răspunzător și de relațiile externe;
- vistierul (tezaurarul), care se ocupa de veniturile domniei;
- spătarul (purtătorul de spadă), comandant militar, de obicei al oștii călare (cavalerie);
- paharnicul, care se îngrijea de băuturile domnești;
- stolnicul, care se ocupa de masa domnului;
- comisul, care răspundea de herghelille domnești;
- postelnicul, sfătuitor de taină al domnului.

Boieri de prim rang, desen de Chevalier Auguste de Henikstein

Aceste dregătorii erau comune celor trei țări, cu mențiunea că sfatul voievodului transilvan era mai restrâns ca număr și cu rol mult mai redus. Uneori, când domnii erau slabi, sfatul conducea practic țara; dimpotrivă, unii domni autoritari au convocat sfatul rar și doar de formă. Teoretic, când domnul lipsea sau era bolnav, consiliul era condus de mitropolitul țării, dar rolul cel mai important îl jucau banul Olteniei, în Țara Românească, și, uneori, portarul Sucevei, în Moldova. Acest sfat sau consiliu este strămoșul guvernului de mai târziu, iar dregătorii jucau rolul miniștrilor.

Adunările de stări sau adunările țării

Societatea medievală era împărțită în stări (sau grupuri privilegiate, dăruite cu avantaje), diferite de majoritatea populației, formată din neprivilegiați. Grupurile privilegiate sau stările (ordinele) clasice erau nobilimea (feudalii laici sau mireni, adică stăpânii de pământ din afara Bisericii), clerul (slujitorii Bisericii) și oamenii liberi care munceau pentru a

trăi, mai ales orășeni. În țările române, această structură a suferit anumite modificări, pe de o parte fiindcă orașele nu erau prea dezvoltate și, pe de alta, fiindcă Transilvania avea o compoziție etnică deosebită. Astfel, stările în Țara Românească și Moldova erau oamenii Bisericii, feudalii și curtenii, slujitorii, oștenii. Când erau chestiuni foarte importante de hotărât, domnul și sfatul chemau adunarea țării, formată tocmai din reprezentanții clerului, ai stăpânilor feudali (boierii) și ai oștirii. În aceste adunări se alegeau domnii, se aprobau măsuri fiscale (legate de dări) și sociale, se discutau tratate de pace și de vasalitate, se decidea începerea sau încheierea războiului, se stabilea politica externă etc.

Transilvania nu era țară independentă, cum s-a văzut, totuși avea adunări proprii de stări. Inițial, la finele secolului al XIII-lea (1288), sub președinția voievodului, a fost convocată nobilimea din cele șapte comitate, pentru a decide în anumite probleme economice, administrative, dar mai ales juridice. La scurt timp, alături de nobili au fost chemați și reprezentanți ai sașilor, secuilor și românilor (prima dată, se pare, în 1291, sub președinția regelui Andrei al III-lea). Astfel, de la început, stările Transilvaniei au avut și o clară componentă etnică și, de aceea, de la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea, ele s-au numit națiuni *(nationes)*. Aceste adunări ale stărilor (stările se chemau și *universitates*) se numeau congregații generale *(congregationes generales)*. La scurt timp după terminarea cuceririi Transilvaniei, românii, ca popor supus și ortodox (numit „schismatic"), au început să fie discriminați (adică tratați diferit față de catolici), iar din a doua jumătate a secolului al XIV-lea și până la începutul secolului al XV-lea (între 1366 și 1437), sub regii Ludovic I de Anjou (1342–1382) și Sigismund de Luxemburg (1387–1437), au fost eliminați ca stare și din adunările țării. Ei nu au mai fost primiți la conducere între grupurile recunoscute (numite privilegiate, fiindcă se bucurau de avantaje înscrise în documente numite privilegii). De aceea, conducerea Transilvaniei a rămas în mâna a trei stări sau națiuni unite (nobilimea maghiară, sașii și secuii), numite la început „uniunea frățească" *(Fraterna Unio)*, iar apoi „uniunea celor trei națiuni" *(Unio Trium Nationum)*.

Un decret regal din 28 iunie 1366 stă mărturie pentru felul în care erau discriminați românii:

> „Ludovic, din mila lui Dumnezeu, regele Ungariei [...], prin aceste rânduri voim să ajungă la cunoștința tuturor că, deoarece toți nobilii țării noastre Transilvania, credincioșii noștri, sufereau zi de zi numeroase neajunsuri din partea semeției viclenii a tot felul de făcători de rele, mai ales români, aflători în acea țară a noastră, și din pricina felului lor de a fi și de a se purta fără astâmpăr, de aceea, din plinătatea puterii noastre regești și din osebita noastră milostivire, am dat acestor nobili credincioși ai noștri și ai țării noastre Transilvania, pentru a stârpi și nimici din pomenita țară pe făcătorii de rele de

orice națiune, mai precis pe români, acest drept [...]." (*Documenta Romaniae Historica*, C. Transilvania, vol. XIII, București, 1994, pp. 161–162)

Adunările stărilor sunt instituții care prevestesc și pregătesc parlamentele moderne, deși membrii lor nu erau încă aleși, ci erau desemnați prin naștere, origine, statut social etc. numai din rândul anumitor grupuri.

Organizarea administrativ-teritorială

Orice țară se compune din unități teritoriale mai mici, cu nume variate, de la provincii și departamente până la districte și comitate. Unele țări – cele federale – sunt formate tot din țări sau state, cum este Germania, alcătuită din *landuri* ori cum sunt Statele Unite ale Americii. Țările române erau împărțite și ele în unități mai mici, provenite, cele mai multe, din vechi nuclee politice existente chiar înainte de formarea statelor propriu-zise. Unele dintre aceste unități se chemau tot țări *(terrae)*, altele cnezate (judecii) sau voievodate (ducate). După unificarea tuturor acestora, teritoriul Moldovei avea să fie împărțit în ținuturi, iar cel al Țării Românești în județe. În centrul acestora era, de obicei, câte o cetate sau un târg, în care stătea câte un reprezentant al domniei. Unele județe și-au luat numele de la râuri care le străbăteau, cum sunt Argeș, Dâmbovița, Jiul de Sus (Gorji), Jiul de Jos (Dolji), Buzău, Prahova, Motru etc. Altele se cheamă Jaleș, Vâlcea, Județul de Baltă, Ilfov, Brăila, Pădureț etc. Dintre ținuturi, amintim Bacău, Botoșani, Hotin, Cetatea Albă, Iași, Neamț, Roman, Trotuș, Soroca, Tutova, Țețina, Chilia, Cernăuți, Lăpușna.

Transilvania, hartă din 1645

În Transilvania, românii au avut tot țări, cnezate și ducate, încă înainte de cucerirea ungară și de colonizarea „oaspeților". În teritoriile dăruite nobilimii, statul ungar a organizat comitate, cu centre în vechile cetăți ale populației locale, unde regii și-au trimis reprezentanții, numiți comiți. Cele șapte comitate ale Transilvaniei asupra cărora avea autoritate voievodul erau Solnocul Interior, Dăbâca, Cluj, Turda, Alba, Hunedoara și Târnava. În părțile vestice, locuite în mare măsură tot de populație românească, erau de asemenea comitate (Bihor, Timiș, Arad, Caraș, Zarand, Satu Mare, Maramureș, Bereg etc.), care făceau parte direct din Regatul Ungariei. Comitatele s-au organizat treptat, dinspre vest spre est, pe măsura cuceririi și a preluării controlului asupra teritoriului. Cele mai vestice comitate, cum era Bihorul (mai apropiat de Ungaria propriu-zisă), datează mai de timpuriu (este atestat la începutul secolului al XII-lea), iar cele mai dinspre est, ca Târnava, sunt cunoscute abia din secolul al XIII-lea. Din organizații ale regelui, comitatele încap pe mâna nobilimii, care-și formează aici propriile instituții și propria bază de putere. Cele mai importante astfel de instituții sunt adunările comitatense, alcătuite din nobilimea locală care se întrunea spre a rezolva chestiunile regiunii respective, dar mai ales spre a judeca. În Transilvania – unde, cum s-a văzut, voievodul întrunea adunări comune ale tuturor celor șapte comitate –, adunările din fiecare comitat se restrâng și devin mai mult scaune de judecată sau chiar dispar. Cele șapte comitate erau

grupate nu numai printr-o continuitate teritorială, ci și prin organizarea comună.

Sașii, așezați mai ales în sudul Transilvaniei, printre români, aveau de la rege un teritoriu special, numit „Pământul Săsesc" sau „Pământul Regesc" (fiindcă le era dat în folosință de regele ungar, stăpânul său suprem). Acest teritoriu a fost gândit la început ca un mare comitat și s-a împărțit curând în șapte (apoi încă două) scaune *(sedes)*. Cel mai important era Sibiul (Cibinium, Hermannstadt). Două districte săsești, Brașovul (Corona, Kronstadt) și Bistrița (Nösen), erau izolate de restul scaunelor. Conducătorul cel mai înalt al sașilor era comitele (numit de rege) care, uneori, era chiar voievodul Transilvaniei. În fiecare scaun funcționa câte o adunare locală ai cărei reprezentanți se întruneau în adunarea generală a tuturor scaunelor săsești. Din secolul al XV-lea, sub regele Matia Corvin (1458–1490), sașii și-au întărit propria comunitate, numită *Universitas Saxonum*, și au participat foarte activ la congregațiile Transilvaniei.

Secuii, trăind mai ales în estul Transilvaniei, își numeau pământul tot după criteriul etnic, anume „Pământul Secuiesc", deși și ei locuiau împreună cu românii cuceriți. Acest teritoriu era împărțit generic tot în șapte scaune, dintre care cel mai important era Odorhei (altele erau Mureș, Gheorghieni, Arieș, Kezdi, Sepsi, Orbai etc.). Și în fruntea secuilor era tot un comite regesc, numit adesea dintre voievozii Transilvaniei. Organizarea lor seamănă cu cea a sașilor, deși este mai puțin avansată. De altfel, secuii erau ceva mai puțini decât sașii, locuiau o regiune muntoasă și foarte rece, nu aveau în Evul Mediu orașe propriu-zise *(civitates)* și nici vechi tradiții meșteșugărești.

Românii, deși locuiau peste tot, în urma cuceririi și supunerii lor de către Regatul Ungariei, a aducerii populației maghiare, germane și secuiești, nu mai aveau niciun teritoriu oficial care să le aparțină direct, deși au încercat și ei să-și formeze anumite autonomii recunoscute. Cele mai multe pământuri ale lor au fost confiscate și dăruite nou-veniților. Vechile lor organisme teritoriale au fost absorbite formal de cele nou create, de comitate și de scaune. Totuși, aceste țări, cnezate și voievodate nu au putut fi complet și rapid distruse; multe dintre ele, numite în actele latine „districte ale românilor" *(districtus Valachorum)*, s-au mai menținut decenii la rând și secole chiar în interiorul comitatelor sau pe pământul dăruit sașilor și secuilor. Se cunosc azi peste șaizeci de astfel de districte, dintre care jumătate au supraviețuit în Banat. Cele mai cunoscute sunt Hațegul, Făgărașul, Maramureșul (singurul voievodat românesc, numit și district, transformat integral în comitat), Caransebeșul, Lugojul, Beiușul, Mediașul Aurit etc. În districte, românii au încercat să-și mențină instituții proprii, administrative și de judecată, mai ales după ce au fost scoși dintre stări sau națiuni. La 1457, opt districte românești din Banat sunt întărite de puterea centrală cu privilegii prin care li se recunosc vechile libertăți.

Oraşele erau în ţările române, la început, ca nişte sate mai mari, unele înconjurate cu val de pământ şi şanţ de apărare. Viaţa urbană sau orăşenească, în înţeles occidental, atât cât a pătruns ea spre est, a fost adusă atât în Ungaria, cât şi în ţările române de colonistii germani. De altfel, până la jumătatea secolului al XIV-lea, în Ungaria şi Transilvania toate oraşele existente (cele numite *civitates*, cu aspect de burguri) aveau majoritate etnică germană. În fruntea oricărui oraş se afla un primar (jude), ajutat de un consiliu format din doisprezece juraţi. Oraşele au fost adesea un sprijin pentru domnie şi regalitate împotriva marilor feudali, iar unele au primit şi titlul de „oraş liber regesc". În timp ce în Ţara Românească şi Moldova multe oraşe ajung treptat să aibă majoritate etnică românească, în Transilvania cele mai multe rămân prioritar germane sau devin treptat maghiare, românilor fiindu-le oprită stabilirea în oraşe, cu precădere în oraşele din comitate.

Biserica

Omul medieval european nu putea trăi şi nu-şi putea imagina viaţa în afara religiei şi a Bisericii, calitatea sa principală fiind aceea de creştin. De aceea, Biserica ajunge o instituţie foarte importantă, nu doar în probleme spirituale, ci în toate celelalte, de la stăpânirea asupra pământului până la judecarea unor pricini.

Arătam anterior că românii s-au creştinat treptat, prin strămoşii lor, începând cu secolele al II-lea şi al III-lea, iar procesul va fi continuat vreme de câteva secole. Ei se deosebesc şi din acest punct de vedere de toţi vecinii lor, care au venit dinspre est la date, în general, cunoscute şi s-au creştinat ulterior, tot la termene precise. De pildă, ungurii au venit în Pannonia la 896 şi s-au creştinat, în mare măsură, în jurul anului 1000; protobulgarii au venit în 680 şi au primit, majoritatea lor, cuvântul Domnului în 864 sau 865. La fel, se cunosc datele de creştinare la ruşi, la sârbi, la croaţi, la lituanieni etc. La toate aceste popoare, procesul s-a produs de sus în jos, prin voinţa şi decizia unor conducători recunoscuţi, ca Vajk-Ştefan, la unguri, sau Boris-Mihail, la bulgari. La români – ca şi la greci sau la albanezi, şi ei băştinaşi în regiune – nu s-a petrecut nimic asemănător. Când primele state în formare s-au afirmat pe teritoriul României de azi, românii aveau deja o tradiţie creştină populară şi o organizare bisericească locală (probabil necanonică, adică nu în conformitate cu regulile oficiale ale Bisericii). Datorită poziţiei lor geografice şi apariţiei unor piedici în comunicarea cu Roma (şi cu vechea Romă şi cu cea nouă, numită Constantinopol), românii şi-au organizat Biserica lor oficială după exemplul slavilor de sud (al bulgarilor slavizaţi). Astfel, ei au ajuns singurul popor romanic de rit bizantin, subordonat ierarhic patriarhiei de la Constantinopol şi cu limba slavonă ca limbă a liturghiei, a cancelariilor şi a culturii scrise. Episcopii creştine pe teritoriul de azi al României au funcţionat, după datele cunoscute până în prezent, încă

din secolul al IV-lea (în Dobrogea), dar organizarea lor mai clară, în legătură cu Bizanțul sau cu centrele sale din Balcani, este vizibilă din secolele al XI-lea–al XIII-lea. Date mai numeroase există despre episcopiile din Banat, Crișana, Transilvania, care nu vor putea ajunge la o organizare superioară statornică din cauza lipsei unui stat românesc acolo. În schimb, la sud și est de Carpați, cum s-a văzut, din secolul al XIV-lea se constituie (pe fondul vechilor episcopii) mitropolii ortodoxe, cu centrele la Argeș și, respectiv, la Suceava, mai târziu la Târgoviște și București (pentru Țara Românească) și la Iași (pentru Moldova).

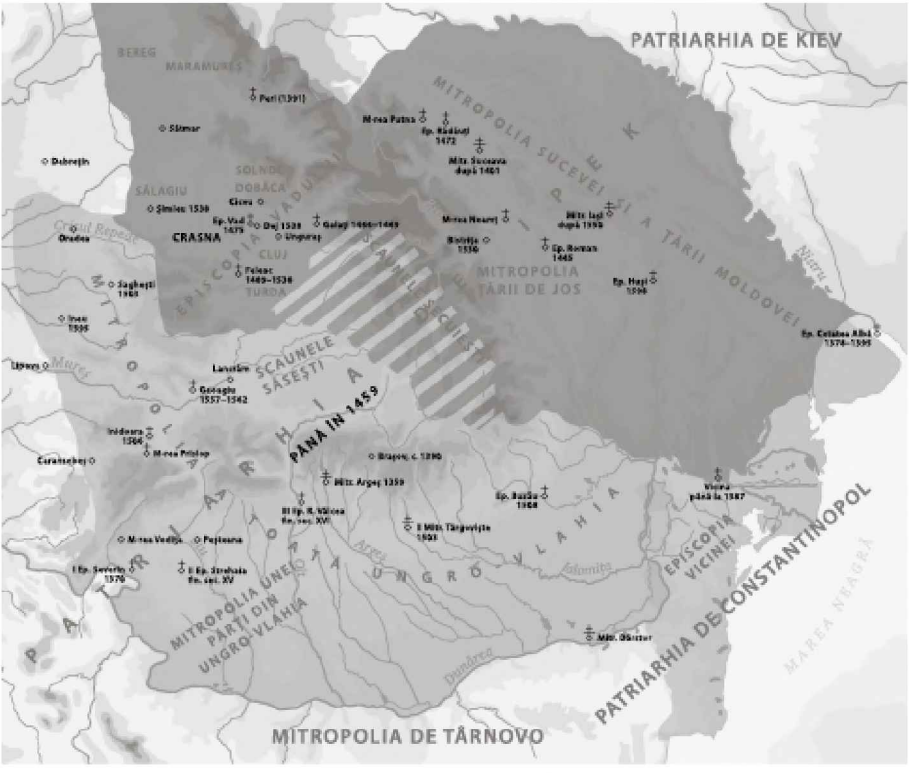

Vechea ortodoxie, până în 1600

De timpuriu, cele două Biserici creștine au intrat în interferență și rivalitate pe teritoriul României, mai ales după ce Ungaria a devenit „regat apostolic“, cu rol „misionar“, de catolicizare a „păgânilor, ereticilor și schismaticilor“. După anul 1054, când cele două Biserici au rupt oficial legăturile, creștinii răsăriteni erau numiți de cei apuseni „schismatici“ (cei care s-au despărțit de Roma). Catolicismul a fost susținut în Transilvania de statul ungar, de populația ungară adusă dinspre vest, de sași și de secui. Cele mai vechi episcopii de rit roman (numite și catolice) de pe teritoriul de azi al României sunt cele de la Cenad (1030), Oradea și Alba Iulia, create pe rând,

pe măsura cuceririi, în secolele al XI-lea–al XII-lea. Ulterior, s-au mai constituit amintita episcopie a cumanilor (1227), apoi a Milcoviei, apoi cea de la Siret (1371), în Moldova, şi cea de la Severin şi Argeş (secolul al XIV-lea), în Ţara Românească. În secolul al XIV-lea, dinastia de Anjou a transformat oficial catolicismul din Ungaria în religie de stat *(religio recepta)*, singura recunoscută şi susţinută de puterea politică. Cu toate acestea, pe la 1380, în urma marii campanii de aducere a tuturor la „unitatea credinţei" (catolice), abia peste o treime din populaţia regatului era catolică. Natural, într-un stat declarat oficial catolic, cum era Ungaria, iudeii (evreii), islamicii (musulmanii) şi ortodocşii nu se puteau bucura de avantaje. În Ardeal, românii, fiind ortodocşi şi supuşi cu arma, au ajuns locuitori de mâna a doua, care trebuiau convertiţi (atraşi la catolicism) sau, dacă nu, discriminaţi (lipsiţi de anumite drepturi).

Justiţia

Vechiul drept românesc *(ius valachicum)* avea puternice tradiţii populare romane şi era nescris, fiind aplicat peste tot în cadrul comunităţilor româneşti. Cu timpul, regimul feudal introduce legiuiri proprii, mai întâi în Transilvania, de model apusean, şi apoi în Ţara Românească şi în Moldova, de influenţă bizantină. Cel mai important cod de legi utilizat în Ţara Românească şi Moldova a fost „Sintagma" lui Matei Vlastares (tradusă din greceşte), iar în Transilvania a fost „Tripartitul" lui Ştefan Werbőczi. Instanţele (scaunele) de judecată erau numeroase, de la cea mai veche, a satului, formată din „oamenii buni şi bătrâni" şi prezidată de cnez/jude, trecând prin cea a feudalului (boier sau nobil), prin cea a unităţii teritoriale (judeţ, ţinut, comitat, scaun, district etc.), până la cea a conducătorului ţării. Judecătorul suprem era domnul (regele), singurul care putea pronunţa pedepse capitale (condamnări la moarte). Uneori însă, justiţia majoră (care judeca vinile cele mai mari, numită în Transilvania *ius gladii* sau dreptul paloşului) era delegată de suveran şi membrilor aristocraţiei. Cu alte cuvinte, puteau condamna la moarte, cu voia domnului (regelui), şi marii boieri (nobili).

Tragere în țeapă, xilogravură din secolul XV

Iată mai jos un document din 23 noiembrie 1503 despre judecata după dreptul Țării Românești:

> „Banii Severinului, Iacob de Gârlişte şi Barnaba de Bela, adeveresc că nobilul român Gavrea, fiul lui Bogdan de Călugăreni, le-a făcut cunoscută vecinilor săi intenția sa de a-şi zălogi moşiile din districtul Comiat, în trei scaune de judecată, după cum cere obiceiul Țării Românești.“ (Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. II, partea a 2-a, Bucureşti, 1891, p. 510)

Armata și sistemul de apărare

În toate cele trei țări române, voievodul avea şi calitatea de comandant militar, după cum îi spune şi numele. Oastea era formată mai ales din feudali, a căror misiune principală era lupta sau războiul. În Transilvania, marii nobili şi episcopul catolic de Alba Iulia veneau cu trupe importante, la care se adăugau cele secuieşti şi săseşti. Un mare rol militar l-au avut cnezii români, care, în urma meritelor lor militare de excepție pentru apărarea Ungariei, au fost în parte înnobilați (le-a fost oficializată calitatea de stăpâni). În Țara Românească şi Moldova oastea era formată din steagul domnului, din cetele boiereşti, din țărani liberi şi orăşeni. În secolul al XV-lea, conform unor izvoare italiene, țările române puteau pune împreună în lupta antiotomană circa 100 000 de oameni, călăreți şi pedestraşi. Când pericolul creştea foarte mult, unii domni au chemat la luptă şi țăranii supuşi şi au ridicat astfel la arme „oastea cea mare“. Armamentul era cel specific în Europa medievală. Din secolele al XV-lea–al XVI-lea se folosesc, deocamdată fără prea mare succes, şi armele de foc. Un important rol în

apărare îl aveau cetățile de margine așezate pe Dunăre, pe Nistru și în Carpați. Ele erau în strânsă legătură și formau un sistem defensiv, precum cele de la Dunăre inițial (Turnu, Giurgiu, Brăila), ocupate apoi de turci, sau cele de pe Nistru și dinspre est, precum Hotin, Orhei, Soroca, Tighina, Cetatea Albă.

Dimitrie Cantemir ne dă o mărturie despre ținutul Hotinului:

> „Ținutul Hotinului care se întinde în sus de ținutul Sorocei, la miazănoapte, pe Nistru. Aici se află Hocin sau Hotin, o cetate pe Nistru, față în față cu Camenița. Se numără printre cele mai vechi cetăți ale Moldovei. Înainte vreme era întărită și spre apus cu ziduri foarte înalte și cu șanțuri adânci, iar în partea de răsărit era întărită pe malul abrupt al Nistrului și de stânci ascuțite, dar în războiul din urmă cu rușii, turcii au luat cetatea în 1712, i-au dărâmat zidurile cele vechi dintr-o parte, iar în cealaltă parte au împrejmuit-o cu lucrări de întărire noi și au lărgit-o mai mult pe jumătate, încât azi i se poate spune pe bună dreptate cea mai frumoasă și mai tare dintre cetățile Moldovei.“ (Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1976, p. 29)

Cetatea Hotin

LUPTA ÎN NUMELE CRUCII: APĂRAREA CREȘTINĂTĂȚII

Când spaniolii erau angajați încă în Reconquista (eliberarea patriei lor) contra maurilor (sarazini sau arabi) și când englezii luptau cu francezii în Războiul de 100 de Ani (1337–1453), popoarele din centrul și sud-estul Europei erau obligate să se apere împotriva islamului (celor care credeau în Allah și Mahomed), reprezentat de tătari și, mai ales, de turci. În secolele al XI-lea și al XII-lea, papa, regii și cavalerii din Europa Apuseană, cuprinși de un sincer avânt religios, dar și de anumite interese, s-au străduit, fără succes sau numai cu succese vremelnice, să elibereze Locurile Sfinte (adică acele regiuni din estul bazinului Mediteranei unde Iisus Hristos și apostolii au

trăit pe pământ) din mâna arabilor. S-a spus despre ei că au fost în „cruciade". Din secolul al XIV-lea, alți islamici au pus mâna pe Asia Mică și pe Levant și au pornit să supună Europa. Există în aceste procese un fel de asemănare ciudată, care a creat o serie de sentimente durabile contra musulmanilor în rândul europenilor: între 700 și 1500, adică timp de circa opt secole, colțul sud-vestic al Europei (Peninsula Iberică) a fost supus presiunilor și ocupației arabe, pentru ca, între 1350 și 1900, colțul sud-estic al Europei (Peninsula Balcanică, dar și Europa Centrală) să fie supus tot asalturilor Semilunii, prin otomani. La început, aceștia au atacat ceea ce mai rămăsese din Imperiul Bizantin și au pus piciorul în Europa pe la 1350. După o sută de ani (în 1453), ei cuceriseră și Constantinopolul, și statele creștine din Balcani ale bulgarilor, albanezilor, sârbilor, în ciuda rezistenței eroice a acestora. În jurul anului 1390, turcii ajunseseră la Dunăre și voiau să înainteze spre nord și vest, amenințând țările române, Ungaria și Polonia. Atunci, pentru mult timp, aceste țări au devenit adevărate „porți ale Creștinătății", adică bastioane sau cetăți de apărare a Europei, și au avut conștiința sau convingerea acestui rol al lor. Papa și unele puteri creștine occidentale au luat inițiativa unor noi „cruciade" (numite de unii istorici „cruciade târzii" sau „cruciade de apărare"), care aveau acum ca scop apărarea Europei de atacatorii islamici. Greul luptei a fost însă dus de greci, bulgari, sârbi, albanezi și, după supunerea acestora, de români, unguri, sași, secui, poloni, croați ș.a. Aceste popoare – între care și românii – s-au considerat, în toate aceste secole de rezistență, sacrificate pe altarul apărării Europei, ceea ce s-a răsfrânt apoi destul de puternic în conștiința colectivă, în opinia publică: pe de o parte, se simțeau „în calea tuturor răutăților", umilite și marginalizate de lupte fără sfârșit, de pierderea periodică a avuției lor, de confruntarea cu sărăcia și nesiguranța, iar pe de alta aveau convingerea că îndeplinesc un rol important, că apără nu doar țara lor, ci și valorile „Republicii Creștine", care erau atunci aceleași cu valorile civilizației europene. De aici, unii istorici și literați, mânați de un anumit avânt al imaginației, au scris că românii (alături de alții), luptând la marginile de răsărit ale Europei, i-au apărat și protejat pe „făurarii catedralelor" sau, cu alte cuvinte, lăsând arta la o parte, sacrificiul acestor popoare ale Europei de Sud-Est ar fi contribuit la ridicarea splendorilor lumii occidentale, a acelei civilizații devenite apoi model pentru o mare parte din omenire. Faptul, deși exagerat, nu este departe de adevăr, fiindcă, oprindu-i pe pecenegi, pe cumani, pe tătari, pe turci și pe alții în răsăritul Europei, aceste popoare (între care și românii) au fost un fel de scut pentru occidentali, care au putut avea parte de vremuri ceva mai liniștite, au putut acumula bogății și crea valori deosebite.

Cavalcada Sfintei Cruci, biserica Sfânta Cruce din Pătrăuți

Mircea cel Bătrân (1386–1418)

După ce Balcanii fuseseră aproape în întregime ocupaţi de otomani, aceştia au început să atace Ţara Românească, Transilvania şi Ungaria. Primul voievod român care a organizat apărarea ţării împotriva pericolului venit din sud a fost Mircea cel Bătrân. Înainte de aceasta, el a imprimat un avânt economiei ţării, a încurajat agricultura şi meşteşugurile, a întărit comerţul. Dispunând de o armată puternică şi instruită şi de soli bine pregătiţi, domnul a alăturat ţării sale noi teritorii, situate în Transilvania, în sudul Moldovei şi chiar la sud de Dunăre. Cel mai important astfel de teritoriu, sub aspectul poziţiei geografice, a fost Dobrogea, provincia dintre Dunăre şi Marea Neagră numită în vechime Scythia Minor, care se organizase în secolul al XIV-lea ca stat de sine stătător, după ce fusese vremelnic parte a Imperiului Bizantin şi a ţaratelor bulgare din sud. Spre finele secolului al XIV-lea, Dobrogea era ameninţată de cucerirea otomană. La începutul domniei, printr-o acţiune energică, domnul român intervine cu oaste şi cuprinde prin cucerire Dobrogea în Ţara Românească.

Mircea cel Bătrân, frescă din biserica Sf. Nicolae de la Curtea de Argeș

Singur sau ajutat de alte forțe creștine, domnul român obține o seamă de victorii contra turcilor și reușește să își facă respectată țara peste hotare. El a încheiat tratate (sub forma consacrată a vasalității) cu Ungaria și Polonia și, după moartea sultanului Baiazid, a intervenit în statul otoman pentru a pune pe tron un credincios al său.

Iată cum începe un tratat (de la Brașov, din 7 martie 1595) dintre Mircea cel Bătrân, principele Țării Românești, și Sigismund de Luxemburg, regele Ungariei:

„Noi, Mircea, voievodul Țării Românești, duce al Făgărașului și ban al Severinului, facem cunoscut tuturor celor ce vor vedea scrisoarea de față sau vor avea știință de ea în alt chip că, deoarece prealuminatul principe și domn, domnul Sigismund, din mila lui Dumnezeu măritul rege al Ungariei, Dalmației, Croației etc., margraf de Brandenburg etc., a arătat față de noi osebita bunăvoință a maiestății sale de când ne-a cunoscut cu prielnicul și cu prietenescul său sprijin și ne-a dat nouă, de la sine și cu toată milostivirea, dragostea sa și ne-a ajutat mai ales împotriva acelor cumpliți și vicleni fii ai minciunii, vrăjmași al numelui lui Hristos și neîmpăcați dușmani ai noștri, turcii, purtându-se cu noi totdeauna și în [toate] împrejurările cu bunăvoință și cu bunătate, de aceea noi, din îndemnul numai al nostru, fără a fi siliți și nici strâmtorați [de nimeni], sub jurământul nostru de credință și al boierilor noștri, făcut de noi mai înainte așa cum se cuvine, am jurat și juruim zisului domn, regele, prin rândurile de față, a păzi și a ține cu sfințenie cele mai jos scrise.“ (Ștefan Pascu, Vladimir Hanga, *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului R.P.R.*, vol. II, București, 1958, p. 409)

Împăratul Sigismund de Luxemburg

Cele mai importante victorii militare au fost cele interne din anii 1394–1395 (mai ales „lupta de la Rovine“, contra sultanului Baiazid, cântată de Eminescu în „Scrisoarea a III-a“), plus participarea la cruciada de la Nicopole (1396), încheiată cu înfrângerea creștinilor și cu ocuparea de către otomani a Țaratului Bulgar de Vidin. La începutul secolului al XV-lea,

Mircea a fost pentru un timp cel mai important conducător din zonă, un adevărat arbitru al situației din Balcani. S-a îngrijit și de soarta românilor din Transilvania. Pe cei din Banatul de est (Severin), din zona Sibiului (Țara Amlașului) și din Țara Făgărașului i-a cuprins chiar în țara sa, iar bisericile ortodoxe din Ardeal și Ungaria au fost puse sub ascultarea Mitropoliei Țării Românești. A lăsat după moarte o țară întinsă și cu un bun renume. Un cronicar contemporan, germanul Johann Lewenklaw (latinizat Johannes Leunclavius), l-a numit „cel mai viteaz și mai ager dintre principii creștini". Toate acestea s-au petrecut cam pe vremea când Henric al IV-lea întemeia în Anglia dinastia de Lancaster, după ce îl silise pe Richard al II-lea să abdice. În Italia, la Florența, la Veneția, la Milano ori la Roma, înflorea umanismul (adică ideile specifice Renașterii), sub înrâurirea școlilor create de Francesco Petrarca, Dante Alighieri și contemporanii lor, fără ca rivalitățile și chiar războaiele dintre orașele-stat concurente să înceteze. Prin Conciliul de la Konstanz (1414–1418) se punea capăt schismei occidentale (rupturii din cadrul Bisericii Catolice), restabilindu-se sediul papalității la Roma, unde avea să funcționeze un singur papă (față de doi sau chiar trei, în trecut). Tot atunci, în urma conflictului dintre cehi și germani, început la universitatea din Praga, și a condamnării la moarte a profesorului și rectorului Jan Hus, se pornește „revoluția husită" (1419–1434), prima mare confruntare cu aspect național manifestată în Europa.

Dintre destul de multele mărturii despre luptele lui Mircea cel Bătrân cu otomanii îl citățm pe cronicarul Laonic Chalcocondil:

> „Asupra acestui Mircea, care a început întâi mai înainte război, plecând cu armata asupra barbarilor împreună cu împăratul romanilor Sigismund, Baiazid al lui Amurat, găsindu-i vină, a pornit cu război; și trecând peste Istru, [Baiazid] mergea înainte robind țara. Dar Mircea, strângând oastea țării, nu și-a făcut planul să vină asupra lui și să dea lupta, ci cu multă grijă și-a pus la adăpost în muntele Brașovului femeile și copiii. Mai după aceea însă, se ținea și dânsul cu armata pe urma lui Baiazid prin pădurile de stejar ale țării, care sunt multe și acoperă în toate părțile țara, să nu fie ușor de umblat pentru dușmani și nici lesne de cucerit. Și ținându-se pe urma lui, săvârșea isprăvi vrednice de amintit, când lupta, când vreo unitate dușmană, rupându-se, se îndrepta undeva prin țară după hrană sau la prădat vite; și așa, cu foarte mare îndrăzneală, se ținea de armata [otomană]. [Mircea] se lupta întruna cu dânsul în chip strălucit. Și se zice că armata, fiind în cale, se ținea strâns în urma ei punând-o la mare suferință și o aducea în situații grele și nu înceta să-i facă stricăciune." (Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, în românește de Vasile Grecu, București, 1958, p. 64)

În timp ce în Țara Românească domnea Mircea cel Bătrân, cealaltă țară românească, Moldova, îl avea în frunte pe Alexandru cel Bun (1400–1432), și el vrednic organizator de țară, bun gospodar, aliat cu regele Poloniei (sub forma vasalității, pentru contrabalansarea presiunii ungare) și participant la luptele acestei țări împotriva cavalerilor teutoni.

Iată începutul tratatului (de la Roman, din 25 mai 1411) dintre principele Moldovei, Alexandru cel Bun, și regele Poloniei, Vladislav al II-lea Jagiełło:

„Cu mila lui Dumnezeu, noi, Alexandru-Voievod, domnul Țării Moldovei, împreună cu panii noștri, facem cunoscut cu această carte a noastră celor de față și viitori, cui îi va fi de trebuință să știe, tuturor împreună, că dorim cu credința și cu dreptatea noastră să arătăm supunerea noastră și jurămintele noastre mărețului și strălucitului și preaputernicului Vladislav, marelui crai al Poloniei, domnitorului nostru, pe care i le-am făcut și am sărutat crucea și cărțile noastre și ale panilor noștri, cu care împreună ne-am legat în scris, și cu panii noștri, coroanei sale și crăiei sale, că nu vom fi niciodată împotriva sa și nici împotriva coroanei lui polone. Ci vom sta în ajutor lui și coroanei sale, când va fi nevoie, fără înșelăciune și fără viclenie, împotriva craiului unguresc și împotriva fiecăruia din dușmanii săi. Și cine i-ar fi vrăjmaș, acesta este vrăjmaș și nouă și stăm pe lângă dânsul în nevoile lui, ca și în nevoile noastre." (Ștefan Pascu, Vladimir Hanga, *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului R.P.R.*, vol. II, București, 1958, p. 390)

Iancu (Ioan) de Hunedoara (1441–1456)

Urmașii lui Mircea au continuat politica de apărare a țării, deși unii dintre ei au fost obligați să îmbine lupta armată cu politica de conciliere, rezistența cu discuțiile diplomatice și chiar să plătească, pentru anumite perioade de timp, tribut sultanului, în vederea salvării statului și a obținerii păcii. Mai mult, vremelnic, unii principi (domni) au trebuit să devină chiar instrumente ale otomanilor și să-i însoțească în campaniile lor, îndreptate uneori împotriva altor conducători creștini. După un timp, sarcina apărării regiunilor carpato-dunărene a trecut asupra Transilvaniei, în fruntea căreia ajungea voievod, în 1441, românul Iancu (Ioan) de Hunedoara.

El era un *self made man* – adică „făcut de el însuși" sau ridicat prin forțe proprii, cum spun americanii – fiindcă provenea dintr-o modestă familie de cnezi români, probabil din Țara Hațegului, din sud-vestul Transilvaniei istorice. În tinerețe, era adesea numit în actele latine *Johannes Olah*, adică „Ioan Românul". Membrii familiei lui Iancu se chemau Șerbu, Voicu, Radu, Mogoș, Ivașcu etc. Tatăl său (numit Voicu) se afirmase ca militar în slujba regelui ungar – ca mulți alți cnezi de-atunci – și primise în dar, ca feud, domeniul Hunedoara (de mică întindere în acel moment), unde mai târziu avea să se înalțe un impunător castel în stil gotic, cel mai important păstrat până azi pe teritoriul României. Ca să poată obține toate acestea și să-și înalțe familia pe scara socială, tatăl eroului trecuse la catolicism și-i va trece la aceeași confesiune și pe fiii săi. Totuși, ei au păstrat nume duble, unul românesc și ortodox (folosit în mediile ortodoxe) și altul catolic și ungar (folosit în mediile oficiale ungare și occidentale). De aceea, românii și balcanicii i-au spus marelui comandant Iancu (Ianko, Iango), iar maghiarii și apusenii Ioan (Johannes, János). Iancu a primit o aleasă educație militară la curtea regelui Sigismund de Luxemburg, în Cehia (în războaiele cu husiții)

și în Italia (mai ales la curtea ducelui de Milano) și, încă din 1439, a obținut victorii contra turcilor. În anul 1441 înfrânge o oaste otomană în Serbia, iar apoi alte asemenea oști (în 1442) în Transilvania (între Alba Iulia și Sibiu) și din nou în Țara Românească (pe Ialomița). În 1443–1444 a organizat „campania cea lungă“, o acțiune militară de mare răsunet în Balcani, ajungând să amenințe chiar capitala de atunci a Imperiului Otoman, vechiul oraș Adrianopol. Turcii, copleșiți, au cerut pace, care s-a încheiat pe zece ani. Totuși, papa insistă să se facă o nouă „cruciadă“ (cu trupe ungare, române, croate, bosniace etc.), care avea să se încheie cu un dezastru pentru creștini, la Varna (Bulgaria de azi), în toamna anului 1444. Însuși regele Ungariei, Vladislav I, moare în luptă. Iancu ajunge cel mai respectat și mai puternic om din regat și devine, în 1446, guvernator al Ungariei. Plănuiește un bloc comun creștin antiotoman, format din Ungaria, Moldova, Țara Românească, forțe sârbești și albaneze. La 1447, Iancu se proclama „voievod al Țării Românești“. Domnul Moldovei, Bogdan al II-lea, îl numea chiar, la 1450, „părinte“ al său.

Iancu de Hunedoara

Începutul tratatului (de la Roman, din 11 februarie 1450) dintre Bogdan al II-lea, domnul Moldovei, și Iancu (Ioan) de Hunedoara, guvernatorul

Transilvaniei:

„Cu mila lui Dumnezeu, noi, Bogdan Voievod, domn al Țării Moldovei, facem cunoscut și cu această carte a noastră tuturor care vor căta la dânsa sau o vor auzi citindu-se, când îi va fi cuiva de trebuință, că făgăduim și am făgăduit iubitului nostru părinte, lui Ianăș de Hunidia, guvernator al întregii țări a crăiei și altor, ca să-i fim lui în chip de fiu cât viața noastră, și el și domnia sa asemenea să ne fie nouă părinte și orice îi va fi de trebuință din partea noastră, noi să stăm pe lângă domnia sa și cu căpeteniile noastre și cu toate oștile și cu tot sfatul cel bun al nostru, pentru bunul domniei sale și să fim tuturor prietenilor domniei sale prieteni, iar dușmanilor domniei sale dușmani; și asemenea țara domniei mele și cu țara domniei sale să fie una, și solilor și negustătorilor și tuturor oamenilor buni să fie țara domniei mele deschisă și slobodă și de bună voie cu tot dreptul, iar iubitul nostru părinte să ne ocrotească sub mâna sa și să ne apere de orice dușmani ai noștri. Iar noi să nu avem a ne căuta pe alt părinte mai bun nicăieri, decât pe iubitul nostru părinte Huniade Ianăș, mare guvernator, nici într-altă parte aiurea, decât să avem nădejde în Dumnezeu cel de sus și în iubitul nostru părinte. Și asemenea, ceea ce Dumnezeu să nu dea, dacă s-ar întâmpla părintelui nostru vreo nevoie, țara noastră să fie deschisă domniei sale și averilor domniei sale și cu boierii săi și cu toate oștile domniei sale, de bunăvoie și fără zăbavă să intre și de bunăvoie să iasă și cu toți boierii săi și cu averile. Și asemenea, ceea ce Dumnezeu să nu dea, dacă s-ar întâmpla vreo nenorocire, să ne fie nouă deschisă și de bunăvoie a intra în țara părintelui nostru, Huniad Ianăș, și cu toate averile noastre și cu toți boierii și iarăși slobod și de bunăvoie să ieșim și cu toate slugile noastre. Toate cele de mai sus le făgăduim iubitului nostru părinte să le ținem și să le împlinim după zapisul nostru și cât viața noastră, pe cinstea noastră și pe credința creștinească.“ (Ștefan Pascu, Vladimir Hanga, *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului R.P.R.*, vol. II, București, 1958, p. 715)

Bătălia de la Varna într-o cronică polonă din 1564

Dar, în ciuda acestor alianțe, Iancu nu obține prea mari succese. În 1453 turcii cuceresc centrul și simbolul creștinismului de răsărit, Constantinopolul, adică ceea ce mai rămăsese din marele Imperiu Bizantin. Iancu nu a putut apăra acest simbol, dar va apăra Europa Centrală și Vestică, pe care Mahomed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului, o amenința. Iancu de Hunedoara și-a strâns oștile la Belgrad – în acel timp, o mare cetate de graniță în Ungaria, azi fiind capitala Serbiei – și cu circa 30 000 de oameni din Ungaria, Polonia, Cehia, Germania etc., între care mulți români transilvăneni, a salvat Ungaria și Europa, i-a învins pe turci în vara anului 1456 și a devenit erou al Creștinătății. Papa l-a numit „atlet al lui Hristos" și a poruncit ca, în cinstea marii victorii și a eroului său, zilnic, la amiază, în toate bisericile catolice să bată clopotele. La 11 august 1456, Iancu de Hunedoara murea de ciumă lângă Belgrad, plâns de întreaga creștinătate. Pe mormântul său, din centrul Transilvaniei natale (la Alba Iulia), a fost pusă o inscripție în care se găseau cuvintele: „S-a stins lumina lumii..."

Umanistul Antonio Bonfini despre Iancu de Hunedoara:

> „Acesta s-a născut din tată român și mamă greacă[10]; prin destoinicie și virtute a făcut cinste neamului său mai presus de așteptarea tuturor. Se spune că nici părinții lui nu erau neam obscur. Căci tatăl său – precum se zice – se bucura de vază foarte mare la neamul românilor, cari stăpânesc acum locurile geților și ale dacilor și cu drept cuvânt se cred a fi rămășițele colonilor romani,

cum dovedește asemănarea limbii lor. De bună seamă, el și-a sporit autoritatea nu numai prin înțelepciune și printr-o îndelungată experiență, ci și prin bogățiile și succesele sale, fiind deprins în necontenite războaie, prin silințele sale militare nu și-a câștigat bogăție mai multă decât faimă. [...] A fost un bărbat în care se putea recunoaște virtutea cea mare a Corvinilor, tot astfel și mărinimia, înțelepciunea și vitejia romană. Avea o înfățișare foarte plăcută și o respectabilă vigoare de ostaș, iar caracterul său blând și distins îi împrumuta imaginea demnității romane. Se distingea prin frumusețea ochilor și a nasului, purtările lui în orice privință erau foarte nobile și scutite de orice sălbăticie barbară. În privința religiei, a justiției, a dărniciei și a facerii de bine era foarte zelos. Nu-i lipsea nici iubirea cinstei, nici cultul prieteniei; într-atâta era de stăruitor spre a-și câștiga încrederea soldaților și simpatia celorlalți, încât toți îl iubeau deopotrivă. Prin blândețe, facere de bine și prin lipsa fățărniciei viclene așa a înlăturat dușmăniile și urile, încât prin destoiniciile sale și-a deschis drumul spre înălțimea unei demnități, pe care nici nu i-ar fi fost îngăduit a o spera." (Ștefan Pascu, Liviu Maior, *Culegere de texte pentru istoria României,* București, 1977, pp. 61–62)

Fiul mai mic al lui Iancu de Hunedoara, Matia, născut în 1443 la Cluj, avea să ajungă la 1458 (la vârsta de 15 ani) regele Ungariei, unul dintre cei mai mari și mai slăviți pe care i-a avut această țară. El se considera în același timp nobil ungar și urmaș al romanilor. Ideea acestei din urmă apartenențe i-a venit, probabil, de la originea sa românească, știută în epocă și exploatată de cronicarul său oficial, italianul Antonio Bonfini. Acesta i-a făurit o genealogie imaginară, făcându-l descendent al unei familii de vază din antica Romă, numite Corvina (de unde supranumele de *Corvinus*). A fost un reprezentant de marcă al Europei creștine (catolice) și al umanismului, deși anumiți inamici nu-i puteau uita obârșia veche românească, numindu-l în derâdere *Valachorum regulus*, adică „regișorul/crăișorul românilor".

În Anglia tocmai începuse Războiul celor Două Roze, adică lupta pentru tron între casele (familiile) de Lancaster și de York, amândouă deținând blazoane sau steme cu trandafiri, acum însângerați. În Franța se termina cu greu Războiul de 100 de Ani, iar în Peninsula Iberică se uneau Castilia cu Aragonul, printr-o alianță matrimonială regală (căsătorie între doi suverani).

Vlad Drăgulea alias Dracula (1456–1462)

În chip ciudat pentru noi, unul dintre cei mai cunoscuți români în Occident și în America este așa-numitul Dracula, „vampirul", adică acela care s-ar hrăni cu sângele celor vii. Acum mai bine de un secol, măruntul scriitor irlandez Bram Stoker avea nevoie de un subiect înfricoșător, de care publicul părea foarte dornic atunci, pe fondul unei anumite atmosfere de scandal și de groază din Anglia acelor ani. Un prieten i-a oferit tema de care să se lege: un prinț transilvănean sângeros din secolul al XV-lea, pe care germanii au avut motive să-l urască și căruia i-au exagerat, în mare măsură, cruzimile, combinate cu isprăvile unei anumite contese Báthory, care trăise

însă cu peste un secol mai târziu decât prințul român. Mai departe, a urmat fantezia sau imaginația autorului irlandez.

Vlad Țepeș, pictură din castelul Ambras din Tirol

De fapt, Dracula era la origine prințul Vlad Drăgulea (numele venindu-i de la adjectivul *drag*), din dinastia română a Basarabilor (Drăgulea înseamnă „fiul lui Dragul", tatăl său numindu-se Vlad Dragul). El a domnit numai în Țara Românească, iar în Transilvania, se pare, doar s-a născut, pe când familia tatălui său, prinț (domn) și el, se afla acolo în refugiu. I-a cunoscut bine pe Iancu de Hunedoara și pe fiul acestuia, Matia Corvin, viitorul rege al Ungariei. Vlad era un om energic și aspru, chiar crud – ca mulți dintre contemporanii săi –, care a voit să întroneze dreptatea, ordinea, să dea avânt meșteșugurilor și comerțului și să întărească armata. A făcut-o chiar și cu metode sângeroase, unele considerate exagerate și nepotrivite pentru felul nostru de a gândi de astăzi. A ridicat însă renumele țării sale și a impus respectul acesteia de către țările vecine. În raporturile internaționale a căutat să aplice principiul modern al reciprocității sau, cum spune vechiul proverb cu rezonanțe biblice, „ce ție nu-ți place, altuia nu-i face". A cerut, de pildă, ca negustorii Țării Românești să aibă în Transilvania aceleași drepturi de care se bucurau negustorii transilvăneni (sași) când veneau în Țara Românească. Sașii nu au respectat voința domnului și au fost aspru pedepsiți. De aceea, nu l-au uitat pe domn și i-au dus mai departe renumele de tiran prin povestirile lor răspândite în Apus. Ei, sașii, i-au născocit, din câte se pare, și numele de „Drăculea = Dracula". Acești locuitori ai Transilvaniei, care în toate cazurile

pronunțau consoana sonoră *g* ca pe consoana surdă *c* (situație normală în graiurile săsești), au transformat pentru prima oară numele de *drag* în *drac*. Numai că această transformare fonetică a devenit și una de conținut, de înțeles, fiindcă *drac* înseamnă cu totul altceva decât *drag*. Iar acest înțeles, pe care sașii – care trăiau printre români – îl cunoșteau foarte bine, li se potrivea de minune, din moment ce voiau să-l ponegrească pe domnul Vlad, acela care fusese atât de crud cu ei. La răspândirea acestui renume de „drac" sau „diavol" ar fi putut să contribuie și faptul că Vlad Țepeș, ca și tatăl său, era membru al unui ordin cavaleresc înființat de împăratul Sigismund de Luxemburg, numit al „Dragonului" (ceea ce înseamnă tot drac ori diavol) și purta în anumite ocazii însemnele acestui ordin.

Sultanul Mahomed al II-lea

Prințul Vlad a rămas însă în istoria românilor – mai ales în urma portretului făcut lui de literați și istorici în secolul al XIX-lea, în epoca romantismului – drept un simbol al dreptății și un mare luptător împotriva otomanilor și apărător al ființei țării sale. El a refuzat să mai plătească tributul în copii români, ceruți pentru oastea sultanului, și i-a atacat și prins în felurite capcane pe turci. Pedeapsa pentru cei prinși era tragerea în țeapă, de unde și porecla sa, dată de otomani și de dușmani, de „Țepeș". În iarna anilor 1461–1462, domnul trece cu oastea sa la sud de Dunăre, zdrobește trupele turcești și ucide 23 809 turci, și pe alți 884 îi arde în casele lor, după cum l-a înștiințat el însuși, în scris, pe regele Matia Corvin. Morala acelor timpuri susținea că uciderea cât mai multor „inamici ai Crucii", adică ai

creştinismului, reprezenta calea sigură spre iertarea păcatelor şi spre mântuire. Turcii erau îngroziţi că românul va lua chiar Constantinopolul. În retragere, numeroşi creştini din Balcani, speriaţi, au fost luaţi de domn cu el spre a fi adăpostiţi în Ţara Românească. După o asemenea jignire, sultanul Mahomed al II-lea vine – spun izvoarele, exagerând – cu 200 000 de oameni să-l pedepsească pe *ghiaur* (numele pe care-l dădeau turcii creştinilor, cam în felul în care creştinii le ziceau turcilor păgâni). Vlad nu are cum să lupte pe faţă, în câmp deschis, cu o asemenea oaste uriaşă, dar o hărţuieşte şi încearcă chiar să-l omoare pe sultan. Speră un ajutor de la regele Matia, dar acesta, influenţat de saşi, îl arestează pe domn (acuzându-l de o presupusă trădare) şi-l ţine în prinsoare vreo doisprezece ani în Ungaria, după care îl trimite din nou pe tronul ţării sale, în 1476, dar fără noroc (domneşte doar câteva luni).

Între exagerările patriotice ale majorităţii românilor şi cele occidentale, legate de „vampirul Dracula", adevărul este undeva la mijloc, în sensul că domnul Vlad Drăgulea, fără să sugă sângele duşmanilor săi, a recurs adesea la cruzimi groaznice, ca mulţi dintre conducătorii care au trăit odată cu el, pentru a se menţine pe tron şi, în acelaşi timp, pentru a-şi apăra ţara şi supuşii de ameninţarea otomană.

Iată evocarea figurii lui Vlad Ţepeş în cronica anonimă *Povestire despre Dracula Voievod*:

> „Împăratul [otoman] foarte s-a supărat pentru aceasta şi a pornit cu oaste împotriva lui [Vlad Ţepeş] şi a venit asupra lui cu multe puteri. El a adunat oastea cât avea [30 000] şi a lovit pe turci noaptea şi a nimicit o mulţime dintre dânşii şi nu a putut să se bată cu oameni puţini împotriva marii oştiri, şi s-a întors înapoi. Şi pe cei care au venit cu dânsul din această luptă a început el însuşi să-i cerceteze. Care era rănit în faţă, aceluia îi dădea mare cinste şi-l făcea viteaz al său, care era rănit la spate, pe acela poruncea să-l pue în ţeapă, spunându-i în loc de prohod: «Tu nu eşti bărbat, ci femeie». Iar atunci, când a pornit împotriva turcilor, astfel a vorbit întregii lui oşti: «Cine se gândeşte la moarte, acela să nu meargă cu mine, să rămâie aici», împăratul auzind aceasta a plecat cu mare ruşine; a pierdut oaste nenumărată. El nu a îndrăznit să meargă mai departe împotriva lui. [...] Şi aşa de mult ura răul în ţara lui, încât, dacă cineva făcea un rău, furt sau tâlhărie sau vreo minciună sau nedreptate, niciunul dintre aceştia nu rămânea viu. Fie că era boier mare sau preot, sau călugăr, sau om de rând, chiar dacă cineva avea mare bogăţie, nu se putea răscumpăra de la moarte..." (Ştefan Pascu, Liviu Maior, *Culegere de texte pentru istoria României,* Bucureşti, 1977, pp. 66–67)

Ştefan cel Mare (1457–1504)

În primăvara anului 1457, Vlad Ţepeş i-a oferit sprijin tânărului Ştefan, cu care se cunoscuse de copil, spre a ajunge prinţ al Moldovei. Cu aceasta, marele efort antiotoman trecea asupra celei de-a treia ţări româneşti, Moldova.

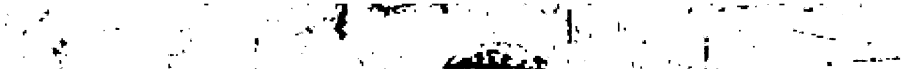

Portretul lui Ştefan cel Mare pe Evangheliarul de la Humor (1473)

Cronicarul Grigore Ureche despre începutul domniei lui Ştefan cel Mare:

„Acest domn, Ştefan Vodă, după doi ani a domnii lui Pătru vodă Aron, rădicat-s-au de la Ţara Muntenească cu multă mulţime de oaste muntenească şi din ţară adunaţi şi au intrat în ţară. Şi silind spre scaunul Sucevii, i-au ieşitu înainte Pătru vodă Aron pe Siretiu, la Doljăşti, la tină, şi s-au lovitu în zioa de joi mari, aprilie 12, şi înfrânse Ştefan vodă pe Aron. Ci Aron vodă nu se lăsă cu atâta, ci de iznoavă s-au bulucitu şi al doilea rându să lovi la Orbic şi iarăşi birui Ştefan vodă. Şi-l prinse pre Pătru vodă Aron şi-i taie capul, de-şi răsplăti moartea tătâne-său, lui Bogdan vodă." (Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţie P.P. Panaitescu, 1958, pp. 90–91)

Cronicarul Grigore Ureche despre alegerea şi ungerea ca domn a lui Ştefan cel Mare, la Siret, în locul unde se ţinea adunarea de judecată, adică unde se împărţea „direptatea":

„Deciia Ştefan vodă strâns-au boiarii ţării şi mari şi mici şi altă curte măruntă dimpreună cu mitropolitul Theoctistu şi cu mulţi călugări, [la Siretiu], la locul ce se chiamă Direptatea şi i-au întrebatu pre toţi: iaste-le cu voie tuturor să le fie domnu? Ei cu toţii au strigat într-un glas: «În mulţi ani de la Dumnezeu să domneşti». Şi decii cu toţii l-au rădicatu domnu şi l-au pomăzuitu spre domnie mitropolitul Theoctistu. Şi de acolea luo Ştefan vodă steagul Ţării Moldovei şi să duse la scaunul Sucevii. Decii Ştefan vodă, gătindu-să de mai mari lucruri să facă, nu cerca să aşeze Ţara, ci de războiu să gătiia, că au împărţitu oştii sale steaguri şi au pus hotnogi şi căpitani, carile toate cu noroc i-au venit." (Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţie P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 91)

Ştefan a fost cel mai important domn român din Evul Mediu, a stat în fruntea ţării aproape o jumătate de secol şi a dat nume şi conţinut unei epoci, ca regina Elisabeta I în istoria Angliei sau regele Cazimir al IV-lea în istoria Poloniei. Poporul l-a numit „mare şi sfânt", l-a slăvit ca pe un erou şi l-a imaginat mereu, peste veacuri, cu crucea într-o mână şi cu sabia în alta. După fiecare izbândă contra „păgânilor" şi chiar după orice astfel de bătălie cu duşmanii, indiferent de rezultat – spune tradiţia – ridica o biserică, să aducă preaplecată mulţumire Domnului. Astfel, a înălţat zeci de biserici şi de mănăstiri, fiind unul dintre cei mai mari ctitori din istoria României. Astăzi, el este trecut în calendar între sfinţi, ca şi alţi suverani importanţi din mai toată Europa.

Ştefan s-a impus cu greutate la tron, fiindcă avea duşmani chiar între membrii familiei sale, dornici de putere, aşa cum avea inamici şi între boieri, temători de domni puternici. Cu stăruinţă, el a învins toate împotrivirile, a „tăiat" (a condamnat la moarte) o parte dintre boieri şi şi-a întărit domnia. A mărit domeniul (bunurile, moşiile, curţile) domnesc, a întărit sfatul ţării cu boieri credincioşi, a dezvoltat oraşele şi a pregătit bine armata. A asigurat funcţionarea şi înflorirea economiei şi, mai ales, a negoţului (îndeosebi cu

orașele din Transilvania și Polonia) și i-a răsplătit pe cei credincioși cu slujbe și moșii.

Fragment din privilegiul acordat de Ștefan cel Mare (la Suceava, la 13 martie 1458) negustorilor brașoveni, spre înlesnirea comerțului lor cu Moldova:

„Din mila lui Dumnezeu, noi, Ștefan-Voievod, domnul Țării Moldovei, facem cunoscut prin această carte a noastră tuturor câți o vor vedea sau o vor auzi cetindu-se că ne-am sfătuit cu boierii și cu toți sfetnicii noștri și am dat această carte a noastră prietenilor noștri, tuturor brașovenilor și tuturor negustătorilor și întregii țări a Bârsei, tuturor oamenilor și tuturor negustătorilor, spre aceea ca să aibă de la noi același așezământ și același drept pe care l-au avut de la moșul nostru, voievodul Alexandru: când vor veni cu marfă la țara noastră, să vie în bunăvoie la țara noastră cu marfa lor, cât vor avea, iar vama vor avea să plătească câte 4 groși de povară, cum a fost dreptul cel vechi dat lor de strămoșii noștri. Și să fie volnici și slobozi să umble prin toată țara domniei mele, și prin cetăți și prin târguri, ca să-și vândă marfa lor: și postavuri, și pânză, și bobou, și orice ar avea; dar pânza și boboul să le vândă cu cotul, iar postavurile să le vândă cu bucata celor cu care se vor tocmi. Iar vamă au să plătească: de la o bucată de Colonia câte 12 groși, de la una de Leubia câte 18 groși, de la una de Buda câte 8, iar de Cehia câte 4 groși. Iar vama Sucevei să n-o plătească nicăieri afară de Suceava, măcar de ar merge până dincolo de mare. De asemenea, întorcându-se cu marfa lor la Țara Ungurească, vor plăti vama Sucevei la Suceava, iar în alt loc nicăieri în țara noastră. Și să fie volnici a-și cumpăra și boi și vaci și tot ce au mai cumpărat pe vremea moșului nostru, Alexandru-Voievod, fie vite, fie altceva; același drept și aceeași voie le-am dat și noi. Iar când vor vrea să scoată boi din țara noastră la Țara Ungurească, atunci vor plăti pe fiecare cap de bou câte 2 groși, mai mult nimic nu vor plăti." (Ștefan Pascu, Liviu Maior, *Culegere de texte pentru istoria României*, București, 1977, pp. 68–69)

Domnul s-a bazat mult pe boierimea mică și mijlocie, pe orășeni și pe țăranii liberi (numiți răzeși). A întărit cu mare folos cetățile de apărare dinspre munți, dar mai ales pe cele de pe valea Nistrului, apărând astfel Moldova de incursiunile dușmanilor tătari.

Nici în exterior nu era înconjurat de prieteni. Ungaria și Polonia se întreceau să-și impună suzeranitatea asupra Moldovei, iar Imperiul Otoman dorea să-și subordoneze și el această țară. Domnul a folosit cu dibăcie rivalitatea ungaro-polonă pentru a asigura independența țării sale. Inițial, s-a recunoscut, conform tradiției, vasal al regelui polon și, în paralel, s-a luptat cu Ungaria, a cărei oaste a învins-o, cu greu, la Baia, în decembrie 1467. Unii boieri moldoveni au trădat atunci; cu toate acestea, regele Matia a plecat de pe câmpul de bătălie pe targă, cu răni grave.

Iată cuvintele cronicarului polonez Jan Dlugosz despre lupta de la Baia (1467):

„Și trimițând mai înainte oameni, cari să dea foc orașului [Baia] din câteva părți, după ce izbucniseră flăcările, [Ștefan] se aruncă asupra ungurilor în seara

zilei de 15 decembrie. Şi a ţinut lupta schimbătoare până la revărsatul zorilor, căzând mulţi din unguri ucişi, mulţi pârjoliţi de flăcări. Matia, ca să nu cadă viu în mâna moldovenilor, fu scos din focul luptei pe targă, rănit în trei locuri, dar nu de moarte. Partea mare a armatei ajungând în munţi şi găsind drumul închis cu arbori prăvăliţi, după ce îşi arse carele şi alte bagaje şi după ce îngroapă în pământ cinci sute de tunuri, ca să nu pună mâna moldovenii pe ele, scapă cu fuga. Şi dacă regele Ungariei nu a fost prins sau omorât, aceasta se datorează binefacerii unui român, căruia Ştefan voievod, descoperind înşelăciunea, îi tăie capul. Se spune că zece mii de unguri au fost ucişi în acea luptă şi câteva steaguri au fost luate şi aduse de soli de-ai lui Ştefan, semn de biruinţă, regelui Cazimir al Poloniei (care petrecea în Vilna). Iar Ştefan şi armata sa dobândi pradă mare, corturi, care şi tunuri. Au scăpat însă împreună cu regele aproape toţi baronii Ungariei... Numai Ioan de Daroch, voievodul Transilvaniei, dintre cei mai mari, a fost omorât, împreună cu toţi oamenii săi, care se crede că au fost cam la 4 000..." (Nicolae Orghidan, *Ce spun cronicarii străini despre Ştefan cel Mare*, Craiova, 1915, pp. 10–11)

Lupta de la Baia, Chronica Hungarorum

Nu mult după aceasta, suveranul Ungariei a înţeles că este mai bine să aibă un aliat în Ştefan cel Mare, iar relaţiile dintre cele două ţări s-au îmbunătăţit. Între Ungaria şi Moldova s-au încheiat tratate de alianţă, în formă medievală, ca între două ţări creştine, una mai puternică şi alta mai slabă, iar regele celei dintâi i-a dăruit prinţului român două cetăţi (Ciceul şi Cetatea de Baltă), cu domenii întinse şi cu zeci de sate româneşti, în Transilvania. Spre finele secolului al XV-lea, Polonia a devenit ameninţătoare, voind să impună pe tronul Moldovei un prinţ polon. Dar oastea polonă invadatoare a fost învinsă de moldoveni în 1497, la Codrii Cosminului (nu departe de Cernăuţi, în nordul Bucovinei, azi în Ucraina), iar după aceasta, şi între Polonia şi Moldova s-a încheiat un tratat de alianţă.

Letopiseţul de la Bistriţa despre luptele lui Ştefan cel Mare, din 1497, cu polonii:

„În anul 7005 [1497], pornit-a craiul leşesc numit Albert cu toate puterile sale împotriva lui Ştefan voievod, înşelându-l cu vorba că se duce împotriva turcilor, ca să le ia cetăţile Chilia şi Cetatea Albă. Atunci a trimis domnul voievod spre întâmpinarea craiului leşesc numit Albert pe solul său, jupân Isac vistiernicul, cu multe şi mari daruri. Craiul primi darurile cu dragă inimă şi trimise cu pace pe soli îndărăt la domnul Ştefan voievod, spunându-i din nou, cu înşelăciune, că se duce împotriva turcilor şi mai trimise şi craiul pe solii săi la Ştefan voievod; iar domnul voievod, după ce îi ospătă bine, îi trimise îndărăt cu cinste la ale sale; şi iarăşi, mai ales după vorbele lor mincinoase, trimise domnul Ştefan voievod soli la craiul pe credincioşii săi boieri, jupân Tăutu logofătul şi jupân Isac vistiernicul, cu multe şi mari daruri. Şi astfel craiul trecu râul Nistru pe la Mihalcea de această parte, cu toate oştirile sale, şi veniră până la Coţmani, la marginea Ţării Moldovei, şi acolo prinseră pe solii domnului Ştefan voievod şi-i trimiseră la cetatea Liovului. Atunci văzu Ştefan voievod că a fost înşelat de leşi şi porunci tuturor oştirilor sale să se adune la târgul Romanului. Şi astfel leşii petrecură acolo la Coţmani şapte zile şi apoi năvăliră la Şipinţi. În vremea aceasta, domnul Ştefan voievod întocmi şi întări străjile şi le trimise împotriva leşilor la vadul târgului Cernăuţilor, pe apa Prutului, iar însuşi domnul Ştefan voievod porni din Suceava la oastea sa, în 27 ale lunii lui august, spre târgul Romanului; în aceiaşi zi îi adunară din străji şase leşi, dintre care pe trei îi trimise împăratului turcesc, iar pe ceilalţi porunci să-i spânzure. Şi astfel, craiul leşesc veni cu toată puterea care o avusese la cetatea Sucevei, duminică în 24 ale lunii septembrie, iar în 26, marţea spre seară, începură a bate cetatea Sucevei, şi astfel o bătură trei săptămâni ziua şi noaptea, dar nu isprăviră nimic; iar domnului Ştefan voievod îi veni ajutor de la craiul unguresc numit Laslău, carele era frate cu Albert craiul leşesc, 12 000 de ostaşi, iar cu ei se afla Birtoc [Bartolomeu Dragffy] voievodul Ardealului, care Birtoc era şi cuscru cu Ştefan voievod; şi astfel voievodul Birtoc întreabă pe domnul Ştefan voievod dacă vrea să-l împace cu craiul leşesc. Iar domnul Ştefan vodă făcu pe voia lui să se împace, şi aşa trimise Birtoc pe solii săi la craiul leşesc cu vorbă ca să meargă el însuşi la craiu, şi astfel se duse la craiul şi-i împăcă pe ei, dar cu făgăduiala ca să se întoarcă pe aceiaşi cale pe unde veniseră; iar domnul Ştefan voievod ospătând şi dăruind pe voievodul Birtoc cu multe şi mari daruri, îl trimise îndărăt în ţara sa. În 19 ale lunii octombrie, joia, se întoarse craiul leşesc, dar nu porni pe calea pe unde venise, ci porni pe altă cale, pe unde ţara era întreagă; de aceea, s-a mâniat Ştefan voievod şi gonindu-i în urma lor cu oştile sale şi cu 2 000 de turci, i-au ajuns la marginea făgetului de la Cosmin [...], i-au lovit joia, în 26 ale lunii lui octombrie şi [...] a biruit atunci Ştefan voievod şi i-a bătut şi i-a alungat peste făgetul Cosminului, omorându-i şi tăindu-i; fost-a atunci mare moarte între leşi din partea armelor moldoveneşti şi toate schiptrele crăieşti au fost luate şi mulţi boieri şi voievozi mari de-ai leşilor au căzut acolo şi mulţi ostaşi au căzut atunci şi toate puştile cele mari, cu care bătuseră cetatea Sucevei, au fost prinse atunci, şi multe altele mici şi mai mici, pe care nu este cu putinţă a le înşira; iar însuşi craiul cu ostaşii rămaşi se adunară într-o tabără lângă satul Cosminului şi de acolo se duseră la Cernăuţi, iar oştile lui Ştefan voievod mergeau dimpreună cu ei, omorându-se unii pe alţii. Şi sosi vestea domnului Ştefan voievod că mai vine o oaste leşească spre ajutorul craiului leşesc şi astfel domnul Ştefan voievod chemă pe Boldur, hatmanul său, şi-i dădu oştile şi-l trimise să întâmpine acea oaste şi-i porunci să se bată cu ea. Atunci Boldur luă oastea şi trecu râul Prut şi întâlni acea oaste sâmbătă seara, iar duminică, în 29 octombrie, războră şi acea oaste şi [...] o

bătură; fost-a şi acolo multă moarte în ziua aceea printre leşi din partea armelor moldoveneşti şi căzut-a şi acolo multă oaste leşească, la locul ce se cheamă satul Lenţeşti, iar craiul nu ştia de venirea acelei oşti la dânsul, nici de pieirea ei, dar nici oastea aceea nu ştia de înfrângerea craiului. Luni, în 30 octombrie, craiul a fost din nou respins de la Cernăuţi şi a trecut râul Prut şi de acolo a fugit cu puţini ostaşi şi de-abia a scăpat; iar domnul Ştefan voievod trimise toate oştile sale acasă, fiecare pe la ale sale, şi apoi porunci tuturor vitejilor şi boierilor săi să se adune în ziua de sfântul Nicolae la locul ce se cheamă Hârlău, şi se adunară cu toţii în aceea zi, şi acolo făcu domnul Ştefan voievod mare ospăţ tuturor boierilor săi, de la mare până la mic, şi mulţi viteji făcu atunci şi cu daruri scumpe îi dărui, pe fiecare după destoinicia sa..." (*Cronicile slavo-române din secolele XV–XVI publicate de Ion Bogdan*, ediţie P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, pp. 60–66)

Mai dificile şi complicate au fost raporturile cu Poarta, adică cu Turcia. Cu un an înainte de venirea lui Ştefan la tron, domnul de atunci al Moldovei, Petru Aron, acceptase plata simbolică a unei sume de bani către sultan, ca o răscumpărare a păcii (ceea ce însemna neamestecul turcesc în treburile ţării). Ştefan a plătit un timp tributul, care-i asigura liniştea, dar s-a pregătit de luptă, fiindcă nu se putea lăsa la voia „păgânilor", el socotindu-şi ţara o „poartă a Creştinătăţii" (în sens de stavilă în faţa apăsării otomane). Domnul a încheiat alianţe, a făcut planuri, a încercat să atragă de partea sa şi Valahia dinspre sud sau, cum o numea el, „cealaltă ţară românească". Pentru domnul moldovean, prima ţară românească era chiar Moldova, adică ţara sa. S-a luptat şi s-a duşmănit cu mulţi dintre domnii de la sud de Carpaţi, contemporani ai săi şi vorbitori de aceeaşi limbă (chiar şi cu Vlad Ţepeş), atunci când interesele sale şi ale Moldovei o cereau şi când aceşti domni se dădeau prea uşor de partea sultanului. Pentru aceşti principi din Evul Mediu contau mai întâi credinţa, dinastia, persoana lor şi ţara, etnia şi chiar rudenia de sânge fiind de mai mică importanţă. Or, scopul principal al lui Ştefan, pentru cea mai mare parte a domniei sale, a fost eliminarea ameninţării otomane. Când totul fusese pregătit, domnul a refuzat plata tributului, după care sultanul a trimis contra Moldovei o armată de 120 000 de oameni (din care făcea parte şi oastea Ţării Româneşti). Ştefan, cu vreo 40 000 de oameni, plus câteva mii de ardeleni şi de polonezi, a reuşit să obţină marea victorie de la Vaslui (Podul Înalt), la 10 ianuarie 1475. După bătălie, domnul român a trimis o scrisoare circulară către toţi monarhii creştini din Europa, prin care aducea la cunoştinţă biruinţa („am luat sabia în mână şi, cu ajutorul Domnului Dumnezeului nostru atotputernic, am mers împotriva duşmanilor Creştinătăţii, i-am biruit şi i-am călcat în picioare şi pe toţi i-am trecut pe sub ascuţişul săbiei noastre") şi le arăta marea primejdie care se prefigura pentru Moldova şi pentru Europa, dacă nu veneau cu ajutoare. Împăratul turcilor va veni curând, cu toată puterea sa – spune domnul – „să supună ţara noastră, care este poarta Creştinătăţii şi pe care Dumnezeu a ferit-o până acum", iar „dacă această poartă, care e ţara noastră, va fi

pierdută – Dumnezeu să ne ferească de așa ceva! – atunci toată Creștinătatea va fi în mare primejdie". Ajutorul cerut nu a venit însă și, în vara lui 1476, Ștefan a înfruntat singur o oaste uriașă, condusă de însuși cuceritorul Constantinopolului. În confruntarea directă care a avut loc (la Războieni sau Valea Albă), oastea Moldovei a fost învinsă, dar otomanii nu au putut trage folos de pe urma victoriei datorită tacticii de pustiire aplicate de moldoveni. Oastea inamică a fost urmărită și obligată să se retragă peste Dunăre, fără să-l poată înlocui pe domn și fără să poată supune țara.

Cronicile Casei lui Osman (Tevarih-I Ali-I Osman) despre confruntările turcilor în Moldova voievodului Ștefan cel Mare:

„Mehmed-han [...] a ajuns pe malul apei Dunărea [...] și a pornit prin provincia Moldovei, mergând cale de mai multe zile [...]. În sfârșit, acel necredincios [Ștefan], strigându-și de asemenea oastea, a intrat în fundătura sălbatică a unei trecători, unde își pregătise uneltele sale de război. El porunci călăreților săi să descalece și îi făcu pe toți pedestrași, ca să nu fugă, ci să lupte cu înverșunare [...]. Cele două oști au stat o vreme, luptându-se pe locul de bătălie. Gazii s-au învârtit pe acolo cu ogarii lor, dar au văzut că ei nu ies din pădure. Atunci un buluc dintre ei, punându-și în primejdie, s-au ajutat unii pe alții și s-au năpustit asupra oștii ghiaurilor. [...] Dar și oastea ghiaurilor, răi din fire, care era cât un ocean de întinsă, punându-se în mișcare ca un uragan și ca un vânt puternic, aducător de nenorociri [...]. Dar acei ageamii, care nu erau obișnuiți cu luptele, au obosit. Abia căutau prilejul de fugă. Când au văzut oarecare îngăduință, ei s-au împrăștiat de tot și au fost și cauza înfrângerii celorlalți. Părăsind lupta și măcelul, au fugit astfel încât nici nu s-au mai uitat îndărăt. Nici nu era chip. Ei s-au călcat în picioare ca niște turme de oi și nici viteji și bravi nu au mai putut găsi cale să mai lupte. Suleiman-pașa nu a putut să-i strângă într-alt loc pe ostașii aceia care se împrăștiau. Oricât de mult s-a străduit și oricât de multe sforțări a depus, el nu a putut totuși să-și închege și să-și rânduiască alaiul [...] După o vreme, văzând moldoveanul că ținutul acela a rămas pustiu, că dușmanul a fugit, a pornit pe urmele lui și a pus mâna pe cei pe care i-a găsit slabi. [...] Când călărețiii, venind repede ca vântul și cu iuțeala unui torent, s-au îngrămădit în groapa aceea, cei care au dat primii peste ea au rămas împotmoliți, devenind astfel punte pentru cei care au sosit după ei. Cetele care veneau unele după altele s-au răvășit ca valurile. În groapa aceea s-au împotmolit caii multor mii de oameni și picioarele multor trupuri, rămânând astfel în mlaștina morții. După ei au venit dușmanii și trântindu-i și pe cei care nu căzuseră încă de pe calul vieții, le-au luat capul și cămășile. Ostașii care s-au salvat din nenorocirea aceea au scăpat din mâna dușmanului ieșind din Țara Românească [= Moldova]. Întâmplarea aceasta s-a petrecut în anul <87>9, într-o zi de miercuri, în a patra zi a lunii ramazan." (Ștefan Pascu, Liviu Maior, *Culegere de texte pentru istoria României*, București, 1977, p. 71)

În ciuda acestor presiuni otomane continue și a sacrificiilor imense făcute de Moldova, Ștefan cel Mare nu a încetat să spere într-o mare alianță creștină, absolut necesară salvării țării sale și, prin ea, a întregii civilizații europene. A adresat adesea, pe calea diplomației, chemări la rezistență comună și conjugată, fără să primească, din păcate, răspunsuri concrete și eficiente.

Iată un fragment din textul soliei lui Ioan Ţamblac (din 8 mai 1477), unchiul lui Ştefan cel Mare, către veneţieni, prin care domnul Moldovei solicită alianţa şi sprijinul apusenilor în luptele sale cu turcii:

„Nu vreau să mai spun cât de folositoare este pentru treburile creştine această ţărişoară a mea; socotesc că este de prisos, fiindcă lucrul e prea vădit, că ea este saraiul Ţării Ungureşti şi al Poloniei şi este straja acestor două crăii. Afară de asta, fiindcă turcul s-a împiedicat de mine, mulţi creştini au rămas în linişte de patru ani. Aşadar, fiindcă sunteţi domni creştini şi sunteţi cunoscuţi ca creştini, eu vin la prea luminată Domnia voastră cerând ajutorul vostru creştinesc, spre a-mi păstra această ţară a mea, folositoare pentru treburile creştine, şi făgăduiesc că orice dar şi orice ajutor îmi veţi trimite, eu îl voi răsplăti înzecit, de câte ori veţi avea nevoie şi veţi cere – dar numai împotriva păgânilor –, oriunde veţi porunci şi fără nicio zăbavă. Afară de asta, Luminăţia Voastră va face o faptă foarte cinstită, ajutând pe un domn creştin. Atâta cer acum, şi asta, fiindcă ştiu că turcii vor veni în vara aceasta iarăşi asupra mea, pentru cele două ţinuturi, al Chiliei şi al Cetăţii Albe, care le sunt foarte supărătoare. De aceea, să faceţi o altă pregătire, mai generală. Luminăţia Voastră trebuie să aveţi în vedere că aceste două ţinuturi sunt Moldova toată şi că Moldova cu aceste două ţinuturi este un zid pentru Ungaria şi pentru Polonia. Ba eu zic mai mult, că dacă aceste două cetăţi vor fi păstrate, va fi cu putinţă ca turcii să piardă şi Caffa şi Chersonesul. Şi lucrul ar fi uşor: dar nu mai spun în ce chip s-ar putea face aceasta, ca să nu lungesc scrisoarea. Dacă veţi cere, vă voi arăta.

Aşadar, acestea sunt lucrurile ce mi-a poruncit să le aduc la cunoştinţa voastră, şi-apoi celălalt lucru, că am scrisori şi vorbe de dus către Prea Sfântul Părinte. Dacă domnia voastră îmi veţi da voie, eu mă voi duce; dacă vi se pare însă că nu e bine să merg, nu mă voi duce. Toată nădejdea el şi-o pune în domnia voastră şi de la domnia voastră cere ajutor şi pentru ceilalţi creştini. Dacă Dumnezeu va vrea să nu fiu ajutat, din două lucruri unul se va întâmpla de bună seamă: ori această ţară va pieri, ori voi fi silit, de nevoie, să mă supun păgânilor. Lucrul acesta însă nu-l voi face niciodată, vrând mai bine de o sută de mii de ori moartea decât aceasta. Şi îmi pun nădejdea în domnia voastră." (*Documentele lui Ştefan cel Mare*, ediţie de Ioan Bogdan, vol. II, Bucureşti, 1913, pp. 348–350)

Până la urmă, dezamăgit şi fără sprijin, Ştefan s-a văzut în situaţia să facă pace cu turcii, să le cedeze (în 1484) cele două importante cetăţi de la Dunăre şi mare (Chilia şi Cetatea Albă) şi să plătească anual un tribut. Totuşi, ca dovadă a marelui său renume şi a puterii sale, prin 1497–1498 domnul Moldovei era invitat să intre într-o alianţă secretă cu „regele romanilor", Maximilian de Habsburg, în vederea răsturnării de la putere a Jagiellonilor şi mai ales a lui Vladislav, regele Ungariei şi Boemiei. A făcut şi alte coaliţii politice, unele bazate pe căsătorii avantajoase, în lumea catolică şi ortodoxă, nădăjduind pentru o clipă şi în sprijinul Rusiei, unde şi-a trimis o fiică drept soţie şi apoi mamă de viitori posibili ţari. Era respectat din Roma şi Veneţia până departe, în hanatul lui Uzun Hasan, adică peste tot unde se ţeseau planuri contra turcilor.

Steag de luptă al lui Ștefan cel Mare dăruit mănăstirii Zografu

La moartea sa, în 1504, domnul a lăsat urmaşilor o ţară puternică şi respectată, care şi-a păstrat propria organizare şi a fost o stavilă în calea înaintării otomane. Un papă de la Roma l-a numit pe el, ca şi pe Iancu de Hunedoara, „atlet al lui Hristos", adică cel mai mare luptător în numele crucii. Iată că şi un prinţ ortodox putea primi un asemenea nume de mare onoare de la papă, faptul petrecându-se nu la mult timp după ce o importantă adunare bisericească – anume Conciliul sau sinodul de la Florenţa – hotărâse în 1439 reunirea celor două Biserici (catolică şi ortodoxă). Vreme de câteva decenii, unii au crezut că respectivele două Biserici dezbinate puteau fi din nou împreună, dar nu a fost să fie aşa. Iancu de Hunedoara, Matia Corvin şi Ştefan cel Mare au trăit într-o asemenea epocă de mai mare încredere între creştini. O mărturie a rolului major jucat în Europa vremii de Ştefan cel Mare este numirea sa, într-un document diplomatic elaborat la Milano în 1489, cu titlul onorific de „rege al Daciei". Faptul nu este de mirare, deoarece suntem în epoca umanismului, când ţările erau uneori numite după numele lor din Antichitate, iar Ţara Românească, Transilvania şi Moldova, pe care Ştefan cel Mare le-a protejat ca şi cum ar fi fost suveranul tuturor, alcătuiseră în vechime Dacia.

Domnul Moldovei nu s-a sfiit, când interesele o cereau, să se alieze cu puteri catolice, spre a spori puterea și posibilitatea de izbândă a sa și a creștinilor în general. La câțiva ani după moarte, regele Poloniei îl numea *Stephanus ille magnus*, adică „Ștefan cel Mare", intrând cu acest nume în istorie și în nemurire.

Atunci, după 1500, când se încheia la noi epoca lui Ștefan cel Mare, peste puntea Oceanului Atlantic, unde abia ajunsese Cristofor Columb, începea aventura Lumii Noi, care avea să schimbe soarta Europei și a întregii planete.

Grigore Ureche, despre finalul domniei, portretul și posteritatea lui Ștefan cel Mare:

„Nu multă vreme, dacă s-au întorsu Ștefan vodă de la Pocuțiia la scaunul său, la Suceava, fiindu bolnav și slabu de ani, ca un om ce era într-atâtea războaie și osteneală și neodihnă, în 47 de ani, în toate părțile să bătea cu toții și după multe războaie cu noroc ce au făcut, cu mare laudă au muritu, marți, iulie 2 zile.

Fost-au acestu Ștefan vodă om nu mare de statu, mânios și de grabă vărsătoriu de sânge nevinovat; de multe ori la ospețe omorâea fără județu. Amintrilea era om întreg la fire, neleneșu, și lucrul său îl știia a-l acoperi și unde nu gândiiai, acolo îl aflai. La lucruri de războaie meșter, unde era nevoie însuși se vârâia, ca văzându-l ai săi să nu îndărăpteze și pentru aceia raru războiu de nu biruia. Și unde-l biruia alții, nu pierdea nădejdea, că știindu-să căzut jos, să rădica deasupra biruitorilor. Mai apoi, după moartea lui, și feciorul său, Bogdan vodă, urma lui luasă, de lucruri vitejești, cum să tâmplă, din pom bun, roadă bună iese.

Iară pre Ștefan vodă l-au îngropat țara cu multă jale și plângere în mănăstire în Putna, care era zidită de dânsul. Atâta jale era, de plângea toți ca după un părinte al său, că cunoștiia toți că s-au scăpatu de mult bine și de multă apărătură. Ce după moartea lui, până astăzi îi zicu Sveti [Sfântul] Ștefan vodă, nu pentru sufletu, ce iaste în mâna lui Dumnezeu, că el încă au fostu om cu păcate, ci pentru lucrurile lui cele vitejești, carile niminea din domni, nici mai nainte, nici după aceia, l-au agiunsu." (Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție P.P. Panaitescu, București, 1958, pp. 120–121)

Poezie populară:

„Ștefan, Ștefan, Domn cel Mare,
Seamăn pe lume nu are,
Decât numai mândrul soare.
Din Suceava când el sare
Pune pieptul la hotare
Ca un zid de apărare."

SECOLUL AL XVI-LEA

Secolul eroic al rezistenței antiotomane trecuse și, odată cu el, mai toate viețile voievozilor legendari. După 1500, eforturile pentru păstrarea statelor române vor continua, dar fără amploarea și spiritul de sacrificiu de odinioară. În fruntea turcilor ajunge unul dintre cei mai capabili sultani – Süleiman Kannunî sau, pentru europeni, Magnificul (1520–1566) – care,

spre a combate Imperiul Romano-German, face alianță cu Franța și înaintează până în centrul Europei. La 1521, turcii ocupă Belgradul – apărat odinioară cu atâta eroism de Iancu de Hunedoara –, zdrobesc oastea ungară la 1526 și apoi transformă Ungaria Centrală, inclusiv capitala țării, în provincie otomană, pentru circa 150 de ani. Țările române au avut o soartă mai bună: ele au rămas țări creștine, cu organizare proprie, cu instituțiile și cu principii lor. De la jumătatea secolului al XVI-lea însă, treptat, suzeranitatea otomană devine mai apăsătoare, iar obligațiile față de sultan sporesc. Izolarea Europei Centrale și de Sud-Est față de Europa Occidentală se accentuează odată cu mutarea căilor comerciale din Mediterana în Atlantic ca urmare a marilor descoperiri geografice. Controlul turcesc, extins în toată Peninsula Balcanică până la Dunărea Mijlocie, sporea sentimentul de nesiguranță al popoarelor din această regiune. Totuși, românii, conștienți de soarta grea a grecilor, bulgarilor, albanezilor, sârbilor, croaților, ungurilor etc., ocupați de-a dreptul de otomani, au continuat rezistența și au menținut statutul de autonomie a țărilor lor. Deși au plătit tribut și alte dări turcilor, deși li s-a îngrădit politica externă, trebuind să cedeze unele din teritoriile lor sultanului, românii și-au menținut statele cu domni proprii, turcilor fiindule interzis să se așeze stabil în ele și să aibă pământuri acolo, să facă politică de atragere la islam a creștinilor și să clădească moschei etc. Cu alte cuvinte, românii și-au putut păstra neatinse tradițiile, instituțiile și legile proprii, dar mai ales statele, devenite adevărate mijloace de apărare a ființei naționale. Pe de altă parte, de la un timp, se pare că și pentru otomani era mai avantajoasă dominația indirectă asupra țărilor române.

Politică și cultură

În primele decenii ale secolului al XVI-lea, domnii Țării Românești și Moldovei au dus o politică de alianțe antiotomane, deși au continuat să plătească, lungi perioade de timp, tribut turcilor. Pentru asemenea alianțe, ei s-au îndreptat mai ales spre Transilvania, spre Habsburgi și Polonia. Domnii Moldovei, de la Petru Rareș până la Ion Vodă și Aron Vodă, adică între deceniile trei și zece ale secolului al XVI-lea, au dus o politică antiotomană activă, cu rezistențe armate și cu bătălii sângeroase. Sub Ștefan Lăcustă (1538–1540), s-a ridicat țara pentru recuperarea de la turci a teritoriilor răpite din sud (Cetatea Tighinei fusese smulsă Moldovei în 1438, la finele primei domnii a lui Petru Rareș). Acești domni au întărit linia de cetăți de pe valea Nistrului, dar au fost și mari sprijinitori ai culturii. În vremea lui Petru Rareș (1527–1538; 1541–1546), au fost pictate multe din bisericile și mănăstirile Moldovei și s-au construit altele noi; Despot Vodă, tot în Moldova, a înființat la Cotnari o „școală greacă și latină", cu profesori din Apusul Europei; în Țara Românească, la Târgoviște, în 1508, 1510 și 1512, s-au tipărit primele cărți din această parte de Europă (în limba slavonă): un

liturghier, un octoih și un evangheliar. Țara Românească devenea astfel al patrulea centru din lume în care se tipăreau lucrări în slavonă. Principele acestei țări, Neagoe Basarab (1512–1521), a ctitorit o biserică monumentală la Curtea de Argeș (sfințită în 1517, în prezența patriarhului ecumenic), și a lăsat fiului și urmașului său și principilor viitori o sumă de sfaturi, prin scrisori înțelepte. Scrisorile au fost adresate acestui Theodosie (fiul său care era ostatic și studia la marea școală a Patriarhiei de la Constantinopol), au fost apoi prelucrate și au devenit un fel de tratat politic, numit *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*. Ele urmau să aibă pentru țară rolul de îndreptar politico-moral, asemănător cu ceea ce trebuia să însemne în Italia cartea numită *Principele,* de Machiavelli. Tot în secolul al XVI-lea, se tipăresc (mai întâi la Sibiu și Brașov, apoi și în alte locuri din Transilvania) primele cărți în limba română, sub influența Reformei și cu sprijinul principilor de la sud de Carpați. Brașovul începe să devină un mare centru cultural românesc, la răscrucea drumurilor dintre cele trei țări care aveau să formeze mai târziu România. După jumătatea secolului, presiunea otomană asupra Țării Românești crește sensibil, tributul cerut este tot mai mare, iar domnii nesupuși sunt înlocuiți de sultan cu alții, care promiteau ascultare. În acest secol, noi cetăți și regiuni, ca Tighina (din Moldova), Brăila (din Țara Românească), centrul și sudul Banatului sunt smulse de turci țărilor române.

Petru Rareș, tablou votiv, mănăstirea Humor

Cronica lui Macarie despre Petru Rareș:

„După revelația lui Dumnezeu, a fost ales în domnie Petru cel Minunat și în același timp a fost împodobit cu cununa domniei [...] Și acesta era una din odraslele veșnic pomenitului Ștefan, ascuns ca odinioară lumina sub obroc,

care a fost înălțat la scaunul domniei cu cinste, după sfatul obștesc, și sfințit cu untdelemnul binecuvântării, cu mâna celui pe care l-am pomenit mai înainte [mitropolitul Teoctist], că l-a uns și pe nepotul său." (Ioan Bogdan, *Vechile cronice moldovenești până la Ureche*, București, 1891)

Legenda mănăstirii Argeșului:

„Pe Argeș în gios,
Pe un mal frumos,
Negru-Vodă trece
Cu tovarăși zece:
Nouă meșteri mari
Calfe și zidari
Și Manoli zece
Care-i și întrece."

Neagoe Basarab și fiul său Theodosie

Fragment din *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*:

„Deci, de vor veni asupra voastră vrăjmașii voștri și veți vedea că sunt cu putére mai mare decât voi, iar priiatnicii voștri vă vor îndemna să mergeți asupra lor făr' de vréme, sau vă vor sperea ca să eșiți afară den țara voastră, să pribegiți, pre acei priiateni și îndemnători ai voștri să nu-i crédeți, că nu vă voescu binele. Că și eu însumi am fost pribeag, pentr-acéia vă spui că iaste trai și hrană cu nevoe pribegiia, și ești de toți oamenii dosădit, încă și de copii cei mici, și de carii suntu mai răi. Pentr-acéia să nu faci așa, că mai bună iaste moartea cu cinste, decât viața cu amar și cu ocară. Nu fireți ca pasărea céia ce să cheamă cucu, care-și dă oaolă dă le clocescu alte pasări și-i scot pui, ci fiți ca

şoimul şi vă păziţi cuibul vostru. Că şoimul, feţii miei, are altă pildă şi are inimă vitează şi bărbată întru sine şi multe pasări oblăduiaşte şi biruiaşte şi nici de una nu-i iaste frică, nici să teme şi vânează în toată vrémea. Şi vânând el aşa, odată prinse o pasăre să-i fie lui de mâncare şi umbla de zbura cu dânsa prin văzduh. Şi zburând să luo după dânsul altă pasăre mare şi puternică făr' de seamă, carea să chiamă vultur. Şi începu a-l goni să-i ia vânatul. Iar şoimul deaca îl văzu, zise în inima lui: «Mie nu-mi iaste frică de acest vultur, că eu multe pasări biruescu; şi pre el îl văz mare şi puternic şi zlobiv, iar inima lui o ştiu că iaste fricoasă. Ci nu-mi iaste frică de dânsul, nici îl bag în seamă; că deaş vrea eu, numai ce mi-aş lovi în arepi odată şi m-aş înălţa tocma pân'la cer, deacii m-aş lăsa asupra-i şi l-aş dăspica cu unghile, că-l ştiu cine iaste. Ci numai mă întristez de mărirea lui cea multă. Pentr-acéia nu mă voi bate cu dânsul că iaste tare şi puternic, ci mai bine să împarţu vânatul mieu şi să-i dau şi lui şi voi fi în pace. Iar eu, deaca nu mă voiu sătura cu ce-mi va mai rămânea, nu voi muri, ci voi trăi până iar voi mai vâna ceva şi voi mânca de mă voi sătura». Şi déde dentr-acel vânat ce prinsése câtva şi să împăcă cu dânsul. Aşa şi voi, fraţilor, sunteţi ca şi şoimul şi multe biruiţi, şi iaste vânatul în mâinile voastre, adecă avuţiia. Deci, de veţi vedea pre niscare limbi păgâne să se pornească asupra voastră cu oşti gréle şi cu putére mare, voi nu vă potriviţi lor şi să vă bateţi cu dânşii într-acel ceas, ci socotiţi ce le veţi slobozi din unghile voastre vânat, adecă avuţie, să le daţi să mănânce, ca să să părăsească de voi, cum şi vulturul lăsă pre şoimu." (*Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, text ales şi stabilit de Florica Moisil şi Dan Zamfirescu; cu o traducere a originalului slavon de Gheorghe Mihăilă; studiu introductiv şi note de Dan Zamfirescu şi Gheorghe Mihăilă, Bucureşti, 1971, pp. 268–269)

Transilvania – principat autonom

Cele mai mari schimbări le cunoaşte în acest timp Transilvania (privită în sens larg). Criza pornită în Regatul Ungariei la începutul secolului al XVI-lea nu a mai putut fi oprită. Primul semn s-a văzut clar în anul 1514. Atunci, zeci de mii de ţărani, chemaţi la Buda să plece în cruciadă contra turcilor şi instruiţi milităreşte, au întors armele contra stăpânilor, s-au îndreptat spre Transilvania şi au provocat un adevărat război intern. Ţăranii au fost înfrânţi de autorităţi, pedepsiţi cu metode barbare şi „legaţi pe veci de glie", adică lipsiţi de orice libertate personală. Reduşi la starea de „adevărată şi veşnică supunere", ei nu au mai fost în situaţia să apere ţara în 1526, când oştile sultanului – după ce cuceriseră în 1521 Belgradul, numit şi „cheia Ungariei" – au învins clar oastea de nobili unguri şi l-au răpus chiar pe rege. A fost semnalul destrămării ţării. Între 1526 şi 1541, Ungaria a avut doi regi în acelaşi timp, unul numit Ferdinand, din familia de Habsburg, iar celălalt Ioan Zápolya, aliat cu sultanul. Ţara s-a împărţit în două tabere care au luptat pentru întâietate şi şi-au secătuit forţele. În această luptă a intrat în acţiune de mai multe ori, cu oaste, şi Petru Rareş, domnul Moldovei. La 1541, sultanul a pus capăt acestei situaţii, trimiţându-şi armatele şi ocupând Ungaria Centrală, cu Buda, capitala ţării. Inima Ungariei, cu un întins teritoriu, a devenit parte a Imperiului Otoman, zonele nord-vestice au fost ocupate de Habsburgi, iar estul – adică Transilvania, Crişana, Maramureşul,

părți din Banat etc. – s-a transformat în principat autonom, sub suzeranitatea sultanului. Sub același regim juridic internațional, dar ceva mai apăsător, se aflau și Țara Românească și Moldova. Cu alte cuvinte, cele trei țări române își păstrau ființa și se conduceau singure în interior, dar se recunoșteau supuse Imperiului Otoman.

Ioan Zápolya, voievod al Transilvaniei și rege al Ungariei, gravură de epocă

Transilvania a suferit schimbări profunde și în interior. Dintr-o regiune de margine a Ungariei, ea devine principat separat, aproape independent, în care stările (grupurile privilegiate) dobândesc o și mai mare putere decât înainte. O parte din nobilimea maghiară voia să vadă în Transilvania continuatoarea statului ungar destrămat, dar era greu de susținut o astfel de poziție. Celelalte stări nu erau de acord cu aceasta, iar Habsburgii pretindeau că ei sunt continuatorii adevărați ai regilor ungari pentru partea din regat care le revenise. În plus, cam în anii în care Henric al VIII-lea înființa Biserica Anglicană (ruptă de papă), mai apăruse în Ardeal un fenomen cu urmări deosebite: Reforma religioasă, adică desprinderea de catolicism a unor Biserici noi, rupte de Roma. Întâi, sașii au trecut la luteranism (de la numele reformatorului Martin Luther), iar apoi maghiarii la calvinism (de la numele reformatorului Jean Calvin) și unitarianism sau antitrinitarism (curent radical care respingea Sfânta Treime); doar o parte dintre secui au mai rămas catolici. Ulterior, acest dezechilibru grav va fi în parte schimbat, iar catolicismul va recâștiga o anumită influență. Deocamdată însă, stările, reprezentând cam o treime din populația Transilvaniei și devenite în mare măsură protestante (reformate), s-au întrunit de câteva ori în dietă

(adunarea țării) și au decis să recunoască drept legale și confesiunile (credințele) născute prin Reformă. Cu alte cuvinte, nobilimea, sașii și secuii, așadar cele trei națiuni, și-au oficializat confesiunile la care ele însele aderaseră. Ca urmare, din anii '70 ai secolului al XVI-lea, Transilvania, vechea țară cu trei națiuni și o confesiune oficială, devine țara cu trei națiuni și patru confesiuni oficiale sau recunoscute (calvinismul, luteranismul, unitarianismul și catolicismul). Aceste națiuni și confesiunile lor dețineau și puterea în stat. Unii au văzut aici un model de „toleranță" și, aparent, așa este. Numai că este o acceptare ori îngăduință mărginită, de care se bucura o minoritate, anume cea privilegiată. Românii, care erau majoritatea locuitorilor țării, și credința lor ortodoxă rămân mai departe în afara cadrului oficial, fără nicio reprezentare în dietă, acceptați doar ca forță de muncă ieftină și ca purtători principali ai sarcinilor publice (muncile cele mai grele, plata impozitelor, slujba la oaste etc.). Tot în această perioadă, dietele Transilvaniei adoptă reglementări discriminatorii (legi deosebitoare) pentru români, care au făcut ca toate categoriile lor sociale și profesionale să fie așezate pe o treaptă mai de jos față de aceleași categorii din rândul națiunilor recunoscute.

Text discriminatoriu al Dietei Transilvaniei din anul 1552:

> „Românul să nu poată denunța (sau extrăda) pe ungur sau pe sas, dar ungurul sau sasul să poată denunța pe român." (David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, ediție nouă cu adăugiri și precizări, București, 1984, pp. 108–109)

David Prodan despre regimul politic din principatul Transilvaniei:

> „În secolul al XVI-lea, stabilindu-se sistemul politic al Transilvaniei întemeiat pe trei națiuni și patru religii recepte, se contura mai bine și «națiunea română» lăsată pe dinafara lui, se preciza fără echivoc totalitatea ei, se adâncea separația." (David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, ediție nouă cu adăugiri și precizări, București, 1984, p. 109)

Scisne... Romane? (în latină, în original)

Num Romanus sit. (în latină, în original)

Confruntare între germani și huni relatată în vechea epopee germană *Cântecul Nibelungilor*

Se poate avea în vedere aici și faptul că o parte dintre membrii elitei boierești proveneau din slavi (adică nu erau, la origine, etnici români, ca poporul de jos).

„Valahia dinspre Ungaria", nume dat Țării Românești în exterior, spre a o deosebi de alte Valahii, cum erau Moldova sau țările românești din Balcani

Regiunea de la nordul gurilor Dunării, numită și Basarabia

Ideea de mamă „greacă" a lui Iancu poate să provină din dorința cronicarului de a-i găsi eroului său origini grecești sau bizantine ilustre, dar și din faptul că credința ortodoxă pe care o avuseseră înaintașii acestuia și rudele contemporane cu el, rămase în Transilvania, era numită și credință „greacă".

Domnia lui Mihai Viteazul (1593–1601) și unirea Țărilor Române

La sfârșitul secolului al XVI-lea, suzeranitatea otomană devenise foarte apăsătoare, mai ales prin creșterea tributului, schimbarea frecventă a domnilor, cumpărarea cu bani grei a tronului și prin alte nedreptăți și obligații. Principii celor trei țări erau adesea copleșiți de această apăsare otomană, cu precădere cei ai Țării Românești, mult mai primejduiți, chiar și din punct de vedere geografic. Putere mai mare aveau principii din Transilvania, în mod deosebit cei din familia Báthory, dintre care unul (Ștefan Báthory) a ajuns pentru un timp și rege al Poloniei (1576–1586). Transilvania era ferită și de lanțul Munților Carpați și era favorizată de „protecția" habsburgică. Otomanii îndreptau o suzeranitate mai puțin apăsătoare asupra Transilvaniei, pentru a nu da prilej stărilor să-i cheme în țară pe Habsburgi cu scopul apărării sau al „eliberării". Oricum, aceștia din urmă căutau mereu ocazii pentru a pune mâna pe Transilvania.

Mihai Viteazul într-o gravură din 1601

În Ţara Românească, unde situaţia era cea mai grea, s-a ivit şi personalitatea salvatoare. Este vorba despre voievodul Mihai, care, pentru a lua tronul, în 1593, a jurat credinţă sultanului şi a plătit la Istanbul (Constantinopol) mari sume de bani. Dar, odată ajuns domn, Mihai şi-a consolidat puterea în interior şi s-a pregătit de revoltă antiotomană. El şi-a adus ţara într-o alianţă contra turcilor, numită Liga Sfântă, pornită de Habsburgi şi de papă. Exista deja o tradiţie europeană de circa două secole de a organiza astfel de alianţe, de regulă sub autoritatea Sfântului Scaun. O vreme, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, aceste ligi au luat forma „cruciadelor" convocate periodic, aproape la fiecare patru ani. Din gruparea pomenită mai făceau parte Spania, Veneţia, unele ducate italiene, Moldova şi Transilvania. În acest context, principele Transilvaniei s-a considerat singur un fel de suzeran al celor trei ţări care în Antichitate formaseră Dacia şi care,

adesea, în spiritul Renașterii, erau numite și acum tot așa, adică Dacia. Solul însărcinat de la Roma cu atragerea principelui Țării Românești în ligă a fost instruit de papă să-l îmboldească pe Mihai, amintindu-i originea sa romană, ca și a poporului român. De altminteri, se știe că Mihai Viteazul era sensibil la acest lucru din moment ce uneori, spre a-și încuraja soldații să lupte mai cu avânt, le amintea de gloria strămoșilor romani.

Ajutat de transilvăneni și în înțelegere cu domnul Moldovei, Mihai a pornit la București, în 1594, revolta antiotomană. Cu o armată proprie de mercenari (militari plătiți sau soldați; cuvântul soldat vine de la soldă, care înseamnă plată) și cu sprijin de la aliați, domnul Țării Românești a obținut strălucite victorii contra turcilor și tătarilor, deopotrivă la nord și la sud de Dunăre, trezind speranța popoarelor creștine din Balcani. Principele român dobândise în Europa faima unui erou al creștinătății, capabil să elibereze chiar Balcanii și Constantinopolul. Cea mai cunoscută bătălie a sa este cea de la Călugăreni, din 13/23 august 1595[11], și apoi cea de la Giurgiu, din octombrie 1595, în urma căreia pericolul otoman a fost înlăturat. În scurt timp, turcii au cerut pace și l-au recunoscut, de nevoie, pe Mihai domn. Dar liniștea era de scurtă durată, atât timp cât Polonia și Transilvania erau înclinate spre înțelegeri cu Imperiul Otoman îndreptate împotriva domnului român. Pentru întărirea poziției țării sale, acesta a încheiat un tratat cu Imperiul Habsburgic (1598), care echilibra într-un fel situația. Sentimentele și atitudinile antiotomane ale domnului român erau clare, fiind însoțite de ideea apărării întregii civilizații creștine europene.

Memoriu adresat de Mihai Viteazul, în 1601, împăratului Rudolf al II-lea:

> „Provincia mea, Țara Românească, nu e mai departe de scaunul tiranului, ce se numește Constantinopol, decât cale de cinci zile și numai Dunărea o desparte de teritoriul dușmanului. În această țară aș fi putut trăi liniștit sigur și fără nicio frică, dacă nu mă simțeam chemat de credința mea față de Maiestatea Voastră, și față de întreaga Creștinătate. Eu însă, nevrând să sporesc puterea turcilor prin ostașii mei, spre distrugerea creștinilor, de bună voie m-am arătat gata de a lua parte la Liga Creștină, fapt prin care mi l-am făcut pe tiran dușman de moarte, însetat după sângele meu." (Academia Română, *Istoria românilor*, vol. IV. *De la universalitatea creștină către Europa „patriilor"*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, coordonatori Ștefan Ștefănescu, Camil Mureșanu, Ioan-Aurel Pop, București, 2012, p. 678)

Pentru apărarea eficientă a țării sale și a creștinătății întregi era nevoie însă și de altceva, anume de o acțiune energică, una care să mărească baza umană, teritorială și economică a domniei, să consolideze puterea domnului și să-i permită independența reală, mai ales în raport cu statul otoman. Mihai s-a gândit, folosindu-se de alianța cu împăratul, să aducă sub propria autoritate cele trei țări numite de umaniști Dacia. Ele aveau avantajul în raport cu țările balcanice că nu erau ocupate de otomani, ceea ce îi crea domnului o mai mare libertate de mișcare. Economiile lor se completau una pe alta,

drumurile comerciale străbăteau ușor Carpații, negustorii ardeleni aveau privilegii la sud și la est de Carpați, domnii și anumiți boieri de aici stăpâneau sute de cetăți, târguri și sate în Transilvania, mitropolia românilor din Transilvania (cu episcopiile subordonate) se afla sub oblăduirea mitropoliei Țării Românești etc. Un lucru important era și baza etnico-demografică comună: românii erau populația majoritară în toate cele trei țări. Mai mult, secuii din Transilvania erau de partea domnului român și contra familiei Báthory, care le îngrădise o parte din vechile privilegii. Ca urmare, în 1599, oastea Țării Românești, condusă de Mihai Viteazul (teoretic în numele împăratului habsburgic), trece munții în Ardeal, pe valea Buzăului, și înfrânge oastea principelui local, Andrei Báthory, lângă Sibiu. Domnul Țării Românești este proclamat și principe al Transilvaniei la Alba Iulia, în noiembrie 1599.

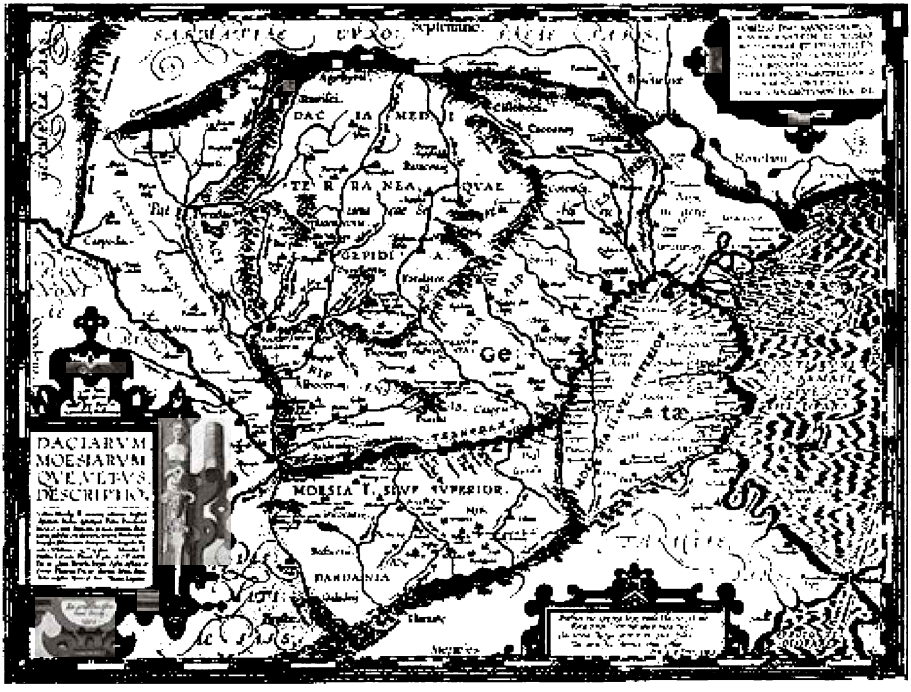

Hartă a Daciei realizată în 1595

În 1600, oastea lui Mihai trece din nou munții, de data asta spre răsărit, și cuprinde în noul organism politic și Moldova. Astfel, la Iași, în vara anului 1600, Mihai Viteazul se intitula cu tâlc „domn al Țării Românești, al Ardealului și a toată Țara Moldovei". Tot aici, la Iași, principele Mihai folosește pentru prima oară și stema comună, formată din simbolurile reunite ale celor trei țări. Mihai Viteazul devenise astfel, după cum apreciau contemporanii în spirit umanist, un *restitutor Daciae*, adică acel principe

care refăcuse vechea Dacie. O refăcuse însă în folosul românilor, cum vor remarca, timid şi indirect, unii martori şi cum vor sublinia apoi tot mai clar urmaşii. În acest timp, la Londra, mai domnea încă regina Elisabeta I, cea care crease condiţiile prielnice ale unirii Angliei cu Scoţia şi care întemeiase în Lumea Nouă (America) colonia Virginia, nucleu al marii federaţii americane de mai târziu.

Stema unită a Ţării Româneşti şi Moldovei din vremea lui Mihai Viteazul

Unirea nu a durat, fiindcă nu numai nobilii maghiari, dar şi polonii, Habsburgii şi otomanii erau împotriva lui Mihai şi fiindcă refacerea Daciei în spirit modern şi în frunte cu un prinţ român nu beneficia deocamdată de instituţiile şi de condiţiile necesare. De aceea, domnul unificator a fost asasinat pe la spate, cu concursul nobilimii, lângă Turda, la 9/19 august 1601.

Letopiseţul Cantacuzinesc despre Mihai Viteazul:

„Iar Mihai vodă iar strânse a doo oară sfat şi-şi aduseră aminte cum întâi era ţara ocolită de vrăjmaşi, iar acum au dat Dumnezeu de este domn a doao ţări. Şi-i plecară mintea lui Mihai vodă a nu se pleca celui mai mare, ci ziseră că nu va avea nevoe de împăratul, ci-l va lăsa de va ţinea Ardealul [...].

Iar Mihai vodă nu-şi mai aduse aminte de cea de apoi, cum că nu-şi va lăsa împăratul nemţesc cuvântul să stea în deşărt, ci-şi înnălţă Mihai vodă sfatul şi mintea de om neînţelept şi de pizma cea de demult a Irimiei vodă, ce să sfătuise cu Batâr Andreiaş[12] spre răul lui Mihai vodă. Iar Mihai vodă se rădică asupra Ieremiei vodă cu oşti mari, la mai 6 [...]. Şi intră Mihai vodă cu oşti în Moldova.

[...] Şi căzu trupul lui frumos ca un copaci, pentru că nu ştiuse, nici să înprilejise sabiia lui cea iute în mâna lui cea viteză. Şi-i rămase trupul gol în pulbere aruncat, că aşa au lucrat pizma încă dinceputul lumii. Că pizma au pierdut pre mulţi bărbaţi făr de vină, ca şi acesta.

Căci era ajutor creştinilor şi sta tare ca un viteaz bun pentru ei, cât făcuse pre turci de tremura de frica lui. Iar diavolul, cel ce nu va binele neamului creştinesc, nu l-au lăsat, ci iată că meşterşugurile lui au întrat prin inima celor răi hicleni, pân îl deteră şi morţii. Şi rămaseră creştinii şi mai vârtos Ţara Rumânească, săraci de dânsul. Pentru aceasta, dar, cade-să să blestemăm toţi creştinii pre neamul unguresc, mai vârtos, căci sunt oameni răi şi ficleni [vicleni], încă de felul lor. Aşijderea şi pre Başta Giurgiu, căci au ascultat pre domnii ungureşti, de au ucis pe Mihai vodă făr de nicio vină." (*Istoria Ţării Româneşti 1290–1690. Letopiseţul Cantacuzinesc*, ediţie C. Grecescu şi D. Simonescu, Bucureşti, 1960, pp. 76–77, 82)

Mihai Viteazul nu a acţionat în spirit naţional modern când a unit cele trei ţări şi nu a urmărit să creeze România, dar a făurit o bază solidă pentru România de mai târziu. În Transilvania, el a luat măsuri favorabile românilor, măsuri care urmau să asigure egalitatea acestora şi a ortodoxiei cu celelalte naţiuni şi confesiuni şi a înfiinţat anumite organisme comune celor trei ţări. A păstrat instituţiile Transilvaniei, dar a introdus în ele şi români, a respectat limbile oficiale ale ţării, dar a emis şi porunci şi documente în limba română, a obligat dieta să accepte dreptul la păşunat al turmelor din satele româneşti în hotarul satelor săseşti şi ungureşti, precum şi să-i scutească pe preoţii români de robotă (obligaţia în muncă faţă de nobili), a cerut împăratului să recunoască ortodoxia între religiile „recepte" (recunoscute legal) etc. Stările, adică minoritatea oficială conducătoare, au înţeles marea primejdie pentru ele şi au acţionat pentru căderea lui Mihai, pentru eliminarea regimului său, pentru ruperea oricăror legături cu celelalte două ţări române. Românii, dimpotrivă, „încurajaţi de încrederea că aveau un principe din neamul lor" (cum spune un cronicar maghiar), s-au ridicat la luptă contra nobilimii, au dobândit o mare speranţă, aceea de a fi liberi în ţara lor şi egali în drepturi cu naţiunile recunoscute.

Cronicarul Szamosközi despre revolta românilor prilejuită de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania:

„Într-adevăr, la vestea luptei nefericite [de la Şelimbăr, din 28 octombrie 1599], care s-a răspândit foarte rapid în întreaga ţară, naţiunea românilor, care locuieşte în fiecare din satele şi cătunele Transilvaniei, complotând peste tot, s-a unit cu poporul venit [din Ţara Românească] şi, atât împreună cât şi separat, au prădat în lungul şi în latul ţării. Căci, încurajaţi de încrederea că aveau un domn din neamul tor [...], au ocupat drumurile şi au ucis pretutindeni [...]. Acum, fiind încurajată nebunia lor de principele român şi sporindu-le îndrăzneala din pricina războiului [...], cu atât mai multă cruzime au atacat cu acest prilej, cu cât anterior, când ţara era liniştită, dovediţi prin decizii judecătoreşti cu vreo faptă rea, erau pedepsiţi cu cele mai grele pedepse. Peste tot, spânzurătoarele, butucii, securile, cârligele, funiile şi toate locurile de

osândă erau pline mai mult de români." (Ioachim Crăciun, *Cronicarul Szamosközi și însemnările lui privitoare la români*, Cluj, 1928, pp. 38–42)

Mai târziu, Mihai Viteazul a devenit un simbol național modern al românilor, un fel de părinte fondator, cam în genul în care este George Washington pentru americani. Și rolul lui Mihai Viteazul a fost exagerat de naționaliștii români moderni, dar principele nu are, desigur, nicio vină în acest sens, iar domnia sa rămâne de o importanță specială în istoria românilor și chiar în istoria civilizației europene.

Uciderea lui Mihai Viteazul la Turda, gravură realizată la Leiden, Olanda, 1703

Cronicarul german Balthasar Walther despre calitățile lui Mihai Viteazul:

„Un bărbat vestit și ales prin naștere, cât și prin statura lui mândră. De asemenea, era vrednic de lauda cea mai mare prin virtuțile cele mai alese, prin marea sa pioșenie către Dumnezeu, prin iubirea de țară, prin bunăvoința față de cei deopotrivă cu el, în sfârșit, față de toți, prin dreptate, adevăr, statornicie, mărinimie și deprinderea altor virtuți de acest fel. Pe lângă acestea, era drag tuturor celor buni pentru darurile înalte ale sufletului lui nobil cu adevărat, pornit chiar prin firea sa să săvârșească isprăvi grele, ca și prin cuvântul său, care, de câte ori era nevoie și chiar fără pregătire dinainte, îi ieșea din gură blând și înțelept." (Balthasar Walther, *Scurta și adevărata descriere a faptelor săvârșite de Io Mihai, Domnul Țării Românești*, Görlitz, 1599)

L-au lăudat deopotrivă – printre critici și denigrări – contemporanii (Edward Barton, agent englez la Istanbul, 7 noiembrie 1595: „Este un lucru demn de cea mai mare considerație și de glorie eternă, întrucât ceea ce nu au putut realiza atât de mulți împărați, regi și principi a izbutit un Mihai, cel mai neînsemnat și mai sărac dintre duci, anume să învingă oștile marelui

Sultan.“) și urmașii (Nicolae Iorga: „De la 1600 niciun român n-a mai putut gândi unirea fără uriașa lui personalitate, fără paloșul sau securea lui ridicată spre cerul dreptății, fără chipul său, de o curată și desăvârșită poezie tragică.“), încât figura sa a rămas mereu actuală în ultimele două secole. Între tendințele de elogiere exagerată din conștiința publică românească și cele de depreciere foarte severă din istoriografia ungară, se conturează în anii din urmă o imagine mai realistă a principelui român și, probabil, mai apropiată de realitate. Încă din secolul în care s-a stins, Mihai a intrat în atenția unor mari creatori, precum poeții și dramaturgii spanioli Calderon de la Barca (1600–1681), care i-a dedicat piesa *El prodigioso capitan*, și Lope de Vega (1562–1635), care îl descrie în cuvinte elogioase.

Conform calendarului iulian, valabil în Răsărit, data bătăliei este 13 august, iar conform calendarului gregorian, valabil în Apus, data este 23 august. Cam la fiecare secol, diferența crește cu o zi, până în secolul al XX-lea, când și țările răsăritene (ortodoxe) au trecut la calendarul gregorian.

Andrei Báthory, cardinal, principe al Transilvaniei

Secolul al XVII-lea: de la Mihai Viteazul la fanarioți și la Habsburgi

După moartea lui Mihai, timp de vreo trei decenii, obligațiile țărilor române față de Poartă au fost mult ușurate, iar autoritatea imperiului s-a exercitat mai mult formal, de teama unor noi revolte antiotomane. Mai târziu, cu precădere în partea de sfârșit a Războiului de 30 de Ani (1618–1648), dependența politică a țărilor române față de turci se accentuează, dar ea rămâne indirectă: românii își mențin statele, instituțiile, structura socială și economică, adică autonomia, spre deosebire de greci, bulgari, albanezi, sârbi, mare parte din unguri etc., care continuă să rămână sub ocupație directă.

Românii trec prin perioade de lipsuri datorate războaielor, dezastrelor naturale, bolilor. Imperiul Otoman își accentuează presiunile în a doua parte a secolului al XVII-lea, mărește sarcinile economice și impune treptat un fel de obicei al țărilor române, anume acela de a vinde anumite produse mai ales turcilor, la prețuri avantajoase pentru aceștia, mai mici cu ceva (probabil cu 10–15%) decât ale pieței europene. Unii istorici au numit acest fenomen „monopol comercial" al turcilor, deși el nu este clar definit și nici trecut în acorduri. Economia se dezvoltă însă în continuare, pământul rodește, se introduce cultura porumbului (plantă adusă din America), animalele se vând pe piața externă, europeană, mineritul se extinde și se perfecționează, apar manufacturile (ateliere mari, în care produsele se lucrau pe părți și se asamblau la urmă). Conducătorii societății – nobilii și boierii – se strâng în partide sau grupări opuse, care hotărăsc alegerea și schimbarea domnilor și orientarea externă a țărilor, spre Habsburgi, spre Turcia, spre Polonia sau, mai târziu, chiar spre Rusia. Luptele interne dintre aceste grupări și dintre ele și principi sau pretendenți au adus mari nenorociri țărilor române.

Sub aspect politic, unii urmași ai lui Mihai Viteazul din Țara Românească au încercat să continue opera acestuia, să mențină alianța antiotomană cu puterile creștine și să impună respectarea vechiului statut de autonomie a țării. Printre cei mai importanți suverani s-au numărat Matei Basarab (1632–1654) în Țara Românească și Vasile Lupu (1634–1653) în Moldova, care, deși concurenți și inamici, au asigurat țărilor lor o perioadă de prosperitate, de progres al instituțiilor și de strălucire culturală. Timid, s-a încercat chiar modernizarea sistemului fiscal (strângerea dărilor). În ciuda suzeranității otomane, domnii români au avut legături cu puterile creștine și au menținut autonomia țărilor lor. Într-o ligă antiotomană care se pregătea, Matei Basarab urma să fie „general al întregului Răsărit", iar Vasile Lupu se visa continuator al Bizanțului, deoarece era „om cu fire înaltă și împărătească, mai mult decât domnească", așa cum zice cronicarul. La curtea lui, a introdus ceremonialul împăraților bizantini. Un călător polon îl

descrie pe la 1643 în toată bogăția și fala sa, menite să justifice parcă și numele de Vasile, luat în chip intenționat după grecescul „basileos", adică împărat: „Măreția Domnului era într-adevăr de privit, fiind întru toate admirabilă. Între altele, avea pe el o haină împodobită așa de măreață de nu s-ar vedea una ca aceea nici la sultanul turcesc, nici la vreun alt monarh. Era croită, mi se pare, din brocat de aur pe care erau cusute, tot din aur, flori înalte de un deget; avea două perechi de nasturi de diamante splendide. Veșmântul era căptușit cu soboli".

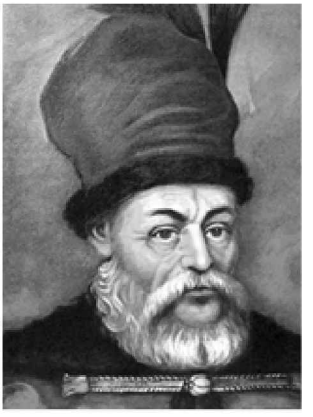

Matei Basarab

Vasile Lupu

Gabriel Bethlen

Cu mai multă libertate decât cei doi s-au putut mișca Gabriel Bethlen (1613–1629), Gheorghe Rákoczi I (1630–1648) și Gheorghe Rákoczi al II-lea (1648–1657), principii protestanți (calvini) ai Transilvaniei. Ei au întărit puterea centrală în spirit absolutist, au sprijinit economia, mai ales meșteșugurile și comerțul. Prosperitatea au simțit-o însă mai ales națiunile recunoscute – maghiarii, sașii și secuii –, fiindcă românii rămâneau în continuare excluși de la viața politică oficială, de la putere. Principii ardeleni făuresc unele alianțe cu Moldova și Țara Românească, în sensul refacerii „Daciei" sub suzeranitatea lor și al alianței contra turcilor. Gabriel Bethlen a visat chiar să-i transforme pe românii transilvani în calvini, ignorând marile piedici din calea unei asemenea inițiative.

Gheorghe Rákoczi I (1630–1648) într-o gravură de Rembrandt

Radu Mihnea al III-lea (1658–1659)

Iată ce scrie patriarhul Constantinopolului, Kiril Lukaris (într-o scrisoare din 1629 către principele Transilvaniei, Gabriel Bethlen), despre solidaritatea românească:

„Dar pentru a îndeplini aceasta [atragerea românilor la credința calvină] în mod norocos și pașnic, ar trebui frântă înainte de toate legătura de sânge și de simțiri care trăiește, deși în mod tainic, dar cu atât mai puternic, între românii din Țara Transilvaniei și între locuitorii Țării Românești și Moldovei. Aceasta, fără îndoială, principii țărilor [române] vecine niciodată nu vor lăsa-o, dacă nu cu arma, cel puțin prin îndemnuri tainice vor pune piedici.“ (Ioan Lupaș, *Documente istorice transilvane*, vol. I, Cluj, 1940, p. 178)

Prin urmare, atragerea românilor transilvăneni – majoritatea locuitorilor țării – la calvinism era, conform opiniei patriarhului ecumenic, imposibilă datorită solidarității tuturor românilor, datorită comuniunii care se crease, în primul rând prin limbă și credință, între românii din interiorul și din afara arcului carpatic, adică din cele trei țări care aveau să formeze România.

O revoltă antiotomană a țărilor române izbucnește în 1659, după modelul celei conduse de Mihai Viteazul, acum sub conducerea domnului Țării Românești Mihnea al III-lea, dar fără succese de durată. În Apus, în acest timp, aveau loc revoluția din Anglia condusă de Oliver Cromwell, războiul anglo-olandez, ocuparea de către englezi a insulei Jamaica (de la spanioli) și multe altele.

În a doua parte a secolului al XVII-lea și la începutul celui următor, după suverani trecători și slabi, ajung să domnească Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu (în Țara Românească) și Dimitrie Cantemir (în Moldova), adică personalități importante pentru soarta țărilor române. În urma nereușitei înaintării turcilor spre Apus și al asedierii fără succes a Vienei (1683), legăturile și alianțele creștine ale domnilor români au sporit. Tratativele cu Habsburgii, duse mai ales de Șerban Cantacuzino (1678–1688) și Constantin Brâncoveanu (1688–1714), au avut în centrul lor ideea independenței țării, libertatea religioasă, respectarea obiceiurilor locale și ieșirea completă a Țării Românești din sfera de influență otomană. Dimitrie Cantemir (1710–1711) a sperat să obțină aceleași lucruri (înlăturarea suzeranității sultanului, independența și refacerea hotarelor întregii Moldove, domnia veșnică în familia Cantemir) în urma unei alianțe cu Rusia lui Petru cel Mare, în 1711. Fascinația alianței a fost pentru principele român și intenția țarului de a moderniza Rusia după modelul Europei Occidentale. Toți acești principi români au fost dezamăgiți și și-au sfârșit domniile în condiții grele sau chiar tragice. Astfel, după pierderea de către oastea ruso-română a luptei de la Stănilești (1711), Dimitrie Cantemir a trebuit să plece în exil, în Rusia, unde și-a continuat activitatea științifică și culturală, în spiritul curentului iluminist timpuriu (sau al preiluminismului). A fost unul dintre cei mai mari savanți europeni ai vremii, membru al Academiei din Berlin și prieten cu Leibniz; a scris despre trecutul și prezentul poporului său, despre unitatea și latinitatea tuturor românilor, despre filosofie, muzică și religie etc. A dat una dintre cele mai bune istorii ale statului otoman și este socotit creatorul romanului modern în literatura română. Numele său se vede și azi pe frontispiciul bibliotecii Sainte Géneviève din Paris, alături de ale celor mai de seamă savanți și oameni de cultură din lume.

Dimitrie Cantemir

Dimitrie Cantemir despre romanitatea și unitatea tuturor românilor:

„Dachiia au fost de la Traian împărat cu cetățeni și slujitori vechi romani descălecată și deciia precum aciiași romani să fie moșii, strămoșii românilor, cari și astăzi în părțile Dachii lăcuitori să află, adecă moldoveanii, munteanii, maramorășeanii, românii de peste Dunăre și cuțovlahii din Țara Grecească, căci toate acestea năroade dintr-aceiași romani ai lui Traian să fie, nu numai limba și graiul. [...] Aceștia dară mai sus pomeniți și în toată lumea cu nume nemuritor, vestiții romani [...] sunt moșii, strămoșii noștri, a moldovenilor, muntenilor, ardelenilor, precum și numele cel de moșie ne arată (români chemându-ne) și limba cea părintească (care din românească sau latinească iaste) nebiruit martor ni iaste." (Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, București, 1901, pp. 25, 153)

Constantin Brâncoveanu, în 26 de ani de domnie, a ridicat renumele țării sale, a păstrat strânse legături cu Occidentul – reușind să înșele adesea, prin diplomație și uriașe pungi cu bani, vigilența otomanilor –, și a înălțat construcții monumentale, într-un stil baroc românesc care-i poartă numele. La un moment dat, a fost chemat la Istanbul cu familia și silit să-și trădeze națiunea și credința (să treacă la islam) sau să moară. Cu tărie de martir, el a ales moartea: sub ochii săi, au fost omorâți cei patru băieți ai săi, fiind apoi ucis el însuși (15 august 1714). Ulterior, Biserica Ortodoxă Română l-a trecut în calendar, alături de sfinți, ca și pe pomenitul Ștefan cel Mare.

Constantin Brâncoveanu, tablou, palatul Mogoșoaia

Balada lui Constantin Brâncoveanu (fragment):

„ – Constantine Brâncovene,
Nu-mi grăi vorbe viclene,
De ți-e milă de copii
Și de vrei ca să mai fii
Lasă legea creștinească
Și te dă-n legea turcească!
.....
– Facă Dumnezeu ce-o vrea,
Chiar pe toți de ne-ați tăia
Nu mă las de legea mea!“

În același an al morții tragice a lui Brâncoveanu, la tronul Marii Britanii venea dinastia de Hanovra (regele George I), după ce anterior parlamentul adoptase *Habeas Corpus Act* (1679), se produsese Revoluția Glorioasă (1688), se crease Banca Angliei (1694) și avusese loc unirea propriu-zisă a Angliei și Scoției sub numele de Marea Britanie (1707). În America, erau judecate „vrăjitoarele“ din Salem (1692), New Jersey devenea „provincie regală“ (1702), se înființa Colegiul Yale (1701), iar nativii americani răzvrătiți din Carolina de Nord erau învinși de trupele engleze. În Franța, se apropia de sfârșit lunga și strălucita domnie a lui Ludovic al XIV-lea, supranumit Regele Soare.

Epoca Luminilor (secolul al XVIII-lea)

NOI REGIMURI POLITICE: HABSBURGIC ŞI FANARIOT

În mod ciudat, secolul al XVIII-lea sau Secolul Luminilor a adus lumii multă cultură şi libertate sau modele de libertate, dar şi despotism sau tiranie şi supunere, războaie şi multă suferinţă. Ţările române au intrat într-o nouă epocă, de afirmare a naţiunii moderne prin lupta de emancipare politică şi naţională. Naţiunile medievale, aflate secole la rând într-un fel de adormire şi divizate, se trezesc la viaţă, trec într-o etapă nouă, activă, bazată pe legături puternice din interior şi pe aplicarea unor programe care să ducă la libertate. Firește, ca şi în numele Bisericii sau al familiei sau al suveranului etc., şi în numele naţiunii s-au făcut nedreptăţi şi crime, dar aceasta nu trebuie să conducă la confundarea lucrurilor şi la condamnarea naţiunii în sine, ca formă a oamenilor de a trăi împreună.

Rivalitatea sau concurenţa dintre marile puteri pentru dominarea spaţiului central-sud-est-european a dus la modificarea statutului ţărilor române. În acest context, Transilvania avea să fie ocupată de Habsburgi, iar Moldova şi Ţara Românească aveau să ajungă într-o stare de dependenţă mai pronunţată faţă de Imperiul Otoman, cu păstrarea, totuşi, a autonomiei. Ultima zvâcnire a turcilor în centrul Europei a fost asediul nereuşit al Vienei, din 1683. Viena a fost despresurată cu ajutorul oştilor polone (şi al altor forţe creştine), conduse de regele Jan Sobieski, dar de victorie s-au folosit austriecii. Aceştia au urmărit armata turcă şi, sub pretextul eliberării ţărilor creştine, au ocupat pentru sine Ungaria, Slovenia, Croaţia, Transilvania (1684–1699). Aceasta din urmă a schimbat o situaţie de ţară aproape independentă cu una de supunere directă, adică şi-a pierdut complet libertatea externă, iar în interior s-a văzut controlată de autorităţile austriece prezente în ţară. Regimul austriac s-a instalat cu ajutorul trupelor pătrunse în provincie (1687–1688), care au silit stările (naţiunile) reunite în dietă – nobilimea ungară, saşii şi secuii – să renunţe la suzeranitatea otomană şi să accepte „protecţia imperială". Diploma Leopoldină (denumită astfel de la numele împăratului Leopold I), dată în 1691, era un document de bază, care a servit drept constituţie a Transilvaniei pentru circa o sută cincizeci de ani. Diploma era un fel de contract încheiat între austrieci şi stările sau naţiunile ţării: erau păstrate toate privilegiile medievale ale stărilor, regimul celor trei naţiuni şi patru „religii", cu subordonarea pe mai departe a românilor, în schimbul integrării Transilvaniei în imperiu. În 1699, turcii au fost siliţi să accepte oficial, printr-un tratat încheiat la Karlowitz (azi în Serbia), renunţarea la Transilvania.

Austriecii, în avântul lor de a-i scoate de sub „păgâni" pe „creştini", ar fi vrut să ajungă cu oştile lor peste Carpaţi, până la Dunăre şi Marea Neagră,

dar Rusia avea şi ea mari interese în zonă, iar otomanii nu erau atât de slăbiţi încât să permită acest lucru. „Trădările" repetate ale domnilor români, mai ales cele ale lui Dimitrie Cantemir şi Constantin Brâncoveanu, i-au determinat pe turci să caute noi metode de supunere a românilor, de menţinere a lor în sfera de influenţă otomană. Astfel, din 1711, în Moldova, şi 1716, în Ţara Românească, ei i-au înlocuit pe domnii pământeni sau români de la conducerea statelor cu principi greci, din cartierul Fanar al Constantinopolului (numiţi, de aceea, fanarioţi), în care aveau mai multă încredere. Aceştia au venit însoţiţi de o serie de elemente greceşti (boieri, slujitori, funcţionari), animaţi cu toţii de dorinţa de îmbogăţire rapidă. Nu s-au bucurat de simpatie printre români, fiindcă, deşi creştini, apăreau ca slujbaşi ai turcilor şi ca asupritori. În ciuda acestui fapt, mulţi dintre „fanarioţi" au fost oameni de cultură, spirite luminate, legate de idealurile româneşti şi europene. Unii făceau parte chiar din familii româneşti sau românizate şi s-au identificat cu anumite interese locale. Epoca fanariotă a durat un secol (până în 1821) şi, în ciuda accentuării dependenţei otomane, a fost o perioadă în care ţările române extracarpatice şi-au păstrat autonomia, adică s-au condus singure în interior, cu instituţii româneşti, fără manifestări de islamism, rămânând şi din punct de vedere instituţional ţări creştine.

UNIREA ROMÂNILOR TRANSILVĂNENI CU BISERICA ROMEI

Noile schimbări politice încheiate cu venirea puterii austriecilor nu au fost privite cu simpatie în numeroase cercuri politice din ţările creştine „eliberate". Mai ales în Transilvania şi Ungaria, stările erau profund nemulţumite, ele dând naştere unor revolte cum au fost cele ale saşilor şi ale nobilimii maghiare. Cea mai mare astfel de mişcare a fost răscoala antihabsburgică condusă de Francisc Rákoczi al II-lea (1703–1711), la care au participat păturі largi ale societăţii şi care a fost sprijinită de Franţa şi Rusia. Pentru stările transilvane, noua stăpânire promitea să fie apăsătoare, prezentă în chip direct, în teritoriu, şi mai dură în raport cu cea otomană, care fusese formală, indirectă, se simţise de la distanţă.

Francisc Rákoczi al II-lea, conducătorul răscoalei antihabsburgice

Românii nu aveau de la început o idee clară despre noua stăpânire, dar presimțeau posibilitatea unor schimbări în structura puterii. Imperiul Habsburgic putea să fie un factor de echilibru, să îndepărteze sau să micșoreze discriminarea, să-i accepte cumva și pe români drept cetățeni egali cu membrii națiunilor recunoscute. Prilejul s-a ivit odată cu punerea în practică a politicii religioase a Habsburgilor.

Austriecii îmbinau forța militară cu persuasiunea și considerau că, alături de armată, administrație și familia domnitoare habsburgică, un rol important în exercitarea dominației trebuia să-l aibă și Biserica. Evident, este vorba despre Biserica Catolică, adică de credința Casei de Habsburg și a unei mari mase dintre supușii imperiului. Dar, în Ardeal, această confesiune catolică era cea mai slabă dintre toate cele recunoscute, pentru că avea cei mai puțini credincioși. Catolicii, după Reformă, nu mai aveau nici episcopie, căci trecuseră mai toți la noile credințe, iar averile vechi ale Bisericii Romane fuseseră toate confiscate de principatul protestant. Călugării iezuiți (ordin creat special de Sfântul Scaun, în secolul al XVI-lea, pentru redobândirea pozițiilor pierdute ale catolicismului) i-au spus împăratului cum stau lucrurile, dar au venit și cu soluții: oricâte eforturi s-ar fi întreprins, protestanții (adică foștii catolici) nu ar mai fi revenit la catolicism și, chiar dacă ar fi făcut-o, aceștia erau prea puțini, sub o treime din populație; majoritatea populației era formată din români ortodocși, care erau discriminați și care, în schimbul unor drepturi, ar fi acceptat o apropiere de catolicism. Această apropiere – credeau inițiatorii săi – ar avea cel puțin două avantaje pentru austrieci: ar cumpăni puterea prea mare a stărilor, mândria lor nemăsurată, mai ales a nobilimii maghiare, pe de o parte, și i-ar

transforma pe români în supuși credincioși ai Coroanei, pe de altă parte. Stările presimțeau primejdia și erau împotriva unirii românilor cu catolicismul (cu Roma, cum se spunea), încercând să înrâurească atragerea românilor spre credințele protestante, mai ales spre calvinism. Numai că supravegherea calvină asupra Bisericii românești din Transilvania era veche (de pe la 1550) și tindea să desființeze complet tradiția bizantină și să-i facă pe români de-a dreptul calvini, ceea ce stârnise mari rezistențe și împotriviri. În plus, atragerea românilor spre Reformă aducea cu sine o mare pagubă pentru Curtea vieneză, care pierdea noi posibili adepți și fideli și care nu avea cum să încurajeze un astfel de pas. De aceea, între 1697–1701, s-au elaborat de către Viena o serie de documente, unele adevărate contracte, care prevedeau că românii, trebuind să-l recunoască pe papă drept șef al Bisericii universale și să accepte alte câteva mărunte schimbări care să-i apropie de catolicism, urmau să-și păstreze nestingheriți ritul lor bizantin, calendarul, sărbătorile, obiceiurile. În schimb, ei aveau să se bucure de o serie de drepturi: egalitatea preoților români (asemănători până atunci cu șerbii sau iobagii) cu preoții celorlalte confesiuni din Transilvania și chiar egalitatea întregii națiuni române cu maghiarii, sașii și secuii din țară.

Actul, dat la 7 octombrie 1698, al unirii religioase, din care reiese păstrarea întregii tradiții a Bisericii Răsăritene:

> „Însă într-acesta chip ne unim și ne mărturisim a fi mădulările sfintei, catholicești Biserici a Romei, cum pre noi și rămășițele noastre [= urmașii noștri] din obiceiul Bisericii noastre a Răsăritului să nu ne clătească. Ci toate țărămoniile, sărbătorile, posturile, cum până acum, așa și de acum înainte să fim slobozi a le ținea după călinadriul vechiu și pre cinstitul vlădica nostru Athanasie nime păn-în moartea sfinții sale să n-aibă puteare a-l clăti den scaunul sfinții sale. Ci tocma de i s-ar tămpla moarte să stea în voia soborului pre cine ar alege să fie vlădică, pre care sfinția sa papa și înălțatul împărat să-l întărească și patriarhul de suptu biruința înălții sale să-l hirotonească. Și în obiceiul și dregătoriilor protopopilor carii sănt și vor fi, nici într-un fel de lucru să nu se amestece, ci să se ție cum și păn-acum. Iar de nu ne vor lăsa pre noi și pre rămășițele noastre într-această așezare, pecețile și iscăliturile noastre care am dat să n-aibă nicio tărie. Care lucru l-am întărit cu pecetea Mitropolii noastre pentru mai mare mărturie.“ (Ioan Lupaș, *Documente istorice transilvane*, vol. I, Cluj, 1940, pp. 464–467)

Fostul mitropolit ortodox Athanasie Anghel devine, între 1701–1713, primul episcop al Bisericii Române Unite din Transilvania.

S-au dat şi două diplome împărăteşti, una la 1699 şi alta la 1701, care garantau, în schimbul unirii, egalitatea românilor cu stările sau cu naţiunile şi religiile recunoscute. Noii Biserici, în fond ortodoxă sau bizantină, i s-au adăugat unele elemente din credinţa Romei şi i s-a dat un nume nou. S-a chemat de-atunci Biserica Greco-Catolică („grec“ înseamnă aici ortodox); ea fusese mai înainte îmbrăţişată şi de ruteni (ucraineni) şi de unii români din Părţile Vestice (mai ales din Sătmar şi Bihor). Prin acest pas, românii din Transilvania (care se simţeau şi ei de-acum o naţiune), după secole de aspră supunere şi grave nedreptăţi, păreau să ajungă la egalitate cu stăpânii lor şi, prin aceasta, la o nouă demnitate. Este vorba, în esenţă, despre un act bisericesc cu adânci implicaţii politice, fiindcă prin el s-ar fi putut realiza salvarea de la inechitate şi umilinţă a naţiunii române din Transilvania.

Petru Pavel Aaron, episcop al românilor uniți între 1752–1764, a deschis primele trei școli românești la Blaj.

Dar contractul nu s-a respectat întocmai, deoarece Casa de Austria, după împotrivirea acerbă a nobilimii maghiare, nu a mai putut garanta egalitatea promisă națiunii române, iar aceasta din urmă, dezamăgită, nu a mai trecut în totalitate la noua confesiune. Totuși, timp de vreo șase decenii (1700–1761), românii din Ardeal figurau oficial ca greco-catolici sau „uniți cu Roma", chiar dacă nu toți erau așa. Ei au avut în tot acest interval o singură eparhie (împărțire administrativă bisericească) în Transilvania istorică, cu rang de episcopie (mai înainte avuseseră o mitropolie, care reunea mai multe episcopii). Au avut loc și împotriviri cu scopul păstrării nesmintite a ortodoxiei, unele chiar în forme violente (conduse de călugării Visarion Sarai și Sofronie din Cioara), care au dus până la urmă la recunoașterea din nou a funcționării Bisericii Răsăritene, adică a românilor neuniți, rămași mai numeroși în sudul Transilvaniei (mai ales în zonele Brașov și Sibiu). Astfel, în 1759–1761 renăștea Biserica Română Ortodoxă din Transilvania, cu rang de episcopie. Oricum, românii greco-catolici, prin fruntașii lor instruiți la Viena, Roma, Buda sau Târnava (oraș în Slovacia actuală), au pregătit și au pornit lupta politică națională, au creat înaltele școli de la Blaj pentru națiunea română (1754) și au dat naștere unor generații de intelectuali de vază și de oameni politici valoroși, formați în spirit central și vest european.

Episcopul Ioan Inocențiu Micu-Klein despre dragostea de pământul natal:

> „Nu știu prin ce dulcime ne atrage pământul natal pe toți și nu îngăduie a nu ne aminti de el. Zilele mele sunt tot mai spre asfințit și aș vrea ca sufletul meu, în timpul când se va despărți de corp, să fie recomandat Creatorului meu, prin preasmeritele rugăciuni și sfintele voastre slujbe și ca osemintele mele să aștepte obștească învierea în venerabila mănăstire din Blaj. […] Nu poți învia

cu-adevărat decât în pământul patriei." (Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745–1768*, vol. I–II/partea 1–2, Cluj-Napoca, 1997)

REFORMISMUL AUSTRIAC ŞI FANARIOT

Atât austriecii, cât şi fanarioţii au încercat să reformeze societatea de sus în jos, după regulile despotismului luminat şi, uneori, chiar după formula unuia dintre împăraţi (Iosif al II-lea): „totul pentru popor, nimic prin popor".

Transilvania era un principat (din 1765, mare principat) în cadrul Imperiului Habsburgic, fiind condusă de un guvernator, căci principe era de-acum chiar împăratul de la Viena. Dieta (parlamentul) îşi pierde din atribuţii şi îşi reduce activitatea, nefiind convocată decât rareori. Monarhii Maria Tereza şi Iosif al II-lea, prin anii 1740–1790, desfăşoară cea mai intensă operă reformatoare, care a constat în reorganizarea activităţilor productive şi lucrative (aducătoare de profit, de venituri), în toleranţă religioasă (inclusiv faţă de ortodocşi), modernizarea învăţământului, o nouă împărţire administrativă a ţării, desfiinţarea autonomiilor medievale ale naţiunilor privilegiate (ale teritoriilor special organizate pentru nobilimea maghiară, pentru saşi şi secui), separarea atribuţiilor administrative de cele judecătoreşti etc. Statul intervine în raporturile dintre nobili şi ţărani şi stabileşte robota (obligaţia în muncă a ţăranilor) la trei-patru zile pe săptămână, încercând să mărginească nedreptăţile stăpânilor, să facă din oamenii de rând buni contribuabili (adică buni plătitori de impozite), în stare să susţină statul, armata etc. Spre finele secolului (1785), împăratul desfiinţează supunerea personală a şerbilor (iobagilor) şi le uşurează într-un fel situaţia. Românii – dintre care cei mai mulţi erau oameni de jos, ţărani supuşi – se simt şi ei avantajaţi de noua acţiune reformatoare, prin refacerea episcopiei ortodoxe, declararea egalităţii lor cu saşii, prin dreptul de a se aşeza în oraşe (după oprelişti de secole), de a învăţa meserii, de a se căsători fără aprobarea stăpânului, de a nu mai fi, ca iobagi, legaţi de glie. Înfiinţarea de către împărat a unor regimente şi batalioane de graniţă de-a lungul munţilor Transilvaniei şi Banatului, respinsă de secui, este privită ca o binefacere de români, căci înregimentarea, dacă nu le aducea moartea în luptă, le putea aduce libertatea personală (românii iobagi intraţi în armată deveneau imediat oameni liberi). Pentru nobilimea conservatoare (apărătoare a vechilor reguli), măsurile erau însă „revoluţionare" şi au stârnit împotrivire. Pentru români, ele au fost o speranţă de mai bine şi, mai ales în urma vizitelor împăratului Iosif al II-lea în Transilvania şi Banat, au creat în mintea lor imaginea bunului suveran.

Din jurnalul călătoriei din 1773 a împăratului Iosif al II-lea în Transilvania (fragmente relatate de sasul Heydendorf, însoţitorul suveranului):

„Pe teritoriul comunei Șaroș [Șaroșul pe Târnave de azi, n.n.], de-a lungul drumului, îngenunchează, în diferite locuri, înaintea împăratului suplicanții [cei care aveau cereri, n.n.] din toate satele, din toate cetățile și din toate națiunile Transilvaniei, arătându-și petițiile cu mâinile ridicate în sus. Împăratul se oprea la fiecare, le zicea să se ridice, către sași în limba germană, către români în limba română; apoi lua cu mâinile sale petițiile de la dânșii, îi întreba despre conținutul plângerilor sale, și după ce-i asculta zicea către fiecare că le va cerceta plângerile, către sași în limba germană, către români în limba română. […] Nu departe de satul Bratei, așteptau pe împărat toți preoții neuniți (ortodocși) din ținutul Mediașului, dimpreună cu o mare mulțime de popor, și dânșii se rugară ca împăratul să le restituie biserica ce li s-a luat din posesiune și li s-a dat românilor uniți. Iosif II îndemnă cele două comunități religioase să folosească pe rând același lăcaș de cult, fapt pentru care, cu înțelepciune și cu resemnare, românii se declarară mulțumiți și se plecară până la pământ.“ (Ileana Bozac, Teodor Pavel, *Călătoria împăratului Iosif al II-lea în Transilvania la 1773*, vol. I, ediția a II-a, Cluj-Napoca, 2007, p. 18)

Constantin Mavrocordat a avut, în anii 1730–1769, șase domnii în Țara Românească și patru în Moldova.

Stemele unite ale Moldovei și Țării Românești pe un act emis de Constantin Mavrocordat

Domnii fanarioți, mai ales cei din familia Mavrocordat, au plănuit și aplicat și ei o serie de reforme, schițate întâi sub titlul *Constituție* în revista *Mercure de France* de la Paris. Prin reforma socială, statul se amesteca în raporturile de proprietate (între stăpâni și sus-pușii) și desființa legarea de glie (dependența personală) a țăranului șerb. Acesta primește din nou dreptul de strămutare, adică poate pleca pe alte moșii, dacă dorește aceasta. El are obligația de a face totuși gratuit pentru boier un număr de zile de muncă, de circa zece ori mai puține decât în Transilvania, fapt pentru care mulți români de aici au trecut Carpații și s-au stabilit în Țara Românească și în Moldova. Este vremea în care s-au întemeiat sub munte, spre sud și răsărit, numeroase așezări de „ungureni" – de fapt, români din Transilvania, adică veniți dinspre „Țara Ungurească" –, acest fapt arătând o adevărată tendință dominantă de trecere a românilor ardeleni spre Țara Românească și Moldova. Reforma fiscală a însemnat înlocuirea dărilor multe către stat cu un singur impozit fix, anual și individual, plătit în patru rate. Prin reforma administrativă, funcțiile au fost salarizate și s-au modernizat instituțiile statului. Uneori, aceiași principi fanarioți au domnit și în Țara Românească, și în Moldova (mutați dintr-o țară în alta), luând măsuri comune, la fel sau asemănătoare, pregătind unitatea instituțională și politică a celor două țări.

CONFLICTELE DIN JURUL „CHESTIUNII ORIENTALE"

În ciuda interesului pentru schimbare și modernizare și chiar a unor orientări serioase în acest sens, Europa Centrală și de Sud-Est a suferit profund de pe urma rivalităților și conflictelor armate. Imperiul Otoman devenise „omul bolnav al Europei", nu mai putea stăpâni imensele teritorii și națiuni creștine pe care le cucerise din secolul al XIV-lea încoace. Cauza era dată de propriile slăbiciuni interne, de criza adâncă a societății otomane, de dorința de emancipare a popoarelor, dar și de certurile dintre marile puteri pentru preluarea moștenirii sultanilor. Austria și Rusia erau în prim-planul

acestei dispute, numite „chestiunea orientală", care se reducea la întrebarea: cine va pune mâna pe ceea ce nu mai putea stăpâni Turcia în Europa? Românii, ca și unii dintre vecinii lor, au avut mult de suferit de pe urma acestor lupte, dar au încercat să obțină și unele binefaceri. Întâi, seria de războaie ruso-austro-turce dintre anii 1716–1812, desfășurate în mare măsură pe teritoriul țărilor române, a dus la distrugeri de bunuri materiale și la pierderi de vieți omenești. Românii s-au angajat în luptă, ca soldați (lefegii) sau voluntari, de partea puterilor creștine și contra Turciei. În acest timp, unele provincii române au devenit obiect de dispută și au fost ocupate de străini, în general de puteri creștine care susțineau că îi ajută pe români: astfel, Oltenia ajunge sub austrieci (între 1718–1739), Bucovina, de asemenea (între 1775–1918), iar Basarabia este ocupată de ruși (între 1812–1918); Banatul, care fusese luat parțial de turci la 1552 (cu alte regiuni, alipite ulterior Imperiului Otoman), este acum ocupat oficial de Austria (între 1718–1918). În plus, Transilvania era, cum s-a menționat, sub stăpânirea Austriei din 1688–1699, iar sistemul său medieval de guvernare, discriminatoriu pentru români, era încă, în mare măsură, în vigoare. De aceea, românii trec la mișcarea organizată pentru drepturi naționale. La sud și est de Carpați, în ciuda dependenței de Imperiul Otoman, a suitelor grecești ale domnilor și a pierderilor teritoriale, statul era totuși românesc. Aici exista o clasă conducătoare românească instruită, care începe și ea lupta pentru independență și chiar pentru unitatea politică a românilor.

LUPTA DE EMANCIPARE NAȚIONALĂ

Între 1500 și 1600, devenea tot mai clar faptul că vechile națiuni medievale din Occidentul Europei – mai ales cea franceză și cea engleză – căpătaseră noi caracteristici și deveniseră națiuni moderne. După 1600, vechea națiune medievală începuse să capete și la români caracteristici moderne, mulțumită urmărilor unirii țărilor române înfăptuite de Mihai Viteazul și noilor influențe europene. Secolul al XVIII-lea a dus la anumite împliniri pe tărâm național și i-a îndemnat și pe români să-și pună convingerea sau conștiința unității, vechimii și romanității lor în serviciul luptei pentru emancipare națională. Națiunea modernă intră în scenă prin acțiune, prin mari mișcări, care vor duce până la urmă la formarea statului național unitar. Și în secolele de dinainte, al XV-lea, al XVI-lea și al XVII-lea, erau anumiți români care știau că poporul lor se trăgea din romani, „de la descălecatul dintâi, de la Traian, împăratul Râmului", că mai toți locuitorii din principate și din Ardeal, Maramureș, Banat etc. vorbeau aceeași limbă și erau un singur neam, dar această convingere rămânea oarecum în adormire, nu dădea naștere unor acțiuni în numele întregii comunități. Nu venise încă timpul pentru așa ceva. Secolul Luminilor însă avea să pună convingerea latinității, vechimii și unității românilor în serviciul emancipării concrete, prin acțiune,

a națiunii. Prin urmare, națiunea modernă, spre deosebire de comunitatea etnică medievală, devine activă și urmărește libertatea și emanciparea grupului respectiv.

Formele luptei naționale erau numeroase, dar pot fi grupate în religioase (confesionale), politice, sociale și culturale. Să le trecem în revistă împreună cu manifestările lor concrete:

1. în plan confesional:
   - unirea cu Biserica Romei
   - mișcarea condusă de episcopul greco-catolic Inocențiu Micu-Klein
   - reacția ortodoxă în Transilvania;
2. în plan politic:
   - memoriile (cererile) boierilor din Țara Românească și Moldova către marile puteri
   - mișcarea *Supplex*-urilor în Transilvania;
3. în plan social:
   - răscoala lui Horea
   - mișcarea condusă de Tudor Vladimirescu;
4. în plan cultural:
   - Iluminismul militant, reprezentat mai ales de Școala Ardeleană și manifestările similare din principate.

Planul confesional: prin Biserică spre națiune

Ideea de unire a românilor transilvăneni cu Biserica Romei a fost un act ecleziastic, încărcat cu semnificație politică, iar răspunsul românilor a fost unul național, de forma: ne unim dacă ne dați drepturi naționale! De aceea, programul de emancipare națională a românilor a fost formulat de un om al Bisericii, anume episcopul unit, adică greco-catolic, Ioan Inocențiu Micu-Klein, numit încă din 1728 în această calitate. El a elaborat o serie de memorii sau petiții (numite *supplex libellus*) către puterea politică austriacă și către autorități locale, în care a arătat că a sosit sorocul, în sensul că românii s-au unit cu Roma, dar drepturile promise nu au fost acordate; și revine mereu, cerând în chip poruncitor aceste drepturi: ridicarea românilor din starea de supuși și considerarea lor între națiuni, deplin egali cu acestea; dreptul poporului român de a ocupa și funcții publice, inclusiv în guvern și dietă (în dietă era un singur român, episcopul), de a învăța carte și meserii în proporție cu numărul său; ușurarea situației țărănimii și îmbunătățirea generală a stării tuturor categoriilor sociale ale poporului său asuprit. Argumentele episcopului pentru acordarea drepturilor națiunii sale erau moderne și logice: românii erau cei mai numeroși locuitori ai țării, ei purtau majoritatea sarcinilor publice (impozite, serviciu militar etc.), dar de foloase beneficiau alții, deși ei, românii, erau cei mai vechi locuitori ai țării, fiind urmașii romanilor, colonizați acolo de împăratul Traian. Pentru Inocențiu

Micu-Klein, condițiile de viață ale națiunii române și moștenirea sa istorică devin arme de luptă politică, iar revendicările sale ajung să fie un adevărat program politic al emancipării naționale a tuturor românilor din Transilvania.

Ioan Inocențiu Micu-Klein

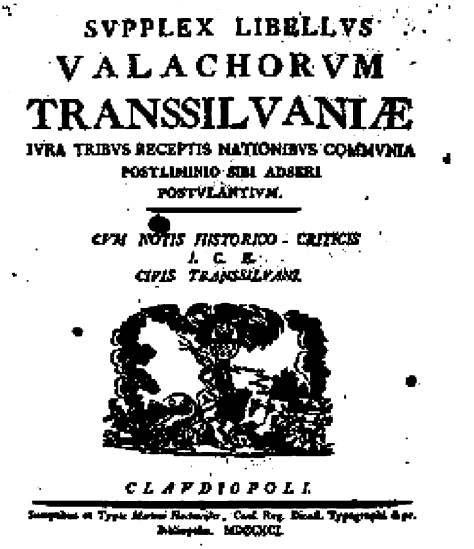
SVPPLEX LIBELLVS
VALACHORVM
TRANSSILVANIÆ
IVRA TRIBVS RECEPTIS NATIONIBVS COMMVNIA
POSTLIMINIO SIBI ADSERI
POSTVLANTIVM.
CVM NOTIS HISTORICO - CRITICIS
I. C. R.
CIVIS TRANSILVANI.
CLAVDIOPOLI.

Supplex Libellus Valachorum

Îndârjit de starea jalnică a națiunii sale nerecunoscute, dar și de împotrivirea și de disprețul stărilor, convins de dreptatea sa, episcopul se

transformă în conducător politic: el convoacă un sinod la Blaj (centrul Bisericii Unite), unde au fost chemați reprezentanții cei mai de seamă ai românilor, deopotrivă clerici și laici, greco-catolici și ortodocși, spre a se pronunța în marile probleme ale națiunii. Era, de fapt, o adunare a tuturor românilor sau o reprezentanță națională. Suverana Maria Tereza, enervată de mult timp de acțiunile vajnicului episcop, l-a chemat la Viena (1744), l-a supus ilegal unei anchete și l-a amenințat; ca urmare, Inocențiu Micu pleacă pe ascuns la Roma, pentru a se pune sub protecția papei. Inocențiu Micu-Klein a trăit în exil 24 de ani, până în 1768, cu opreliștea de a se întoarce în mijlocul poporului său, dar cu gândul mereu la acesta. El a înaintat zeci de memorii către înalte fețe bisericești și capete încoronate europene pentru îmbunătățirea sorții națiunii sale. A murit în exil, în Italia, cu gândul de a-și aștepta „obștească învierе" în Transilvania natală, convins că „nu poți învia cu adevărat decât în pământul patriei".

Dorința episcopului martir a fost împlinită abia după 230 de ani, când rămășițele sale pământești au fost aduse de la Roma și înhumate în catedrala Blajului, în toamna anului 1997.

Refuzul stărilor și al Curții vieneze, influențate de stări, de a acorda românilor transilvăneni drepturile promise în scris, prin actele solemne imperiale din 1699–1701, desconsiderarea luptei lui Inocențiu Micu și exilarea sa au creat tulburare între români și au încurajat acele tendințe de revenire la ortodoxie. Între 1744–1763 s-au desfășurat mișcări, unele violente, în urma cărora o parte dintre românii din Transilvania au rămas ortodocși sau au revenit la ortodoxie, fapt pentru care Curtea vieneză a acceptat refacerea ierarhiei ortodoxe, la nivel nu de mitropolie (cum fusese), ci de episcopie, cu sediul la Rășinari (apoi la Sibiu). Astfel, din 1761 încoace, românii aveau oficial două Biserici, una ortodoxă și alta greco-catolică, ambele de rit bizantin. Din păcate, conducerea Bisericii Ortodoxe Române transilvănene a fost încredințată de Curtea vieneză unor episcopi sârbi (subordonați mitropoliei sârbești de la Karlowitz), care nici nu știau (unii) românește și nu se identificau pe deplin cu nevoile națiunii române. După această lungă serie de sârbi (Dionisie Novacovici, Sofronie Chirilovici, Ghedeon Nichitici, Gherasim Adamovici etc.), primul român care urmează în scaun, la 1811, este episcopul Vasile Moga.

Planul politic: recunoașterea națiunii și refacerea Daciei

În Transilvania, românii nu aveau altă clasă conducătoare în care să se încreadă decât preoții, iar Inocențiu Micu arătase cum un prelat poate deveni, la nevoie, și lider politic. Urmașii săi, tot oameni ai Bisericii, i-au continuat opera și au ridicat-o, unii, la un nivel și mai înalt. Primele recensăminte oficiale ale Imperiului Habsburgic arătau clar, fără urmă de îndoială, că românii reprezentau două treimi din populația Transilvaniei,

dar că toate avantajele le avea treimea conducătoare – maghiari, saşi şi secui la un loc; numai aceştia din urmă guvernau, formau dieta şi instituţiile locale, numai ei judecau, ei legiferau, ei aveau şcoli şi alte instituţii culturale susţinute de stat etc. Împăratul Iosif al II-lea (domnie 1765–1790), care vizitase de câteva ori Transilvania şi deplânsese soarta supuşilor săi români, pe care îi salutase ca urmaşi ai Romei, a încercat şi chiar a reuşit să îndrepte în parte situaţia, să mai diminueze din privilegiile medievale ale stărilor şi să aducă minime îmbunătăţiri sorţii românilor. Însă în 1790, la moartea sa, nobilimea a anulat toate reformele sale moderne, revenind la conservatorism. Atunci, conducerea românească, cu pregătire religioasă, dar de-acum şi laică, iluminiştii, mica nobilime, negustorii din Braşov, ofiţerii regimentelor româneşti etc. pregătesc o amplă mişcare naţională. Personalităţi ca Ioan Para, Petru Maior, Samuil Micu, Gheorghe Şincai, Ignatie Darabant, Ioan Piuariu Molnar şi alţii, majoritatea greco-catolici, redactează o seamă de memorii cu cereri, dintre care cel mai important a fost cel numit *Supplex Libellus Valachorum* („Rugătoarea petiţie a românilor"), din 1791, act reprezentativ al naţiunii române (este formulat acum, chiar prin titlu, în numele tuturor românilor), întemeiat pe programul lui Inocenţiu Micu. Actul este alcătuit la Oradea, la curtea luminatului episcop unit, greco-catolic, Ignatie Darabant, iar de aici este trimis la Viena, la împăratul Leopold al II-lea. Naţiunea română cerea următoarele:

- să se şteargă numirile cuprinse de ură şi pline de ocară de „toleraţi", „admişi", „nesocotiţi între stări" aplicate românilor, ca fiind nedemne şi nedrepte;
- naţiunea română să fie reaşezată în folosinţa tuturor drepturilor civile şi regnicolare (adică cetăţeneşti);
- naţiunea română să fie oficial declarată egală în drepturi cu celelalte naţiuni din ţară;
- reprezentanţii naţiunii române să fie aleşi în dietă, în alte instituţii centrale şi locale, în administraţie şi, în general, în toate funcţiile publice, în proporţie cu numărul românilor etc.

Petru Maior

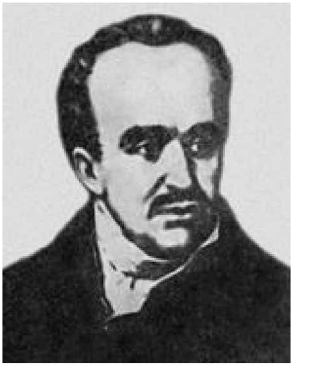

Gheorghe Șincai

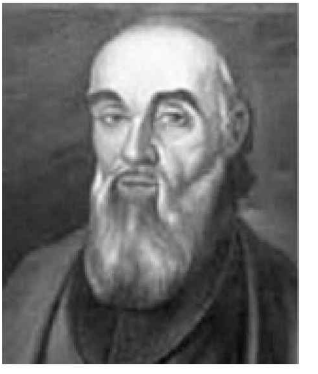

Episcopul Ignatie

Actul vorbește în numele întregii națiuni române și este semnat de ambii episcopi români – de cel unit și de cel ortodox –, fiind bazat pe temeiuri filosofice, istorice și pragmatice (legate de realitățile prezentului de-atunci). Autorii memoriului cer primirea românilor în sistemul constituțional din stat și o fac în spirit iluminist și chiar în sensul ideilor Revoluției Franceze, ale drepturilor omului și ale cetățeanului, ale principiilor de libertate, egalitate și frăție. Memoriul, ca și cele ce vor urma, nu a fost luat în seamă de guvernanți, pe motiv că el ar fi răsturnat sistemul medieval al dominației stărilor minoritare asupra românilor, ceea ce era adevărat. Dacă s-ar fi aplicat, memoriul ar fi condus la egalitatea românilor cu ceilalți și ar fi pus capăt dominației națiunilor maghiară, săsească și secuiască, dominație îndreptată împotriva majorității populației, adică a românilor. Dar mișcarea de eliberare a acestor români nu a mai putut fi oprită. Zeci de memorii, la nivel central și local, ivite din rândul unor pături tot mai largi ale populației românești, vor pregăti atmosfera pentru mișcările revoluționare din secolul al XIX-lea.

În acest timp, conducătorii românilor din Țara Românească și Moldova luptau pentru libertatea celeilalte părți a națiunii, situate la sud și est de Carpați. Plecând de la ideile de independență ale lui Șerban Cantacuzino și, mai ales, Dimitrie Cantemir, clasa conducătoare din aceste țări, nemulțumită de regimul fanariot, elaborează un program politic pentru eliberarea de sub suzeranitatea otomană. Timp de aproape un secol, de la 1735 la 1821, boierii luminați și intelectualii se adresează puterilor creștine, mai ales Austriei și Rusiei, dar și Franței, cu cereri de respectare a autonomiei și de recunoaștere a independenței față de Turcia, de readucere a domnilor români, de așezare a țărilor române sub protecția marilor puteri, de retrocedare a zonelor ocupate de otomani la nord de Dunăre (Turnu, Giurgiu, Brăila etc.), de fixare a graniței între Turcia și Țara Românească pe Dunăre, de alegere a domnilor de către adunarea țării, de libertate a comerțului etc. Gândurile unora se îndreaptă chiar către formarea unui „Regat al Daciei" din cele trei țări locuite de români, ca stat-tampon (care să oprească la granițele sale poftele marilor puteri), care ar fi putut diminua certurile dintre Turcia, Austria și Rusia. Argumentele aduse în sprijinul acestor cereri se bazau pe tradiția vechilor tratate dintre țările române și Imperiul Otoman, prin care turcii se angajaseră ca, în schimbul plății tributului, să respecte independența țărilor, să nu se amestece în treburile lor interne, să le apere teritoriul și toate instituțiile, să nu ocupe zone din ele etc. În plus, cererile mai erau animate de ideile avântate care circulau în Europa și America, idei de emancipare națională și personală, de respect al individului și popoarelor.

Fragmente din *Supplex Libellus Valachorum*, înaintat la 1791:

„Națiunea română este cu mult cea mai veche dintre toate națiunile Transilvaniei din vremea noastră, întrucât este un lucru sigur și dovedit, pe temeiul mărturiilor istorice, a unei tradiții niciodată întrerupte, a asemănării limbii, datinilor și obiceiurilor, că ea își trage originea de la coloniile romane aduse la începutul secolului al doilea de către împăratul Traian, în nenumărate rânduri, în Dacia, cu un număr foarte mare de soldați veterani, ca să apere provincia. [...]

Drept aceea, Națiunea română, rugătoare și umilă, vine la tronul Majestății Voastre, și, cu veneratia și supunerea cuvenită, se roagă și cere următoarele:

1. Ca numirile odioase și pline de ocară: tolerați, admiși, nesocotiți între Stări și altele de acest fel, care [...] au fost întipărite fără drept și fără lege [pe fruntea] națiunii române, acum să fie cu totul îndepărtate, revocate și desființate în chip public, ca nedemne și nedrepte, și astfel, prin îndurarea Majestății Voastre Preasacre, națiunea română să fie repusă în folosința tuturor drepturilor civile și regnicolare; în consecință.

2. Națiunii suplicante să i se restituie între națiunile regnicolare același loc pe care ea l-a ținut, potrivit mărturiei citate în cele de mai sus a Conventului Fericitei Fecioare din Cluj-Mănăștur, din anul 1437.

3. Clerul acestei națiuni, credincios bisericii orientale, fără discriminare, dacă gândește sau nu în toate la fel cu biserica occidentală, de asemenea și nobilimea și plebea, atât cea orășenească, cât și cea rurală, să fie socotită și

tratată drept în același fel ca și clerul, nobilimea și plebea națiunilor care alcătuiesc sistemul uniunii și să fie făcută părtașă la aceleași beneficii.

4. În comitate, scaune, districte și comunități orășenești, cu ocazia alegerii slujbașilor și a deputaților în Dietă, de asemenea când se întâmplă [să se facă] numiri noi sau înaintări în slujbe la dicasteriile aulice și provinciale, să se procedeze în chip just la punerea în slujba, în număr proporțional, a persoanelor din această națiune.

5. Comitatele, scaunele, districtele și comunitățile orășenești în care românii întrec la număr celelalte națiuni să-și aibă numirea și de la români sau să poarte un nume mixt, unguresc-românesc, săsesc-românesc sau, în sfârșit, înlăturându-se cu totul numirea luată de la o națiune sau alta, atât comitatele cât și scaunele și districtele să-și păstreze numai numele acelea pe care și până acum îl purtaseră, după râuri sau cetăți, și să se declare că toți locuitorii Principatului, fără vreo deosebire de națiune sau religie, trebuie să se folosească și să se bucure, după starea și condiția fiecăruia, de aceleași libertăți și beneficii și să poarte aceleași sarcini, pe măsura puterilor lor.

Din cele de mai sus se vede cu prisosință că aceste cereri se sprijină pe echitatea naturală și pe principiile societății civile, precum și pe pactele încheiate [...].

[Semnează:] Mult umilii și în veci credincioșii supuși, Clerul, Nobilimea, Starea Militară și cea Orășenească a întregii națiuni române din Transilvania." (D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, ediție nouă cu adăugiri și precizări, București, 1984, pp. 468–480)

Planul cultural: Școala Ardeleană

Cea mai de seamă mișcare iluministă românească a fost Școala Ardeleană, o grupare de intelectuali care au transformat cultura și mai ales câteva domenii ale sale (istoria, filologia sau știința limbii, literatura, dreptul sau științele juridice etc.) în arme de luptă politică puse în slujba emancipării naționale. Cum se va fi ajuns la acest lucru? Mulți învățați încep să creadă că nedreptățile din lume ar putea fi înlăturate prin răspândirea științei de carte și a binefacerilor culturii în rândul celor de jos, între oamenii simpli, în popor. Prin cultură s-ar fi putut – spuneau acești savanți și scriitori – ca fiecare persoană să se simtă și chiar să fie liberă, neîngrădită, mai în gândurile sale și apoi chiar în viața sa adevărată. De la persoane, nu a fost greu să se treacă la grupuri mai mari de oameni, în primul rând la națiuni, adică la acele comunități bazate pe unitatea de origine, de limbă, de cultură, de religie etc. Mai ales în centrul și sud-estul Europei se vedea cu ușurință că unele națiuni erau libere și stăpâne, iar altele erau supuse și înrobite. Acestea din urmă nu se bucurau de libertate, nu aveau state ale lor, care să le apere interesele, nu aveau dreptul să participe la putere sau să conducă, nu aveau șefi recunoscuți din sânul lor, nici școli destule, nici bunuri suficiente etc. În secolul al XVIII-lea, națiunile aflate într-o asemenea situație au început să lupte pentru a-și schimba soarta, pentru a se bucura de libertate sau emancipare. Se făcea atunci mare caz de argumentul istoric în disputele politice: cei mai vechi și mai nobili locuitori ai unei țări se cuvenea să dețină

și puterea în acea țară, să se bucure de toate drepturile. În acest caz și în funcție de un asemenea mod de a gândi, românii erau complet nedreptățiți, deoarece ei, ca urmași ai romanilor, erau într-adevăr cei mai vechi și mai nobili locuitori din Ardeal, dar nu se bucurau de drepturi. Pentru a scoate la lumină cu mijloacele științei originea românilor era nevoie de oameni învățați, cu studii înalte. Un asemenea savant fusese Dimitrie Cantemir, dar vocea sa fusese izolată, oarecum singură, și el nu-și crease o școală, adică un grup de adepți în jurul lui. Soluția a venit din sânul românilor uniți cu Biserica Romei, care, deși nu au primit toate drepturile promise, au avut posibilitatea să intre în legături culturale, prin anumite mijloace, cu Europa apuseană, de unde venea modelul de civilizație. Întâi, prin strădania marelui luptător care a fost episcopul greco-catolic Inocențiu Micu și a unora din contemporanii săi (precum Petru Pavel Aron), s-au creat, la 1754, școlile înalte ale Blajului, adevărat izvor de teologi și savanți. Cei mai buni elevi de aici plecau apoi cu burse la școlile Vienei și ale Romei și, după rezultate strălucite, reveneau acasă ca preoți, protopopi, înalți ierarhi, profesori, funcționari, jurişti etc. Din rândul lor s-a desprins, spre finele secolului al XVIII-lea, un grup de savanți și scriitori, între care cei mai importanți au fost Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior și Ioan Budai-Deleanu. Ei au scris erudite lucrări de istorie și de filologie, prin care au adus noi dovezi pentru originea romană a românilor, continuitatea lor de locuire în spațiul vechii Dacii, unitatea tuturor românilor, indiferent de țările și de provinciile în care trăiau, latinitatea limbii române, nevoia cultivării limbii naționale. Ei au încurajat publicarea de lucrări de luminare a poporului, de combatere a ignoranței, de stârpire a unor superstiții (credințe legate de anumite forțe ascunse, care pot influența viața oamenilor). Până la urmă, prin uriașa lor activitate, ei au dovedit cu date științifice originea veche romană a românilor, adică proveniența românilor din cel mai nobil și mai civilizat popor din lume. Ei au lăsat intenționat la o parte moștenirea dacică din formarea poporului român, deoarece dacii erau „barbari" (în sens de necivilizați) și deci mai puțin „nobili". De aici se vede și scopul național și politic al efortului lor, care era făcut în plan cultural. Natural, după publicarea lucrărilor lor, ale căror idei au fost, de altfel, combătute de reprezentanții națiunilor de la putere în Transilvania sau de oameni ai Vienei, românii nu au obținut egalitatea în drepturi și nici emanciparea națională, dar au creat baza de idei a mișcării naționale din secolul al XIX-lea.

Cele mai de seamă lucrări ale învățaților Școlii Ardelene au fost cele istorice și filologice. Astfel, Samuil Micu a scris *Brevis historica notitia (Scurtă însemnare istorică)*, *Istoria românilor cu întrebări și răspunsuri*, *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, *Istoria și lucrurile și întâmplările românilor*, cu evenimente relatate corect, destul de sec, cu ample fragmente

extrase din cronici și din alte surse scrise, într-o vreme când preluarea de la alți autori era considerată o virtute. Tot lui îi aparțin o seamă de lucrări de istorie bisericească, precum și răspunsul polemic dat lui J.C. Eder (unul dintre criticii acerbi ai memoriului numit *Supplex Libellus Valachorum*) și intitulat *Responsum ad Josephi Caroli Eder*. Influențat de istoriografia italiană, aflată sub semnul lui Ludovico Antonio Muratori, Gheorghe Șincai a scris *Memoriile daco-românilor* sau *Magazinul Analelor dacice ale românilor*, carte cunoscută și sub titlul de *Rerum Spectantium ad Universam gentem Daco-Romanam seu Valachicam (Fapte ținând de întreg poporul daco-roman sau român)*. Lucrarea sa de bază este însă *Hronica românilor și a mai multor neamuri*, în care dovedește mai mult spirit critic și pune în lumină o informație mai bogată, bazată inclusiv pe surse documentare. Petru Maior scrie două lucrări fundamentale, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* și *Istoria bisericei românilor*, ambele remarcabile. Cea dintâi este o carte vădit polemică, vie, cu pasaje de tip pamflet, în care romanitatea românilor este cuvântul de ordine. Polemice sunt și lucrările *Răspunsul la cârtirea carea s-au dat asupra persoanei lui Petru Maior, autorul istoriei celei pentru începutul românilor în Dachia* și *Animadversiones in Recensionem Historiae de Origine Valachorum in Dacia (Observații asupra prezentării istoriei despre originea românilor în Dacia)*, ambele scrise tot de Petru Maior. O operă istorică notabilă, pe nedrept mai puțin cunoscută, are și Ion Budai-Deleanu: *De originibus populorum Transylvaniae (Despre originile popoarelor Transilvaniei)*, *Hungari vi armorum Transylvaniam non occuparunt (Maghiarii nu au ocupat Transilvania cu puterea armelor)*, *De unione trium nationum et Constitutiones Approbatae Transilvaniae (Despre uniunea celor trei națiuni și despre Constituțiile Aprobate ale Transilvaniei)*, *Istoria slavilor*, *Introducere istoricească la „Lexiconul românesc-nemțesc“*. Istoricii Școlii Ardelene au susținut romanitatea pură a românilor nu din ignoranță, ci din spirit militant, pentru a impune ideea că românii erau urmașii celui mai nobil popor din lume, care a construit cea mai înfloritoare civilizație și care a lăsat o impresionată moștenire culturală. Dacii erau „barbari“ și fără creație culturală. Conform mentalității publice a timpului (opusă dreptului istoric sau dreptului forței), aveau drepturi depline asupra unui teritoriu (unei țări, unei provincii) cei mai vechi și mai nobili locuitori ai săi.

În domeniul lingvistic, savanții menționați au susținut ideea originii pur latine a limbii române, militând pentru scrierea cu alfabet latin și pentru eliminarea slavismelor și a altor elemente străine, ca și pentru abordarea etimologică în gramatica noastră. Astfel, Samuil Micu a scris un *Dictionarium valachico-latinum (Dicționar român-latin)*. Samuil Micu și Gheorghe Șincai au dat la lumină *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae (Elemente de limbă daco-română sau românească)*, în care se face

o paralelă între limbile latină și română. *Lexiconul de la Buda* este un dicționar colectiv cvadrilingv *(Lexicon românescu-latinescu-ungurescu-nemțescu),* apărut în 1825, la Buda, care îmbogățește limba română cu numeroase neologisme romanice, înlocuind termenii de alte origini. Petru Maior, la sfârșitul *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia,* plasează o „Disertație pentru începutul limbii române", în care afirmă că limba română provine din latina populară. Tot el are *Ortographia romana sive latino-valachica una cum clavi qua penetralia originationis vocum reserantur (Ortografia română sau latino-valahă împreună cu o cheie pătrunzătoare prin care se deschid etimologiile cuvintelor),* cu anexa „Dialog pentru începutul limbii române între nepot și unchiu". În domeniul literar, cea mai de seamă creație a Școlii Ardelene este *Țiganiada* de Ion Budai-Deleanu. Subintitulat „Tabăra țiganilor", acest „poemation eroi-comic" reprezintă prima epopee în limba română și tratează un subiect alegoric cu teme satirice și idei antifeudale și anticlericale. Epopeea începe, conform spiritului european al vremii, cu trimiteri la valorile literare ale clasicismului greco-roman, spre a deplânge faptul că eroi naționali români precum Ștefan cel Mare sau Mihai Viteazul nu au avut „un Omer" care să-i imortalizeze aidoma lui Agamemnon, Ahile și Paris. Opera este formată dintr-un prolog, o epistolă către Mitru Perea (numele anagramat al lui Petru Maior/Maier) și douăsprezece cânturi. În plan istoric, se derulează luptele principelui Vlad Drăgulea (Țepeș) cu turcii, în secolul al XV-lea; în plan social-comic, sunt prezentate drumurile țiganilor organizați de domnul român în oaste; în plan mitic, forțele binelui (Vlad Țepeș și românii), ajutate de îngeri, luptă cu forțele ademenite de draci (țiganii). Lucrarea conține bogate comentarii de subsol, atribuite unor personaje fictive, care interpretează textul în manieră comică, voit eronată. Cartea, scrisă în spirit iluminist (cu două variante, publicate abia în 1875–1877, respectiv în 1925), era menită să susțină lupta românilor pentru emancipare națională, remarcându-se până astăzi prin modernitatea ei. Autorul a mai scris poemul (neterminat) *Trei viteji,* în care reia anumite motive narative din *Don Quijote* de Cervantes.

În anul 1750 a apărut la Blaj prima carte românească întocmită și tipărită de Școala Ardeleană. Este vorba de opusculul intitulat *Floarea adevărului,* carte din care se cunosc doar două exemplare: unul la Biblioteca Națională a României și unul la Országos Szécsényi Könyvtár (Biblioteca Națională Szécsényi) din Budapesta. Ea este opera colectivă a „cuvioșilor ieromonași" de la Blaj, mai exact a tuturor călugărilor greco-catolici, în frunte cu episcopul Petru Pavel Aron. Cartea este o explicare foarte cultă a celor patru puncte dogmatice (invocate și la Conciliul de la Florența, din 1439) sub care s-au unit românii cu Roma la 1700, implicând justificarea rațională a evenimentului. Ca mod de exprimare, cartea este un mesager timpuriu al ecumenismului panromânesc, postulat de cele mai luminate minți ale acelei

epoci. Este totodată prima carte din cultura noastră care alătură o bibliografie bogată, conținând titluri de lucrări ce stau la baza tuturor aserțiunilor, și la care se fac trimiteri punctuale, autorii sugerând astfel că o scriere temeinică are nevoie de un aparat critic pe măsură. Aparent modesta tipăritură *Floarea Adevărului* (1750), reeditată de episcopul Ioan Bob la 1813, a apărut și în versiune latină: *Flosculus Veritatis* (1753) și *Doctrina Christiana* (1757).

Blaj, carte poștală

Savanții Școlii Ardelene au avut și preocupări filosofico-teologice de amploare, prin traduceri din literatura de specialitate europeană sau chiar prin lucrări originale. Astfel, Samuil Micu a scris *Carte de rogacioni*, *Disertație canonică despre căsătorie*, *Theologhia moralicească* etc. Gheorghe Șincai a dat la iveală *Învățătură firească spre surparea superstiției norodului*, dar s-a ocupat și de popularizarea unor cunoștințe științifice, precum în *Povățuire către economia de câmp*, *Istoria naturei sau a firei* sau *Vocabulariu ce se ține de istoria naturii*. Petru Maior a scris *Procanon* (despre canoanele bisericești), *Protopapadichia* (despre drepturile și atribuțiile protopopilor), *Didahii* (învățături pentru creșterea fiilor și îngropăciunea pruncilor morți), *Prediche* (învățături pentru duminicile și sărbătorile de peste an) etc. De mare importanță este și activitatea reprezentanților Școlii Ardelene de elaborare a unor manuale în limba română, urmând cele mai avansate modele europene ale timpului.

Petru Maior, la 1812, despre defăimarea istoriei românilor:

> „Zburdare așa nedumerită în mulți din cei străini scriitori este de a vomi cu condeiul asupra românilor, strănepoții romanilor celor vechi, orice le șoptește lor spiritul acela, care mai de mult spre aceea îi întărâtă pe barbari, ca pe români sau ca pe domnii lor să-i urască sau lor ca prea vitejilor biruitori a toată

lumea să le pismuiască: cât şi când fără de nicio dovadă iscodesc ceva sau şi minciuni apriate spun asupra românilor, încă socotesc că lumea toată e datoare să creadă nălucirilor lor: ba de o bucată de timp, precum măgariul pe măgariu scarpină, aşa unii de la alţii împrumutând defăimările, fără de nicio cercare a adevărului, din nou le dau la stampă: şi cu cât românii mai adânc tac, nemica răspunzând nedrepţilor defăimători, cu atâta ei mai vârtos se împulpă pre romani a-i micşora şi cu volnicie a-i batjocuri." (Petru Maior, *Istoria pentru începutul istoriei românilor în Dacia* (1812), Iaşi, 1990, pp. 5–6)

Planul social: ţăranii sau poporul

Oamenii de rând nu prea ştiau de aceste eforturi complicate ale învăţaţilor, depuse pentru emanciparea naţiunii, deoarece separaţia între conducători şi popor era încă mare. Elita intelectuală şi plebea (poporul) erau ca două planuri încă paralele. Intelectualii sau învăţaţii gândeau cu simpatie la ţărani, deplângeau starea lor, dar considerau că îndreptarea putea veni doar prin apelul la raţiune, prin calea legală a petiţiilor, prin „iluminare", adică prin şcoală şi prin cultură. Poporul vedea însă că nu se schimbă mai nimic în starea sa gravă de supunere şi asuprire. Obligaţiile ţăranilor faţă de nobili şi faţă de stat sporeau mereu; mai mult, în Munţii Apuseni, minerii primeau sarcini în plus, dificile şi neplătite, iar sătenilor le erau răpite păşunile şi pădurile, dreptul la defrişări etc. de către organele statului austriac. Principala nemulţumire era însă faţă de nobilimea maghiară, care stăpânea şi conducea totul, în mod direct, în sate şi se folosea de roadele muncii ţăranilor. Astfel, în timp ce ţăranii erau în proporţie covârşitoare români, nobilimea era aproape în totalitate maghiară sau maghiarizată. Ţăranii erau dependenţi, adică şerbi sau supuşi, şi munceau pe pământurile nobilimii ori, în măsură mică, ale statului. Speranţe de eliberare pentru ţărani, prin voia nobilimii şi a autorităţilor transilvane, nu erau. De aceea, când împăratul de la Viena a dat un decret (1784) care prevedea că acei ţărani şerbi, din anumite zone ale Ardealului, care intrau în regimentele de graniţă (în serviciul militar) deveneau liberi, cu casa şi pământul lor, s-a produs o mare frământare. Mai toţi ţăranii români au pornit spre Alba Iulia să se înscrie în armată, ca să scape de iobăgie, chiar cu riscul pierderii vieţii pe câmpurile de luptă. Nimeni nu mai voia să lucreze pământul nobiliar. Atunci, la cererea nobilimii, înscrierea în armată a fost oprită şi s-au luat măsuri severe contra celor nesupuşi.

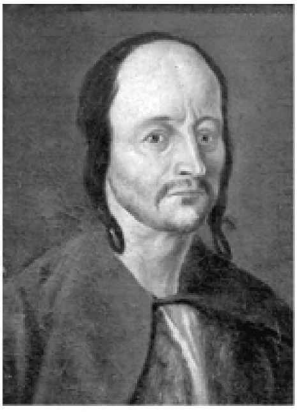
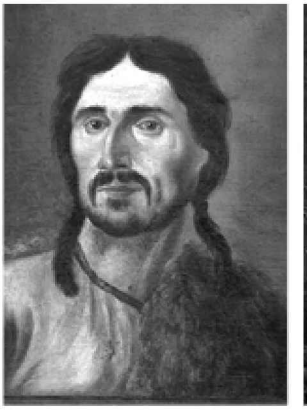

Horea (Nicula Urs) *Cloșca (Ion Oargă)* *Crișan (Gh. Crișan)*

În acel moment s-a ridicat un țăran cu personalitate și cu putere de convingere, un țăran de care ascultau toți și care fusese de mai multe ori la împărat, la Viena, răspândind vestea că există porunci împărătești de ușurare a slujbelor iobăgești, dar că „domnii" (nobilii) se opun aplicării lor. El se chema Nicula Urs (poreclit Horea) și era ajutat de Crișan, de Cloșca și de alții. Cu toții au organizat revolta: ei au hotărât să meargă cu reprezentanții satelor – vreo câteva sute de țărani – la Alba Iulia din nou, pentru a se înrola și a primi arme. Pe drum, au fost atacați de soldații trimiși de autorități (la 1 noiembrie 1784). Din acest moment, mișcarea nu a mai putut fi oprită și s-a întins din munți în aproape toată Transilvania. La 11 noiembrie 1784, răsculații atacau cetatea Deva, unde se adăpostea nobilimea, căreia îi adresau un ultimatum (o cerere cu cele din urmă condiții):

- nobilii să jure pe crucea românească (ortodoxă);
- nobilii să nu mai fie și să trăiască din slujbe (servicii) date de împărat;
- nobilii să nu mai aibă moșii și să plătească dări ca oamenii de rând;
- pământurile nobililor să se împartă poporului, după ordinul împărătesc.

Este un program social avansat, în acord cu ideile de egalitate și libertate ale vremii, dar rămâne un program țărănesc. Autoritățile au fost înspăimântate, au început tratative cu răsculații și au făcut promisiuni. Se voia doar obținerea de timp în vederea organizării represiunii, adică a înfrângerii celor nesupuși. Luptele au reînceput și mai acerbe. Țăranii s-au confruntat cu armata, dar mai ales cu nobilimea. În focul răscoalei, chemările sociale devin etnice, adică țăranii sunt numiți mai peste tot români (valahi), iar nobilii sunt numiți unguri. Ca urmare, mișcarea socială capătă coloratură națională, căci nu mai este doar o luptă a țăranilor contra nobililor, ci și una a românilor supuși contra ungurilor stăpâni. Ca simbol al egalității sociale și etnice, nobilii prinși de răsculați erau puși să îmbrace veșminte românești, să se boteze ortodox, iar fetele nobile să se căsătorească

cu țărani români. Natural, până la urmă, cu mijloace reunite, răscoala este oprită. Horea, Cloșca și Crișan, închiși și purtați în lanțuri prin sate (Crișan și-a luat zilele în celulă), au fost frânți cu roata (1785) la Alba Iulia, în prezența forțată a mii de țărani, iar apoi trupurile lor au fost tăiate bucăți și expuse la margini de drumuri. Au fost omorâți în timpul răscoalei vreo cinci sute de țărani; dintre nobili pieriseră cam o sută cincizeci.

Răscoala lui Horea a avut un puternic răsunet european și american. Era timpul ideilor fericite ale Revoluției Americane și ale Revoluției Franceze. Spirite luminate ale vremii, ca francezul Jean-Pierre Brissot, au luat apărarea țăranilor români. Aceste spirite, dar și presa (ziarele) au înțeles și caracterul românesc al răscoalei. Horea, martirul pentru libertate, a fost numit „regele Daciei" și i s-au atribuit idei naționale. În fapt, răscoala de la 1784 a fost soluția țărănească a problemei naționale, a fost felul în care țăranii au crezut că pot contribui la eliberarea națiunii române. Dacă țăranii deveneau liberi, atunci întreaga națiune română ar fi ajuns liberă, fiindcă țăranii reprezentau peste 90% din națiune. La 1789, în Franța, se va spune la fel: Starea a Treia se proclama Adunare Națională deoarece reprezenta 90% din națiune.

Curtea de la Viena nu a urmat îndemnurile la răzbunare cu metodele medievale voite de nobilime, ci a luat o serie de măsuri de ușurare a sorții țăranilor, între care cea mai importantă a fost redarea libertății personale a truditorului gliei, adică a dreptului său de liberă strămutare (răpit în 1514). În rest, viața țăranilor și, deci, a românilor nu s-a prea schimbat în bine.

Portretul lui Horea făcut de istoricul David Prodan:

> „Horea crește în mărime nu înălțându-se deasupra masei, ci confundându-se cu ea, crește prin perfectă identificare cu ea. Crește nu prin singularizare, ci prin multiplicare. Așa și-a putut juca și și-a jucat autentic rolul de cap necontestat al răscoalei, așa a putut deveni simbolul ei mobilizator. Ceea ce-l distinge în mijlocul semenilor săi e o dotație firească, o psihologie personală, un mai adânc sentiment al dreptății și nedreptății, o mai ardentă pasiune, un mai acut curaj al acțiunii, curaj debordând marginile rațiunii; îl disting spiritul de dăruire, de sacrificiu în serviciul tuturor. În iureșul răscoalei nu dă niciun semn de vreo ispită de mărire, de avuțire, e prins cu chimirul gol, așteptând iarăși de la sate bani de drum pentru călătoria la Viena. El nu numai personifică mânia populară, dar o și propagă, o activează, o dezlănțuie riscându-și viața. Horea e inima masei, nu superiorul detașat al ei. Și mai are în plus acel indefinibil care modelează pe eroul popular, deține acea doză de taină care îl face apt pentru a cumula virtuți refuzate omului obișnuit, taină care vrăjește încrederea mulțimii, stârnește imaginația, pune în mișcare legenda, duce la nemurire eroul." (David Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. II, București, 1979, p. 707)

Nici în Țara Românească și Moldova spiritele moderne, boierii luminați – cu toată seria lor de memorii care vizau emanciparea națională, independența țării, înlăturarea regimului fanariot etc. – nu au obținut rezultate importante în sensul dorit. Marile puteri rivale – Turcia, adică

puterea suzerană, Rusia, care se voia „puterea protectoare" a românilor și a celorlalți creștini ortodocși din Imperiul Otoman, și Austria – nu au luat măsurile necesare pentru îndeplinirea doleanțelor exprimate în memoriile boierești. Pe de altă parte, situația oamenilor de rând, mai ales a țăranilor, era tot mai grea din cauza impozitelor mari și normei exagerate de muncă pe zi (clăcii), pe moșiile boierilor. Deși Imperiul Otoman era în plină decădere, domnii fanarioți și suitele lor secătuiau cele două țări. După 1780 se produce „grecizarea" mai accentuată a domniei, a marii proprietăți și a Bisericii. Românii erau cel mai mult defavorizați în ocuparea unor funcții publice. Armatele de ocupație austriece și rusești, războaiele și pierderile nu i-au descurajat pe români, ci i-au îndemnat să acționeze. Mulți dintre ei s-au înrolat ca voluntari în armata rusă, spre a lupta contra otomanilor, cu speranța eliberării complete a țărilor lor. Ei au constatat, cu dezamăgire, că puterile creștine „eliberatoare", în care-și puseseră speranța, rupeau părți din pământurile lor și le ocupau pentru ele, cum făceau Austria în 1775 ocupând Bucovina și Rusia în 1812, prin răpirea Basarabiei.

Ca urmare, în atmosfera generală de rezistență, când luptau pentru libertate mai multe popoare (sârbii, grecii, italienii), românii au trecut și ei la acțiune. În frunte s-a situat Tudor Vladimirescu, un mic boier din Oltenia, fost soldat voluntar și ofițer în armata rusă, fost funcționar, fost negustor, adică un om complex, cu multă experiență de viață. Tudor a intrat în legătură cu societatea secretă greacă Eteria (Frăția), creată de greci trăitori în Rusia cu scopul eliberării patriei lor și a Balcanilor de sub turci, prin lupta unită a popoarelor de acolo. Evident, ținta finală a Eteriei era eliberarea Greciei, dar cu sprijinul țarului rus. Profitând de moartea domnului fanariot Alexandru Suțu, la București (ianuarie 1821), Tudor și adepții săi pornesc acțiunea în Oltenia, unde aveau organizate locuri întărite. La Padeș, este convocată „Adunarea poporului", care devine și organ de conducere, cu rol de parlament și de armată națională. Tudor pornește cu oastea sa spre București, unde ajunge în martie 1821 și preia puterea. Programul mișcării revoluționare din 1821, cuprins în câteva documente (mai ales în Proclamația de la Padeș), prevedea: dreptul poporului la rezistență în fața asupririi, principiul suveranității naționale (adică al puterii absolute a poporului), renunțarea la averile rău agonisite, anularea dominației străine, desființarea privilegiilor feudale, ocuparea funcțiilor pe bază de merit și nu de avere, ocuparea funcțiilor de către români și nu de către străini (fanarioți), reforma justiției, a administrației, reforma școlară, formarea unei armate naționale, reforma fiscală (a dărilor), desființarea vămilor interne, respectarea deplină a autonomiei țării. Forța revoluției a constat în țărani liberi și dependenți, în oșteni, în mici funcționari, mici boieri, în orășeni, adică în majoritatea românilor, dornici de libertate. În lunile aprilie și mai,

cât au fost la putere, revoluționarii au încercat să aplice acest program avansat. Ecoul luptei lor ajunsese și în Moldova și în Transilvania.

Tudor Vladimirescu

Mersul revoluției române a fost oprit de câțiva factori, cum au fost încercarea grecilor eteriști de a folosi numai pentru ei lupta celorlaltor popoare, neputința grecilor de a trece Dunărea și de a pătrunde spre Balcani și Grecia, pierderea sprijinului Rusiei, care își urmărea doar interesele de mare putere, unele neînțelegeri în conducerea mișcării române, intervenția trupelor otomane la nord de Dunăre. Tudor este ucis în noaptea de 26 spre 27 mai 1821 de greci, iar oștile lui sunt înfrânte treptat de turci. Cam tot atunci a fost înfrântă și armata eteristă. Totuși, revoluția de la 1821 nu a fost zadarnică. Ea a transformat problema românească în subiect de discuție între marile puteri, care căutau să găsească o soluție a revendicărilor românilor. Ca urmare a mișcării, începând cu anul 1822 domnii fanarioți au fost înlocuiți cu domni români în Țara Românească și în Moldova, ceea ce

marca o mare victorie a partidei (grupării) naționale. Programul de la 1821, înfăptuit doar în măsură mică atunci, a fost reluat și completat cu ocazia Revoluției din 1848–1849, care s-a bazat și pe experiența trăită de oamenii lui Tudor.

Proclamația de la Padeș, din 23 ianuarie 1821:

„Cătră tot norodul omenesc din București și din celelalte orașe și sate ale Țării Românești, multă sănătate!

Fraților lăcuitori ai Țării Românești, veri [= ori] de ce neam veți fi!

Nicio pravilă nu oprește pe om de a întâmpina răul cu rău! Șarpele, când îți iasă înainte, dai cu ciomagul de-l lovești, ca să-ți aperi viața, care mai de multe ori nu să primejduiește din mușcarea lui! Dar pre bălaurii care ne înghit de vii, căpeteniile noastre zic, atât cele bisăricești, cât și cele politicești, până când să-i suferim a ne suge sângele din noi? Până când să le fim robi?

Dacă răul nu este primit lui Dumnezeu, stricătorii făcătorilor de rău bun lucru fac înaintea lui Dumnezeu! Că bun este Dumnezeu și ca să ne asemănăm lui trebuie să facem bine! Iar acesta nu se face până nu să strică răul. Până nu vine iarna, primăvară nu se face!

Au vrut Dumnezeu să se facă lumină? Aceia s-au făcut, după ce au lipsit întunericul!

Vechilul lui Dumnezeu, prea puternicul nostru împărat, voiește ca noi, ca niște credincioși ai lui, să trăim bine. Dar nu ne lasă răul, ce ni-l pun peste cap căpeteniile noastre!

Veniți dar, fraților, cu toții, cu rău să pierdem pe cei răi, ca să ne fie nouă bine! Și să se aleagă din căpeteniile noastre cei care pot să fie buni. Aceia sunt ai noștri și cu noi dimpreună vor lucra binele, ca să le fie și lor bine, precum ne sunt făgăduiți!“ (*Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, coord. Andrei Oțetea, vol. I, București, 1959, p. 207)

Reformă și revoluție –prima jumătate a secolului al XIX-lea

ASPECTE GENERALE

După 1815–1820, în Europa au continuat încercările marilor puteri de reașezare a vechiului regim, de înăbușire a mișcărilor de emancipare a națiunilor, trezite în chip serios după pătrunderea ideilor Revoluției Franceze și ale Războiului de Independență a coloniilor engleze, devenite Statele Unite ale Americii. Revoluția Franceză a fost un laborator de idei înnoitoare, din care a ieșit, e adevărat, nu democrația ca o zeiță a justiției și dreptății, ci Napoleon Bonaparte. Acesta „a suflat" și Europa și-a schimbat fața și a pornit spre emancipare. Din Europa, vântul înnoirii s-a extins spre America Latină și spre alte meridiane. Un mare entuziasm a cuprins spiritele liberale (curent politic doritor de libertate) și romantice (curent cultural care reînvia spiritul popoarelor și trecutul medieval, cu scopul unui viitor mai bun) la gândul eliberării poporului grec – creatorul vechii democrații – de sub turci. Cu acest prilej, a sporit interesul Occidentului și al Rusiei și pentru celelalte popoare creștine din Balcani, dar și pentru români, unguri, polonezi.

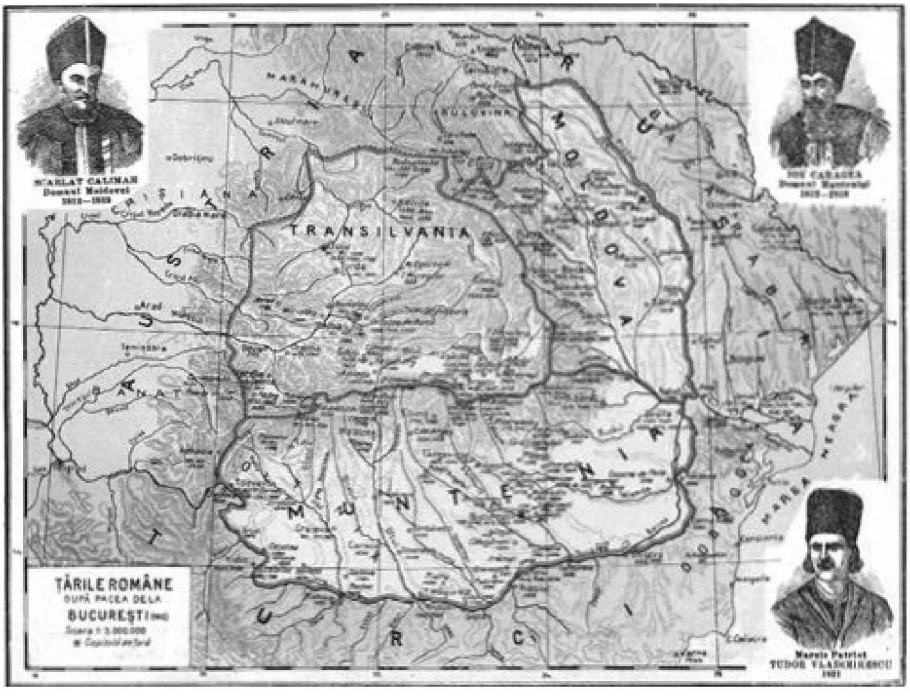

Țările române la începutul secolului XIX

Pe la 1821–1822, după un secol de conducere fanariotă (a acelor greci puşi în serviciul turcilor), domnii români reveneau în fruntea Ţării Româneşti şi Moldovei. În acest timp, Ţara Românească era redusă cam la trei sfreturi din teritoriul său istoric, prin stăpânirea de către turci a Dobrogei şi a câtorva porturi la Dunăre (Turnu, Giurgiu, Brăila), iar Moldova mai cuprindea doar vreo două cincimi din vechiul său pământ, din moment ce nordul sau Bucovina era sub austrieci, iar estul sau Basarabia era sub ruşi. Transilvania se afla în situaţia cunoscută, anume de mare principat sub ocupaţie austriacă. Populaţia ţărilor române număra în aceşti ani cam şase-şapte milioane de oameni, cea mai mare densitate înregistrându-se în Transilvania. Dintre toţi locuitorii Transilvaniei, cam două treimi erau români (cum se vede, de exemplu, la recensământul din 1844); la sud şi est de Carpaţi, proporţia românilor era mult mai mare. Ţăranii reprezentau în toate ţările române între 80 şi 90% din populaţie. Se dezvoltă economia, se introduc unelte noi, maşini agricole, unele produse chiar în ţările române; sporesc manufacturile şi industria în general, ceea ce îmboldeşte şi comerţul, şi căile de comunicaţii, şi circulaţia banilor.

Rusia este tot mai dornică să-şi impună în fapt „protectoratul“ (adică stăpânirea) asupra Moldovei şi Ţării Româneşti, ceea ce a reuşit în mare măsură prin acordurile de la Akkerman sau Cetatea Albă (1826) şi Adrianopol (1829). Termenul de „protectorat“ era un eufemism menit să ascundă dorinţa de dominare şi de stăpânire prin ideea de „protejare“, adică de apărare a intereselor populaţiei creştine trăitoare sub suzeranitatea sau suveranitatea sultanilor. Cu alte cuvine, Rusia „pravoslavnică“ (ortodoxă) se erija din nou în apărătoarea ortodocşilor din Balcani şi din sud-estul Europei. Ultimul acord menţionat, cel de la Adrianopol, care a şi avut urmări de durată, s-a încheiat după ce trupele ruse ocupaseră ţările române în 1828. Această ocupaţie va dura şase ani. Tratatul de la Adrianopol, printr-un act special referitor la ţările române, asigura în mare măsură înfăptuirea programului politic naţional voit de boierimea română: reafirmarea şi lărgirea autonomiei ţărilor, domni români aleşi pe viaţă, libertatea deplină a comerţului (renunţarea completă la monopolul comercial otoman), retrocedarea către Ţara Românească a teritoriilor cu porturi deţinute încă de turci pe malul stâng al Dunării (Turnu, Giurgiu, Brăila), elaborarea pe timpul ocupaţiei ruse a unor acte cu valoare constituţională, numite Regulamente Organice, pe care Turcia se obliga să le accepte. Ţările române erau de-acum oficial sub suzeranitate turcă şi sub protectorat rus.

REGULAMENTELE ORGANICE

Pe plan intern, o serie de transformări moderne, necesare şi prefigurate în tratatul de la Adrianopol, s-au înfăptuit prin acele documente numite Regulamente Organice. Ele au fost elaborate în timpul ocupaţiei ruse (sub

guvernatorul Pavel Kiseleff) de două comisii de boieri munteni și moldoveni și au intrat în vigoare în anii 1831–1832. Cele două acte fundamentale erau aproape identice pentru cele două țări și se bazau pe realități identice sau similare și puteau trece la pregătirea unității lor instituționale și politice. În Regulamentul Organic se prevedea pentru prima dată în mod oficial aplicarea principiului separării sau despărțirii puterilor în stat: domnul, ales pe viață de o adunare obștească extraordinară, deținea puterea executivă (de conducere), ajutat de un guvern format din șase miniștri; puterea legislativă o avea adunarea obștească (parlamentul), iar puterea judecătorească o dețineau tribunalele teritoriale și instanțele de apel. Se înființează procuratura și corpul de avocați; se modernizează sistemul de impozite (fiscal); se instituie bugetul de stat (bilanțul veniturilor și cheltuielilor) și se lichidează vămile interne; se reface armata națională, se produce reforma școlară și se înființează arhivele naționale; se legiferează unirea instituțiilor și legilor celor două țări, ca un prevestitor sau prolog al unirii politice care urma să aibă loc curând.

Tendințe de unire a instituțiilor principatelor exprimate în Regulamentul Organic:

„Art. 371 – Începutul, religia, obiceiurile și cea de un fel limbă a sălășuitorilor într-aceste două prințipaturi, precum și cele deopotrivă trebuințe sunt îndestule elementuri de o mai de aproape a lor unire, care până acum s-au fost poprit și s-au zăbovit, numai după împrejurări întâmplătoare și cele urmate după dânsele bunile dobândiri și urmările folositoare ce ar odrăzli dintr-o apropiere a acestor două populе, nu pot fi supuse la nicio îndoială; începuturile, dar, s-au așezat într-acest regulament prin cea de un fel de clădire a temeiurilor administrative în amândouă țările.

Art. 372 – Lăcuitorii din amândouă prințipaturile să vor împărtăși de toate folosințile negutătorești, după temeiurile întocmite la capul V, articolul 159 al acestui regulament și vor dobândi deopotrivă în fiește eparhie la al lor negoț aceleași drepturi civile ce vor avea și pământenii. Căderea de a dobândi într-o țară sau într-alta proprietăți mișcătoare sau nemișcătoare este asemenea dată lăcuitorilor din amândouă prințipaturile.

Art. 374 – Lăcuitorii satelor sălășluiți pe hotarul acestor două țări, având trebuință de a trece vremelnicește dintr-un hotar pe altul, pentru munca săteneștii iconomii pe moșiile învecinate, vor fi slobozi de a o face tocmindu-se însă cu proprietarii acelor moșii și împuterniciți cu slobozenie de voie din partea judecătoriilor satelor, fără nicio dare, nici făcându-li-să vreo împiedicare din partea Stăpânirii.

Art. 375 – Monedile vor avea același curs și aceleași prețuri în amândouă prințipaturile, întocmai după coprinderea articolului 65.

Art. 378 – Verice [orice] boer sau negutător este slobod să călătorească în streinătate pântre locurile unde interesurile personale îl vor povățui, fără să poată cinevași a-l popri, afară numai de întâmplări prevăzute de pravilă.“ (*Regulamentele Organice ale Valahiei și Moldaviei*, vol. I, București, 1844, p. 130)

Alexandru Dimitrie Ghica, domn al Țării Românești

Gheorghe Bibescu, domn al Țării Românești

Mihail Sturdza, domn al Moldovei

Regulamentul Organic a avut un caracter contradictoriu (și bun, și rău, în același timp) pentru evoluția Principatelor Române: pe de o parte a contribuit categoric la modernizarea societății românești și la pregătirea unirii, iar pe de alta, păstrând vechiul sistem de privilegii pentru boierime și apăsătoarea „protecție" rusă, a creat unele piedici în calea progresului general. Pe baza Regulamentului au domnit Mihail Sturdza în Moldova (1834–1849) și Alexandru Dimitrie Ghica (1834–1842) și Gheorghe Bibescu (1842–1848) în Țara Românească. Regulamentul, deși a jucat rol de constituție, nu a fost o constituție propriu-zisă, fiindcă nu a fost o emanație exclusivă a reprezentanților poporului român, ci și una a ocupanților străini.

REGIMUL ABSOLUTIST HABSBURGIC ÎN TRANSILVANIA ȘI BUCOVINA

Împărații Austriei, serviți exemplar de cancelarul (prim-ministrul) Klemens von Metternich, au condus țara în prima parte a secolului al XIX-lea în mod absolutist, adică după propria voință. Lozincile preferate erau centralizarea, germanizarea și catolicizarea, la nevoie cu sprijinul poliției secrete și al cenzurii, printr-un control sever exercitat de putere asupra ziarelor, cărților, discursurilor etc. Chiar și Transilvania era condusă direct de la Viena; dieta provinciei nu a mai fost convocată până în 1834, dar marea nobilime maghiară conservatoare continua să domine în interiorul Transilvaniei. În deceniul al cincilea al secolului al XIX-lea, cele mai grave probleme puse în dietă au fost chestiunea unei legi a pământului, deoarece țărănimea era lipsită de orice drept de proprietate funciară, și chestiunea limbii oficiale a țării, limbă care era încă – adevărată reminiscență medievală – latina. Prin 1841–1843, trebuia înlocuită limba latină, ca limbă oficială, cu una vorbită. Amânarea nepermis de lungă a acestei sincronizări cu timpurile s-a produs tocmai datorită structurii etnice variate a

Transilvaniei și datorită dominării majorității de către minorități. Natural, în urma unei dispute cu sașii (mai puțini decât maghiarofonii), s-a optat pentru maghiară, fiindcă românii nu erau reprezentați în dietă, deși limba română era limba majorității, cunoscută de mai toți locuitorii. Lupta națiunii române pentru drepturi politice intră într-o nouă etapă.

Pastorul sas Stephan Ludwig Roth despre limba română ca limbă comună a tuturor locuitorilor Transilvaniei:

> „Domnii de la Dieta din Cluj voiesc să vadă născută o limbă de cancelarie, și acu se bucură că copilul a fost adus pe lume. A declara o limbă drept limbă oficială a țării nu e nevoie. Căci noi avem deja o limbă a țării. Nu este limba germană, dar nici cea maghiară, ci este limba română. Oricât ne-am suci și ne-am învârti noi, națiunile reprezentate în dietă, nu putem schimba nimic. Asta este realitatea. [...] Când se discută despre o limbă comună a țării, noi credem că prin aceasta nu poate fi vorba de alta decât de cea română. [...] Această realitate nu poate fi contestată. De îndată ce se întâlnesc doi cetățeni de naționalități diferite și niciunul nu cunoaște limba celuilalt, limba română le slujește ca tălmaci. Când faci o călătorie, când te duci la iarmaroc, limba română o cunoaște oricine. Înainte de a face încercarea dacă cineva știe limba germană sau celălalt cea maghiară, conversația începe în română. Cu românul oricum nu poți altfel sta de vorbă, căci de obicei el nu vorbește decât în graiul lui. E explicabil: ca să înveți limba maghiară sau cea germană ai nevoie de cursuri școlare; limba română o înveți singur, pe stradă, în contactul zilnic cu oamenii. Ușurința învățatului ei nu stă numai în marele număr de cuvinte latinești, pe care acest popor amestecat le-a adoptat odată cu contopirea sa cu coloniștii romani și care nouă, transilvanilor, ne sunt preacunoscute datorită educației noastre în spirit latin de până acum, ci și prin faptul că viața însăși ne pune zilnic în contact cu acest popor numeros [...]." (Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, vol. I, București, 1982, pp. 197–199)

Ocuparea Bucovinei de către Austria în 1775 fusese o mare lovitură dată Moldovei, care pierdea nu numai ținutul Cernăuțiului și vechea capitală a țării – Suceava – și mormântul domnitorului-simbol Ștefan cel Mare, dar și una dintre cele mai bogate și mai populate părți din pământul său, locul de unde pornise întemeierea țării în Evul Mediu. Până în 1849 Bucovina a fost lipsită de orice autonomie și înglobată în provincia Galiția. Faptul a ușurat aplicarea de către autorități a amestecului de populație, prin aducerea între români a unor seminții slave, mai ales ucrainene, dar și a unor elemente germane și evreiești. Episcopia Bucovinei, spre a nu continua legătura firească cu Mitropolia Moldovei de la Iași, a fost subordonată – ca și Biserica Ortodoxă a românilor din Transilvania – tocmai Mitropoliei sârbești de la Karlowitz. La anexare, circa 85% din locuitorii Bucovinei erau români. În mai puțin de un secol, până la 1848, prin colonizarea unor populații străine (germani, polonezi, evrei, unguri, ucraineni etc.), românii ajunseseră la circa 55% din întreaga populație a provinciei care avea circa 10 000 de kilometri pătrați. Politica de defavorizare a populației române băștinașe era evidentă, ceea ce a încurajat și aici mișcarea de emancipare națională.

BASARABIA SUB RUȘI

Partea din Moldova ocupată de „protectoarea“ Rusie în 1812 era cu ceva mai întinsă decât Danemarca de astăzi sau cam cât o cincime din suprafața Regatului Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord de-acum. Pe lângă români, care reprezentau aproape 90% din populație, în regiune trăiau neamuri slave, evrei, greci, armeni și găgăuzi. Din 1828 Basarabia și-a pierdut orice urmă de autonomie, iar limba rusă a devenit singura limbă acceptată în administrație, justiție și toate instituțiile statului. Mulți români au fost supuși deznaționalizării și și-au pierdut identitatea etnică, adică felul lor de a fi români. O intensă acțiune de deznaționalizare a fost promovată și prin mijlocirea Bisericii, sub cuvânt că și rușii aveau aceeași credință ortodoxă ca românii. Astfel, în bisericile românești au fost aduși preoți ruși, iar cărțile de cult și slujbele în românește au fost înlocuite cu cele rusești. Totuși, legăturile cu Moldova și apoi, după 1859, cu România nu au încetat niciodată, o parte din conducători menținând vie în sânul poporului conștiința națională. Bazele culturii românești în această parte a Moldovei ocupate au fost păstrate și întărite, în condițiile grele ale primilor ani ai stăpânirii străine, de către mitropolitul de origine transilvăneană Gavriil Bănulescu-Bodoni (mort în 1821). Ulterior însă, autoritățile rusești au căutat să șteargă cu orice preț și cu toate mijloacele specificul național al românilor basarabeni, izolându-i de restul moldovenilor tocmai când sporea lupta de eliberare națională și când se intensificau legăturile dintre munteni și moldoveni pentru pregătirea Revoluției de la 1848 și pentru unirea de la 1859.

Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni

Iată părerea diplomatului francez Antoine François Le Clerc despre unitatea Moldovei la 1805, înainte de ocuparea Basarabiei de către Imperiul Țarist:

„Moldova este, ca și Țara Românească, o provincie creștină dependentă de Imperiul Turcesc. Ea este delimitată la nord și est de Nistru, Bugeac și de o parte a râului Prut, la sud este delimitată de Dunăre și de Țara Românească, la vest ea este despărțită de Transilvania printr-o linie de demarcație, trasă de la izvorul râului Ceremuș, trecând pe lângă izvorul Sucevei, Moldovei, Bistriței și Trotușului, până la Milcov. În această parte, ea se învecinează și cu Bucovina și Galiția. Principalele sale râuri sunt Nistrul, Prutul, Siretul, Bistrița etc." (Antoine François Le Clerc, *Memoriu topografic și statistic asupra Basarabiei, Valahiei și Moldovei, provincii ale Turciei din Europa*, ediție Ioan-Aurel Pop și Sorin Șipoș, Cluj-Napoca, 2004, p. 35)

DOBROGEA SUB TURCI

Din secolul al XV-lea, partea Țării Românești care făcea deschiderea spre Marea Neagră era sub ocupație turcă directă, ca Bulgaria, Serbia sau Albania. Datorită acestui regim, populația română a trăit amestecată cu cea turco-tătară, bulgară etc. și nu a deținut majoritatea. În secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, specificul românesc a fost menținut cu ajutorul venirii unor grupuri de populație din celelalte provincii române, mai ales din Transilvania, de unde soseau păstorii („mocanii") cu turmele lor. Prin Dobrogea s-au desfășurat o parte dintre schimburile externe ale Țării Românești, mai ales după 1774 (Pacea de la Kuciuk Kainargi, între țariști și otomani), când s-a produs prima breșă în monopolul turcesc asupra comerțului românesc. După recuperarea porturilor de la Dunăre în 1829, un obiectiv important pentru români a devenit reluarea de la turci a Dobrogei.

REVOLUȚIA ROMÂNĂ DE LA 1848–1849

Așa cum întreg veacul al XIX-lea a fost considerat „secolul naționalităților", anul 1848 a fost numit „primăvara popoarelor", deoarece din Franța și Italia până în Polonia și țările române, forțele revoluționare s-au ridicat la luptă contra vechilor regimuri, contra spiritului conservator, a rămășițelor feudale, contra opresiunii străine, a absolutismului, pentru democrație și constituție etc. Francezii, prin semnalul de luptă dat la Paris în februarie 1848, au oferit modelul și ocazia ridicării popoarelor din întreaga Europă. În Occident, unde lupta pentru emanciparea națiunilor și a indivizilor pornise mai devreme, accentul revoluțiilor a căzut pe obiective democratice general umane, pe când în Europa Central-Orientală și de Sud-Est efortul revoluționar s-a axat mai ales pe eliberarea popoarelor de sub stăpâniri străine, pe libertatea și unitatea națională și pe egalitatea dintre națiuni.

Românii, trăind în două țări autonome diferite și în mai multe provincii ocupate de austrieci, ruși și turci, nu au avut practic posibilitatea să organizeze o singură revoluție românească la 1848, așa cum nici germanii și nici italienii (și ei divizați) nu au putut face asemenea lucru. Totuși, marile idealuri și obiective ale românilor erau aceleași: drepturi și libertăți democra-

tice, desființarea obiceiurilor feudale, independența și autonomia țării, îndepărtarea dominațiilor străine, adoptarea de constituții, eliberarea și împroprietărirea țăranilor, emanciparea națională, unirea țărilor române.

Studenți revoluționari din Moldova și Țara Românească prezentând la Paris tricolorul românesc în 1848, acuarelă de C. Petrescu

În Moldova, revoluția a pornit în martie 1848, printr-o adunare la Iași, unde s-a formulat și programul revoluționar, altminteri destul de moderat, spre a nu da ocazie să intervină trupele rusești, care așteptau la Prut. Conducători ai revoluției în Moldova au fost Vasile Alecsandri, Mihail Kogălniceanu, Alecu Russo, Alexandru Ioan Cuza și alții. Acțiunea lor a fost pentru moment oprită de domnul în exercițiu, mulți dintre ei fiind obligați să fugă în Transilvania. Ei au participat la marea adunare românească de aici, de la Blaj, sub influența căreia au făcut un nou program, mult mai curajos, în mai 1848, la Brașov. În acest program cereau împărțirea pământului la țărani și unirea Țării Românești și Moldovei. Ulterior, acești revoluționari moldoveni din Transilvania și alții (aproape 50 în total), în frunte cu Mihail Kogălniceanu, s-au refugiat în Bucovina, unde românii începuseră revoluția în jurul lui Eudoxiu de Hurmuzaki. Aici se elaborează un nou program, și el cu cereri revoluționare, care ar fi schimbat din temelii soarta românilor, ca unirea principatelor și emanciparea țăranilor.

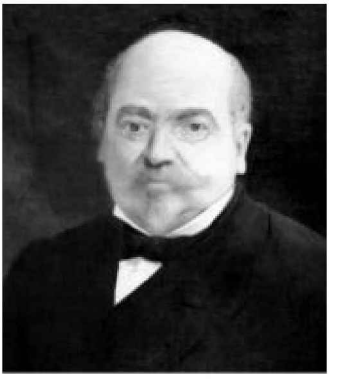

Mihail Kogălniceanu

Programul revoluționar *Dorințele partidei naționale în Moldova*, elaborat în august 1848 de Mihail Kogălniceanu la Cernăuți:

„1. Neatârnarea administrativă și legislativă în toate cele din lăuntru, fără amestec a orice puteri străine.

2. Egalitatea drepturilor civile și politice.

3. Adunarea Obștească compusă de reprezentanții tuturor stărilor societății.

4. Domnul ales din toate stările societății după vechiul obicei.

5. Lista civilă proporțională cu veniturile și mijloacele țării.

6. Responsabilitatea miniștrilor și a tuturor funcționarilor în funcțiile ce ocupă.

7. Libertatea tiparului. [...]

11. Dreptul inițiativ și de petiție pentru Adunare. [...]

13. Garantarea libertății individuale și a domiciliului.

14. Instrucție egală și gratuită pentru toți românii. [...]

17. Desființarea pedepsei de moarte și a bătăilor trupești. [...]

20. Reforma tribunalelor și inamovibilitatea judecătorilor.

21. Neamestecarea Domnitorului în ramul judecătoresc în aducerea în împlinire a sentințelor fără întărirea sa. [...]

23. Libertatea cultelor.

24. Ridicarea morală și socială a clerului ortodox. [...]

27. Emanciparea graduală a israeliților moldoveni. [...]

A se oborî boierescul și a se face proprietari pe toți gospodarii săteni, dându-se însă o dreaptă despăgubire vechilor stăpâni ai pământului. Această despăgubire și modul ei se vor hotărî de către cea întâi Obștească Adunare, aleasă după noul chip arătat la art. 3 al reformelor de mai sus. Puterea și fericirea unui stat se află în puterea și în fericirea mulțimii, adică a nației. O nație însă, care numără numai trei mii de oameni înzestrați cu drituri și averi, singurii adevărați cetățeni, nu merită acest nume. Moldova însă n-are mai mulți cetățeni; căci toți ceilalți care peste acești trei mii de privilegiați și până la un milion și jumătate formează populația țării sunt numai niște locuitori dezbrăcați de toate driturile, de toată buna stare materială și intelectuală și supuși numai dărilor și greutăților țării. Locuitorii săteni sunt, mai ales, în cea mai ticăloasă stare, nefiind decât niște instrumente de muncă în mâinile guvernului, ale proprietarilor și ale posesorilor de moșii, în practică lipiți încă

pământului, pe care de sute de ani îl lucrează în folosul altora, şi prin urmare întorşi la vecinătate [...].

Pe lângă aceste radicale instituţii, singurele care ne pot regenera patria, apoi partida naţională mai propune una, ca cunună tuturor, ca cheia bolţii, fără care s-ar prăbuşi tot edificiul naţional: aceasta este *Unirea Moldovei cu Ţara Românească*, pe temeiul punctelor de mai sus, şi care se vor putea modifica de către Adunarea Obştească Constituantă a ambelor ţări unite; o *unire*, dorită de veacuri de toţi românii cei mai însemnaţi, a amânduror Principatelor, o *unire* pe care, după spiritul timpurilor, cu armele în mână au vroit să o săvârşească Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul, care şi ajunsese a se intitula: *Cu mila lui Dumnezeu, Domn al Ţării Româneşti, al Moldovei şi al Ardealului* [...]." (Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date şi mărturii*, vol. I, Bucureşti, 1982, pp. 197–199)

Revoluţionarii din Ţara Românească au fost mai bine organizaţi şi au reuşit să cucerească puterea în stat. Nucleul lor provenea dintr-un grup de tineri de la Paris, care creaseră în capitala Franţei, prin 1845, o asociaţie revoluţionară a studenţilor români. Ei se înţeleseseră cu toţii – munteni şi moldoveni – să pornească revoluţia împreună în ambele ţări. Dar lucrurile au urmat cu prea mare rapiditate şi faptul dorit nu a mai fost posibil. Noul plan era ca, măcar la sud de Carpaţi, revoluţia să pornească în patru locuri de-odată. Şi acest lucru a fost zădărnicit de autorităţi. De aceea, revoluţia a început doar la Islaz, în 9 iunie 1848. Aici s-a format primul guvern revoluţionar, compus din Ion Heliade Rădulescu, Ştefan Golescu, Christian Tell şi din alţii, şi s-a prezentat în faţa poporului o proclamaţie, care era de fapt programul revoluţiei. Revoluţionarii au pornit spre Bucureşti, unde, sub presiunea poporului, domnul a abdicat, iar puterea a fost preluată de guvernul revoluţionar, în care intrau acum şi Nicolae Bălcescu, Gheorghe Magheru, A.C. Golescu, C.A. Rosetti. Noul guvern, în ciuda lipsei de experienţă şi a unor greşeli, a pornit să aplice programul revoluţiei: a instituit steagul naţional tricolor (roşu, galben, albastru), cu deviza „Dreptate Frăţie", a desfiinţat rangurile boiereşti, ca şi pedeapsa cu bătaia şi moartea, a abolit cenzura, a eliberat deţinuţii politici, a trecut la organizarea armatei, a început rezolvarea problemei agrare, a iniţiat noua constituţie, a luat măsuri de recunoaştere a noului regim politic de către puterile europene, a adresat apeluri de unire „către fraţii din Moldova" etc. Însă, în septembrie 1848, trupele turceşti şi cele ruseşti au invadat ţara şi au înfrânt, după o rezistenţă destul de puternică, revoluţia.

Proclamaţia de la Islaz (9 iunie 1848), program al revoluţiei din Ţara Românească (fragmente):

„Fraţilor români,

Timpul mântuirii noastre a venit; poporul român se deşteaptă la glasul trâmbiţei îngerului mântuirii şi îşi cunoaşte dreptul său de suveran. Pace vouă, pentru că vi se vesteşte libertate vouă! Pe scurt, popolul român, recapitulând, decretă:

1. Independența sa administrativă și legislativă pe temeiul tractatelor lui Mircea și Vlad V. și neamestec al niciunei puteri din afară în cele din întru ale sale.
2. Egalitatea drepturilor politice.
3. Contribuție generală.
4. Adunanță generală compusă de reprezentanți ai tuturor stărilor soțietății.
5. Domn responsabil, ales pe cinci ani, și căutat în toate stările societății.
6. Împuținarea listei civile; ardicarea de orice mijloc de corumpere.
7. Responsabilitatea miniștrilor și a tuturor funcționarilor în funcția ce ocupă.
8. Libertatea absolută a tiparului.
9. Orice recompensă să vie de la patrie prin reprezentanții săi, iar nu de la domn.
10. Dreptul fiecărui județ de a-și alege dregătorii săi, drept care purcede din dreptul popolului întreg de a-și alege domnul.
11. Gvardie națională.
12. Emancipația mănăstirilor închinate.
13. Emancipația clăcașilor, ce se fac proprietari prin despăgubire.
14. Desrobirea țiganilor prin despăgubire.
15. Reprezentant al țării la Constantinopole dintre români.
16. Instrucție egală și întreagă pentru tot românul de amândouă sexele.
17. Desființarea rangurilor titulare ce nu au funcții.
18. Desființarea pedepsei degrădătoare cu bătaia.
19. Desființarea atât în faptă, cât și în vorbă a pedepsei cu moartea." (Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date și mărturii,* vol. I, București, 1982, pp. 533–534)

Figura revoluționară cea mai reprezentativă din Țara Românească, deopotrivă ca intelectual și lider politic, a fost cea a lui Nicolae Bălcescu (1819–1852), animat de spirit romantic și democratic, cel care a ars ca o flacără pentru idealurile revoluției și care a sfârșit departe de țară, în exil, la Palermo. El a visat, împreună cu ceilalți fruntași europeni, o nouă revoluție generală care să ducă la prăbușirea imperiilor asupritoare și la emanciparea popoarelor. Opera sa de istoric a fost încununată prin lucrarea *Românii supt Mihai Voievod Viteazul*, cu valoare deopotrivă istoriografică și literară, un adevărat manifest pentru unitatea politică națională.

Cea mai complexă activitate revoluționară s-a desfășurat în Transilvania. Aici s-au ridicat la luptă pentru progres și românii majoritari, și maghiarii, și sașii, și secuii. Cele din urmă grupuri, adică sașii și secuii, au desfășurat acțiuni mai modeste, locale, pentru acordarea unor drepturi specifice etniilor lor. Maghiarii transilvăneni s-au aflat însă în legătură cu masa poporului lor din Ungaria propriu-zisă, iar românii s-au ridicat și pentru idealurile specifice națiunii lor, privită în întregul său. Inițial, când au avut loc primele frământări, adunări, discursuri, în primăvara anului 1848, tinerii români, maghiari, secui și sași au acționat împreună, având obiective comune, ca răsturnarea absolutismului habsburgic și a ocupației austriece, înlăturarea rămășițelor feudale și obținerea de drepturi și de libertăți democratice.

Natural, națiunile asuprite de Habsburgi voiau să-și formeze și state naționale, să se emancipeze și să trăiască într-o Europă a națiunilor libere și egale. De aici au pornit și neînțelegerile. Momentul-cheie a fost ziua de 15 martie 1848, când revoluționarii maghiari, la Pesta, lansau programul lor, care prevedea, între altele, constituirea Ungariei Mari independente, cu granițele sale din Evul Mediu, incluzând Slovacia, Croația, Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul, Voivodina etc. S-ar fi format astfel o țară întinsă, în care maghiarii, deveniți o minoritate de stăpâni, ar fi fost cu mult întrecuți ca număr de români, croați, slovaci, sârbi, ruteni etc. În plus, niciunul dintre aceste popoare nu era dispus să schimbe dominația austriecilor cu cea ungurească, fiindcă o astfel de schimbare făcea ca toată lupta lor să fi fost fără folos. Un punct special din programul revoluției ungare dat publicității la Pesta în 15 martie 1848 prevedea tocmai „uniunea" Transilvaniei cu Ungaria. Firește, românii ardeleni, care reprezentau două treimi din populația țării, au protestat împotriva unei astfel de hotărâri, luate fără ca ei să fie consultați. Conducătorii lor – Simion Bărnuțiu, Gheorghe Barițiu, Avram Iancu, Andrei Șaguna, Ioan Lemeni, August Treboniu Laurian, Alexandru Papiu Ilarian, Aron Pumnul, Timotei Cipariu și alții – au organizat între 3/15–5/17 mai 1848, la Blaj, o mare adunare națională cu participarea a vreo 40 000 de oameni, prezidată, în numele națiunii române, de cei doi episcopi români, Andrei Șaguna (ortodox) și Ioan Lemeni (greco-catolic). La Blaj se găseau și revoluționari români din Moldova și Țara Românească. Aici s-a depus jurământul națiunii române și s-a prezentat „Petiția națională", adică programul revoluției române: independența națională a românilor din Transilvania, desființarea șerbiei fără despăgubire din partea țăranilor, formarea unei gărzi naționale românești, libertăți democratice, învățământ românesc de toate gradele, o constituție bazată pe principiile libertății, egalității și frăției. La Blaj, în 1848, spre deosebire de momentul *Supplex Libellus Valachorum* din 1791–1792, intelectualitatea și poporul (plebea) mergeau mână în mână și acționau concertat.

Jurământul națiunii române pe Câmpia Libertății de la Blaj, din mai 1848:

> „Eu, N.N., jur în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh Dumnezeului celui viu cum că voi fi pururea credincios împăratului Austriei și marelui principe al Ardealului Ferdinand I și augustei case austriace, amicilor maiestății și ai patriei voi fi amic și inimicilor inimic, cum că ca român voi susține totdeauna națiunea noastră română pe calea dreaptă și legiuită și o voi apăra cu toate puterile în contra oricărui atac și asupriri; nu voi lucra niciodată în contra drepturilor și a intereselor națiunii române, ci voi ține și voi apăra legea și limba noastră română, precum și libertatea, egalitatea și frățietatea; pe aceste principii voi respecta toate națiunile ardelene, poftind egală respectare de la dânsele; nu voi încerca să asupresc pre nimenea, dar nici nu voi suferi să ne asuprească nimenea; voi conlucra după putință la desființarea iobăgiei, la emanciparea industriei și a comerciului, la păzirea dreptății, la înaintarea binelui umanității, al națiunii române și al patriei noastre.

Așa să-mi ajute Dumnezeu și să-mi dea mântuirea sufletului meu. Amin!“ (Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, vol. I, București, 1982, p. 484)

Națiunea română „protesta cu solemnitate“ contra încorporării forțate a Transilvaniei în Ungaria și se proclama drept „națiune de sine stătătoare“. Unii se gândeau, deși era prematur, chiar la unirea tuturor românilor. Participanții la adunare au rostit un jurământ solemn prin care se angajau că vor respecta „toate națiunile ardelene, poftind egală respectare de la dânsele“, că nu „vom încerca să asuprim pe nimeni, dar nici nu vom suferi să ne asuprească nimeni“. S-a ales un guvern revoluționar numit „Comitetul național“, condus de episcopul ortodox Andrei Șaguna și de Simion Bărnuțiu, cu sediul la Sibiu. Comitetul a format două delegații, spre a merge una la Viena și alta la Cluj și a susține în fața împăratului, respectiv a Dietei, revendicările formulate la Blaj, pe locul numit de-atunci Câmpia Libertății.

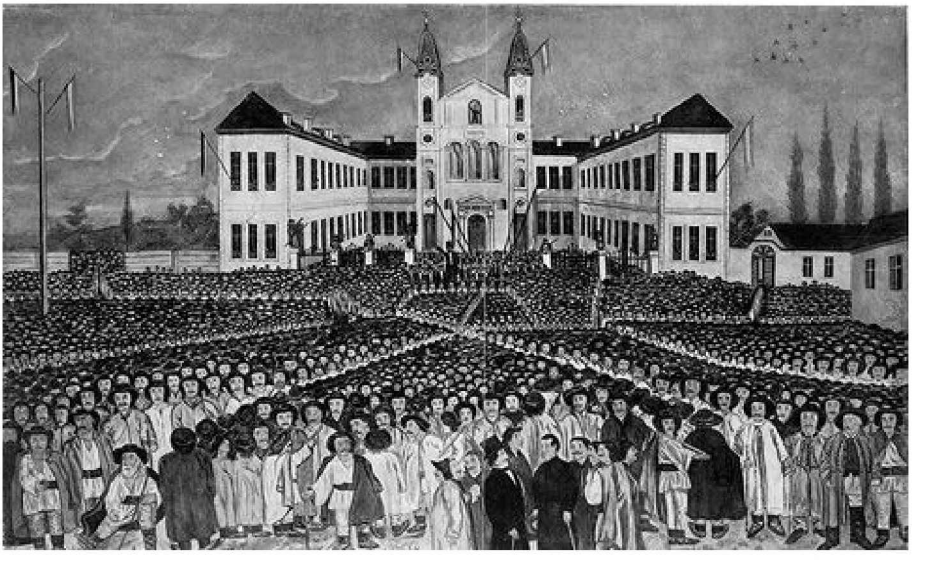

Adunarea de la Blaj din 3/15 mai 1848

Dieta nobiliară (compusă, după regula medievală, din reprezentanții celor trei „națiuni“ recunoscute) de la Cluj nu a ținut seama însă de cererile românilor, a desființat autonomia Transilvaniei și a hotărât alipirea țării la Ungaria, după cum ceruse revoluția ungară în martie 1848. În același timp, contrar programului aceleiași revoluții ungare, dieta nereprezentativă de la Cluj a refuzat să aplice desființarea iobăgiei, în care românii erau direct interesați (fiindcă mai toți erau șerbi). În aceste condiții, revoluția română a intrat în conflict direct cu nobilimea conservatoare maghiară și, implicit, cu revoluția ungară, care refuzau să accepte dreptul românilor la libertate națională și socială. În aceeași situație se aflau și alte popoare asuprite din

imperiu, ca slovacii, croații sau sârbii, incluse forțat în Ungaria prin invocarea unei învechite tradiții medievale. Toate aceste popoare, prin urmare și românii, au fost obligate să-și caute undeva sprijin și l-au găsit la Casa de Habsburg, care promitea acum să fie un factor de echilibru, să recunoască drepturile naționale, autonomia provinciilor și țărilor, deși urmărea, în mare măsură, propriile interese de dominație. Cu alte cuvinte, românii din Transilvania, în fața planului de a fi înglobați, ca în Evul Mediu, fără nicio libertate națională, în Ungaria, au ales calea rezistenței armate. Ei le-au imputat conducătorilor maghiari că nu acceptau și nu respectau și dorințele de libertate ale altor popoare, susținând că, dacă ungurii aveau dreptul la emancipare, atunci și românii aveau acest drept. În problema națională, liderii maghiari au adoptat un punct de vedere al naționalismului nobiliar, care proslăvea „superioritatea" națiunii ungare în „Bazinul Carpatic" și lăuda favoarea făcută de această națiune românilor, sârbilor, croaților, rutenilor etc. „înapoiați" de a-i primi în sânul său generos, în statul ungar multinațional, în care ungurii – deși minoritari – urmau să domine. În cercurile conservatoare maghiare se vorbea de „misiunea civilizatoare a Ungariei în Bazinul Carpatic", cu termeni de un naționalism foarte pronunțat, jignitor pentru toate popoarele conlocuitoare, tratate cu dispreț și ură. De aceea, întoarcerea revoluționarilor români și a revoluționarilor celorlaltor popoare asuprite spre Habsburgi nu reprezintă deloc o trădare a idealurilor de libertate, ci, dimpotrivă, o încercare disperată de salvare a popoarelor lor de înglobare forțată în Ungaria.

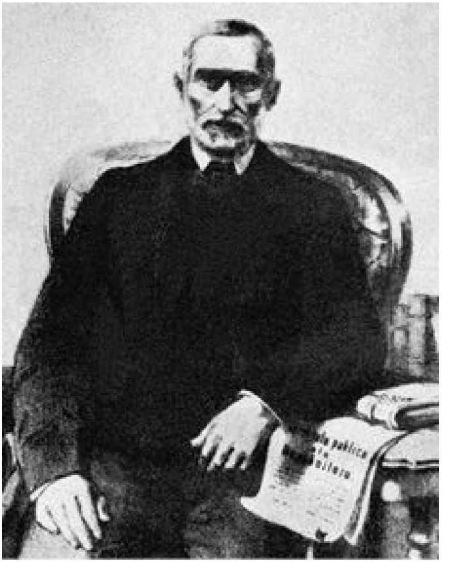

Simion Bărnuțiu

Mitropolitul Andrei Şaguna

În vara şi toamna anului 1848 au izbucnit conflicte între români şi maghiari, mulţi români fiind închişi şi chiar ucişi de autorităţile ungare. Atunci, conducerea revoluţiei române a organizat o nouă adunare la Blaj, în septembrie 1848, la care au venit cam 60 000 de oameni înarmaţi. Se respingea din nou alăturarea ilegală a ţării la Ungaria şi se cerea convocarea unei diete formate din români, unguri şi saşi, în proporţie cu numărul lor. O adunare a saşilor de la Sibiu a adoptat această rezoluţie de la Blaj, iar liderul sas Stephan Ludwig Roth a popularizat-o. Comitetul naţional român, în urma refuzului nobilimii de a colabora şi a violenţelor armate îndreptate contra românilor, a decis organizarea militară românească a Transilvaniei în vederea apărării fiinţei naţionale. Românii nu mai aveau încredere nici în Habsburgi, ci doar în ei înşişi, în puterea naţiunii lor.

S-a format forţa militară a românilor – armata lor naţională – compusă din cincisprezece legiuni, împărţite în cete, conduse de prefecţi şi tribuni, după modelul armatei romane de odinioară. În fruntea acestei armate era tânărul avocat de 24 de ani Avram Iancu, devenit erou naţional şi supranumit „Craiul Munţilor“. Munţii Apuseni, cartierul general al lui Avram Iancu, au ajuns nucleul rezistenţei româneşti. Între timp, Curtea de la Viena a început acţiunea de înfrângere a revoluţiei ungare, care era în conflict cu revoluţia română şi cu toate revoluţiile popoarelor asuprite din regiune. Împăcarea dintre revoluţia maghiară şi cea română (mijlocită de Nicolae Bălcescu) a devenit posibilă numai în vara anului 1849, când liderii ungari au recunoscut o serie de drepturi ale naţiunii române şi când s-a ajuns, astfel, la un proiect de pacificare româno-ungar. Era însă prea târziu,

deoarece trupele austriece și cele țariste au intervenit în forță și au oprit cu armele orice mișcare revoluționară.

Avram Iancu, portret de Barbu Iscovescu

Revoluția din țările române a fost înfrântă de slăbiciunile sale interne, dar mai ales datorită intervenției armatelor imperiilor străine, adică armatelor turcești, rusești și austriece. În Ardeal, revoluția română a fost într-o situație mult mai complexă, iar pentru înțelegerea ei trebuie să se țină seama de cel puțin trei lucruri: 1. revoluția română din Transilvania se înscrie în mișcările românilor din toate cele trei țări la 1848–1849 și exprimă multe idei comune ale întregii națiuni; 2. ea a intrat în conflict cu revoluția maghiară din mai multe motive, dar în principal fiindcă liderii unguri urmăreau refacerea Ungariei Mari, multinaționale, de odinioară, cu o națiune dominantă și cu minorități asuprite; 3. românii din Imperiul Austriac, ca și celelalte popoare din răsăritul acestui stat, speriate de posibilitatea înlocuirii unui stăpân cu altul, s-au alăturat Habsburgilor, care au știut să profite de greșelile revoluției ungare și de neîncrederea românilor în această mișcare. Până la urmă, mulți români și maghiari au înțeles jocul viclean al Casei de Austria, de a stăpâni prin dezbinare (lozinca fiind *Divide et impera!*), dar era prea târziu. Unii istorici i-au privit drept revoluționari adevărați numai pe aceia care au luptat contra Imperiului Habsburgic, simbolul vechiului, al rânduielilor feudale, al conducerii absolute, considerându-i „contrarevoluționari" pe cei care s-au aliat la un moment dat cu austriecii. Acest mod de a privi lucrurile este incorect și simplist, fiindcă toate mișcările

au avut în sânul lor și curente avansate, democratice, și unele conservatoare, apărătoare ale vechiului. Românii din Transilvania nu puteau accepta înglobarea Transilvaniei în Ungaria, câtă vreme acest act nu ar fi făcut altceva decât să adâncească asuprirea lor națională preexistentă. Se știe că, înainte de 1848, românii din Transilvania trăiau sub dominația celor trei națiuni politice (maghiarii, sașii și secuii) și a celor patru „religii" oficiale (catolică, calvină, luterană și unitariană), dar că predominarea puterii nobilimii ungare devenise evidentă, în ciuda unui anumit echilibru pe care puterea imperială de la Viena încerca să-l păstreze. Or, integrarea Transilvaniei în Ungaria ar fi frânt complet chiar și acest firav echilibru, aservindu-i complet pe români, răpindu-le orice speranță de libertate. Românii transilvăneni nu aveau niciun interes să scape de stăpânii austrieci și să ajungă la discreția stăpânilor maghiari, ci doreau, ca toate popoarele, libertate pentru propria națiune. Trebuie subliniat însă că, dincolo de certurile naționale, toate mișcările din această parte de Europă au cuprins în programele lor cereri asemănătoare, exprimând ideile generoase de libertate, egalitate, dreptate și frăție. Revoluția de la 1848–1849 a fost înfrântă faptic și concret, prin forța armelor, dar a fost învingătoare prin ideile sale care s-au afirmat și transpus în practică în viitor. Ea a elaborat un program democratic și progresist, care nu a putut fi pus în aplicare decât în mică măsură în anii 1848–1849, dar a devenit programul de modernizare a României până în 1918. Toate obiectivele strategice fixate de revoluționari în 1848 – mai ales unitatea națională, libertatea socială și independența completă a țării – au fost puse treptat în practică în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul celui următor. De aceea, Revoluția Română de la 1848–1849 are o mare importanță; ea nu a putut schimba brusc prezentul de atunci, dar a schimbat cert, în sens progresist și democratic, viitorul românilor și al României.

Unitatea naţională sau făurirea României moderne

După 1848, obiectivul fundamental al românilor, care formau, încă din secolele al XVII-lea şi mai ales al XVIII-lea, o naţiune modernă, s-a dovedit a fi unitatea politică naţională. Orice naţiune merita să aibă – după cum cerea mişcarea de idei avansate de-atunci – propriul stat unitar, privit drept cadru de păstrare, de organizare şi de dezvoltare a corpului naţional în ansamblu şi al fiecărui individ care compunea acest corp. Imperiile şi regatele multinaţionale dădeau semne de oboseală, nu se mai puteau menţine prin rânduielile lor medievale depăşite, prin absolutism şi neoabsolutism, prin soluţii parţiale, care nemulţumeau grav popoarele asuprite. Trecuse vremea popoarelor „cu istorie" şi a celor „fără istorie", a celor „superioare" şi a celor „inferioare", a unora „cu misiune istorică dominatoare", faţă în faţă cu altele „născute să trăiască supuse".

În jurul anului 1848 s-a afirmat din plin dorinţa de unire a românilor într-un stat naţional. Această dorinţă, care exista în multe suflete luminate, a fost cultivată intens şi conştient de o elită intelectuală instruită şi activă, de acei oameni învăţaţi şi inimoşi care ştiau atâtea despre unitatea românilor. Ei au explicat poporului cum unitatea românească de limbă, de origine, de credinţă, de tradiţii şi de obiceiuri trebuia să ducă în chip firesc la statul unitar, la scutul politic la care avea dreptul orice popor. Această dorinţă internă de unire a majorităţii românilor s-a potrivit cumva cu anumite împrejurări pe plan internaţional, împrejurări care au trebuit folosite de români pentru obţinerea sprijinului marilor puteri. Românii ştiau că, fără sprijinul unora dintre marile puteri, efortul lor intern de unire nu putea avea succes. Pe vremea aceea, popoarele nu erau lăsate să facă ceea ce credeau că era spre binele lor, dacă acest „bine" nu se potrivea şi cu interesele celor puternici. Şi mai ştiau conducătorii românilor că unirea nu se putea face dintr-odată, că ea trebuia făcută pe rând, în etape, aşa cum începuseră să procedeze şi italienii, germanii sau alţii. Era clar că, înainte de unirea provinciilor ocupate efectiv de străini (Transilvania, Bucovina, Basarabia), trebuia format un nucleu de stat naţional din Moldova şi Ţara Românească, state aproape independente, cu clase politice şi cu instituţii româneşti. Unirea românilor într-un stat naţional a cuprins următoarele etape:

1 1848–1859–1866: unirea Moldovei şi Ţării Româneşti într-un stat, numit oficial România şi recunoscut ca atare de marile puteri şi reformat după principiile democraţiei occidentale;

2 1877–1878–1881: proclamarea independenţei absolute în Parlament, ducerea războiului pentru independenţa României, recunoaşterea oficială a independenţei ţării pe plan internaţional; unirea Dobrogei cu România şi înălţarea ţării la rangul de regat;

3

1916–1918–1920: participarea României la Primul Război Mondial; unirea cu România a Basarabiei, Bucovinei, Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului; recunoașterea pe plan internațional a statului național unitar român.

Jumătatea secolului al XIX-lea și deceniile care au urmat au însemnat pentru mai multe națiuni o epocă de formare sau de consolidare a unității lor politice. Acesta a fost cazul germanilor, italienilor, românilor, dar și al americanilor, care, în urma războiului civil (1861–1865), au putut scăpa de secesiune (împărțire între Nord și Sud), întărindu-și forța propriei națiuni.

UNIREA DE LA 1859 – TEMEIUL MARII UNIRI

Unirea Țării Românești și Moldovei din 1859 – numită uneori, total impropriu, „unirea cea mică“[13] – a însemnat așezarea în același nucleu politic-administrativ a unei treimi din teritoriul locuit de români. Celelalte două treimi se vor adăuga ulterior României, mai ales în 1918. Dar, prin urmările sale, gestul de unire de la 1859 a fost o mare acțiune de voință românească și o împlinire de excepțională importanță, dătătoare de ton pentru ceea ce avea să vină. Locuitorii celor două țări știau – unii încă din Evul Mediu – că alcătuiau unul și același popor, cu origine, limbă, religie, tradiții și cultură comune și că ei erau despărțiți doar prin granițe politice, pe care nu ei le fixaseră. Mai știau că și românii din Transilvania făceau parte din același popor, numai că aceștia erau dominați de o minoritate și nu puteau participa la conducerea propriei țări. Pentru românii transilvăneni trebuia să urmeze întâi abolirea discriminării grave, adică dobândirea egalității lor cu celelalte națiuni ale țării lor. De aceea, conducătorii românilor au decis că primul pas trebuia făcut prin unirea celor două țări din afara arcului Carpaților, în care românii erau stăpâni. În interior nu trebuia depus un efort prea mare, pentru că voința de unire era clară și se exprima răspicat prin „partida națională“. Doar un grup de oameni puternici se temeau că unirea, prin schimbările organizatorice și democratice pe care avea să le aducă, le-ar fi pus în pericol funcțiile de conducere, averile, privilegiile, starea de confort. Ceea ce era perfect adevărat, fiindcă unirea avea să aducă și reforme democratice. Se mai înregistrau desigur și unele păreri de rău și mândrii rănite, care însă nu alcătuiau adevărate curente de opinie. Se știa, de exemplu, că una dintre capitale urma să devină „provincie“ și, poate, să-și piardă din strălucire, că instituțiile centrale ale statului aveau să fie concentrate numai într-un loc etc. Mai dificilă era convingerea marilor puteri în legătură cu nevoia de unire. Sarcina aceasta și-au luat-o în primul rând foștii revoluționari de la 1848, exilați în Occident de regimurile vechi revenite la putere, mai ales de cel de la București. Ei au format adevărate *lobby*-uri românești în statele italiene, în Anglia, Prusia, dar mai ales în Franța, la Paris. Nicolae Bălcescu, C.A. Rosetti, Dimitrie Brătianu și alții erau

membri în comitete democratice europene, alături de figuri democratice marcante, ca Giuseppe Mazzini, și gândeau la o soartă mai bună a tuturor națiunilor europene. Pe măsură ce înțelegeau că o nouă revoluție generală europeană nu era posibilă, liderii români își dădeau seama că se puteau totuși înfăptui treptat obiectivele potrivite ale fiecărei națiuni. Acțiunea românească în exterior s-a concentrat la Paris, din mai multe motive: cei mai mulți tineri români studiaseră sau studiau în Franța; cultura română modernă se dezvoltase sub influența celei franceze; francezii erau un popor neolatin, ca și românii, iar Franța era o mare putere, cu un cuvânt important de spus în chestiunile europene; în Franța exista un curent de opinie favorabil cauzei române; împăratul Napoleon al III-lea și consilierii săi erau interesați să-i sprijine pe români, mai ales fiindcă aveau interese economice și politice la Dunărea de Jos.

Giuseppe Mazzini

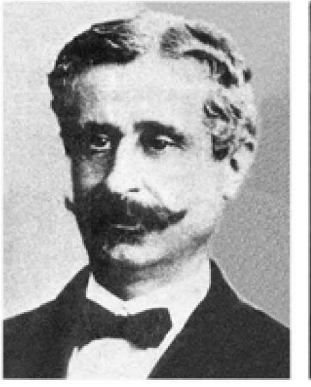

Dumitru Brătianu

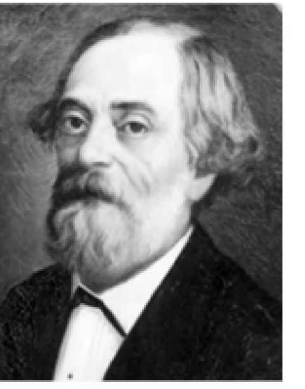

C.A. Rosetti

De aceea, acțiunea de propagandă românească, având centrul în Franța, a cuprins aproape întreaga Europă. Astfel, la sfârșitul Războiului Crimeii (1853–1856) – când marile puteri europene ajutaseră Turcia să învingă Rusia –, în timpul tratativelor de pace purtate la Paris, Franța a cerut unirea țărilor române sub un principe străin. Faptul acesta era foarte important, fiindcă problema românească devenea în acest fel o problemă internațională. S-au opus cu tărie Turcia – puterea suzerană – și Austria – care stăpânea multe provincii cu majoritate românească –, iar Anglia nu s-a pronunțat. Unele voci, interesate, au spus că nici „moldovenii și valahii" nu doreau unirea. S-a decis atunci, prin tratatul de pace din 1856, consultarea locuitorilor celor două țări, trecerea Moldovei și Țării Românești (de sub ascultarea Turciei și Rusiei) sub „garanția colectivă" a celor șapte mari puteri (cele două de mai sus, plus Franța, Anglia, Sardinia sau nucleul viitoarei Italii, Prusia sau nucleul viitoarei Germanii, Austria) și întoarcerea către Moldova a trei ținuturi (Cahul, Ismail și Bolgrad) din sudul Basarabiei

(răpite, împreună cu toată provincia, în 1812). Faptul acesta făcea ca Rusia să nu mai fie, pentru moment, o putere dunăreană, ceea ce imperiul vecin nu a uitat, acceptând situația doar de silă. La scurtă vreme, Rusia avea să se răzbune, lovind în România și reluând sudul Basarabiei.

Consultarea locuitorilor celor două țări urma să se facă prin două adunări alese ale tuturor categoriilor sociale din Moldova și Țara Românească. În ciuda încercării Austriei și Turciei de a falsifica rezultatul alegerilor, până la urmă, cele două adunări (numite *ad-hoc*, semn că erau convocate numai pentru acel scop anume) au votat în 1857 rezoluții aproape identice, care exprimau cele mai generale „dorințe" ale românilor:

- unirea Principatelor Române într-un singur stat cu numele de România;
- prinț străin ereditar (cu moștenirea tronului din tată în fiu) dintr-o dinastie domnitoare a Europei, ai cărui urmași să fie crescuți în religia țării (ortodoxă);
- respectarea drepturilor și a autonomiei noului stat pe baza vechilor tratate româno-otomane;
- neutralitatea pământului principatelor;
- o adunare obștească, deținătoare a puterii legislative și în care să fie reprezentate toate interesele națiunii.

La luarea acestor hotărâri au avut pentru prima oară un rol și țăranii supuși (clăcașii), între care legendarul Moș Ion Roată.

În 1858, cele șapte mari puteri s-au întrunit iarăși la Paris, într-o conferință care a luat în discuție dorința de unire a românilor, exprimată prin adunările *ad-hoc*, dar nu a pus-o în practică datorită concurenței dintre ele și intereselor lor diferite. Totuși, puterile au adoptat un act numit convenție („Convenția de la Paris"), în care se exprimau următoarele decizii: formarea din cele două țări a unei uniuni numite „Principatele Unite ale Moldovei și Țării Românești", cu autonomie garantată în mod colectiv de cele șapte mari puteri, suzeranitatea turcă rămânând doar formală; principatele urmau să aibă fiecare câte un domn (român, nu străin), câte o adunare legislativă, câte un guvern și câte o capitală; două instituții centrale, una cu rol de a alcătui proiecte de legi comune și alta ca for judecătoresc suprem al ambelor țări, luau ființă la Focșani, oraș situat pe râul Milcov, care separa din vechime cele două țări; se acceptau unele elemente de unitate, se stabilea egalitatea tuturor moldovenilor și a muntenilor în fața legilor, posibilitatea de a fi aleși în funcții publice în oricare din cele două țări, se desființau monopolurile și privilegiile feudale, se introduceau noi reglementări electorale (bazate pe cens, adică pe venit), se prevedea îmbunătățirea situației țăranilor etc. Acest act nici nu înfăptuia unirea, dar nici nu o împiedica în mod expres și direct.

Noii domni urmau să fie aleși de adunări elective, întrunite la Iași și la București în ianuarie 1859. După o bine organizată propagandă și după o

pregătire intensă prin adunări, mesageri, presă, alte publicații etc., partida națională a stabilit o strategie de unire și a trecut la alegerea domnului. Primii au fost chemați să aleagă moldovenii la Iași, la 5 ianuarie 1859, și l-au desemnat pe colonelul Alexandru Ioan Cuza, fruntaș de la 1848, un om nou, fără sânge domnesc, dar dornic de progres și democrație. Partida națională a stabilit că, pentru înfăptuirea unirii, la București trebuia statornicit neapărat alesul Moldovei. La 24 ianuarie, după câteva săptămâni dramatice și după zile în care poporul a înconjurat sala de ședințe, adunarea l-a ales domn al Țării Românești, în unanimitate, pe același Alexandru Ioan Cuza.

Alexandru Ioan Cuza

Entuziasmul popular a fost deosebit, venit din inimă și meritat, iar poporul român în întregimea lui, chiar și cel din provinciile ocupate încă de străini, a văzut în acest act începutul formării noii Românii. Ministrul de externe al Franței admira „voința de unire" a românilor, iar Kossuth Lajos, fostul conducător al revoluției ungare, scria că „un astfel de spirit este necesar ca un popor să-și întemeieze o patrie sau, dacă a pierdut-o, să și-o recâștige". S-a vorbit și s-a scris mult – mai ales recent, în virtutea unor viziuni declarate novatoare în istoriografie – despre „inventarea" națiunii și despre „construirea" conștientă și deliberată a unirii de către un grup de intelectuali. Astfel de interpretări sunt posibile, dar ca exerciții retorice ori ca

viziuni metaforice. Nu poate nega nimeni rolul elitelor, al intelectualității în geneza națiunilor moderne și în formarea statelor naționale, dar contribuția comunităților umane, a marilor mase, a grupurilor conștiente devine esențială. Într-un discurs rostit de Mihail Kogălniceanu în 1863, în fața parlamentului, se subliniază apăsat această contribuție: „Unirea, domnilor, eu nu cunosc nimănui dreptul să zică că Unirea este opera sa, Unirea este actul energic al întregii națiuni române, e marea noastră conquistă [cucerire – n.n.] și, de aceea, domnilor, nici chiar domnitorului, dar încă unui singur particular, nu-i recunosc și nici nu-i voi da vreodată dreptul acesta de a zice că el a făcut singur Unirea. Nu, domnilor, Unirea națiunea a făcut-o, națiunea care a ales un domn pentru ambele țări, cu misiunea de a realiza Unirea". Prin urmare, din moment ce chiar în epocă exista conștiința rolului marii comunități naționale în realizarea actului unirii din 1859, se cuvine păstrată o dreaptă cumpănire între toți factorii care au concurat la împlinirea unui asemenea act.

DOMNIA LUI ALEXANDRU IOAN I (1859–1866)

Cuza a domnit sub numele de Alexandru Ioan I și a cunoscut două perioade bine conturate de domnie: prima, între 1859–1862, a avut în atenție lupta pentru recunoașterea internațională a dublei sale alegeri și pentru înfăptuirea și acceptarea unirii depline; a doua, între 1863–1865, a însemnat modernizarea României prin înfăptuirea unor reforme adânci în întreaga societate. Până la urmă, încă din 1859, datorită unor eforturi diplomatice speciale, prin trimiterea unor soli în capitalele europene, marile puteri l-au recunoscut pe Cuza domn și la Iași și la București, fără să primească însă în mod clar unirea deplină; până la urmă, s-a acceptat și acest lucru, iar în ianuarie 1862 se întruneau la București primul guvern unic al României și prima adunare unică a României. Un sprijin puternic în acest sens, pe plan internațional, a venit din partea Franței, apoi a Italiei, Prusiei și Rusiei. Domnul și colaboratorii săi au trecut la unificarea completă a tuturor instituțiilor, de la armată până la biserică, a legislației, a cursului monetar, a simbolurilor naționale etc. De-acum se impune tot mai mult, și pentru străini, numele de România, aparent nou, dar în fapt un nume vechi (sub forma de Țara Românească) de când exista poporul român. Toate acestea se petreceau cam în perioada în care Abraham Lincoln era ales președinte al SUA și când unele state din sud părăseau Uniunea. În Europa, tot atunci, italienii și germanii desfășurau, prin șefii lor politici și militari, o intensă activitate de unire în vederea făuririi Italiei și, respectiv, a Germaniei.

În România, domnul și colaboratorul său cel mai apropiat, prim-ministrul Mihail Kogălniceanu, erau adepții unor transformări structurale în societatea românească, după programul adoptat în 1848, dar nu prin revoluție, ci pe calea reformelor. Mihail Kogălniceanu, adevăratul arhitect al

modernizării țării, vorbea chiar despre „reforme fără pripeală", făcute chibzuit și matur. Adunarea legiuitoare, formată în majoritate din conservatori (mai ales mari proprietari de pământ), nu voia aceste transformări și se opunea prin vot oricărei reforme propuse care-i lovea interesele. Totuși, guvernul Kogălniceanu a reușit să impună secularizarea averilor mănăstirești, adică trecerea în proprietatea statului a circa un sfert din pământul agricol al țării și a altor bunuri care se aflau în stăpânirea mănăstirilor. Situația aceasta venea din Evul Mediu, când domnii și boierii, pentru susținerea Bisericii și iertarea păcatelor, dădeau în dar mănăstirilor adevărate moșii, cu țărani supuși cu tot și cu robi, mai ales romi (țigani). Această lege avea și implicații în exterior, întrucât jumătate din aceste bunuri și averi erau ale unor mănăstiri românești „închinate", adică puse din Evul Mediu sub ascultarea Locurilor Sfinte, a patriarhiilor orientale și a Muntelui Athos. Daniile de mănăstiri din țările române (dar și din alte țări ortodoxe) către Locurile Sfinte se făcuseră pentru supraviețuirea acestor lăcașuri creștine ajunse, cum se spunea atunci, „în mâinile păgânilor". Or, din Evul Mediu până în secolul al XIX-lea situația se schimbase, Grecia era acum independentă și nu era firesc ca un sfert din pământul arabil al țării să aparțină clerului și să servească unor interese străine. Cu alte cuvinte, o parte din avuția țării se scurgea în exterior, cu precădere spre un stat european liber, care nu mai era asuprit de „păgâni". Guvernul român a oferit o seamă de despăgubiri călugărilor greci și, în ciuda opoziției unora dintre marile puteri (Turcia, Rusia și Austria), a votat legea prin care toate averile mănăstirești din România erau și rămâneau ale statului român (decembrie 1863). Alte state făcuseră același lucru cu mult înaintea României.

Piatra de încercare a guvernului Kogălniceanu era însă reforma agrară, cerută de forțele democratice, cum s-a văzut, încă din 1848. Toate proiectele propuse erau însă în chip regulat respinse de adunare. Aceasta nu dorea nici o lege electorală nouă. În fața unui nou vot de neîncredere dat de adunare guvernului, prim-ministrul și-a prezentat demisia. Domnul însă a refuzat demisia acestuia și a dizolvat adunarea, înfăptuind o lovitură de stat în mai 1864. Se trecea în acel moment la faza autoritară (de impunere a voinței proprii) a domniei lui Cuza. Au fost supuse aprobării poporului prin plebiscit (consultarea poporului prin vot) o nouă constituție („Statutul dezvoltător al Convenției de la Paris") și o nouă lege electorală. Creșteau puterile domnului, se crea, alături de Cameră, o nouă adunare legislativă (Senatul, privit drept „corp ponderator"), se micșorau atribuțiile Camerei, intra în activitate Consiliul de Stat, iar dreptul de vot era lărgit, deși rămânea censitar și, pentru mulți cetățeni, indirect (cei mai săraci oameni nu votau ei înșiși, ci prin reprezentanții lor). În fine, noua adunare a votat „legea rurală", prin care se înfăptuia reforma agrară mult așteptată: cam cinci sute de mii de familii de țărani primeau circa două milioane de hectare de pământ, cu plata

către vechii proprietari a unei despăgubiri, într-un interval de timp de cincisprezece ani.

Proclamația domnitorului Alexandru Ioan Cuza cu prilejul promulgării legii rurale, în vederea aplicării reformei agrare (1864):

„Sătenilor,

[...] Claca (boierescul) este desființată [...] de-a pururea și astăzi voi sunteți proprietari liberi pe locurile supuse stăpânirii voastre, în întinderea hotărâtă prin legile în ființă. [...].

Claca și toate celelalte legături silite între voi și între stăpânii voștri de moșii sunt desființate, prin plata unei drepte despăgubiri.

[...] Uitați dar zilele grele prin care ați trecut; uitați toată ura și toată vrajba; fiți surzi la glasul acelora care vă vor întărâta în contra stăpânilor de moșii, și în legăturile de bună voie ce veți mai avea de aici încolo cu proprietarii, nu vedeți în ei decât pe vechii voștri sprijinitori și pe viitorii voștri amici și buni vecini. Au nu suntem toți fii ai aceleiași țări? Au pământul României nu este muma care vă hrănește pe toți?

Stăpâni liberi pe brațele și pe ogoarele voastre, nu uitați mai înainte de toate că sunteți plugari, că sunteți muncitori de pământ. Nu părăsiți această frumoasă meserie, care face bogăția țării, și dovediți și în România, ca pretutindeni, că munca liberă produce îndoit decât munca silită. Departe de a vă deda trândăviei, sporiți încă hărnicia voastră și ogoarele voastre îndoit să fie mai bine lucrate, căci de acum aceste ogoare sunt averea voastră și a copiilor voștri.

Îngrijiți-vă asemenea de vetrele satelor voastre, care de astăzi devin comune neatârnate și locașuri statornicite ale voastre, din care nimeni nu vă mai poate izgoni. Siliți-vă a le îmbunătăți și a le înfrumuseța, faceți case bune și îndestulătoare, înconjurați-le cu grădini și pomi roditori. [...]. Statorniciți mai ales și pretutindeni școli, unde copiii voștri să dobândească cunoștințele trebuitoare, pentru a fi buni plugari și buni cetățeni. Actul din 2 mai v-a dat la toți drepturi; învățați pe copiii voștri a le prețui și a le bine întrebuința.

Și mai presus de toate, fiți și în viitor ceea ce ați fost și până acum, și chiar în timpurile cele mai rele, fiți bărbați de pace și de bună rânduială, aveți încredere în Domnul vostru, care vă dorește tot binele; dați ca și până acum, pilda supunerii către legile țării voastre [...]; iubiți România care, de astăzi, este dreaptă pentru toți fii săi." (Bogdan Murgescu, coord., *Istoria României în texte*, București, 2001, pp. 216–217)

Reforma agrară, deși a avut multe lipsuri, a dat pentru prima oară pământul celor care-l lucrau de secole, a deschis drum modernizării agriculturii, dar și unor transformări contradictorii care, în deceniile viitoare, aveau să zguduie puternic lumea rurală și societatea românească în ansamblu.

În timpul lui Cuza au mai fost reformate justiția, finanțele, armata, învățământul. Legea învățământului, numită „a instrucțiunii publice", stabilea organizarea temeinică a școlii pe trei cicluri (primar, secundar și superior). Învățământul primar de patru ani era obligatoriu și gratuit (în sensul că elevii nu plăteau taxe școlare), România fiind printre primele țări din lume

cu o astfel de prevedere legală; creştea numărul de licee şi se înfiinţau universităţile moderne de la Iaşi (1860) şi Bucureşti (1864). Se introduceau codurile civil, penal şi comercial, după model francez şi italian. S-a adoptat sistemul metric modern (măsurătorile cu metrul, kilogramul, cu multiplii şi submultiplii lor), s-a dat o nouă împărţire administrativă a ţării şi s-a adoptat o lege a contabilităţii etc. Cuza a avut şi proiecte pe care nu a putut sau nu a apucat să le înfăptuiască: crearea băncii naţionale, a monedei naţionale numite *romanat* (leul avea doar valoare de calcul), a distincţiilor şi decoraţiilor naţionale etc. Regimul său a cultivat intens legăturile cu românii din provinciile aflate sub ocupaţie străină, a acordat venituri unor şcoli şi altor instituţii româneşti din străinătate, a sprijinit integrarea în viaţa statului român a acelor români care, născuţi în provincii aflate sub ocupaţie străină, se stabileau în România. Politica externă a ţării a fost activă şi demnă în raporturile cu marile puteri şi mai ales cu Imperiul Otoman, urmărind cultivarea bunei vecinătăţi. România a sprijinit mişcările de emancipare a popoarelor din Balcani, din Polonia şi din Imperiul Habsburgic.

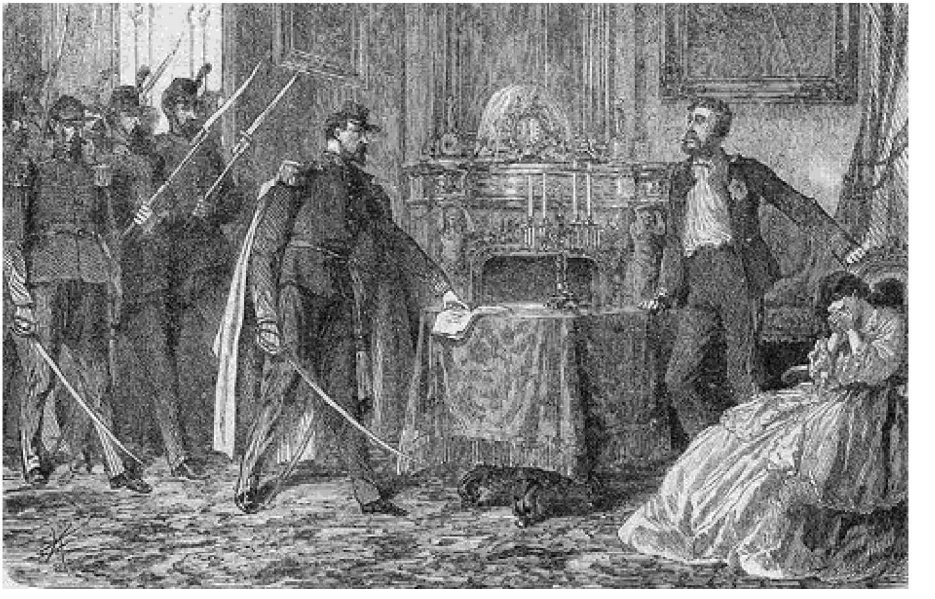

Abdicarea lui Alexandru Ioan Cuza

Cuza a vrut să înfăptuiască multe în timp scurt, cu metode rapide, cu oameni noi şi nu întotdeauna cinstiţi cu toţii. Firește, de timpuriu a stârnit opoziţii, mai ales din partea liberalilor radicali şi a conservatorilor (două grupări politice opuse, dar care, din motive diferite, nu-l iubeau pe principe). A comis şi el o seamă de greşeli, publice şi personale, mai ales în timpul regimului autoritar, care au determinat stricarea relaţiilor cu marile puteri şi condamnări severe din partea opoziţiei interne. La finele anului 1865,

domnitorul și-a dezamăgit numeroșii susținători când a scris împăratului Franței și a anunțat în parlament că este gata de a părăsi tronul și a face loc unui prinț străin, așa cum ceruseră adunările *ad-hoc*. De aceea, la 11 februarie 1866, în urma unui complot, domnul a părăsit tronul și țara, cu urarea: „Să dea Dumnezeu să-i meargă țării mai bine fără mine decât cu mine! Să trăiască România!" A murit în 1873, în Germania, și a fost înmormântat în țară, însoțit de miile de țărani pentru a căror soartă mai bună se zbătuse în viață. Azi trupul său odihnește în biserica Trei Ierarhi din Iașii săi iubiți. A rămas în istorie ca unul din făuritorii României moderne, care a aplicat în șapte ani o mare parte din programul progresist adoptat de români în 1848.

DOMNIA LUI CAROL I (1866–1914); PROCLAMAREA ȘI RECUNOAȘTEREA INDEPENDENȚEI ABSOLUTE ȘI UNIREA DOBROGEI CU ROMÂNIA; TRANSFORMAREA ROMÂNIEI ÎN REGAT

După înlăturarea lui Cuza se formează o locotenență domnească având rolul de a rezolva repede problemele tronului vacant, căci unele dintre puteri puneau unirea în pericol. Printr-un decret al locotenenței domnești se crea, la 1/13 aprilie 1866, Societatea Literară Română, nucleul Academiei Române de mai târziu. Măsura fusese pregătită încă din vremea lui Alexandru Ioan Cuza. Totuși, situația rămânea una de provizorat, care punea în primejdie unirea. Se vorbea clar în unele cercuri europene despre revenirea la situația de dinainte de 1859. Aducerea unui principe străin, cu renume în Europa și care să poată fi ca un arbitru între grupările interne opuse, părea singura soluție salvatoare. Astfel, la 10 mai 1866, în urma unui nou plebiscit prin care poporul și-a spus cuvântul, parlamentul proclamă solemn voința României de a rămâne unită, „având în fruntea sa pe Carol I, din dinastia Hohenzollern-Sigmaringen". Curând, prințul german vine în țară și preia tronul, iar marile puteri, mai ales Turcia și Austria, sunt puse din nou în fața faptului împlinit. Domnia lui Carol I, de 48 de ani – mai întâi ca principe și apoi ca rege – a rămas una dintre cele mai glorioase din istoria românilor, suveranul identificându-se cu mai toate etapele formării statului modern român.

Principele Carol I

Discurs al istoricului Ioan Bogdan despre personalitatea regelui Carol I, la deschiderea cursurilor universitare (1914):

„Milos cu cei obidiţi şi săraci, chiar şi cu cei ajunşi din vina lor în sărăcie, el a exercitat o largă şi discretă dărnicie, dictată de spiritul său profund religios şi nepoftitor de recunoaştere publică.

Muncitor neobosit, stăruitor şi foarte îndemânatic în treburile din lăuntru şi respectând cu sfinţenie legea, într-o ţară unde ea se calcă şi acum cu mare uşurinţă, hotărât şi viteaz în război, prevăzător şi econom între risipitori, bun între răi, darnic faţă de toate instituţiile ţării – cum erau voievozii şi boierii cei vechi faţă de biserici şi spitale, şi cum nu mai sunt urmaşii lor de azi –, supunându-se fără să cârtească feluritelor şi grelelor sarcini ale domniei, Regele Carol a combătut toată viaţa sa, la sine şi la alţii, egoismul şi individualismul exagerat ce duce la anarhie, şi ne-a arătat, prin poveţe înţelepte, dar mai cu seamă prin pilda sa vie, ce cale trebuie să apucăm spre a aşeza pe temelii tot mai trainice statul şi poporul românesc.

De aceea veşnică îi va fi pomenirea.“ (Bogdan Murgescu, coord., *Istoria României în texte*, Bucureşti, 2001, p. 224)

Printre primele acte importante înfăptuite sub noul domnitor se numără promovarea unei constituţii, prima lege fundamentală cu adevărat modernă şi adoptată, în mod democratic, de reprezentanţii aleşi ai poporului român.

Constituția din 1866 se baza pe nevoile societății românești exprimate și în programul de la 1848, în Convenția de la Paris (1858) și în Statutul lui Cuza (1864), având ca model constituția belgiană. Se proclamau unele principii de bază impuse și de revoluțiile veacului al XVIII-lea și de cele de la 1848–1849, anume „libertățile și drepturile fundamentale ale cetățeanului", „suveranitatea națională", „separarea puterilor în stat", responsabilitatea miniștrilor, sistemul parlamentar bicameral, monarhia constituțională și ereditară (conducerea țării de către un principe, prin moștenirea tronului și cu respectarea constituției), responsabilitatea monarhului etc. Numele oficial al țării, consemnat în actul fundamental, era România. Suveranul avea mari atribuții în materie executivă, dar și legislativă. Puterea legislativă o avea totuși parlamentul, format din Senat și Camera Deputaților. Camera avea drept de a se conduce singură, drept de interpelare (deputații îi puteau trage la răspundere pe membrii guvernului) și de anchetă (de a cere cercetări chiar și pentru faptele miniștrilor). Între drepturile și libertățile democratice, cele mai liberale erau inviolabilitatea proprietății private (neatingerea de bunurile cuiva), libertatea nestingherită a presei, fără cenzură și cauțiune (sumă de bani depusă drept garanție), precum și dreptul de azil politic pentru toți cei urmăriți în Balcani și în Imperiul Țarist și Imperiul Austriac (din 1867, Austro-Ungar).

Constituția, nerecunoscând niciun fel de oblăduire sau dependență externă, a fost promulgată de domnitor fără a ține seama de suzeranitatea turcă sau de puterile garante. România a funcționat după prevederile acestui document până după Primul Război Mondial, el situându-se în rândul celor mai moderne și mai avansate constituții din Europa.

După adoptarea Constituției, obiectivul fundamental era recunoașterea de către marile puteri a independenței depline, prin care să se poată pregăti apoi temeinic unirea cu România a provinciilor cu majoritate românească, aflate sub stăpâniri străine. În paralel, modernizarea societății se desfășura în ritm rapid. Se creează noi întreprinderi și ramuri industriale. Din 1861, România exporta petrol rafinat (prelucrat), iar în 1878 țara avea douăzeci de rafinării. Cărbunele din Transilvania era căutat pe piața Europei Centrale. Cuza desființase taxele vamale la export, iar principele Carol I a încheiat în 1875 și 1876 convenții comerciale cu Austro-Ungaria și, respectiv, cu Rusia, înfruntând astfel Turcia, fiindcă numai o țară independentă putea face astfel de acte de politică externă. În 1867 se instituie sistemul monetar național și se bat monedele României, leii. Se pun bazele creditului modern (vânzări cu plata amânată), iar în 1880 ia naștere Banca Națională a României. În anii '50 și '60 ai secolului se construiesc primele căi ferate, iar în 1878 România avea deja o rețea de 1 300 de kilometri de căi ferate. La începutul secolului al XX-lea, lungimea totală a căilor ferate în România, Transilvania și Bucovina era de 7 200 de kilometri. Progresele economice rapide erau însă împiedicate

de suzeranitatea formală a Imperiului Otoman și de stăpânirile străine sub care trăiau încă multe milioane de români. După 1870, efortul de obținere a independenței totale devine tot mai accentuat.

Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, legăturile României cu Poarta deveniseră formale, iar suzeranitatea otomană nu mai exista decât sub aspect juridic. Principele Carol și guvernele României făcuseră eforturi pentru recunoașterea pe cale diplomatică a independenței depline a României, dar aceste strădanii nu conduseseră la rezultatul dorit. În acel timp (în anii 1875–1876), popoarele balcanice din Bosnia și Herțegovina, din Bulgaria, Serbia și Muntenegru au organizat revolte și războaie contra Imperiului Otoman, pe care România le-a sprijinit indirect. Aceste mișcări au fost însă înfrânte. În 1876, Rusia a început pregătiri pentru un război contra Turciei, asigurându-se de neutralitatea Austro-Ungariei, care urma să primească după victorie unele avantaje. În toiul pregătirilor de război, România și-a oferit sprijinul total pentru Rusia în lupta ei contra Turciei, în vederea recunoașterii independenței absolute. Autoritățile ruse nu au dorit însă decât o convenție de trecere a trupelor rusești pe teritoriul României, respectând condiția menținerii integrității teritoriale a țării și a apărării drepturilor politice ale statului român. Războiul ruso-turc a început în aprilie 1877, când otomanii au bombardat localități și porturi românești de la Dunăre. Atunci, la 29–30 aprilie, parlamentul de la București (mai întâi Camera și apoi Senatul) a votat ruperea oricăror legături de dependență ale României cu Poarta și a decis starea de război cu acest stat. La 9 mai 1877 independența României a fost proclamată oficial, în Camera Deputaților, în urma unui memorabil discurs al lui Mihail Kogălniceanu, ministrul de externe al țării. Actul a fost salutat oficial de principele Carol la 10 mai 1877, când împlinea 11 ani de domnie. Cu excepția Rusiei, marile puteri au privit actul cu oarecare reținere, iar Turcia a acuzat România de „rebeliune".

Operațiunile militare se desfășurau greu la sud de Dunăre, unde turcii aveau sisteme de fortificații bine puse la punct. În vara anului 1877 armata rusă era pe punctul de a fi învinsă la Plevna, de aceea, la 19 iulie, comandantul frontului rus din Balcani a cerut principelui Carol intervenția rapidă a armatei române. Aceasta a intervenit și a reușit să încline balanța în defavoarea Turciei. În august 1877 s-au încheiat convenții între principele Carol I și țarul Rusiei, în urma cărora România a devenit practic parte cobeligerantă. România avea atunci cam 100 000 de soldați, din care vreo 60 000 formau armata de operațiuni (care era pe câmpul de luptă). Aproximativ 10 000 de români au murit în bătălii sau au fost răniți. În ianuarie 1878, victoria era clar de partea armatelor ruso-române, la care se adăugaseră și voluntari bulgari. Acest război a fost unul al tuturor românilor, nu doar al celor din România, ci din toate provinciile românești. Aproape 4 000 de români din Transilvania s-au înrolat ca voluntari, alături de mulți

din Bucovina și chiar din Basarabia; s-au adunat pentru front ofrande și contribuții, s-au înființat ambulanțe și spitale, au acționat comitete de femei. S-a organizat pentru prima oară serviciul sanitar al armatei. Până și scriitori și artiști au fost prezenți pe front, pe câmpiile Bulgariei, sau au urmărit desfășurarea luptelor și au transpus în operele lor, prin mijloace potrivite, efortul poporului român. Așa au fost Vasile Alecsandri, Ciprian Porumbescu, Nicolae Grigorescu, Theodor Aman, Carol Pop de Szathmary și alții. Ei au insuflat curaj și încredere poporului lor.

Luptele de la reduta Griviția

Rusia a vrut să tragă singură foloasele victoriei și a încheiat o pace separată cu otomanii, la San Stefano (în Turcia europeană, lângă Istanbul), în februarie 1878. Prin acest tratat, influența și forța Rusiei în Balcani ajungeau să fie mai importante ca niciodată. Marile puteri, mai ales Anglia și Austro-Ungaria, au protestat și s-a ajuns, ca urmare, la încheierea unei noi păci, la Berlin, de pe urma căreia echilibrul era în parte restabilit, iar profitul mai multor puteri era asigurat: Anglia primea insula Cipru, Austro-Ungaria primea spre administrare Bosnia și Herțegovina, Bulgaria de la nord de Balcani devenea provincie autonomă sub suzeranitatea Porții, Rusia își asigura teritorii în Caucaz și la Marea Neagră. În același timp, a fost recunoscută independența deplină a României, Serbiei și Muntenegrului. România nu avea însă numai motive de mulțumire. După sacrificiile militare și economice, după victoriile obținute și lăudate de comunitatea

internațională, țara nu a fost recunoscută drept cobeligerantă (adică drept parte egală la război și la pace), iar Rusia, care se angajase să apere întreg teritoriul României, ocupa din nou cele trei județe din sudul Basarabiei (Cahul, Ismail și Bolgrad), importante pentru accesul la Dunăre. De asemenea, în vederea recunoașterii depline a independenței sale de către marile puteri, România trebuia să acorde cetățenie și locuitorilor necreștini de pe teritoriul său și să rezolve, în favoarea bancherilor germani, urmările unei afaceri feroviare (Strousberg) veroase, din care românii ieșeau cu mare pierdere.

Iată câteva prevederi referitoare la România din Tratatul de pace de la Berlin (1878):

„Art. 43. Înaltele Părți contractante recunosc independența României, legând-o de condițiunile expuse în următoarele două articole.

Art. 44. În România, deosebirea credințelor religioase și a confesiunilor nu va putea fi pusă nimănui ca un motiv de excludere sau de incapacitate în ceea ce privește bucurarea de drepturi civile și politice, admiterea în sarcini publice, funcțiuni și onoruri, sau exercitarea diferitelor profesiuni și industrii în orice localitate ar fi. Libertatea și practica exterioară a oricărui cult vor fi asigurate tuturor supușilor pământeni ai Statului Român, precum și străinilor și nu se va pune niciun fel de piedică atât organizației ierarhice a diferitelor comunități religioase, cât și raporturilor acestora cu capii lor spirituali. Naționalii tuturor Puterilor, comercianți sau alții, vor fi tratați în România fără deosebire de religiune, pe piciorul unei desăvârșite egalități.

Art. 45. Principatul României retrocedează M.S. Împăratului Rusiei porțiunea teritoriului Basarabiei, despărțită de Rusia în urma tratatului de la Paris din 1856, și care la apus se mărginește cu talvegul Prutului, iar la miazăzi cu talvegul brațului Kiliei și cu gura Stari-Stambulului.

Art. 46. Insulele formând Delta Dunărei, precum și Insula Șerpilor, sandgiacul Tulcei, cuprinzând districtele (cazas) Kilia, Sulina, Mahmudia, Isaccea, Tulcea, Măcin, Babadag, Hârșova, Kiustenge, Medgidia sunt întrupate cu România. Principatul mai primește afară de aceasta ținutul situat la sudul Dobrogei până la o linie care, plecând de la răsărit de Silistra răspunde în Marea Neagră, la miazăzi de Mangalia. Linia granițelor se va fixa la fața locului de Comisiunea Europeană instituită pentru delimitarea Bulgariei.“ (Bogdan Murgescu, coord., *Istoria României în texte*, București, 2001, p. 269)

Cum se vede, marile puteri au acceptat să recunoască, totuși, la propunerea Rusiei, unirea Dobrogei centrale și de nord și a Deltei Dunării cu România, ceea ce făcea ca, după circa 450 de ani de ocupație otomană, o veche provincie să revină sub stăpânire românească. Nu era vorba aici de generozitate rusească, ci de interese, căci, așa cum s-a spus în epocă, în 1878, rușii ne-au luat ceea ce era al nostru (sudul Basarabiei, parte integrantă a Moldovei) și ne-au dat ceea ce nu era al lor (Dobrogea, desprinsă din Imperiul Otoman). În Dobrogea, românii nu reprezentau majoritatea absolută a populației, dar teritoriul era foarte amestecat, în sensul că nicio etnie nu avea o astfel de majoritate.

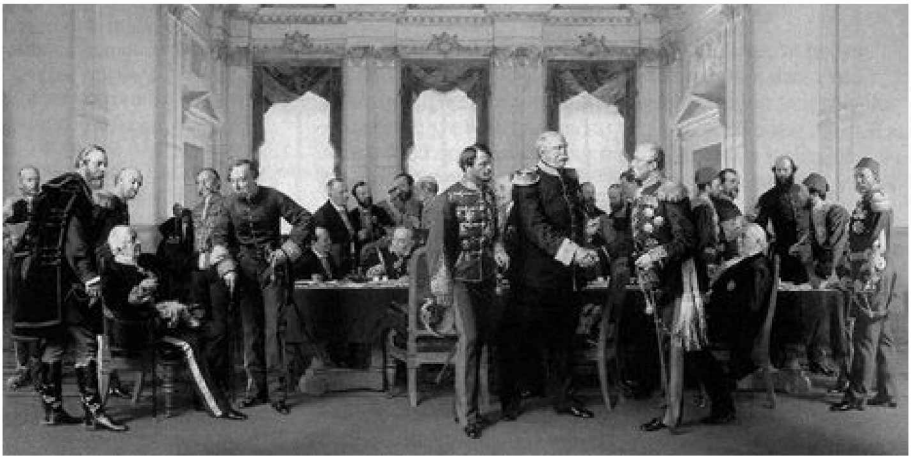

Congresul de la Berlin din 1878, tablou de Anton von Werner

Câteva prevederi din legea pentru organizarea Dobrogei (1880):

„Art. 1. Dobrogea, anexată României prin tratatul de la Berlin, precum şi Delta Dunării şi Insula Şerpilor, se împarte […] în două judeţe. […]

Art. 3. Toţi locuitorii din Dobrogea care în ziua de 11 aprilie 1877 erau cetăţeni otomani devin şi sunt cetăţeni români.

Art. 4. O lege specială va determina condiţiile în care ei vor putea exercita drepturile lor politice şi cumpăra imobile rurale în România propriu-zisă. O altă lege va statua despre reprezentanţa locuitorilor dobrogeni în Parlamentul român.

Art. 5. Locuitorii Dobrogei, deveniţi cetăţeni români, sunt egali înaintea legii, se bucură de toate drepturile cetăţeneşti şi pot fi numiţi în funcţiunile publice, fără deosebire de origine şi de religie. […]

Art. 15. Libertatea conştiinţei este absolută. Libertatea tuturor cultelor este garantată, [atât] cât celebrarea lor nu aduce o atingere ordinei publice şi bunelor moravuri. […]

Art. 16. Religiunea ortodoxă a răsăritului este religia domnitoare şi în Dobrogea. […] Protoiereii judeţelor şi clerul ortodox al catedralelor din Tulcea şi Constanţa sunt salariaţi de către stat. Clerul de la celelalte biserici ortodoxe este plătit de către comune şi comunităţi. […]

Art. 17. Personalul şi întreţinerea principalelor moschee musulmane în Tulcea, Constanţa, Babadag, Măcin, Medgidia, Hârşova, Isaccea, Sulina şi Mangalia vor fi plătite de către stat […].

Art. 18. Clerul celorlalte confesiuni şi bisericile şi templele lor se vor întreţine de comunităţile coreligionare. […]

Art. 20. Învăţământul este liber, [dacă] exerciţiul său nu ar atinge bunele moravuri, ordinea publică şi sănătatea copiilor. […] Este liber deosebitelor comunităţi şi particularilor de a se deschide şcoli, sub controlul Ministerului Instrucţiunii Publice, cu condiţia ca pe lângă limba aleasă de fondatori sau directori, învăţământul limbii române să fie obligatoriu. […]

Art. 67. În timp de 10 ani de la promulgarea acestei legi, în Dobrogea nu se va face recrutare pentru armata de linie. […] În această perioadă de 10 ani, locuitorii din Dobrogea vor forma un corp de oştire teritorială (călăraşi şi

dorobanți), destinată pentru serviciul dinăuntru al acestei părți a României. În timpurile normale, locuitorii ce vor face parte din aceste trupe nu vor putea fi întrebuințați în serviciu decât o săptămână pe lună, și în care timp ei vor fi plătiți și hrăniți după legea privitoare la armata teritorială [...].

Art. 68. Locuitorii din Dobrogea, de religie musulmană, vor forma companii și escadroane separate. În uniformarea lor, care se va plăti de stat, se va păstra fesul și turbanul." (Bogdan Murgescu, coord., *Istoria României în texte*, București, 2001, pp. 269–270)

Cucerirea independenței depline a României a avut pentru poporul român o importanță politică, militară, moral-spirituală, economică și națională. România a devenit, în chip oficial, un stat egal în drepturi cu celelalte state, a intrat cu demnitate în rândul națiunilor complet libere ale Europei, iar din 1881 s-a transformat în regat, suveranul României fiind proclamat rege. Din aceste fapte reiese importanța politică. Armata română, după o lungă întrerupere, a participat la un război modern, cu arme complicate, și a făcut față cu mult succes, fiind remarcată de specialiști și lăudată de mass-media internațională. De aici derivă importanța militară. Elanul spiritual s-a remarcat și prin afirmarea, după anii 1870, a clasicilor literaturii române – Mihai Eminescu, Ion Creangă, Vasile Alecsandri, Ioan Slavici, Ion Luca Caragiale și alții –, a unor mari artiști plastici (Nicolae Grigorescu), a unor remarcabili savanți în toate domeniile științelor. La 1879, Societatea Academică Română (cum se numea, de la 1867, mai vechea Societate Literară Română) își schimbă numele în cel consacrat apoi, de Academia Română, forul suprem de consacrare în știință și cultură din România. Modernizarea și spiritul critic au animat mișcarea culturală numită Junimea, de la Iași, condusă de Titu Maiorescu (importanța morală și spirituală). Pe plan economic, țara a devenit liberă să-și apere propriile interese, să ducă o politică protecționistă (să-și avantajeze bunurile destinate vânzării, în fața celor străine), să-și afirme piața locală și să-și creeze locuri de desfacere a produselor sale (importanța economică). Sub aspect național, a devenit evident, inclusiv pe plan extern, că „soarele pentru toți românii la București răsare"; statul independent numit Regatul României devenea punctul de atracție pentru provinciile române aflate sub stăpâniri străine, iar mișcarea de emancipare națională intra de-acum în faza finală și era coordonată, prin cooperarea forțelor din provincii (Basarabia, Bucovina, Transilvania, Ungaria), cu cele ale statului român (importanța națională).

NOI CAROL I. REGE AL ROMÂNIEI,

Actul proclamării Regatului România

Problema țărănească și problema națională ajung să domine viața politică românească spre sfârșitul secolului al XIX-lea. În funcție de aceste chestiuni, se afirmă și principalele curente politice, cel conservator și cel liberal, curente din care se vor forma și partidele politice ale țării. Alte orientări sunt

cele de stânga, social-democrate și socialiste, influențate dinspre exterior, cu variante ca poporanismul și sămănătorismul (cu accent pe poporul de jos și pe țărani), afirmate în jurul anilor 1900 mai ales în plan cultural-artistic și literar. O componentă a unora dintre aceste orientări – cu precădere a celor de esență conservatoare – avea în atenție antisemitismul (ura împotriva evreilor), cultivat de anumite publicații și răspândit chiar în rândul opiniei publice. Când apăreau anumite nemulțumiri în sânul poporului, se obișnuia (nu doar în România, ci în mai toate țările) ca guvernanții să dea vina pe străini. Populația evreiască trăia, în număr mic, de mai multe secole printre români, dar emigrase masiv în timpurile mai noi, mai ales în Moldova, împinsă de persecuțiile pe care le suferise în Rusia și în alte țări vecine.

DE LA INDEPENDENȚĂ LA „UNIREA CEA MARE" (1878–1918)

Prin anii '70 ai secolului al XIX-lea se încheia formarea Italiei și a Germaniei, iar Europa intra într-o epocă nouă. Mișcările de eliberare națională și de slăbire a imperiilor multinaționale – structuri politice-statale nepotrivite cu vremurile moderne, cu drepturile și libertățile democratice – luau o amploare nemaiîntâlnită. Era firesc să fie așa, din moment ce popoare întregi și populații din Balcani erau stăpânite încă de otomani sau de austro-ungari, din moment ce cehii, slovacii sau polonezii nu aveau state proprii, iar mai mult de jumătate dintre români nu trăiau în România.

Basarabia

În Basarabia (partea de răsărit a Moldovei, ocupată în 1812), Imperiul Țarist a pus în aplicare o politică de colonizare intensă cu populație slavă, în cadrul unui puternic proces de rusificare prin administrație, justiție, biserică și școală. Unirea Moldovei și Țării Românești a avut un ecou puternic în Basarabia, fapt pentru care autoritățile ruse au încercat să întrerupă toate legăturile cu România. Se știa clar că patrioții basarabeni priveau cu simpatie la România și visau la cuprinderea provinciei respective în țara care purta numele poporului lor. În 1867, limba română a fost interzisă în toate școlile din Basarabia, iar limba rusă a ajuns obligatorie. Toate cărțile vechi bisericești în limba română au fost strânse la Chișinău și distruse. Totuși, imperiul era nemulțumit de rezultatele procesului de rusificare, pe care-l considera prea slab și blând, deși proporția românilor, în jurul anilor 1900, scăzuse, conform datelor oficiale, spre 60% (slavii erau circa 30%, iar evreii cam 11%).

Deoarece elita română a fost îndepărtată sau rusificată în mare măsură, iar măsurile țariste de pedepsire deveniseră extrem de dure, mișcarea națională a urmat adesea căi ocolite, mai mult culturale decât politice. S-a apelat la presă (ziarele *Românul* și *Basarabia*), la unii învățători și preoți, la societăți culturale, la sprijin din România și la figuri marcante de intelectuali, ca Ion Inculeț, Emanoil Gavriliță, Ioan Pelivan, Zamfir Arbore, Alexandru Nour,

Constantin Stere, Pantelimon Halippa și alții. Populația era însă în mare parte analfabetă, iar economia era menținută în stare de înapoiere.

Structura etnică a Basarabiei, după recensământul din 1897, în procente:

„Ruși 8,05; Ucraineni 19,62; Bieloruși 0,13; Polonezi 0,6; Bulgari 5,33; Moldoveni 47,58; Germani 3,11; Țigani 0,45; Evrei 11,79; Turci 2,88; Alte naționalități 0,46" (Dinu Poștarencu, *O istorie a Basarabiei în date și documente. 1812–1940*, Chișinău, 1998, p. 126)

Știința de carte în Basarabia, după recensământul din 1897, în procente:

„Ruși – bărbați 39,9; femei 21,1
Ucraineni – bărbați 15,3; femei 3,1
Bieloruși – bărbați 42,3; femei 11,5
Polonezi – bărbați 55,6; femei 52,9
Bulgari – bărbați 31,4; femei 6,4
Moldoveni – bărbați 10,5; femei 1,7
Germani – bărbați 63,5; femei 62,9
Țigani – bărbați 0,9; femei 0,9
Evrei – bărbați 49,6; femei 21,1
Turci – bărbați 21,1; femei 2,4
Alte naționalități – bărbați 56,0; femei 8,0" (Dinu Poștarencu, *O istorie a Basarabiei în date și documente. 1812–1940*, Chișinău, 1998, p. 126)

Transilvania și Bucovina

Cele două importante provincii erau cuprinse în cadrul aceluiași imperiu, anume Imperiul Austriac, devenit de la 1867 Austro-Ungar. Acest stat multinațional, în care minoritățile la un loc reprezentau de fapt majoritatea absolută a populației, a trecut după 1848 prin mai multe metamorfoze: între 1849–1860, regimul politic în acest stat a fost neoabsolutist, fiind refăcut sistemul autoritar și centralizat prin metode mai fine, ce nu au dus însă la rezultatele dorite de guvernanți; se conducea, de fapt, tot după voința împăratului de la Viena, unde se concentra întreaga putere; între 1860–1867 s-a încercat un regim federalist liberal, în timpul căruia s-a redat autonomia țărilor și provinciilor istorice din Austria; între 1867–1918 s-a desfășurat regimul dualist austro-ungar, prin care factorii de decizie din Austria și cei din Ungaria s-au înțeles ca, în schimbul ridicării ungurilor la rang de națiune conducătoare în estul țării, să mențină împreună, cu mijloace de supunere dură a popoarelor, imperiul. Sub toate aceste regimuri, mișcarea de eliberare națională a românilor s-a adaptat nevoilor și s-a desfășurat cu mijloace potrivite. În lumina celor de mai sus, este clar că numele de Austro-Ungaria nu se poate folosi decât pentru perioada de 51 de ani, din 1867 până în 1918; anterior, imperiul poate fi numit doar austriac, romano-german (înainte de 1806) sau habsburgic.

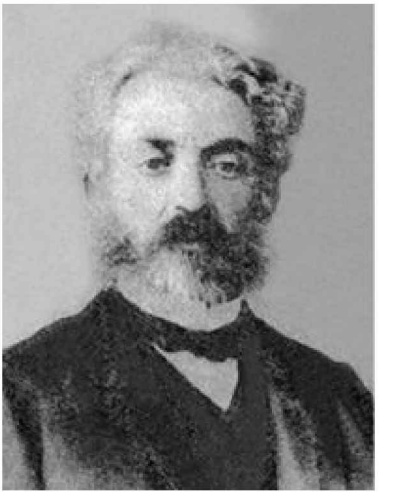

Alexandru Hurmuzaki

În 1848, numărul românilor din Bucovina era dublu față de cel al ucrainenilor, dar în 1900 ucrainenii îi egalau și chiar îi depășeau cu ceva pe români. Politica de deznaționalizare forțată a românilor s-a derulat prin Biserică și școală, dar mai ales prin mari colonizări de populație ucraineană, germană, polonă, slovacă etc. Ceea ce austriecii numeau Bucovina reprezenta de fapt nucleul Moldovei, locul de unde pornise în secolele al XIII-lea–al XIV-lea întemeierea Moldovei, teritoriul care cuprindea vechile capitale ale Țării Moldovei, ca și gropnițele domnești și cele mai scumpe și mai sfinte locuri de închinăciune ale românilor moldoveni. Bucovina era, de fapt, simbolul Moldovei, iar mare parte a Moldovei făcea parte acum, după 1859, din România. De aceea, autoritățile austriece erau îngrijorate, voiau ștergerea pe cât posibil a românismului, a ideii naționale românești, prin toate mijloacele posibile.

Iată ce spune Alexandru Hurmuzaki despre învățământul românesc din Bucovina în fața Societății pentru Literatură și Cultură în Bucovina (Cernăuți, 5 februarie 1868):

> „Dar să trecem la învățământul mai înalt, cel mijlociu anume. Apoi aici, Domnilor, pentru ca să nu zic alta, voi aminti numai (aceea, ce știm cu toții, deplângem de mult și am și cercat la timpul său a întâmpina), că de aceasta există numai în limba străină, deși unele, fundate fiind cu averea bisericii noastre și înstrăinate apoi chiar de către aceia, care mai întâi erau datori a ni le conserva – se numesc dreptcredincioase, că învățământul național se mărginește în toate la predarea religiei și, ca a unui obiect secundar, a limbei cu literatura: iată totul. De istorie nici urmă, tot atâta geografie, care stă nedespărțită cu istoria, și mai puțin încă de etnografia națională, adică cunoștiința mai aproape a poporului său, a ființei și a vieții sale interne și externe etc.

Ţinută în deplină despărţire de tot trecutul şi-n cumplită neştiinţă a aceluia despărţindu-se de casa părintească pentru un lung şir de ani, îndată ce intră în şcolile acelea, trăind în deplină izolare şi trupească de popor, din al căruia sân au ieşit, nestând prin materiile, spiritul şi limba învăţământului în niciun raport moral cu acesta, primind acest învăţământ în limba străină, pierzând încet, încet, din memorie şi neapărat apoi din inimă toate tradiţiile părinteşti, nemaiauzind, afară doar poate de orele, când se predă limba, nicio amintire de ai săi şi ale sale, şi auzind din contra tot numai laudă şi glorificarea celor străine din gură străină, – iată Domnilor şi fraţilor cum creşte tinerimea noastră, cum se cresc generaţiile viitoare!" (Bogdan Murgescu, coord., *Istoria României în texte*, Bucureşti, 2001, p. 238)

Totuşi, în Bucovina au avut rol important societăţile culturale şi politice româneşti, Biserica, periodicele *Bucovina*, *Gazeta Bucovinei*, *Patria*, *Junimea literară*, marile serbări de la Putna din 1871 (unde au fost prezenţi intelectuali din toate regiunile româneşti, inclusiv tânărul poet Mihai Eminescu), comemorarea a patru secole de la moartea lui Ştefan cel Mare, în 1904 etc. Din 1892, în fruntea luptei naţionale s-a plasat Partidul Naţional Român din Bucovina. În 1875 s-a creat Universitatea din Cernăuţi, cu limbă de predare germană, în cadrul căreia autorităţile au permis funcţionarea unei catedre de limbă şi literatură română. La cumpăna secolelor al XIX-lea şi al XX-lea circulau tot mai des şi în cercuri tot mai largi în Bucovina, ca şi în Basarabia, versurile însufleţitoare ale lui Mihai Eminescu, „moldoveanul" care-i preamărea pe români „de la Nistru pân-la Tisa" şi care definea România drept „ţara mea de glorii, ţara mea de dor". Prin astfel de mijloace şi metode, promovate de intelectuali, conştiinţa naţională se întărea mereu printre „moldoveni", „bucovineni" sau „basarabeni" care priveau cu mare speranţă înspre Regatul României.

Cea mai bine organizată mişcare de eliberare naţională a românilor a avut loc în Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş, unde, pe la anul 1900, trăiau sub ocupaţie străină aproape trei milioane de români, ceea ce, conform datelor oficiale, adesea „ajustate", reprezenta între o jumătate şi două treimi din populaţia acestor provincii. Restul erau maghiari (împreună cu secuii), germani, evrei, romi (ţigani) şi alţii. Mulţi români de aici au trecut în România, mai ales după 1877, iar alţii, şi mai mulţi, au emigrat în SUA şi Canada. După 1860, odată cu regimul liberal, speranţele românilor au renăscut. Deşi nu s-a recunoscut un singur teritoriu autonom pentru toţi românii din Imperiul Habsburgic (Banatul şi părţile vestice, de pildă, au fost încadrate Ungariei), s-a redat totuşi autonomia Transilvaniei istorice. Printr-o nouă lege electorală, care prevedea cens mai scăzut, au ajuns şi românii să voteze, fapt în urma căruia, între 1863–1864, a funcţionat prima şi ultima dietă transilvană cu majoritate relativă românească, la Sibiu. Această „majoritate relativă" însemna că românii aveau cel mai mare număr de deputaţi (dar nu peste 50%, cum s-ar fi cuvenit de fapt). Dieta de la Sibiu,

bazată pe colaborarea româno-săsească (maghiarii au refuzat să participe alături de „iobagii valahi"), a votat două legi de importanță capitală: legea pentru egalitatea națiunii române și a confesiunilor sale cu celelalte națiuni și credințe din Transilvania și legea privind oficializarea limbii române, alături de maghiară și germană. Din păcate, aceste legi, care puteau să conducă la un climat politic mai democratic în țară, au fost repede desființate, iar regimul liberal a luat sfârșit. Pentru a împiedica prăbușirea imperiului, Curtea vieneză și autoritățile austriece au găsit o posibilitate de supraviețuire, prin care moartea lentă a imperiului s-a mai amânat cu o jumătate de secol: Ungaria a fost ridicată din statutul de țară supusă la acela de țară dominantă, creându-se astfel un imperiu bicefal, cu două capitale, două guverne (trei ministere erau comune), două parlamente etc. În partea imperiului administrată de guvernul ungar (numită Transleithania) erau incluse Slovacia, Croația, Voivodina, Banatul, Transilvania, Crișana, Maramureșul, teritorii rutene, adică regiuni în care maghiarii erau minoritari. În tot acest stat, care reînvia himera medievală a „Coroanei Sfântului Ștefan", maghiarii reprezentau cu puțin peste o treime din populație. Bucovina era administrată de Viena, făcând parte din Cisleithania. Aceste regiuni nu mai aveau niciun fel de autonomie. Printr-o serie de legi cu înfățișare democratică în litera lor, dar cu punere în practică îndreptată contra minorităților (legea electorală, a naționalităților, a presei, a învățământului etc.), modificate în rău din când în când, viața națională a popoarelor cuprinse în Ungaria a fost treptat înăbușită. Națiunea maghiară a fost declarată „una și de nedespărțit", iar limba maghiară a ajuns obligatorie în administrație și în școală. Școli românești au rămas doar cele confesionale (religioase), susținute cu bani de comunitățile și de bisericile românești. De aceea, luptele de emancipare națională a luat forme ample și bine organizate. Românii nu au recunoscut legalitatea regimului dualist, fiindcă ei nu au fost întrebați în legătură cu aceasta. Primul lor protest important a fost în 1868, prin „Pronunciamentul de la Blaj", lansat la exact două decenii de la Marea Adunare Națională din mai 1848.

Documentul reiterează faptul că „românii, majoritatea precumpănitoare a locuitorilor Transilvaniei" rămân deplin fideli principiilor din 3/15 mai 1848, că ei se pronunță pentru autonomia Transilvaniei pe baza Diplomei Leopoldine din 1691, pentru repunerea în vigoare a legilor adoptate de Dieta de la Sibiu în 1863–1864 (legea privind egalitatea politică și confesională a națiunii române și legea prin care limba română devenea oficială în Transilvania, alături de maghiară și germană), pentru redeschiderea Dietei transilvane pe baza unei adevărate „reprezentațiuni poporale", câtă vreme Dieta de la Pesta nu putea fi îndreptățită a face legi valide pentru Transilvania. Se mai arată că, în condițiile existente, singura cale de a obține „încuviințarea și valoarea convicțiunilor noastre politice" este cea a

publicității, încât era nevoie de „descoperirea francă a nemulțumirii" provenite din amestecul brutal al regimului dualist în afacerile Transilvaniei. Pronunciamentul s-a manifestat ferm pentru autonomia Transilvaniei și pentru redeschiderea, în acest scop, a Dietei Transilvaniei. Autorii Pronunciamentului au arătat că nu recunosc unirea Transilvaniei cu Ungaria și că, în consecință, nu recunosc nici dreptul Parlamentului de la Budapesta de a adopta legi pentru Transilvania. Documentul a reafirmat boicotul vieții politice a țării, precum și refuzul recunoașterii instituțiilor maghiare.

În 1869, liderii românilor și-au organizat două partide naționale române, unul în Banat și în părțile vestice și altul în Transilvania propriu-zisă. Transilvănenii, spre deosebire de bănățeni, au adoptat tactica pasivismului politic, motivând că, în urma nerecunoașterii regimului, nu pot participa la viața politică oficială. În 1881, aceste două partide s-au unit sub numele de Partidul Național Român. Societățile culturale, cele pentru apărarea limbii mai ales (cum a fost ASTRA), periodicele *Gazeta de Transilvania*, *Federațiunea*, *Telegraful român*, *Tribuna*, *Luceafărul*, *Românul*, *Drapelul* și multe altele, asociațiile studențești, școlile de mare tradiție și vechime, cum au fost cele din Blaj, Arad, Brașov, Beiuș, Sibiu și Caransebeș, au întreținut viu spiritul național și au creat generații de intelectuali și luptători. Cea mai amplă acțiune românească a fost „Memorandul românilor din Transilvania și Ungaria", un document în jurul căruia s-a desfășurat o întreagă mișcare între 1881 și 1895. Conducătorii mișcării naționale românești – Ioan Rațiu, Gheorghe Pop de Băsești, Iuliu Coroianu, Eugen Brote, Vasile Lucaciu, Septimiu Albini și alții – au plănuit o mare acțiune, axată în jurul unui memoriu înaintat împăratului, prin care să se dezvăluie și să se condamne regimul de asuprire națională la care erau supuși românii și să se ceară acordarea drepturilor lor firești. Aceasta, cu atât mai mult cu cât se împlinea un secol de la marile petiții românești din 1791–1792, numite *Supplex Libellus Valachorum*. O delegație de trei sute de români a prezentat memoriul la Viena, la Curte, în 1892.

Fragmente din *Memorandul* românilor din 1892:

„Maiestatea voastră imperială și regală apostolică!
Preagrațioase Doamne!

Reprezentanții alegătorilor români din țările coroanei ungare a Maiestății Voastre, întrunindu-se pe zilele de 20 și 21 Ianuarie ale anului curgător la Sibiu, în conferință electorală, au constat că comitenții lor, nemulțumiți cu situațiunea politică creată de sistemul de guvernământ inaugurat în anii 1866–1868 și cu întreaga dezvoltare a vieții noastre publice de atunci și până acum, nu mai au, după tristele experiențe pe care le-au făcut, nicio încredere în dieta din Budapesta și în guvernul maghiar, și după lungi și mature cumpăniri au căzut și de astădată cu toții de acord că e o cestiune de prudență patriotică ca Românii să nu mai facă încercarea de a se folosi de dreptul lor de a alege deputați, ci să se considere ca nefiind reprezentați în dieta țării lor.

Din însărcinarea acelei conferințe, în care au fost reprezentați toți românii din Cisleithania, ne prezentăm cu omagială supunere la treptele gloriosului Tron al Maiestății Voastre, ca să tragem părinteasca luare aminte a Maiestății Voastre asupra primejdiilor ce rezultă pentru patria comună din actuala politică de stat și să aducem la cunoștința Maiestății Voastre faptele, în urma cărora românii, cei mai credincioși și mai răbdători dintre cetățenii monarhiei, s-au văzut siliți a renunța deocamdată la exercitarea celor mai mari dintre drepturile, pe care le au din îndurarea Maiestății Voastre drept răsplată pentru jertfele de avere și de sânge, pe care le-au adus întru gloria Casei Domnitoare și pentru Monarchie. [...]

Încercarea de a ajunge la consolidarea statului ungar prin asigurarea dominațiunii exclusive a poporului maghiar s-a dovedit zadarnică și după opintiri făcute în timp de un pătrar de secol. Nici prin număr, nici prin cultură, nici prin prudență politică, poporul maghiar nu a ridicat la destulă superioritate, ca să poată conduce afacerile patriei comune el singur, fără sprijin din partea celorlalte popoare, ba chiar în luptă cu ele. Ideea de a preface statul ungar poliglot, prin unificarea națională a elementelor lui constitutive, într-unul național maghiar, s-a dovedit ca utopie primejdioasă. Astfel actualul stat ungar se prezintă ca o formațiune, care nu are decât menirea de a susține dominațiunea maghiară cu orice preț, ajutând pe maghiari să despoaie pe ceilalți concetățeni ai lor și să facă din roadele muncii săvârșite de alții un condamnabil lux de așezăminte naționale maghiare, pe când alții sunt lipsiți de cele mai elementare înlesniri în lucrarea lor culturală.[...]

Astăzi, după ce popoarele au fost învrăjbite prin o politică nesocotită și îndărătnică, numai de la fireasca mijlocire a Maiestății Voastre să mai poate aștepta o asemenea schimbare salutară în viața noastră comună. [...]" (Bogdan Murgescu, coord., *Istoria României în texte*, București, 2001, pp. 235–236)

Suveranul nu a primit însă documentul și l-a trimis guvernului ungar de la Budapesta, care, cum era de așteptat, l-a respins. Conducătorii românilor au fost acuzați de „atentat contra statului ungar", nu fiindcă au scris memoriul, ci fiindcă l-au răspândit în limbi de circulație internațională. Ei au fost aduși în fața tribunalului, printr-un proces ținut în Cluj (1894), și condamnați la ani mulți de închisoare. De altminteri, scopul mișcării a fost tocmai popularizarea peste hotare a situației grele a românilor din Transilvania, iar

acest scop a fost atins; nimeni nu credea sincer că împăratul sau guvernarea maghiară vor acorda drepturi românilor. Procesul de la Cluj a fost, de fapt, un prilej de solidarizare a tuturor românilor, de mari manifestații de simpatie a comunității democratice internaționale, din Franța și Italia până în SUA, față de cauza românilor. Ioan Rațiu, președintele Partidului Național Român, declarase în fața tribunalului care urma să-l condamne că, acolo, asupritorii discutau existența poporului român, dar că „existența unui popor nu se discută, se afirmă!"

Liderii mișcării naționale românești din Transilvania au desfășurat ample acțiuni de masă, cu metode variate, au pătruns până în cele mai îndepărtate sate, explicând tuturor românilor, pe înțelesul fiecăruia, ce înseamnă libertatea națională și care urma să fie soarta unită a tuturor românilor. În mișcare au fost atrase și grupurile socialiste române din Ungaria, care, la începutul secolului al XX-lea, aveau o organizare proprie. Ele militau pentru îmbinarea dintre lupta socială și cea națională. Unii intelectuali au văzut viitorul într-o federalizare a popoarelor dunărene sub conducerea Austriei, prin unirea mai multor regate autonome. Însă acest plan, care ar fi putut să-i apropie mai mult pe români de occidentul Europei, s-a dovedit până la urmă utopic. Forța mișcării românești transilvane a constat și în legăturile ei strânse cu lupta celorlaltor popoare și populații din imperiu, mai ales cu grupurile parlamentare ale slovacilor și sârbilor din Ungaria. Dar cheia succesului viitor s-a bazat pe legăturile permanente ale Transilvaniei cu România, mai ales după 1878–1881, pe sprijinul solid venit din partea Regatului României, pe acțiunile oficiale ale statului român și mai ales pe cele ale diferitelor organizații, precum și pe sprijinul marilor personalități.

PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

La finele secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, România se afla în plin avânt economic, mai ales industrial. Au apărut noi întreprinderi, noi domenii de producție și chiar noi ramuri industriale. S-au extins industria metalurgică, cea extractivă și de prelucrare a materiilor prime. Spre 1900, în România erau 87 de rafinării. În 1882 s-a introdus iluminatul electric în București, iar în 1884 Timișoara a fost primul oraș european în care s-a folosit iluminatul electric al străzilor. S-au dezvoltat rețeaua de drumuri și căi ferate, precum și transportul fluvial și maritim. S-a construit podul de la Cernavodă (după planurile inginerului român Anghel Saligny), unul dintre cele mai importante din lume la ora respectivă; el lega Dobrogea de restul României și sporea accesul mărfurilor și oamenilor spre și dinspre Marea Neagră. La începutul secolului al XX-lea, inginerii români Traian Vuia, Aurel Vlaicu și Henri Coandă au fost între pionierii aviației mondiale, contemporani cu frații Wright și cu alții. De pildă, Traian Vuia a

fost primul în lume care a zburat cu un aparat mai greu decât aerul, aparat pus în mișcare cu mijloace proprii de bord (adică printr-un motor).

Toate aceste realizări au fost umbrite de anumite frământări sociale, mai ales ale țăranilor, răzvrătiți de mai multe ori între anii 1888–1907 contra arendașilor și stăpânilor care concentraseră pământul și impuseseră condiții grele de muncă. Anumite acțiuni, timide încă, au organizat și muncitorii din marile orașe, grupați în parte, sub influența unor idei socialiste, într-un partid social-democrat (1883), cu existență de scurtă durată. Viața politică în România era dominată de cele două partide tradiționale, temeinic organizate prin anii '70 și '80 ai secolului al XIX-lea, anume Partidul Național Liberal (PNL) și Partidul Conservator. Ele s-au perindat pe rând la guvernare, în cadrul unui sistem de stabilitate numit „rotativa guvernamentală". O autoritate tot mai mare are PNL, partidul noilor forțe industriale și comerciale, al capitalului autohton, adept al unei linii politice intitulate „prin noi înșine". Aceasta înseamnă că liberalii vedeau dezvoltarea capitalistă a României mai mult prin propriile forțe, prin bani și alte valori românești și mai puțin prin străini. O familie de mare prestigiu, care a creat o adevărată „dinastie" în acest partid, a fost familia Brătianu, cu rol important încă de la 1848. Între 1876–1888, guvernul țării a fost condus de Ion C. Brătianu, adept al unei politici realiste – bazate pe fapte – și pline de notabile realizări.

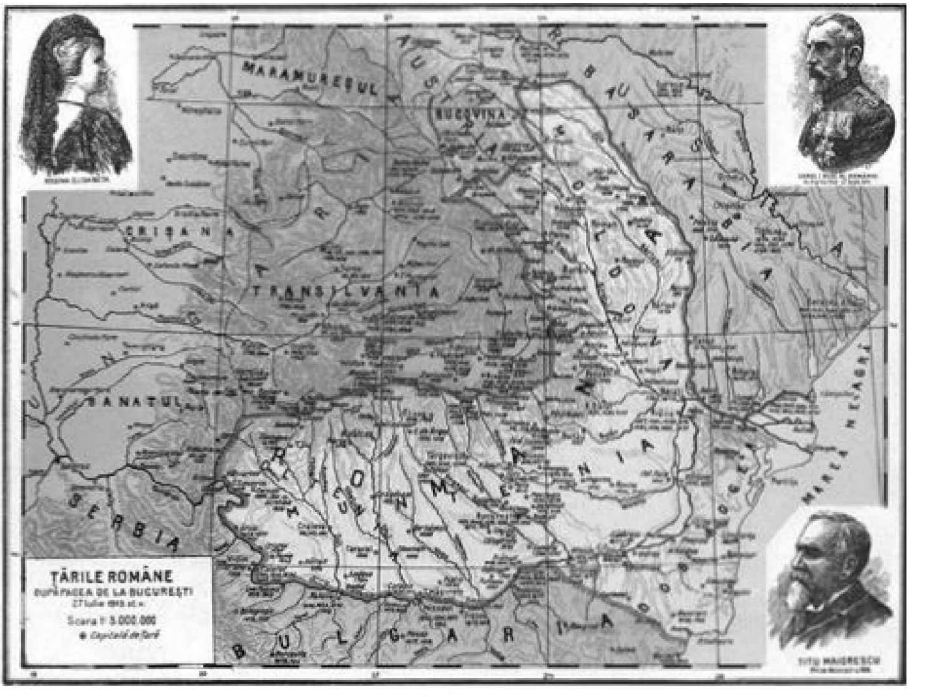

România în timpul Primului Război Mondial

Din păcate, liniștea lumii era amenințată de pregătirile de război datorate concurenței și neînțelegerilor dintre marile puteri. Formarea celor două grupări militare și politice, anume Tripla Alianță sau Puterile Centrale (Germania, Austro-Ungaria și Italia) și Tripla Înțelegere sau Antanta (Anglia, Franța și Rusia), a făcut ca lumea să se împartă în două tabere dușmane, după interese economice și simpatii sau tradiții istorice. România, situată într-o regiune sensibilă din centrul Europei și în vecinătatea Balcanilor, nu putea rămâne în afara acestor alianțe, deoarece trebuia să-și asigure securitatea. După 1877, relațiile României cu Rusia s-au înrăutățit repede, mai ales în urma ocupării din nou de către ruși a sudului Basarabiei și după ce trupele rusești au rămas mai mult timp pe teritoriul României. Politica expansionistă spre Balcani a Rusiei și includerea României în planurile de dominare rusă erau evidente. Prin urmare, apărarea de Rusia a fost motivul principal pentru care România, în 1883, a încheiat o alianță secretă defensivă cu Puterile Centrale, semnată de regele Carol I. Mai târziu însă, clasa politică și opinia publică românească au impus o altă orientare politicii externe românești, în conformitate cu interesele naționale de atunci ale țării. Alianțele se fac în funcție de interese, iar interesul cel mai important al României, la începutul secolului al XX-lea, era unirea cu țara a tuturor provinciilor românești, adică a teritoriilor din jur cu majoritate etnică românească. Era știut că peste jumătate dintre români trăiau încă în afara României și că unirea lor cu țara nu avea să fie un dar din partea nimănui, ci rezultatul unor lupte și sacrificii. Deci, alăturarea fermă a României de partea uneia sau a alteia dintre cele două grupări era legată de satisfacerea idealului național. Numai că decizia era foarte greu de luat, deoarece Austro-Ungaria (parte integrantă a Puterilor Centrale) stăpânea Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul și Bucovina, cu multe milioane de români, iar Rusia (parte integrantă a Antantei) stăpânea Basarabia, și ea cu masivă populație românească. Oricare alegere, indiferent de victorie, conducea și la pierderi pentru România. Cu alte cuvinte, nu se putea imagina niciun scenariu prin care toate provinciile românești să se unească la finele războiului cu România.

Un fel de repetiție generală a marelui conflict ce se pregătea au fost războaiele balcanice (1912–1913), prin care statele creștine din Balcani au încercat să recupereze zonele pe care le mai aveau sub stăpânire turcă. Din păcate, datorită rivalităților dintre ele, rezultatul nu a fost cel așteptat. România, care a fost un fel de arbitru în regiune, a intervenit vag, numai în al doilea război, și a obținut, prin Pacea de la București (1913), partea de sud a Dobrogei (sau Cadrilaterul, unde nu exista o majoritate etnică românească), ceea ce a tensionat relațiile ei cu Bulgaria.

Datorită complexității situației, în 1914, când a izbucnit războiul, România s-a declarat oficial neutră (adică nu a intrat în luptă), dar a avut o

neutralitate binevoitoare față de Antanta. În același an a murit regele Carol I, fiind urmat la tron (fiindcă nu a avut fii) de nepotul său de frate, Ferdinand I (1914–1927). Cu moartea regelui Carol, după 48 de ani de domnie, se încheia o epocă de mari realizări în istoria românilor, purtând pecetea de neconfundat a personalității deosebite a marelui suveran. Regele lăsa în urmă o țară cu un solid prestigiu în Europa. Neutralitatea nu s-a putut prelungi peste anul 1916, fără să fi lovit în interesele fundamentale ale țării. În august 1916 România a semnat o convenție politică și una militară (ambele secrete) cu Antanta, prin care se prevedeau: intrarea rapidă a țării în război contra Austro-Ungariei, aprovizionarea ritmică a armatei române de către Antanta, sprijinul dat României de armata rusă în Dobrogea, pornirea unei ofensive dinspre Salonic (Grecia) a trupelor aliate contra armatelor bulgare și turcești. Respectarea acestor prevederi era foarte importantă pentru România, care era înconjurată aproape numai de inamici, precum Austro-Ungaria, Bulgaria și Turcia. În schimb, țările Antantei se obligau să apere integritatea teritorială a României și să asigure României condiții de egalitate cu părțile semnatare la viitoarea conferință de pace; cel mai important lucru era recunoașterea de către Franța, Anglia, Rusia, Italia și de aliații lor a aspirației românilor de unire a Transilvaniei, Banatului, Crișanei, Maramureșului și Bucovinei, în granițele lor istorice, cu Regatul României. Basarabia rămânea pentru moment abandonată în brațele Rusiei, ceea ce crea pentru mulți o stare de nemulțumire.

Cu muzica în frunte, trupele române trec Munții Carpați.

Prin urmare, în august 1916, România intra în luptă împotriva Austro-Ungariei (și, implicit, a Germaniei și aliaților lor), cu gândul la eliberarea milioanelor de români din Transilvania, Banat, Crișana, Banat, Maramureș

și Bucovina. Însă decizia din 14 august 1916, când regele a convocat Consiliul de Coroană ca să anunțe calea pe care decisese să meargă România, nu a fost ușoară. S-au confruntat pe față cele două grupări – e drept, inegale –, ambele cu dorința de apărare a intereselor țării. Marele om politic Petre Carp – revoltat și mânios pe rege când acesta și-a expus și motivat opțiunea pentru Antanta – a proferat vorbe grele (dorința ca armata română să fie învinsă; trimiterea celor trei fii ai săi în război, dar în armata germană etc.) și i-a adus aminte suveranului că face parte dintr-o dinastie germană, care are anumite interese de apărat. Petre Carp voia cu orice preț readucerea mai întâi în trupul țării a Basarabiei, cea mai primejduită cu deznaționalizarea dintre provinciile românești. Îndurerat, dar ferm și lucid, regele Ferdinand a rostit atunci cuvinte memorabile, azi uitate de mulți:

„D-le Carp, știu foarte bine că sunt un Hohenzollern, nu era nevoie să-mi amintești dumneata. Dacă interesele patriei de origine ar corespunde cu cele ale României, n-aș ezita să adopt opiniile dumneavoastră; această soluție ar fi cea mai ușoară pentru mine. Dar, scormonind adânc în conștiința mea, am ajuns, cu durere, la concluzia că interesele României nu merg alături de cele ale Austro-Ungariei și, în consecință, cu cele ale Germaniei. A trebuit să-i impun inimii mele tăcerea; asta nu a fost ușor; cu sufletul torturat am luat hotărârea de a-mi face datoria față de poporul român, ale cărui destine le conduc. Cu durere, dar cu convingerea că decizia acestei zile este singura care concordă cu destinul țării mele".

Și mai departe:

„D-le Carp, ați greșit când ați vorbit de interesele dinastiei. Nu cunosc interesele dinastiei, nu cunosc decât interesele țării. În conștiința mea aceste două interese se confundă. Dacă m-am hotărât să fac acest pas grav e fiindcă, după matură chibzuință, eu am ajuns la convingerea, adâncă și nestrămutată, că el corespunde cu adevăratele aspirațiuni ale neamului... Dinastia va urma soarta țării, învingătoare cu ea, sau învinsă cu ea. Deoarece, mai presus de toate, să știți, d-le Carp, că dinastia mea este română. Rău ați făcut când ați făcut-o străină, germană. Nu, e românească! Românii nu au adus aici pe unchiul meu, regele Carol, ca să întemeieze o dinastie germană la gurile Dunării, ci o dinastie națională și revendic pentru Casa Mea cinstea de a fi îndeplinit în întregime misiunea pe care acest popor i-a încredințat-o".

Acestea sunt vorbe și fapte ale unui mare om de stat român, demne de memoria colectivă și demne de urmat și astăzi. Un anumit rol în luarea deciziei regale a avut și regina Maria, nepoata reginei Victoria a Marii Britanii și verișoara țarului Nicolae al Rusiei.

În urma acestui act istoric, bazat pe interesele țării și pe garanțiile sau asigurările scrise cuprinse în pomenitele convenții secrete, armata română (formată din peste 800 000 de militari) – în urma declarației de război contra Austro-Ungariei – și-a concentrat atacul pe linia Carpaților, pentru eliberarea Ardealului și, în proporție mult mai mică în Dobrogea, contra

trupelor germano-bulgaro-turcești. Entuziasmul românilor transilvăneni, acum, când, după atâta așteptare, „treceau batalioane române Carpații", era greu de exprimat în cuvinte.

Articolul „La poalele transilvănene ale Carpaților flutură drapelul albastru-galben-roșu", publicat în *Gazeta Transilvaniei* din 17 septembrie 1916:

> „Visul de dragul căruia ne-au răposat strămoșii și părinții e pe calea realizării. Atâtea generațiuni de români au stropit însă cu lacrimi acest «copil al suferinței» încât astăzi când pe coastele și la poalele transilvănene ale Carpaților flutură drapelul albastru-galben-roșu stăm aiuriți și nu ne credem ochilor. Carpații, care se ridicau ca un zid blestemat între fiii aceluiași neam, peste noapte s-au petrecut în șira vertebrală a românismului.
>
> De la Orșova până la izvoarele Tisei azi stăpânește pe ambele coaste ale Carpaților, ale cătușelor de ieri, o singură limbă și un singur drapel: limba românească și drapelul României.
>
> Tragedia neamului nostru s-a curmat brusc înainte de a se fi putut începe actul din urmă. De azi înainte n-o să mai lupte frați contra frați. Vom fi una și nedespărțiți.
>
> Noi și azi, ca și ieri, avem lacrimi în ochi. Dar câtă deosebire... În cele de ieri se reflecta încă întunericul unei nopți triste, ucigătoare, c-o singură licărire de lumină: candela de veghe ce arde pe mormintele zecilor de mii de frați martiri, căzuți pentru o cauză străină – în cele de azi joacă razele soarelui libertății în scânteierile celei mai mari și mai sfinte emoțiuni, de care am fi putut fi vreodată împărtășiți muritorii pământului.
>
> Buzele noastre de pe care ieri se desprindeau încă blesteme la adresa călăilor noștri, azi se unesc în urale recunoscătoare la adresa bravei armate române.
>
> Moșii noștri de ieri au dat mâna cu morții de azi ai armatei române.
>
> E rândul celor vii acum ca, dându-și și ei mâna pe temelia cimentuită cu sânge de acești eroi, să înfăptuiască în întregime, în toată splendoarea sa, idealul național: visul României mari." (Bogdan Murgescu, coord., *Istoria României în texte*, București, 2001, p. 275)

Presată însă de un dușman superior ca număr și ca dotare armată, lipsită de ajutoarele promise din partea Antantei, armata română a fost înfrântă la Dunăre și, după notabile succese, a fost obligată să se retragă pas cu pas din Transilvania. Trupele austro-ungare și germane forțau văile râurilor spre a pătrunde la sud de Carpați. Au reușit acest lucru pe văile Jiului și Oltului. După aproape patru luni de lupte, la 6 decembrie 1916 trupele germane intrau în București, fapt care însemna ocuparea de către Puterile Centrale a două treimi din România de atunci. Casa Regală, guvernul, administrația centrală, o parte din populație s-au retras în Moldova, adică în singura parte de țară rămasă liberă. Frontul s-a stabilizat în sudul Moldovei, dar pericolul era foarte mare în continuare. Rezistența românilor era greu de susținut; asprimea iernii, foametea, bolile au afectat milioane de oameni. Parlamentul, guvernul, regele au luat măsuri de ieșire din criză. S-au promis reforma agrară și cea electorală. De frică să nu cadă în mâinile inamicului, rezerva de

aur a Băncii Naționale (circa 93,4 tone de aur), o parte din arhive, din bijuteriile Coroanei, din odoarele Bisericii Ortodoxe Române, ale Casei de Economii și Consemnațiuni, ca și alte valori ale patrimoniului național au fost puse – cum se credea atunci – la adăpost, în anii 1916–1917, în Rusia. Cele mai multe (în primul rând, cele aproape 100 de tone de aur) au rămas acolo până astăzi, confiscate de bolșevici și reținute și după căderea URSS. Pe de altă parte, regimul militar instituit de germani și austro-ungari în partea ocupată a jefuit România de uriașe cantități de bunuri ale solului și subsolului (în valoare de circa optsprezece miliarde lei aur).

Între 1916–1918, Iașiul a jucat rolul de „capitală de război". Regele Ferdinand, regina Maria și mitropolitul Pimen Georgescu ieșind din catedrala mitropolitană, Iași, 1916

România, concentrată în Moldova, și-a refăcut o armată de circa 460 000 de militari, armată înzestrată cu armament modern cumpărat din străinătate și instruită de Misiunea Militară Franceză condusă de generalul Henri Mathias Berthelot. Regina Maria a organizat sub patronajul său Crucea Roșie și i-a însuflețit pe militari în luptă, chiar prin prezența propriei persoane pe front. De aceea, când trupele Puterilor Centrale au dat asaltul decisiv pentru a scoate România din război, în iulie și august 1917, armata română a obținut victoriile de la Mărăști, Mărășești și Oituz și a salvat statul român. Soldații au fost îmboldiți și de promisiunea solemnă a regelui că vor primi pământ după război și de deviza generalului Eremia Grigorescu: „Pe-aici nu se trece!" Din păcate, victoriile românești au avut atunci doar o valoare morală, deoarece marile transformări din Rusia au făcut ca România să-și piardă singurul aliat important din zonă. Rusia a încheiat armistițiu și

apoi pace separată cu Puterile Centrale. România a fost obligată să facă la fel, pentru a nu dispărea complet. În martie–mai 1918, țara a negociat și a încheiat, la Buftea–București, un acord de pace separată cu Germania. Însă în noiembrie 1918 România a reluat operațiunile contra Puterilor Centrale, iar armistițiul cerut de Germania tot atunci a găsit România alături de Antanta. Autoritățile române au reușit să convingă aliații tradiționali ai României că pacea cu Germania și Austro-Ungaria (semnată în mai 1918 la București) nu fusese o trădare (cum apreciau unii), ci o soluție temporară de neevitat, respinsă la momentul oportun. România pierduse 340 000 de militari, avusese 300 000 de răniți și 115 000 de prizonieri și dispăruți.

„UNIREA CEA MARE"

Anul 1918, în ciuda marilor umilințe și sacrificii îndurate, a adus României cea mai frumoasă împlinire din întreaga sa istorie modernă: unitatea politică a tuturor românilor. Așa gândeau atunci cei mai mulți români. Prima provincie care s-a unit cu țara a fost și aceea care fusese ocupată de străini cel mai târziu, anume Basarabia (răpită de ruși în 1812). Cum se știe, din cadrul său, sudul, adică ținuturile (județele) Cahul, Ismail și Bolgrad, fusese redat Moldovei și, implicit, României între 1856 și 1878. După mai bine de o sută de ani de ocupație, Basarabia revenea într-un stat românesc (acum în România) într-o stare de înapoiere deosebită, menținută astfel de Imperiul Țarist. În urma revoluției din Rusia, Imperiul Țarist a ajuns în pragul prăbușirii. Ideile de stânga și bolșevice au pătruns până în cele mai îndepărtate provincii, unde s-au creat, după modelul din metropolă, soviete (consilii). Această tendință a cuprins și Basarabia. În paralel, se afirmau plenar forțele naționale locale moldovenești. Astfel, în aprilie 1917, s-a creat la Chișinău Partidul Național Moldovenesc (în frunte cu Vasile Stroescu), care milita la început pentru autonomia Basarabiei. Organul de presă al partidului era ziarul *Cuvânt moldovenesc*, la apariția căruia anumiți refugiați din Transilvania și Bucovina au avut o notabilă contribuție. În același timp, forțele conducătoare ale Ucrainei urmăreau anexarea Basarabiei la această țară pe cale de a se naște.

Încă din toamna anului 1917 s-a format la Chișinău Sfatul Țării, un fel de parlament ales democratic al populației dintre Prut și Nistru, care a decis inițial desprinderea Basarabiei de Rusia și autonomia sa. În condițiile date, mai ales prin conturarea pericolului bolșevizării țării, se impunea intervenția armatei române la est de Prut. Intervenția armatei României în Basarabia, derulată între decembrie 1917 și martie 1918, s-a desfășurat în baza unei înțelegeri dintre aliații din Antanta și a unor cereri de ajutor militar din partea Guvernului Republicii Democratice Moldovenești, având, de asemenea, acordul Puterilor Centrale. Împrejurările politice și strategice ale prezenței armatei române în Basarabia se leagă de incapacitatea conducerii

provinciei de a controla situația în nou înființata Republică Democratică Moldovenească, amenințată de presiunile forțelor bolșevice aflate în curs de organizare pe teritoriul fostei gubernii ruse. Un alt element semnificativ a fost interesul major al Regatului României de a beneficia, cu acordul reprezentanților Antantei și ai Puterilor Centrale, de stăpânirea militară a teritoriului Moldovei Orientale. Această stăpânire ar fi urmat să se facă într-o conjunctură favorabilă istoric pentru separarea teritoriului basarabean de Imperiul Rus și în contextul în care Moldova occidentală, amenințată de foamete, nu avea acces (pe fondul dezordinilor din Basarabia) la importantele stocuri de provizii aflate pe teritoriul situat între Prut și Nistru. În fine, în interiorul noii „republici", forțele patriotice românești traversau o perioadă de conștientizare a necesității unirii cu țara și evoluau de la faza desprinderii de Rusia, a autonomiei și independenței spre alăturarea la Regatul României.

În fruntea mișcării erau Ion Inculeț, Constantin Stere, Vasile Stroescu, Paul Gore, Vladimir Herța, Pantelimon Halippa, Onisifor Ghibu, Ion Pelivan, Daniel Ciugureanu, Ion Buzdugan, Alexei Mateevici, Simion Murafa și alții. În anii 1917–1918, partea Moldovei dintre Prut și Nistru fostă gubernie rusească mai bine de un secol și-a proclamat autonomia, apoi desprinderea de Rusia, a devenit Republica Moldovenească Independentă, pentru ca apoi să se unească cu România. Ultimul act a fost opera aceleiași instituții numite Sfatul Țării, în care erau reprezentate toate păturile socio-profesionale și minoritățile naționale. În Sfatul Țării erau 156 de deputați, dintre care 105 erau români moldoveni, 15 ucraineni, 14 evrei, opt găgăuzi, șapte ruși, doi germani, doi bulgari, un polonez, un armean și un grec. Instanța legislativă a decis cu majoritate de voturi, la 27 martie/9 aprilie 1918, unirea Basarabiei cu Regatul României. Voturile s-au împărțit astfel: 86 de deputați au votat unirea cu România, 36 s-au abținut, trei au votat împotrivă, restul fiind absenți.

Telegrama lui Ion Inculeț, președintele Sfatului Țării din Basarabia, adresată regelui Ferdinand I (11 martie 1918):

„M.S. Regelui – Iași,
În numele Sfatului Țării, care reprezintă poporul românesc din Basarabia desrobit de jugul secular, aduc Majestății Voastre expresiunea credinței neclintite a întregului popor românesc din România Răsăriteană, care în unire cu țara-mumă vede chezășia desvoltărei sale libere, calea neîmpiedicată spre cultura națională și dreptatea socială. – Al Majestății Voastre prea plecat servitor, – Ioan Inculeț, Președintele Sfatului Țării din Basarabia" (Bogdan Murgescu, coord., *Istoria României în texte*, București, 2001, pp. 277–278)

Declarația de unire a Basarabiei cu România (27 martie/9 aprilie 1918):

„În numele poporului Basarabiei, Sfatul Țării declară:

Republica Democratică Moldovenească (Basarabia), în hotarele ei dintre Prut, Nistru, Marea Neagră şi vechile graniţe cu Austria, ruptă de Rusia acum o sută şi mai bine de ani din trupul vechii Moldove, în puterea dreptului istoric şi dreptului de Neam, pe baza principiului ca noroadele singure să-şi hotărască soarta lor, de azi înainte şi pentru totdeauna se uneşte cu Mama sa România.

Această Unire se face pe următoarele baze:

1. Sfatul Ţării actual rămâne mai departe pentru rezolvarea şi realizarea reformei agrare, după nevoile şi cererile norodului. Aceste hotărâri se vor recunoaşte de Guvernul român.

2. Basarabia îşi păstrează autonomia provincială, având un Sfat al Ţării (Dietă), ales pe viitor prin vot universal, egal, direct şi secret, cu un organ împlinitor şi administraţie proprie.

3. Competenţa Statului Ţării este: a) votarea bugetelor locale; b) controlul tuturor organelor Zemstvelor[14] şi oraşelor; c) numirea tuturor funcţionarilor administraţiei locale prin organul său împlinitor, iar funcţionarii înalţi sunt întăriţi de Guvern.

4. Restructurarea armatei se va face în principiu pe baze teritoriale.

5. Legile în vigoare şi organizaţia locală (zemstve şi oraşe) rămâne în putere şi vor putea fi schimbate de Parlamentul român, numai după ce va lua parte la lucrările lui şi reprezentantul Basarabiei.

6. Respectarea drepturilor minorităţilor din Basarabia.

7. Doi reprezentanţi vor intra în Consiliul de Miniştri român, acum desemnaţi de actualul Sfat al Ţării, iar pe viitor luaţi din sânul reprezentanţilor Basarabiei din Parlamentul Român.

8. Basarabia va trimite în Parlamentul Român un număr de reprezentanţi proporţional cu populaţia, aleşi pe baza votului universal, egal, direct şi secret.

9. Toate alegerile din Basarabia pentru voloste, sate, oraşe, zemstve şi Parlament se vor face pe baza votului universal, egal, direct şi secret.

10. Libertatea personală, libertatea tiparului, a cuvântului, a credinţei, a adunărilor şi toate libertăţile obşteşti vor fi garantate prin Constituţie.

11. Toate călcările de legi făcute din motive politice în vremurile turburi ale prefacerilor din urmă sunt amnistiate.

Basarabia, unindu-se ca fiică cu Mama sa România, Parlamentul român va hotărî convocarea neîntârziată a Constituantei, în care vor intra proporţional cu populaţia şi reprezentanţii Basarabiei, aleşi prin vot universal, egal, direct şi secret, spre a hotărî împreună cu toţii înscrierea în Constituţie a principiilor şi garanţiilor de mai sus.

Trăiască Unirea Basarabiei cu România, de-a pururea şi pentru totdeauna!

Preşedintele Sfatului Ţării, I. Inculeţ

Secretarul Sfatului Ţării, I. Buzdugan“ (*Basarabia şi basarabenii*, alcătuire, studii şi comentarii de Mihai Adauge şi Alexandru Furtună, Chişinău, 1991, pp. 246–247)

Ion Inculeț, președinte al Sfatului Țării

Pan Halippa, vicepreședinte al Sfatului Țării

Actul Unirii votat de Sfatul Țării

Deputații Sfatului Țării, 27 noiembrie 1918. În mijlocul lor, generalul A. Văitoianu. comisarul militar al Basarabiei

Mai rămâneau românii din Imperiul Austro-Ungar, care în timpul războiului fuseseră obligați adesea să lupte contra propriului popor. Drama acestor oameni a fost surprinsă cu talent de Liviu Rebreanu în romanul *Pădurea spânzuraților*.

La sfârșitul Primului Război Mondial, în noiembrie 1918, în timp ce Austro-Ungaria se recunoaște înfrântă, românii și ucrainenii din Ducatul Bucovinei revendicau simultan unirea ținuturilor unde erau majoritari cu Regatul României și, respectiv, cu nou proclamata Republică Populară Vest-Ucraineană. Chestiuni grave au apărut la negocierea frontierei, deoarece ambele comunități revendicau orașe importante precum Cernăuți, Rădăuți sau Siret. Românii, la inițiativa lui Sextil Pușcariu și Iancu Flondor, convocaseră la Cernăuți, încă din octombrie 1918, o adunare națională română numită „Adunarea Constituantă". Aceasta, sub președinția fruntașului Dionisie Bejan, a ales un Consiliu Național format din 50 de membri din toate județele și păturile sociale, avându-l ca președinte pe Iancu Flondor. În condițiile în care forțele ucrainene făceau presiuni de preluare a puterii administrative în Bucovina, trupe militare ucrainene au ocupat o mare parte a Bucovinei. În aceste circumstanțe, în 29 octombrie/11 noiembrie, la solicitarea Consiliului Național Român adresată Guvernului României, Divizia 8 română comandată de generalul Iacob Zadik, din cadrul Corpului IV Armată, comandat de generalul Nicolae Petala, a intrat în Bucovina, în Cernăuți, „pentru a ocroti viața, avutul și libertatea locuitorilor de orice neam și credință împotriva bandelor de criminali care au început opera lor de distrugere" (fragment din proclamația generalului Iacob Zadik, lansată din avion). Este de menționat că România a trimis trupe în Bucovina numai după ce a primit asentimentul Aliaților prin telegrama din 6 noiembrie 1918. Trupele ucrainene au părăsit orașul Cernăuți, fără a trage un singur foc, retrăgându-se spre Galiția (la 9 noiembrie 1918), iar uzurpatorii și susținătorii lor, care au impus regimul ucrainean, au abandonat puterea și au fugit din Cernăuți.

Mitropolitul Vladimir de Repta

Sextil Pușcariu

Iancu Flondor

Consiliul Național Român a aprobat la 12 noiembrie legea fundamentală a Bucovinei, prin care puterea legislativă era exercitată de Consiliu, iar cea executivă de un guvern român în frunte cu Iancu Flondor, format din miniștrii Sextil Pușcariu, Dorimedont Popovici, Nicu Flondor, Gheorghe Sârbu, Radu Sbiera, Ipolit Tarnavschi, Maximilian Hacman, Vasile Marcu, Aurel Țurcanu, Cornel Tarnovițchi și Octavian Gherghian. Consiliul Național Român a convocat, pentru ziua de 15/28 noiembrie, Congresul General al Bucovinei, format din reprezentanții populației provinciei (români, germani, polonezi, ucraineni, evrei etc.). Congresul a votat în unanimitate (este vorba despre unanimitatea celor prezenți, care au recunoscut legitimitatea instituției), cu sprijinul majorității reprezentanților germani și polonezi, „unirea necondiționată, pentru vecie, a Bucovinei, în vechile ei hotare, cu Regatul României". Majoritatea reprezentanților ucraineni și evrei bucovineni au refuzat să participe la ședința Congresului General, căruia nu-i acceptau legitimitatea deplină. Ulterior însă, mulți dintre liderii acestor populații conlocuitoare au recunoscut unirea Bucovinei cu România.

Iancu Flondor și generalul Iakob Zadik anunță votarea Unirii.

După luarea istoricei decizii, Congresul a trimis o telegramă omagială regelui Ferdinand, care este numit „Rege și Domn Liberator și Purtător de grijă al Bucovinei", rugându-l să primească sub sceptrul ocrotitor al Majestății Sale Bucovina eliberată.

Moțiunea de unire a Bucovinei cu România (15/28 noiembrie 1918):

„Congresul General al Bucovinei, întrunit azi, joi, în 15/28 noiembrie 1918, în Sala Sinodală din Cernăuți, considerând că, de la fondarea Principatelor Române, Bucovina, care cuprinde vechile ținuturi ale Sucevei și Cernăuților, a făcut pururea parte din Moldova, care în jurul ei s-a închegat ca stat;

considerând că în cuprinsul hotarelor acestei țări se găsește vechiul Scaun de domnie de la Suceava, gropnițele domnești de la Rădăuți, Putna și Suceava, precum și multe alte urme și amintiri scumpe din trecutul Moldovei;

considerând că fii ai acestei ţări, umăr la umăr cu fraţii lor din Moldova şi sub conducerea aceloraşi domnitori, au apărat de-a lungul veacurilor fiinţa neamului lor împotriva tuturor încălcătorilor din afară şi a cotropirii păgâne;

considerând că în 1774, prin vicleşug, Bucovina a fost smulsă din trupul Moldovei şi cu de-a sila alipită coroanei Habsburgilor;

considerând că 144 de ani poporul bucovinean a îndurat suferinţele unei ocârmuiri străine, care îi nesocotea drepturile naţionale şi care prin strâmbătăţi şi persecuţii căuta să-i înstrăineze firea şi să învrăjbească celelalte neamuri cu care el voieşte să trăiască ca frate;

considerând că, în scurgere de 144 de ani, Bucovinenii au luptat ca nişte mucenici pe toate câmpiile de bătălie în Europa sub steag străin pentru menţinerea, slava şi mărirea asupritorilor lor, şi că ei drept răsplată aveau să îndure micşorarea drepturilor moştenite, izgonirea lor din viaţa publică, din şcoală şi chiar din biserică;

considerând că în acelaşi timp poporul băştinaş a fost împiedicat sistematic de a se folosi de bogăţiile izvoarelor de câştig ale acestei ţări şi despoiat în mare parte de vechea sa moştenire;

considerând că, cu toate acestea, Bucovinenii n-au pierdut nădejdea că ceasul mântuirii, aşteptat cu atâta dor şi suferinţă, va sosi şi că moştenirea lor străbună, tăiată prin graniţe nelegiuite, se va reîntregi prin realipirea Bucovinei la Moldova lui Ştefan, şi că au nutrit veşnic credinţă că marele vis al neamului se va înfăptui când se vor uni toate ţările române dintre Nistru şi Tisa într-un stat naţional unitar;

constată că ceasul acesta mare a sunat!

Astăzi, când după sforţări şi jertfe uriaşe din partea României şi a puternicilor şi nobililor ei aliaţi, s-au întronat în lume principiile de drept şi umanitate pentru neamuri, şi când în urma loviturilor zdrobitoare Monarhia austro-ungară s-a zguduit în temeliile ei şi s-a prăbuşit, şi toate neamurile încătuşate în cuprinsul ei şi-au câştigat dreptul de liberă hotărâre de sine, cel dintâi gând al Bucovinei dezrobite se îndreaptă către regatul României, de care întotdeauna am legat nădejdea dezrobirii noastre.

Drept aceea noi, Congresul General al Bucovinei, întrupând suprema putere a ţării şi fiind singuri cu puterea legiuitoare, în numele suveranităţii naţionale, hotărâm:

Unirea necondiţionată şi pe vecie a Bucovinei în vechile ei hotare până la Ceremuş, Colacin şi Nistru cu regatul României." (*Basarabia şi basarabenii*, alcătuire, studii şi comentarii de Mihai Adauge şi Alexandru Furtună, Chişinău, 1991, pp. 264–266)

Şi în Transilvania mişcarea de unire cu România era foarte activă. În octombrie 1918, când împăratul Carol I a propus federalizarea Austro-Ungariei, românii au răspuns printr-o declaraţie de independenţă a românilor, care se declarau parte a naţiunii române în general. Documentul a fost elaborat la Oradea şi aprobat tot acolo, la 12 octombrie, în casa lui Aurel Lazăr, fiind prezentat apoi, la 18 octombrie, de către deputatul Alexandru Vaida-Voevod, în parlamentul maghiar. Treptat, puterea locală a fost preluată de consiliile naţionale române, iar ordinea publică era asigurată de gărzi româneşti. Organul de conducere al tuturor românilor era Consiliul Naţional Român, format din şase membri ai Partidului Naţional Român

(Teodor Mihali, Vasile Goldiş, Ştefan Cicio-Pop, Aurel Lazăr, Aurel Vlad, Alexandru Vaida-Voevod) şi şase ai Partidului Social-Democrat (Tiron Albani, Ioan Flueraş, Baziliu Surdu, Enea Grapini, Iosif Renoiu şi Iosif Jumanca). În vederea legalizării noii situaţii, consiliul a convocat pentru ziua de 18 noiembrie/1 decembrie 1918, la Alba Iulia – oraşul-simbol unde domnise în 1600 Mihai Viteazul – Marea Adunare Naţională. Au mai fost în discuţie oraşele Blaj şi Sibiu, dar a învins Alba Iulia, fiindcă, datorită faptei lui Mihai Viteazul, oraşul devenise „cetatea istorică a neamului nostru". Nucleul Marii Adunări Naţionale era format din 1 228 de delegaţi aleşi („Marele Sfat"), cu drept de vot, trimişi de toate comunităţile rurale şi urbane, de unităţile administrative, de partidele politice, de biserici şi de diferite organizaţii culturale şi profesionale. Aceştia reprezentau întregul popor român cuprins în Ungaria.

Ziarul *Unirea* din Blaj prezintă astfel intrarea delegaţilor în clădirea Cazino, unde avea să se citească rezoluţia de unire şi să se voteze apoi unirea:

> „Sosirea membrilor Marelui Sfat este primită cu puternice ovaţii. Primul intră d. Goldiş în uralele întregii săli. Apoi, rând pe rând, N. Ivan, A. Cosma, Saftu, Giurgiu, Grapini, Ciser, Flueraş, Jumanca, T. Albani, Mihuţ etc. Tineri şi mici de statură sunt toţi. Lumea îi primeşte cu simpatie şi aclamări. Când intră în sală Imbroane, Ghiţă Pop, Geni Goga, Şchiopul, refugiaţii noştri, în sală izbucnesc din nou aclamările. Apar apoi arhierei, Radu, Popp, Frenţiu, Hossu, între ovaţiile furtunoase ale tuturor. După ei, aclamat cu căldură, Şt.C. Pop, apoi T. Mihali, maiorul Vlad şi ofiţerii din România: Băgulescu, Jeleriu, Mărculescu, înalţă chipiile româneşti şi salută adunarea extaziată." (*Consiliul Naţional Român din Blaj. Protocoale şi acte (noiembrie 1918–ianuarie 1919)*, ediţie îngrijită, prefaţă, indici şi glosar de Viorica Lascu şi Marcel Ştirban, vol. II, Cluj-Napoca, 1978, p. 221)

În plus, au mai fost la adunare circa 100 000 de români din toate colţurile Transilvaniei şi din părţile vestice. Ei au fost grupaţi, după o rânduială dinainte stabilită, pe „Câmpul lui Horea", cunoscut azi drept Platoul Romanilor din preajma Catedralei Încoronării (care avea să se ridice în 1922). Într-o ordine desăvârşită, adunarea a proclamat, prin glasul lui Vasile Goldiş, unirea Transilvaniei, Banatului, Crişanei şi Maramureşului cu România.

Adunarea Națională de la Alba Iulia, 1 decembrie 1918

Discursul lui Vasile Goldiș rostit în cadrul Marelui Sfat Național (cei 1 228 de delegați, reuniți în clădirea Casinei militare, numite de atunci Sala Unirii) de la Alba Iulia, din 1 decembrie 1918 (urmat de prezentarea propunerii de rezoluție a unirii):

„Mărită Adunare Națională,

Zămislit din necesitatea Imperiului Roman de a așeza o sentinelă puternică în Carpații sud-estici și coborâșurile lor împotriva semințiilor barbare dela Miazănoapte și Răsărit, cari amenințau cultura umană creată prin geniul latin, neamul românesc dela început și până astăzi a îndurat soarta aspră rezervată oricărei sentinele credincioase: loviturile dușmane și statornica răbdare.

Bogată și fericită la început, Dacia romană curând se face trecătoarea nesfârșitelor seminții, care orbite de strălucirea Romei de aur se gonesc întrecându-se spre fermecătoarele orașe ale împărăției. Lovită de putreziciunea oricărui neam, care se oprește cu cerbicie la un anumit fușteiu pe scara civilizațiunei și năpădită în această slăbiciune de furnicarul noroadelor barbare, Roma sucombă.

Creangă tăiată din puternica tulpină, colonii lui Traian își adâncesc rădăcinile prin stânci și văi și roditoarele ogoare ale prejmutoarelor câmpii. Lipsiți de scutul împărăției și lăsați în grija propriilor puteri, acești orfani romanici acoperă trunchiul vechiu tragic și infiltrați de o pătură groasă a blânzilor și visătorilor slavi ei se făcură un singur neam, o singură limbă, o singură fire: neamul românesc.

Răsare o minune fără pereche în istoria lumii, lung șir de veacuri călcate în picioare de hoardele barbare, națiunea română își pierde unitatea de stat, se fărâmă prin văi sub dominațiuni răslețe și una de alta neatârnatoare, pierde încopeierea cu fluviul larg și luminos al istoriei mondiale, ca apa de ploaie nisip

parcă dispare dela suprafaţa conştiinţei umane. Dar când după optsprezece veacuri sufletul românesc se trezeşte din somnu-i de moarte şi reînvie cu un soare luminos, conştiinţa de neam, hotarele etnice ale acestui popor, cu preciziunea aproape milimetrică sunt tot acelea cari sunt desemnate pe harta istorică drept hotare ale Daciei lui Traian: Basarabeanul, care îşi adapă calul în valurile întunecate ale Nistrului, se înţelege desăvârşit la graiu cu Crişanul din apropierea blondelor ape ale Tisei. Sentinela română a rămas credincioasă chemării sale de a păzi geniul latinităţii şi neîncetatelor lovituri duşmane ea a opus virtutea-i legendară: statornica răbdare.

După lungi veacuri de ascunziş aşezându-se viscolii cotropitori, naţiunea română reapare la lumina istoriei în chipul unor ţărişoare răzimate de Carpaţi şi cu feţele spre Dunăre şi Nistru, dar trunchiul cu rădăcinile în munţii smulşi odinioară dela eroicii Daci, rămâne bătut de soarta rea şi înlănţuit de un popor năpraznic la fire şi pornit spre dominaţiune fără cruţare. Fusese cuib de vârtejuri locul, unde ne aşezase Traian şi svârcolirile spre fericire ale neamului nostru s-au lovit veacuri de-a-rândul de nesaţiul hrăpitorilor duşmani, cari ne înconjurau de pretutindeni.

Micile ţărişoare, care se întemeiaseră prin vitejii coborâtori din Maramureş şi Făgăraş, se loviră înainte de toate de cel mai crâncen duşman al oricărei comuniuni omeneşti, zavistia şi ura dintre fraţi.

Nefericirea lor fu mărită prin inamicii dinafară: Unguri, Leşi, Tătari. Se ridică în urmă semiluna şi acum Românii sunt sortiţi să-şi apere cu sângele lor nu numai trupul şi avutul, dar şi sufletul şi credinţa.

Scut s-au făcut culturei plăpânde ce începuse a încolţi pe temeiurile învăţăturilor lui Hristos şi prin jertfele fără seamăn întru apărarea progresului civilizaţiunei umane faţă de concepţia inferioară a mohamedanismului propagat principial cu mijloacele barbariei, românii şi-au făurit titlu nepieritor şi îndreptăţire la recunoştinţa întregei omeniri. Nimic nu dovedeşte mai mult tăria credinţei creştineşti a sufletului acestui popor, decât faptul că în numele luptei creştinătăţii împotriva păgânilor, mai întâi după răsleţirea neamului prin soarta fatală, s-a putut face pentru o clipă unirea lui în cetatea aceasta prin braţul puternic şi geniul scânteietor a lui Mihai Viteazul.

Dar această unire de o clipă dispăru ca fulgerarea unei scântei electrice şi trupul neamului nostru se frânse iar în bucăţi. Fraţii noştri de pe coborâşurile răsăritene ale Carpaţilor şi din şesurile hotărnicite prin Dunărea de Jos şi apele Nistrului îndurară suzeranitatea turcească, sufereau prădăciunile Leşilor şi Tătarilor, îngrăşară cu sângele lor lifta blăstemată din Fanar. Ţara Cernăuţilor şi mormântul lui Ştefan cel Mare îl răpi hoţeşte pajura spurcată a Habsburgilor perfizi, dulcile câmpii ale Basarabiei le fură Muscalul tiran. Iar noi, ce rămăsesem la vatra strămună în Ardeal, Banat şi Ţara Ungurească, am fost dripiţi de cea mai crâncenă soarta ce-o poate avea un neam de oameni în lume. Am fost lănţuiţi într-o robie trupească, economică şi sufletească, cum nu se mai pomeneşte în istoria întreagă a omenirii. Încercarea desperată în 1784, de a scutura jugul, n-a avut rezultat şi sfârşitul din acest oraş al ţăranului Horea aşteaptă încă geniul literar, care să întruchipeze una dintre cele mai înfiorătoare tragedii ale istoriei. Adevăr a grăit Simeon Bărnuţiu în epocalul său discurs rostit în catedrala Blajului în ziua cea mare din 1848 zicând: «Dacă nu îşi poate închipui cineva greutăţile, ce le sufereau Iudeii dela Faraoni, să se uite la Faraonii din Ardeal».

Veacuri de-a rândul poporul românesc, adevăratul şi legitimul proprietar al pământului, ce fusese odată Dacia romană, a fost socotit străin şi slab pe

pământul său strămoşesc. Iar când după suferinţi de secole din depărtatul Apus, de la dulcea soră latină, care păşeşte în fruntea ginţilor spre lumina desăvârşirii, a sosit şi în munţii noştri duhul libertăţii, egalităţii şi frăţietăţii, lumea nouă, vechii noştri oprimatori s-au înfrăţit cu Împăratul, pe care ei îl detronase, cu Împăratul, pentru care noi vărsasem sângele nostru cu credinţă, şi aceste două puteri ne-au robit din nou. Umbra îndurerată a regelui munţilor, a scumpului nostru Iancu, rămâne pentru vecie clasica dovadă a legendarei ingratitudini Habsburgice. Împotriva voinţei noastre a unit Ardealul nostru cu Ţara-Ungurească şi printr-un constituţionalism fals şi mincinos ne-au luat libertatea culturei, ne-au desfiinţat politiceşte, bisericile noastre le-au aservit tendinţei lor de opresiune şi ne-au făcut imposibil progresul economic, prin care am fi putut să ne apărăm împotriva năvălirii hoardelor străine pe pământul părinţilor noştri.

Într-acestea priveam cu iubire duioasă la fraţii noştri de la Răsărit, cari începuseră a se reculege din urgiile vremilor barbare. Resimţiră obârşie comună şi la razele luminii primite de la Apus conştiinţa naţională săvârşi la 1859 unirea principatelor române sub bunul şi luminatul Cuza-Vodă, iar sângele vărsat din nou cu atâta vitejie împotriva păgânilor la 1877 scutură şi cele de pe urmă zale ale lanţului, care lega România de Constantinopol şi la 10 mai 1881 Carol de Hohenzollern aşează pe capul său coroana de rege al României libere şi independente.

Noi însă ne făceam datoria de cetăţeni ai Ungariei şi supuşi credincioşi ai dinastiei de Habsburg-Lotharingia. Am crezut că îndelungă noastră răbdare şi credinţa noastră pentru patrie şi tron în cele din urmă totuşi va muia inimile celor puternici şi ni se va oferit chiar în interesul monarhiei putinţa unei vieţi naţionale şi condiţiunile progresului cultural şi economic. Aşteptările noastre au fost zadarnice. Oprimarea se înteţeşte. Oprimatorii mărturisesc acum pe faţă că scopul lor este un stat unitar naţional maghiar şi că, prin urmare, noi naţionalicește trebuie să ne desfiinţam. A pornit opera de extirpare şi războiul mondial, care acum s-a sfârşit, în gândul opresorilor noştri a avut chemarea să încoroneze opul. Sute de mii de Români şi-au vărsat şi acum sângele lor pentru patrie şi tron, iar patria şi tronul au târât în urgia internării pe părinţii şi fraţii acestor luptători: patria şi tronul au decretat moartea şcoalei româneşti, au trimis sbirii lor în adunările noastre bisericeşti, au pregătit proiectele pentru nimicirea noastră politică, au început ruinarea noastră economică, au aruncat în temniţi zeci de mii de Români, ne-au sugrumat libertatea presei şi a cuvântului, patria şi tronul s-au conjurat împotriva noastră şi ne pregăteau mormântul.

Dar zadarnică este lupta omenească împotriva adevărului şi a dreptăţii. Legea tainică a firii cu necesitate de fier îndrumă întâmplările omeneşti pe cărarea civilizaţiunii ce duce spre desăvârşire. Omenirea instinctiv urmează acestei legi. Ea a ajuns la recunoaşterea necesităţii de a sintetiza libertatea individuală şi libertatea naţională într-o unire superioară a societăţii omeneşti. Sinteza aceasta e condiţionată însă de desăvârşirea celor două libertăţi: individuală şi naţională. Dacă însă aproape în toate statele civilizate libertatea individuală este desăvârşită ori pe calea desăvârşirii, în unele dintre aceste State libertatea naţională era încătuşată. Războiul mondial s-a făcut pentru descătuşarea acestei libertăţi. Naţiunile trebuie să fie libere, ca astfel între egale drepturi şi condiţiuni să poată încheia acea mare unire a popoarelor, care va fi chemată să reprezinte o concepţiune superioară pe scara civilizaţiunei şi să sporească astfel fericirea omenească pe pământ. Toate capetele luminate ale

Apusului au mărturisit crezul lor: Răsboiul acesta este răsboiul pentru libertatea naţiunilor, nu de dragul acestor naţiuni, ci pentru interesul lumii, pentru interesul omenimei, care numai în chipul acesta e capabil a păşi un pas înainte pe calea fericirii sale. Ideile acestea le-a copt istoria şi apostolul care le vesteşte este Wilson. [Trăiască Wilson, ovaţii entuziaste şi îndelung repetate.]

Pentru învingerea acestor idei au intrat în luptă puterile aliate ale Apusului. Românii de pretutindeni s-au aliat acestor puteri, noi cu sufletul, fraţii liberi cu armele. Românii şi-au făcut şi de data asta datoria lor de sentinelă a civilizaţiei împotriva brutalităţii.

[...] Naţiunile trebuiesc liberate. Între aceste naţiuni se află şi naţiunea română din Ungaria, Banat şi Transilvania. Dreptul naţiunei române de a fi liberată îl recunoaşte lumea întreagă, îl recunosc acum şi duşmanii noştri de veacuri. Dar odată scăpată de robie, ea aleargă în braţele dulcei sale mame. Nimic mai firesc în lumea aceasta. Libertatea acestei naţiuni înseamnă: unirea cu Ţara Românească. Bucăţirea poporului românesc n-a fost urmare a vreunei legi economice, în care terminologie se ascunde minciuna. Dimpotrivă, teritoriul dintre Nistru, Tisa şi Dunăre constituie cea mai ideală unitate economică aproape autarchie. Bucăţirea trupului românesc a fost act de barbarie. Distrusă barbar, unirea tuturor românilor între singur Stat este cea mai firească pretenţiune a civilizaţiunei. [Strigăte entuziaste: Aşa e!] Teritoriile locuite de Români dela descărcarea lui Traian şi până astăzi au fost teritorii româneşti. Nu există putere de a suci logica până acolo, ca invadările elementelor străine dirijate pe aceste teritorii în chip artificial şi prin abuzul de putere a Statului cu scopul desfiinţării noastre naţionale să poată clătina dreptul nostru de proprietate asupra acestor teritorii [aşa-i]. Aşa ceva ar fi sancţionarea crimei şi ar constitui o pălmuire a civilizaţiunii, care principial nu admite substituirea dreptului prin brutalitate. După drept şi dreptate, Românii din Ungaria şi Transilvania dimpreună cu toate teritoriile locuite de dânşii trebuie să fie uniţi cu Regatul Român. [Îndelungate strigăte şi aclamaţii.]

După cum însă cea dintâi reunire de o clipă a elementului românesc la marginile dela Răsărit ale lumii civilizate s-a făcut prin sabia lui Mihai în numele unui principiu superior celui ce năvălise asupra Europei şi care acum în zilele acestea spre uşurarea tuturor inimilor, cari bat pentru lumină şi libertate, sucombă cu desăvârşire, tot aşa această nouă unire de acum a tuturor Românilor, care de data asta va fi integrală şi pentru eternitate, se face prin strălucita învingere a armelor purtate pentru civilizaţiune în numele unei concepţii de viaţă superioară asupra lumei ce se prăbuşeşte. Este principiul libertăţii adevărate a tuturor neamurilor şi cel al egalităţii condiţiunilor de viaţă pentru fiecare individ al oricărei naţiuni şi este principiul întovărăşirii tuturor raţiunilor libere într-o comuniune internaţională spre a împiedeca nedreptatea şi a scuti pe cei mari şi mici deopotrivă.

Unirea tuturor Românilor într-un singur Stat numai atunci va fi statornică şi garantată prin istoria viitoare a lumii, dacă va răspunde tuturor îndatoririlor impuse prin noua concepţie a vieţii, prin duhul vremurilor nouă. Această nouă concepţie a civilizaţiunii ne va inspira datoria să nu pedepsim progenitura pentru păcatele părinţilor şi ca urmare va trebui să asigurăm tuturor neamurilor şi tuturor indivizilor conlocuitori pe pământul românesc aceleaşi drepturi şi aceleaşi îndatoriri. Civilizaţiunea care ne-a eliberat pretinde dela noi respectul pentru dânsa şi ne obligă să prăbuşim în noul Stat orice privilegiu şi să statornicim ca fundament al acestui Stat munca şi răsplata ei întreagă.

Înaintaşii noştri pe Câmpul Libertăţii în 1848 au hotărât aşa: «Naţiunea depune jurământul de credinţă către Împăratul, către patrie şi către naţiunea română». Împăratul ne-a înşelat [aşa-i], patria ne-a ferecat şi ne-am trezit că numai credinţa în noi înşine, în neamul românesc ne poate mântui. Să jurăm credinţă de aci înainte numai naţiunii române, dar tot atunci să jurăm credinţă şi civilizaţiunei umane. Câtă vreme vom păstra acestei credinţi, neamul nostru va trăi, se va întări şi fericiţi vor fi urmaşii noştri până la sfârşitul veacurilor.

La lumina celor spuse până aci, din încredinţarea şi în numele Marelui Sfat al naţiunei române din Ungaria, Banat şi Transilvania, rog Mărită Adunare Naţională să binevoiască a primi şi a enunţa ca ale sale următoarele hotărâri: [Vasile Goldiş citeşte apoi proiectul de rezoluţie a Unirii.]

În sfârşit vă rog să le primiţi aceste rezoluţiuni şi închei cu aceea că legătura sfântă a celor 14 milioane de Români ne îndreptăţeşte azi a zice: «Trăiască România Mare!» [Aplauze nesfârşite.]" (Ioan Suciu, *Marea Unire de la 1 Decembrie 1918*, Bucureşti, 1943, pp. 85–96)

Episcopul Iuliu Hossu citeşte Rezoluţia Adunării Naţionale de la Alba Iulia.

Iuliu Hossu (episcopul greco-catolic de Gherla, viitorul cardinal, ales membru al Academiei Române în 1945) a fost cel care a citit la 1 decembrie 1918, din însărcinarea Marelui Sfat Naţional Român, mulţimilor adunate la Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia, proclamaţia de unire a Transilvaniei cu Regatul României. Ulterior, acesta s-a îmbrăţişat cu Miron Cristea (episcopul ortodox de Caransebeş şi viitorul patriarh al Bisericii Ortodoxe Române). Episcopii Iuliu Hossu şi Miron Cristea, alături de alţi doi fruntaşi ardeleni, Alexandru Vaida-Voevod şi Vasile Goldiş, au dus la

București Declarația de Unire de la Alba Iulia. Declarația a fost înmânată regelui Ferdinand I al tuturor românilor.

Până la integrarea deplină în statul român, s-a decis funcționarea Marelui Sfat Național, cu rol legislativ, subordonat parlamentului de la București, și a Consiliului Dirigent, cu rol executiv, subordonat guvernului României. În 1919, minoritățile din regiune (sașii, șvabii, evreii, unele cercuri maghiare) au recunoscut oficial actul de la 1 decembrie 1918 și apartenența Transilvaniei la România. Ungaria a refuzat să recunoască noua realitate și, după preluarea puterii de către comuniștii lui Kun Béla, a declanșat un atac armat contra României (aprilie 1919). Acest fapt grav, precum și cererea puterilor Antantei (de oprire a extinderii comunismului în centrul Europei) au determinat armata română să riposteze până peste Tisa, la Budapesta, și să răstoarne puterea sovietică ungară (august 1919).

Rezoluția Marii Adunării Naționale de la Alba Iulia (18 noiembrie/1 decembrie 1918):

„Unirea tuturor românilor într-un singur stat numai atunci va fi statornică și garantată prin istoria de mai departe a lumii, dacă va răspunde tuturor îndatoririlor impuse prin noua concepție a civilizațiunii, dacă ea ne va inspira datoria să nu pedepsim progenitura pentru păcatele părinților și ca urmare ea va trebui să asigure tuturor neamurilor și tuturor indivizilor conlocuitori pe pământul românesc aceleași drepturi și aceleași datorinți.

Civilizațiunea, care ne-a eliberat, pretinde de la noi respectul pentru dânsa și ne obligă să prăbușim în noul nostru stat orice privilegiu și să statorim, ca fundamentul al acestui stat: munca și răsplata ei integrală.

I. Adunarea națională a tuturor românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească, adunați prin reprezentanții lor îndreptățiți la Alba Iulia în ziua de 1 Decembrie 1918 decretează unirea acelor români și a tuturor teritoriilor locuite de dânșii cu România. [aplauze frenetice. Trăiască România Mare! Lumea se scoală în picioare, mâinile se ridică. Ora e punct 12]

Adunarea națională proclamă îndeosebi dreptul inalienabil al națiunei române la întreg Banatul cuprins între râurile Mureș, Tisa și Dunăre. [voci trăiască, aclamațiuni, aprobări]

II. Adunarea națională rezervă teritoriilor sus indicate autonomie provizorie până la întrunirea constituantei, aleasă pe baza votului universal.

III. În legătură cu aceasta ca principii fundamentale la alcătuirea noului Stat Român, adunarea națională proclamă următoarele:

1. Deplină libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare. Fiecare popor se va instrui, administra și judeca în limba sa proprie, prin indivizi din sânul său și fiecare popor va primi drept de reprezentare în corpurile legiuitoare și la guvernarea țării în proporție cu numărul indivizilor ce-l alcătuiesc.

2. Egală îndreptățire și deplină libertate autonomă confesională pentru toate confesiunile din stat.

3. Înfăptuirea desăvârșită a unui regim curat democratic pe toate terenurile vieții publice. Votul obștesc, direct, egal, secret, pe comune, în mod proporțional, pentru ambele sexe în vârstă de 21 de ani, la reprezentarea în

comune, județe ori parlament. [voci: Trăiască femeile! Trăiască. Aclamațiuni pe galerie. Doamnele flutură batistele.]

4. Desăvârșită libertate de presă, libertate de asociere și întrunire: liberă propagandă a tuturor gândurilor omenești.

5. Reformă agrară radicală. Se va face conscrierea tuturor proprietăților, în special a proprietăților mari. În baza acestei conscrieri, desființând fidei comisele în temeiul dreptului de a micșora după trebuință latifundiile, i se va face posibil țăranului să-și creeze o proprietate (arător, pășune, pădure) cel puțin cât o să poată munci el și familia lui. Principiul conducător al acestei politice agrare este pe de o parte promovarea nivelării sociale, pe de altă parte potențarea producțiunii.

6. Muncitorimei industriale i se asigură aceleași drepturi și avantaje, care sunt legiferate în cele mai avansate state industriale din Apus.

IV. Adunarea națională dă expresiunea dorinței sale ca congresul de pace să înfăptuiască comuniunea națiunilor libere în așa chip, ca dreptatea și libertatea să fie asigurate pentru toate națiunile mari și mici deopotrivă, iar în viitor să se elimineze războiul ca mijloc pentru regularea raporturilor internaționale.

V. Românii adunați în această adunare națională salută pe frații lor din Bucovina, scăpați din jugul monarhiei Austro-Ungare și uniți cu țara mamă, România.

VI. Adunarea Națională salută cu iubire și entuziasm libertatea națiunilor subjugate până aici în monarhia Austro-Ungară, anume națiunile: cehoslovacă, austro-germană, iugoslavă, polonă și ruteană și hotărește ca acest salut al său să se aducă la cunoștința tuturor acelor națiuni.

VII. Adunarea națională cu smerenie se închină înaintea memoriei acelor bravi români, cari în acest război și-au vărsat sângele pentru înfăptuirea idealului nostru, murind pentru libertatea și unitatea Națiunei Române.

VIII. Adunarea națională dă expresiune mulțumitei și admirațiunei sale față de puterile aliate, care prin strălucitele lupte purtate cu cerbicie împotriva unui dușman pregătit de multe decenii pentru război, au scăpat civilizațiunea din ghearele barbariei.

IX. Pentru conducerea mai departe a afacerilor Națiunei Române din Transilvania, Banat și Țara Ungurească adunarea națională hotărește instituirea unui Mare Sfat Național Român, care va avea toată îndreptățirea să reprezinte Națiunea Română, ori când și pretutindeni, față de toate națiunile lumii și să ia toate dispozițiunile, pe care le va afla necesare în interesul națiunii.

În sfârșit, Vă rog să le primiți aceste rezoluțiuni și închei cu aceea că legătura sfântă a celor 14 milioane de Români ne îndreptățește azi a zice:

«Trăiască România Mare!» [aplauze nesfârșite]." (*1918 la români*, vol. X, București, 1989, pp. 288–289)

După cum se vede, prevederile Rezoluției de unire sunt clare, precise și simple. Singurul articol dintre cele nouă care are subpuncte (anume șase) este cel de-al treilea. Aceste șase subpuncte concretizează principiile alcătuitoare de stat: libertatea națională a „popoarelor conlocuitoare"; libertatea confesională a tuturor cultelor din stat; vot universal, egal, direct și secret pentru ambele sexe, de la 21 de ani în sus; libertatea presei, de asociere, de întrunire și de gândire; reforma agrară radicală; drepturi pentru

muncitorimea industrială echivalente celor din statele cel mai avansate din Apus.

Termenul de autonomie este folosit de două ori în textul Rezoluției menționate. Prima utilizare apare la începutul actului, anume la articolul al II-lea: „Adunarea națională rezervă teritoriilor sus indicate (Transilvania, Banat și Țara Ungurească[15]) autonomie provizorie până la întrunirea Constituantei, aleasă pe baza votului universal". După cum se vede, este vorba despre decretarea autonomiei teritoriilor locuite în majoritate de români, unite cu România (circa 100 000 de kilometri pătrați), teritorii privite în întregimea lor. În al doilea rând, chiar și acestor teritorii, Adunarea le-a propus autonomie provizorie, doar până la întrunirea adunării, alese prin vot universal, menite să dea Regatului României o nouă Constituție. Toate aceste prevederi s-au respectat în linii mari, iar Transilvania cu Banatul și părțile vestice s-au încadrat definitiv în România, fără nicio autonomie, doar după trecerea unui interval de timp. Prima și cea mai importantă decizie a Adunării nu a fost autonomia provizorie a provinciei/provinciilor, ci „decretarea" unirii sale/lor cu România. Punctul nodal al documentului este tocmai unirea românilor respectivi și a teritoriilor menționate cu România. Iar această unire a fost „decretată" de cei 1 228 de delegați, aleși în chip democratic și posesori de documente oficiale („credențională"), reprezentanți ai tuturor românilor în cauză. Este drept că decidenții unirii, spre cinstea lor, se ocupă pe larg de minoritățile naționale și confesionale din Transilvania și de soarta lor din Regatul României, pentru că românii nu au dorit să se transforme din asupriți în asupritori. Între „principiile fundamentale la alcătuirea noului stat român" unificat, Adunarea a stabilit: „deplina libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare" și „egala îndreptățire și deplina libertate autonomă confesională pentru toate confesiunile din stat". „Deplina libertate națională" este explicată clar, fără putință de interpretări paralele, și ea însemna, pentru autorii Rezoluției, dreptul „popoarelor conlocuitoare" de a se „instrui, administra și judeca în limba proprie", de „a fi reprezentate în corpurile legiuitoare" ale României, de a fi reprezentate în guvernarea țării. Termenul de „autonomă" este aici un adjectiv și se referă la „toate confesiunile din stat", nu doar la confesiunile minorităților.

Ce comentarii se mai pot face în legătură cu acest document, din perspectiva trecerii unui secol de la elaborarea sa? Nicăieri în textul Rezoluției nu se face vreo referire la autonomia vreunei părți din Transilvania după criterii etnice. De altminteri, „autonomiile istorice" din Transilvania, inclusiv „Pământul secuiesc", fuseseră desființate de statul dualist austro-ungar (mai exact, de parlamentul și guvernul de la Budapesta) în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. De la 1918 încoace, în spiritul Rezoluției din 1918 de la Alba Iulia, cea mai numeroasă minoritate din

România, cea maghiară (reprezentând astăzi peste 6% din populația țării), s-a putut și se poate „instrui" în limba proprie, s-a putut și se poate „administra" în limba proprie peste tot unde deține majoritatea simplă și unde organele de conducere, de la primari până la membrii consiliilor locale, județene etc., sunt de limbă maghiară; s-a putut și se poate „judeca" în limba proprie acolo unde se îndeplinesc condițiile cerute de lege. Rezoluția Adunării Naționale nu „decretează", adică nu hotărăște decât un singur lucru, care este capital, anume unirea Transilvaniei cu România. În rest, face propuneri de respectat către „noul stat român", din care decisese, conform dreptului internațional, ca pomenitele teritorii să facă parte. Statul român, atât în perioada interbelică cât și ulterior, a respectat, în linii mari și în funcție de regimurile politice, aceste propuneri referitoare la drepturile minorităților. Natural, de-a lungul secolului trecut de la 1918 încoace, drepturile acestea la instruire, administrare și judecare „în limba proprie" pentru minoritățile din România au suferit diferite îngrădiri, în funcție de regimurile politice și de guvernările care s-au succedat. Faptul acesta este valabil însă pentru orice țară.

Discursul lui Iuliu Maniu, la Alba Iulia, în 1 decembrie 1918:

„[...] Noi ne simțim ca orbul care de zeci de ani n-a văzut lumina zilei, când printr-o binefacere dumnezeiască i se deschid ochii și vede lumina sfântă a soarelui. Noi suntem aici ochii poporului, care văd azi lumina libertății neamurilor. [...]

Pentru înlăturarea oricăror îndoieli ale străinilor asupra ce voim să facem prin unirea noastră și libertatea noastră națională, Marele Sfat Național Român declară că nu voiește un imperiu de asuprire. Nu voim ca din asupriți, ce-am fost, să devenim asupritori. Voim să asigurăm libertatea pentru toți și dezvoltarea pentru toate popoarele conlocuitoare: Marele nostru Sfat Național ține să accentueze că urmează vechiul nostru proverb: «Ce ție nu-ți place, altuia nu face». Noi voim pe acest pământ al României Mari să întronăm libertatea națională pentru toți. Voim ca fiecare națiune să se poată cultiva în limba ei, să se roage lui Dumnezeu în credința ei și să ceară dreptate în limba ei.

Noi, care am vărsat lacrimi văzând limba noastră scoasă din școli, biserici, justiție, nu o vom lua altora. Nu vom lua putința vieții de la alții. Nu voim să trăim din sudoarea altora, pentru că noi putem trăi din vrednicia și puterea noastră, prin munca noastră. [Aplauze entuziaste.] Numai printr-un regim democratic putem întări țara noastră românească, mai ales când trebuie să ținem seama de cerințele vieții moderne de stat. Numai având un regim de drepturi și libertăți înlăuntrul țării, vom avea tărie să validăm cauza noastră în afară. Deplina libertate a tuturor straturilor sociale e o garanție pentru binele țării. De aceea Marele Sfat Național Român a pus în proiectul lui de rezoluție acel punct care vorbește de înfăptuirea regimului democratic. [...]

Vă rugăm să primiți unanim proiectul nostru de rezoluție. Acest proiect arată cărarea pe care mergând înainte ne vom putea atinge idealul și să punem temelia unei Românii Mari și unite, care în veci are să fie, ca în ea să se înfăptuiască spiritul desăvârșitei democrații și dreptatea socială." (*1918 la români*, vol. X, București, 1989, pp. 290–292)

Actul de la 1 decembrie 1918 a marcat finalul unui proces, anume desăvârșirea unității statale a românilor. Această dată a devenit sărbătoare națională nu fiindcă atunci s-au unit cu România câteva provincii istorice, ci fiindcă ea simbolizează capătul unui proces, adică împlinirea unirii, a acelui vis de a cărui jale „ne-au răposat și moșii și părinții", cum ar zice poetul. La 24 decembrie 1918, regele Ferdinand emitea decretul de unire a Transilvaniei cu vechea România, iar în 1922 suveranul și regina Maria aveau să se încoroneze oficial la Alba Iulia. În paralel cu românii, în urma luptei de emancipare a popoarelor și a situației create la sfârșitul Primului Război Mondial, și-au format state proprii polonezii, cehii, slovacii, slavii de sud, lituanienii, estonii, estonienii, maghiarii, austriecii și alții.

Toate aceste mari transformări din 1918, făcute de popoarele înseși, prin aplicarea dreptului la autodeterminare – oficializat în urma declarației președintelui Woodrow Wilson din ianuarie 1918 –, au fost recunoscute oficial de către marile puteri la Conferința de pace de la Paris din 1919–1920. Tratatele speciale cu Austria (la Saint Germain), apoi cu Bulgaria (la Neuilly-sur-Seine) și cu Ungaria (la Trianon) au consacrat pe plan internațional ceea ce poporul român decisese în anul 1918, adică noile granițe ale României. Numai Rusia Sovietică (devenită din 1922 URSS), absentă la conferința de pace, nu a recunoscut unirea Basarabiei cu România, dar au făcut-o, în schimb, marile puteri occidentale.

Unirea românilor s-a realizat în condiții dificile și complicate, dar a corespuns unui anumit spirit de dreptate istorică. S-a spus de multe ori că românii au luptat puțin în război, doar doi ani (1916–1918), că nu au făcut față marilor provocări ale conflictului, că au încheiat pace separată (în mai 1918), că au revenit la momentul oportun în Antanta și că, totuși, au obținut cu ușurință, în anii 1918–1920, tot ceea ce puteau spera și chiar mai mult de-atât. Aceste judecăți sunt grăbite, anistorice și, de multe ori, răuvoitoare. Mai întâi, trebuie spus că românii au luptat în întreg războiul și chiar mai mult decât durata oficială a războiului. Mai mult de jumătate dintre români au intrat în luptă încă din vara anului 1914. Este vorba despre acele milioane de români care trăiau sub stăpânirea Imperiilor Austro-Ungar, Țarist și Otoman și care s-au sacrificat pentru cauze străine lor, însă cu gândul la libertatea lor și la o Românie care avea să fie și pe care mulți dintre ei nu au mai apucat-o. De asemenea, în vreme ce războiul s-a terminat pentru majoritatea beligeranților în noiembrie 1918, românii au luptat în continuare în anul 1919 – prin campania din Ungaria – pentru stăvilirea ideologiei bolșevice și sovietice care amenința să cucerească Europa până în centrul său.

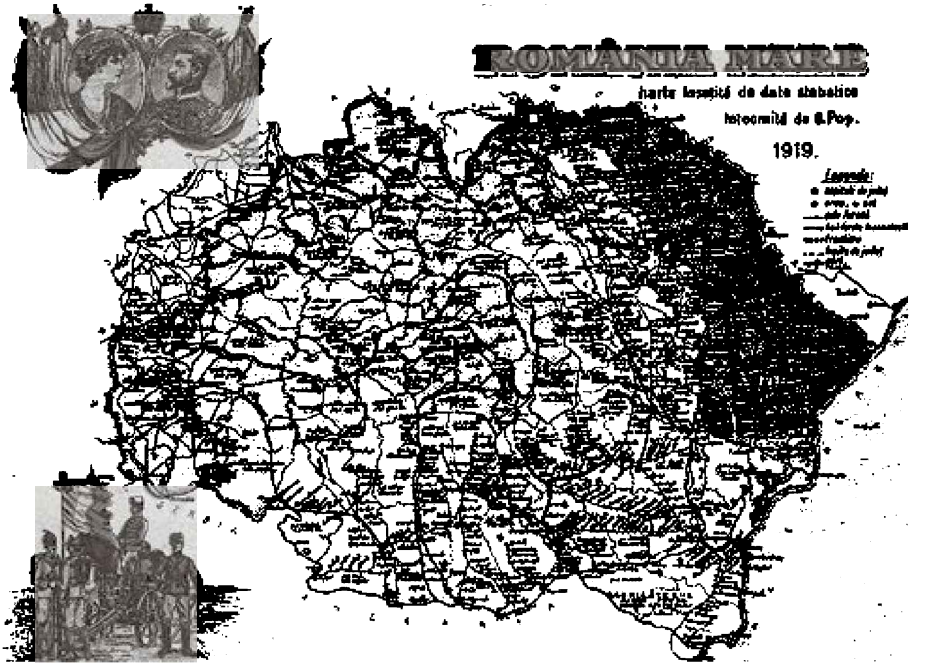

România Mare, hartă istorică, 1919

În ce privește succesele militare din timpul Primului Război Mondial, trebuie să acceptăm că soarta le-a împărțit relativ aleatoriu și că, de multe ori, când o cauză părea pierdută, lucrurile s-au schimbat. Românii au suferit înfrângeri în 1916 datorită slăbiciunilor proprii, dar și neîndeplinirii obligațiilor asumate de aliații lor. Ei, românii, s-au redresat însă în vara anului 1917, când nimeni nu mai spera și când trupele celei mai redutabile forțe, ale Germaniei, au fost îngenunchiate la Mărăști, Mărășești și Oituz. Pacea separată a fost încheiată în condiții excepționale, imposibil de prevăzut la începutul războiului, anume în momentul în care principalul aliat al României din regiune – Rusia – a defectat și a lăsat România de izbelițe, la cheremul inamicului. România intrase în alianță cu Franța, Anglia și Rusia (nu doar cu Franța și Anglia), iar speranța cea mare a susținerii României era Rusia, nu datorită politicii, ci datorită geografiei: Rusia era, sub aspect geostrategic, lângă România. Când nu a mai fost așa și când puterile occidentale nu au putut suplini rolul Rusiei, România a trebuit să supraviețuiască pe cont propriu. Dar, când i-au permis condițiile, România a revenit lângă aliații săi tradiționali. Astfel, dacă România nu a făcut nimic excepțional în timpul Primului Război Mondial, nici la finele acestui teribil conflict nu a beneficiat de răsplăți excepționale. Unirea românilor din imperiile destrămate cu țara lor este un fapt firesc, intrat în ordinea naturală a lucrurilor, ordine la care s-au aliniat și polonezii, și cehii,

și slovacii, și lituanienii, și letonii, și estonienii și multe alte neamuri. Arhitectura europeană de după 1918–1920 nu era, totuși, una ideală și nici una pe placul tuturor.

Noul cadru politic-teritorial din Europa Centrală a creat, după 1918, condițiile favorabile dezvoltării națiunilor, dar a conținut și sămânța unor neînțelegeri și contradicții, devenite mai puternice odată cu accentuarea revizionismului. Popoare întregi, mai ales cel german, cel maghiar, cel austriac, au ieșit rănite din război, fiind convinse treptat, cu ajutorul unei propagande naționaliste bine conduse, că au fost victime ale învingătorilor, că au pierdut nemeritat teritoriile lor „istorice", care se cuveneau neapărat recuperate. S-a născut astfel un curent care cerea anularea tratatelor „nedrepte" de după Primul Război Mondial și refacerea (revizuirea) lor. De aici provine numele de revizionism. Dar oricum ar sta lucrurile, în 1919–1920, pentru prima oară în istorie, marile puteri au ținut seama și de voința popoarelor, nu numai de propriile interese, când au aprobat noua arhitectură a Europei. Aceasta era departe de a fi perfectă, dar nu mai cuprindea state în care o minoritate națională să fie dominantă cu orice preț și să țină în supunere popoare întregi.

La fel de greșit este să se spună „unirea Munteniei și Moldovei", deoarece se exclude din acest act Oltenia, care s-a unit tot atunci. Nici „unirea Moldovei cu Țara Românească" nu sună bine, pentru că este vorba despre două țări românești egale și nu despre una care s-a integrat în cealaltă.

Vechi unități administrative din Imperiul Rus

Este vorba despre *Partium* sau „Părțile ungurești" (în sensul de regiunile locuite de români situate spre Ungaria), adică despre Crișana, Sătmar, Maramureș, Solnoc, Ung, Bereg, Ugocea etc.

România interbelică

După 1918, românii au trăit o perioadă de extraordinară fericire, în ciuda crizei grave provocate de urmările războiului, de epidemii, de nesiguranța zilei de mâine și de lipsuri deosebite. Țara era acum întreagă ca un cerc și-i cuprindea în ea pe aproape toți românii. Mai rămâneau, desigur, în afară anumite grupuri de români în răsărit, peste Nistru, în Maramureșul de la nord de Tisa, în Ungaria, în Banatul sârbesc și în alte zone din Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor, în Bulgaria, în Balcani (aromânii, meglenoromânii, istroromânii), dar nu se putea obține totul, iar statul național din 1918 era oricum o realizare excepțională. Nici în România nu trăiau numai români: peste un sfert din populație erau minorități (8% maghiari, 4% germani, 4% evrei, apoi slavi, armeni, turco-tătari, romi sau țigani, greci etc.), dar, din păcate, granițele nu puteau urma calea încurcată a așezării diferitelor grupuri etnice. Oricum, era cu totul altfel decât înainte de 1918, când marile imperii dominau popoare, națiuni întregi sau părți ale unor națiuni, condamnate la statutul de supuși și umilite. Chestiunile minorităților au rămas, totuși, de mare actualitate în întreaga Europă Centrală și de Sud-Est, iar statul român unitar nu a găsit întotdeauna mijloacele cele mai potrivite de a chivernisi aceste chestiuni și nici de a administra în modul cel mai corect și democratic provinciile recent integrate. Unele, precum Basarabia, au rămas într-o stare de mare înapoiere și de proastă administrare, din diferite motive, între care se număra și incompetența autorităților statului, folosirea unor funcționari nepotriviți, neînțelegerea specificului locului.

În 1918, România avea cu puțin sub 300 000 de kilometri pătrați (cam cât Italia) și o populație de șaisprezece milioane de oameni. Majoritatea erau gata de mari sacrificii pentru făurirea unui viitor mai bun, deși nu știau neapărat cum să facă asta. Au fost două decenii de înflorire culturală fără precedent, în care împlinirea idealului național a avut efecte benefice prin afirmarea unor școli și curente artistice moderne, prin sincronizarea cu mișcarea de idei europeană și mondială, prin creatori de talia lui Lucian Blaga (în filosofie și literatură), Nicolae Iorga (în istorie și cultură, în general), George Călinescu (în istoria și critica literară), George Enescu (în muzică), Tudor Arghezi (în poezie), Constantin Brâncuși (în sculptură), Camil Petrescu (în proză) și mulți alții. Privind în urmă, ne dăm seama că, totuși, puțini români erau conștienți în acel moment de respectiva înflorire. Majoritatea și-au dat seama de binele de atunci prin comparație cu relele care au urmat.

ADMINISTRAȚIE, ECONOMIE ȘI SOCIETATE

Unificarea și uniformizarea Regatului României de după 1918 s-au înfăptuit cu dificultăți. Provinciile istorice unite atunci cu România proveneau din state diferite, cu grade variate de dezvoltare, cu sisteme legislative diverse, cu unități administrativ-teritoriale nepotrivite celor românești. De exemplu, imediat după unire, pe piața românească circulau cel puțin cinci feluri de monede: lei vechi românești, lei emiși sub ocupația germană, florini ungurești, ruble rusești, bancnote bulgare etc. Toate monedele străine au trebuit eliminate treptat. A fost necesară o lege pentru unificarea administrativă (1925), care suprima vechile structuri rusești, ungare ori austriece în favoarea formelor românești de organizare teritorială.

Fragmente din legea pentru unificarea administrativă (14 iunie 1925):

„Titlul I

Împărțirea teritoriului Regatului. Autoritățile administrative și elective locale. Autorități de control.

Art. 1. Teritoriul României se împarte din punct de vedere administrativ în județe, și județele în comune.

Art. 2. Comunele sunt: rurale și urbane [...].

Art. 9. Comuna și județul sunt persoane juridice.

Ele au deplină capacitate pentru tot ce privește inițiativa și administrarea intereselor locale, exercită aceste atribuțiuni în limitele legilor și suportă sarcinile aferente.

Nicio cheltuială obligatorie nu se poate pune în sarcina comunelor și a județelor fără a li se crea și mijloace pentru acoperire ei.

Art. 10. Comuna și județul își administrează interesele lor locale prin consilii compuse din consilieri aleși, de drept și consilieri femei cooptate obligatoriu în comunele reședințe de județ, facultativ în celelalte comune urbane.

Aceste consilii sunt datoare să execute și măsurile de interes general ordonate de autoritatea centrală în limitele competiției sale legale.

Art. 11. Primarul este capul administrației comunale. El execută toate hotărârile consiliului și ale delegației permanente comunale și împreună cu aceasta supraveghează mersul administrației comunale.

Prefectul este capul administrației județene.

În această calitate, execută toate hotărârile consiliului și ale delegației județene și împreună cu aceasta controlează administrația județeană, precum și aceea a comunelor din județ, afară de municipii.

Art. 12. Deciziunile consiliilor comunale și județene nu pot fi suspendate sau anulate, decât în cazurile cu formele și garanțiile în prezenta lege.

Art. 13. Ministrul de interne îndrumează, coordonează și controlează activitatea comunelor și județelor, punând-o în armonie cu interesele generale ale statului. El este ajutat de un consiliu administrativ superior.

O lege specială va determina alcătuirea, atribuțiunile și modul de funcționare al acestui consiliu.

Art. 14. Prefectul este reprezentantul puterii centrale în întreg județul.

El își exercită atribuțiunile sale, fie direct, fie prin subprefect, pretori, polițai și notari.

Prefecții, subprefecții, pretorii, polițaii și notarii sunt datori să dea concursul lor pentru executarea hotărârilor consiliilor comunale și județene, precum și ale delegațiilor permanente.

Art. 15. Ministrul de interne poate însărcina cu controlul şi inspectarea administraţiilor locale, precum şi a activităţii celorlalţi reprezentanţi ai săi, pe membrii consiliului administrativ superior şi pe inspectorii generali administratori.

Art. 16. Toate comunele unui judeţ stau în legătură directă din punct de vedere administrativ cu autorităţile judeţene, afară de municipii, care stau în legătură directă cu Ministerul de Interne.

Judeţul, de asemenea, stă în legătură directă cu Ministerul de Interne din punct de vedere administrativ." (C. Hamangiu, *Codul general al României. Legi noui de unificare. 1922–1926*, vol. XI–XII, Bucureşti, 1926, pp. 338–403)

Economia s-a refăcut, s-a armonizat şi s-a dezvoltat greu. Abia în 1924 s-a putut ajunge din nou la nivelul producţiei de dinainte de război. A urmat o înviorare promiţătoare, întreruptă brusc în 1929–1933 de Marea Criză, care a afectat întreaga societate. Criza a lovit foarte puternic societatea românească, bazată încă pe producerea de alimente şi de materii prime. Urmează o nouă etapă de dezvoltare, oprită apoi şi ea de pregătirile de război de după 1939. Economia avea un caracter agrar-industrial. Agricultura s-a dezvoltat bine, cu precădere după aplicarea reformei agrare din 1921, care era absolut necesară din mai multe motive. Un motiv este moştenirea – prezentă în mai toate statele succesoare marilor imperii prăbuşite – a regimului funciar al marilor proprietăţi, aparţinătoare în mare măsură minorităţilor dominante (maghiară, germană) sau aristocraţiei locale. Erau expropriate, în general, moşiile care depăşeau 100 de hectare teren arabil, existând, totuşi, şi excepţii şi variaţii de la zonă la zonă. În urma reformei, circa şase milioane de hectare (cam două treimi din pământul marilor proprietari) erau împărţite ţăranilor, în schimbul unei despăgubiri. Au beneficiat de reformă aproape un milion şi jumătate de familii ţărăneşti. În Transilvania, 37% din împroprietăriţi erau de alte naţionalităţi decât cea română. A fost cea mai adâncă şi mai democratică reformă agrară de după război din întreg centrul şi sud-estul Europei.

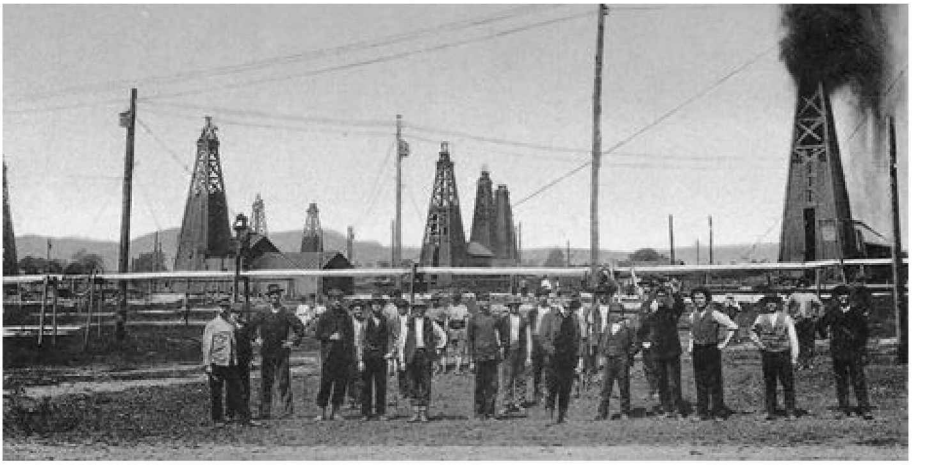

A sporit producția de cărbune, de țiței, de metale, s-au dezvoltat ramuri industriale noi, s-au produs în România cauciuc sintetic, materiale explozive, cosmetice, macarale, locomotive, vagoane, autobuze, avioane etc. În 1926 s-a inaugurat prima cursă de avion în interiorul țării, iar în 1928 s-au transmis la radio primele emisiuni. În 1927 s-a dat în folosință prima centrală telefonică modernă, în curând România ajungând să aibă una dintre cele mai bune rețele telefonice din Europa. S-au construit noi șosele moderne, s-au dezvoltat porturile, s-au extins flota și căile ferate. Au sporit exporturile, mai ales în Franța și Marea Britanie, iar capitalul străin, cu precădere cel englez, francez și american, a contribuit la dinamizarea economiei. Între anii 1938–1940 se înregistrează primele timide investiții de capital român în străinătate (în Iugoslavia, Cehoslovacia, Bulgaria). Natural, aceste schimbări au condus la prosperitatea unei părți a populației, dar nu au putut șterge greaua sărăcie și lipsurile în care trăiau foarte mulți români, cei mai mulți dintre ei. Este drept că unii români, neavând cum și cu ce să compare situația lor, nu-și dădeau seama cum trăiau. Dar chiar și așa, venitul mediu pe locuitor era atunci, la un moment dat, de 110 dolari SUA, deasupra celor din Turcia, Polonia, Ungaria, Grecia, Iugoslavia, Bulgaria ori comparabil cu acestea. Bucureștiul apărea prin anii 1930 drept unul dintre cele mai moderne orașe din zonă, fiind supranumit „Micul Paris".

POLITICA INTERNĂ

Guvernarea țării a fost dificilă și a depins de reformele și legile, destul de multe, care s-au adoptat treptat. În 1923 s-a votat o nouă constituție, care consfințea formarea statului național unitar și transformările democratice produse în țară. Față de Constituția din 1866, cea nouă lărgea drepturile și libertățile democratice, anume prevedea votul universal, egal, direct și secret (pentru toți bărbații de peste 21 de ani) și asigura drepturile minorităților etnice și religioase sau confesionale. Ca peste tot, constituția și legile au fost uneori încălcate, ceea ce a dus la mari lipsuri în funcționarea democrației și, desigur, la proteste sociale. Constituția prevedea că puterea emană de la națiune și că parlamentul, rămas bicameral, reprezenta națiunea. Miniștrii erau responsabili pentru actele lor în fața parlamentului, care era format din deputați și senatori (componenți ai celor două Camere, Adunarea Deputaților și Senatul), membri ai partidelor politice participante la alegeri și câțiva senatori de drept.

Fragmente din Constituția României din 1923:

„Titlul III
Despre puterile statului
[...] Art. 33. Toate puterile statului emană de la națiune, care nu le poate exercita decât numai prin delegațiune și după principiile și regulile așezate în

Constituțiunea de față.

Art. 34. Puterea legislativă se exercită colectiv de către rege și reprezentațiunea națională.

Reprezentațiunea națională se împarte în două Adunări:

Senatul și Adunarea Deputaților.

Orice lege cere învoirea a câtor trele ramuri ale puterii legiuitoare.

Nicio lege nu poate fi supusă sancțiunii regale decât după ce se va fi discutat și votat liber de majoritatea ambelor Adunări.

Art. 35. Inițierea legilor este dată fiecăruia din cele trei ramuri ale puterii legislative.

Totuși orice lege relativă la veniturile și cheltuielile statului sau la contingentul armatei trebuie să fie votată mai întâi de Adunarea Deputaților.

Art. 36. Interpretațiunea legilor cu drept de autoritate se face numai de puterea legiuitoare.

Art. 37. Promulgarea legilor, votate de ambele Adunări, se va face prin îngrijirea Ministerului Justiției, care va păstra unul din originalele legilor votate, iar al doilea original se păstrează de Arhivele Statului.

Ministerul Justiției este și păstrătorul marelui Sigiliu al statului. [...]

Art. 39. Puterea executivă este încredințată regelui, care o exercită în modul regulat prin Constituțiune.

Art. 40. Puterea judecătorească se exercită de organele ei.

Hotărârile lor se pronunță în virtutea legii și se execută în numele regelui [...]." (*Monitorul Oficial* nr. 282, din 29 martie 1923)

Principalele partide politice erau Partidul Național Liberal și Partidul Național Țărănesc. Ele dominau scena politică din România. Partidul Conservator, deși condus de unele personalități de prestigiu, ca Take Ionescu, s-a fărâmițat și a dispărut din viața politică, mai ales ca urmare a reformei agrare din 1921, care a lichidat marea proprietate funciară (marile moșii). Partidul Național Liberal, cel mai puternic partid din România, reprezenta interesele capitalului industrial și financiar românesc. La conducerea lui s-a aflat mai ales familia Brătianu (Ion I.C. Brătianu până în 1927), dar și I.G. Duca și Gheorghe Tătărăscu. Partidul Național Țărănesc (PNȚ) s-a format în 1926 prin unirea dintre Partidul Național Român din Transilvania cu Partidul Țărănesc din Vechiul Regat. Cele două forțe politice nu erau întru totul compatibile și omogenizarea lor a fost dificilă și niciodată încheiată pe de-a-ntregul. Bazele lor geografice diferite (Partidul Țărănesc avea alegătorii grupați în Vechiul Regat, iar Partidul Național Român în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș) au condus, totuși, la o acoperire națională a noului partid. Acesta a reprezentat interesele țărănimii, ale fermierilor mijlocii, ale burgheziei mici și mijlocii. În fruntea sa au fost Iuliu Maniu și Ion Mihalache.

Gheorghe Tătărăscu

I.G. Duca

Ion I.C. Brătianu

Programul Partidului Național Liberal (1922):

„[…] Vom închina toate puterile noastre consolidării Unității Naționale.

Vom da României întregite Constituția așteptată.

Vom face o politică de dreptate socială, asigurând astfel democrației sănătoase liniștea necesară pentru a dezvolta roadele dobândite prin sufragiul universal.

Vom desăvârși pentru țărani aplicarea reformei agrare și vom veghea la îmbunătățirea stării lor materiale, culturale și morale.

Ne vom strădui să îmbunătățim soarta muncitorimii de la orașe și să o înzestrăm cu legiuirile cerute de netăgăduitele ei nevoi.

Nu vom cruța nimic pentru a reda țării situația financiară la care are dreptul potrivit bogățiilor și tradițiilor ei.

Vom pune capăt risipei banului public prin economii și vom căuta să restabilim echilibrul bugetar prin revizuirea completă a impozitelor ce s-au pus acum în urmă.

Vom scădea și desființa impozitele ce nu erau cu adevărat cerute de nevoile statului.

Vom urma o politică economică care să îngăduiască sporirea producției și să înlesnească exportul ei, aducând astfel propășirea întregii economii naționale și prin aceasta ieftinirea traiului.

Toate silințele noastre vor fi îndreptate spre o bună și cinstită administrație. Statul, județele și comunele trebuiesc administrate cu grijă și spre folosul obștesc.

Vom lua măsuri energice împotriva tuturor abuzurilor săvârșite care au adus țării atâtea pagube de ordin material și moral.

Vom asigura tuturor cetățenilor României Mari, de orice rasă, limbă și confesiune ar fi ei, drepturile culturale și religioase ce li se cuvin.

În sfârșit, vom căuta, prin întărirea situației interne și printr-o politică externă de pace și de demnitate, să restabilim prestigiul României în afară.“ (Bogdan Murgescu, coord., *Istoria României în texte*, București, 2001, p. 297)

Programul Partidului Național Țărănesc (1926):

„VII. Programul economic

[...] Se va urmări sporirea producției țării prin normalizarea condițiilor de funcționare a vieții economice așezate pe temeliile ei naturale.

Producția principală a țării fiind agricultura, interesele propășirii acesteia nu vor fi subordonate intereselor unui industrialism forțat și artificial. [...]

PROTECȚIA PROPRIETĂȚII ȚĂRĂNEȘTI ȘI RIDICAREA PRODUCȚIEI AGRICOLE

Se va legifera un cod sistematic, în care vor fi luate toate măsurile necesare pentru cea mai largă protecție a proprietății țărănești și, în general, pentru ridicarea producției agricole.

Prin această codificare agricolă se va asigura libertatea circulației pământului țărănesc – după o epocă de tranziții și protecții – în scop de selecționare naturală a cultivatorilor serioși.

Se va împiedica de o parte pulverizarea, iar pe de altă parte acumularea din nou a proprietăților rurale.

Se va organiza un credit rural [...].

Se va organiza viața cooperativă atât în scopul valorificării produselor agricole, cât și pentru procurarea mașinilor, instrumentelor și tuturor uneltelor necesare gospodăriilor agricole, având la bază autonomia lor.

Se va organiza serviciul de stat menit să îngrijească, prin ferme modele și alte stabilimente, nobilitarea semințelor și îmbunătățirea rasei vitelor. [...]

XI. Colaborarea Capitalurilor Străine

Pentru refacerea utilajului economic, ca și pentru punerea în valoare a unora dintre bogățiile țării este nevoie de capital străin.

Pentru atragerea capitalurilor străine în scopul fecundării bogăției naționale se cer anumite condiții, care au lipsit în perioada de după război și anume: stabilirea unei ordine interne constituționale și a unui regim de legalitate desăvârșit; egalitatea de tratament a capitalurilor străine ca și a capitalurilor românești în fața legii și administrației; statornicia regimului economic legal și respectare strictă a contractelor încheiate în marginile legale către stat și particulari.

XII. Politica Muncitorească

Punctul de plecare al politicii muncitorești va fi recunoașterea sinceră a asociațiilor profesionale (sindicatelor), investirea lor cu personalitate juridică și decretarea lor ca organe de mijlocire în raporturile dintre muncă și capital. Instituții de împăciuire și arbitraj și camere de muncă vor înlesni dezvoltarea raporturilor normale între muncă și capital. [...]

Organizarea unui sistem complet de asigurări muncitorești împotriva bolilor, accidentelor, invalidității și bătrâneții pe baza unor instituții autonome și cu colaborarea muncitorilor, patronilor și statului. [...]." (Bogdan Murgescu, coord., *Istoria României în texte*, București, 2001, pp. 297–298)

Iuliu Maniu

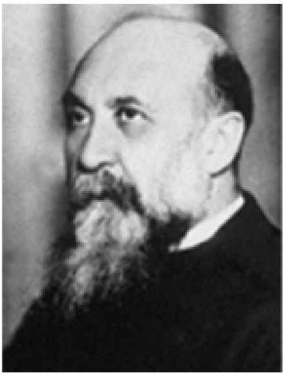

Nicolae Iorga

Alexandru Averescu

Partide mai mici au fost Partidul Naţionalist Democrat, condus de marele istoric Nicolae Iorga, Liga Poporului, în frunte cu generalul (apoi mareşalul) Alexandru Averescu, şi câteva partide ale minorităţilor naţionale, dintre care mai importante au fost două maghiare, două germane şi două evreieşti. Partidele socialiste şi social-democrate au fost divizate în epoca interbelică, dar cel mai de seamă reprezentant al muncitorilor industriali a fost Partidul Social-Democrat (PSD). La extrema stângă s-a situat Partidul Comunist din România, în fapt o secţie a Cominternului (Internaţionala Comunistă) de la Moscova, creat în 1921 şi care, fără bază de masă, etichetând România drept „stat imperialist" şi militând pentru destrămarea ţării, a fost scos în 1924 în afara legii. Niciunul din şefii care au condus acest partid în ilegalitate nu a fost român, datorită politicii Cominternului şi fiindcă partidul avea foarte puţini adepţi în mediul românesc. Această mică grupare a fost privită de societatea românească drept un corp străin, exotic şi antiromânesc. La extrema dreaptă s-a aflat Legiunea Arhanghelului Mihail, formată în 1927 şi devenită apoi Garda de Fier sau Mişcarea Legionară. A atras la început o parte din tineretul studios, sincer nemulţumit şi dornic de schimbări rapide în România, precum şi pe unii intelectuali de vază, dornici de a da o nouă faţă ţării, de a revigora energiile odinioară risipite şi de a construi o societate mai dreaptă. Cei mai mulţi au rămas cu timpul dezamăgiţi de mişcare şi (unii) s-au îndepărtat de ea. Organizaţia a fost condusă de Corneliu Zelea Codreanu şi Horia Sima. Având drept lozinci anticomunismul şi antisemitismul, legionarii au combătut democraţia, disputele politice parlamentare, au cerut „purificarea prin moarte" şi au practicat teroarea politică, ocolind adesea justiţia şi recurgând la crime. Aceste metode nedemocratice i-au compromis pe legionari în ochii celei mai mari părţi a intelectualităţii româneşti de calitate. Ei au fost scoşi în afara legii în 1933, dar au reapărut pe scena politică, sub alt nume, în 1935. Au ucis zeci de oameni politici, între care şi doi prim-miniştri în funcţiune.

La guvernare nu au ajuns însă decât, cu mici excepții, liberalii și țărăniștii, datorită unei legi electorale care favoriza partidele mari, aflate la putere. În primul deceniu interbelic, după unele guverne conduse de generali, în fruntea țării a ajuns Partidul Național Liberal; în anii crizei din 1929–1933 au fost la putere opt guverne, dintre care șapte au fost ale Partidului Național Țărănesc; între 1934 și 1937 au condus din nou liberalii, în frunte cu Gheorghe Tătărăscu. Monarhia română a fost un factor de echilibru al vieții politice, cel puțin până la moartea lui Ferdinand I, în 1927. Atunci s-a produs „criza dinastică" (1927–1930) deoarece principele moștenitor Carol a renunțat la tron, formându-se de aceea, pentru trei ani, o regență (noul rege, Mihai I, era minor), alcătuită din prințul Nicolae, fratele mai mic al lui Carol, patriarhul Miron Cristea și Gheorghe Buzdugan, președintele Curții de Casație. În 1930, Carol al II-lea a revenit în fruntea României până în 1940, dar a urmărit să domine și chiar să compromită partidele politice, pentru a-și instaura puterea personală. Acest lucru i-a reușit între anii 1938–1940. În general, regimul democratic a funcționat în România interbelică, chiar dacă principiile democrației au fost adesea încălcate. Însă regimul de autoritate al regelui Carol al II-lea a anulat constituția democratică (din 1923), a desființat partidele politice, a luat măsuri legislative de restrângere a libertăților, devenind un fel de prevestitor al dictaturii militare care avea să se instaureze curând. Acest regim, inițial un regim de autoritate personală, s-a transformat în lunile sale din urmă în dictatură civilă.

Regența condusă de patriarhul Miron Cristea (de la stânga la dreapta: principele Nicolae, regina Maria, patriarhul și Iuliu Maniu)

S-a scris mult despre modul de guvernare a României interbelice și s-au conturat – cum se întâmplă adesea – două opinii contrare și chiar extreme. Una dintre ele susține că s-a instaurat un adevărat regim democratic prin care România a atins culmea progresului său în toate domeniile, încât anumiți exegeți entuziaști ar vorbi despre o „epocă de aur", dacă noțiunea nu ar fi compromisă de regimul comunist al lui Nicolae Ceaușescu. Cealaltă, dimpotrivă, deplânge administrarea proastă a țării, corupția endemică, neaplicarea judicioasă a reformelor, politicile economice, sociale, naționale greșite, considerând că democrația a lipsit aproape cu desăvârșire. Aceste două extreme izvorăsc din concepții anistorice, care nu țin seamă de rigorile cercetării de specialitate, de metodologia acceptată, de istoricitatea proceselor și de obligația de a nu pretinde oamenilor care au trăit în trecut să fi avut exigențele și viziunile noastre de astăzi. Colateral și corelativ, între criticile care se aduc lumii noastre interbelice, două sunt de luat în seamă, fiindcă exprimă realități clare și precise. Se spune, în primul rând, că sistemul centralist aplicat în administrația românească, izvorât din caracterul de stat național unitar atribuit României de Constituția din 1923, a fost de-a dreptul malefic, impietând grav asupra regimului democratic, asupra funcționării provinciilor istorice atât de diferite și asupra drepturilor minorităților etnice. Aici însă, cu toată doza de adevăr cuprinsă în această idee, suntem obligați să ne situăm în epocă și să notăm că singura soluție viabilă, aplicabilă unui stat complet schimbat după Marea Unire și care voia să funcționeze, era unificarea deplină și centralizarea după model francez. România nu avea cum să-și permită luxul de a fi un stat federal sau descentralizat, în condițiile existenței unor vecini care declarau oficial că urmăresc destrămarea țării. În al doilea rând, se afirmă uneori că România a fost o țară nedemocratică, funciarmente antisemită și cu tendințe de a înăbuși complet existența minorităților etnice. Este drept că democrația românească interbelică a fost una *sui generis*, dar ea trebuie comparată cu ceea ce se întâmpla în Europa vremii, mai ales în Europa Centrală și de Est și Sud-Est și nu cu ceea ce se petrecea în Statele Unite ori în Anglia. Dacă facem un inventar al dictaturilor și regimurilor autoritare și de mână forte sau cu tentă fascistă care au funcționat de timpuriu în țările din Europa, constatăm că asemenea regimuri s-au instaurat în 1917, în 1918, în 1919–1920, în 1922, în 1926, în 1929, în 1933 în Rusia, Bulgaria, Ungaria, Italia, Portugalia, Iugoslavia, respectiv Germania (dar și în alte locuri), dar nu și în România. În România, un astfel de regim a început abia în 1938, sub regele Carol al II-lea. De asemenea, guvernele totalitare și fasciste – de toate formele – au apărut pe harta Europei interbelice destul de devreme și de evident. În România, un guvern de acest tip a funcționat efectiv abia între

septembrie 1940 și ianuarie 1941, prelungit apoi printr-un guvern militar, aliat al Axei în perioada războiului. Cu alte cuvinte, legionarii au guvernat în România mai puțin de o jumătate de an. Evident, asta nu înseamnă că crimele lor devin mai puțin odioase sau că politica antisemită a statului român a fost blândă și pardonabilă. Dictaturile rămân dictaturi, crimele rămân crime și holocaustul rămâne o imensă pată pe fața omenirii, o tragedie unică pe care a trăit-o poporul evreu. Iar România a participat la toate aceste procese. Dar vina României trebuie stabilită, totuși, în comparație cu alte vini, fiindcă altminteri discutăm abstract și moral, dar devenim rupți de realitate. România interbelică nu a fost guvernată la modul ideal, dar nici în forme odioase. Unele erori de guvernare s-au datorat și stângăciilor inerente ființei umane, nu toate au fost premeditate și nu toate izvorăsc din corupția românilor ori din setea lor de putere. Prin urmare, în locul unor judecăți hipercritice sau al unora prea edulcorate, propunem unele realiste, izvorâte din adevărul istoric, din adevărul omenește posibil și accesibil.

POLITICA EXTERNĂ

Între 1919 și 1940, România a fost un factor activ al vieții internaționale în Europa Centrală și de Sud-Est. Țara a urmărit, în linii mari, apărarea stabilității și ordinii impuse pe continent după Primul Război Mondial, păstrarea păcii și securității, raporturi de bună vecinătate în regiune. Primul obiectiv major de politică externă de după 1918 a fost recunoașterea de către marile puteri și de către toți vecinii a granițelor rezultate din unirea Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei cu România. Ca să existe legal în forma în care ajunsese să fie în 1918, în urma hotărârilor luate la Chișinău, la Cernăuți și la Alba Iulia, noua Românie avea nevoie de aprobarea marilor puteri și a vecinilor, fapt care s-a și întâmplat, în linii mari, în 1919–1920, prin Conferința de la Paris. Un alt obiectiv a fost continuarea liniei tradiționale de alianță și de amiciție cu Franța și Anglia, precum și întărirea relațiilor cu SUA. În Europa Centrală și în Balcani, România a urmărit crearea unui sistem de alianțe, în cadrul mai general al securității colective (susținut de diplomația franceză), pentru prevenirea conflictelor, pentru evitarea agresiunii și împiedicarea revizuirii tratatelor din 1919–1920. Aceeași linie au urmat în zonă Cehoslovacia, Iugoslavia, Polonia, Grecia etc. Pentru revizuirea tratatelor și, în ultimă instanță, pentru un nou conflict, au optat Ungaria, Bulgaria, susținute de politica Germaniei și Italiei. Mai ales în Ungaria, „tragedia Trianonului“ era prezentată drept o catastrofă istorică, una care lipsise țara de „două treimi din teritoriu și populație“ și care trebuia cu orice preț anulată. Prin urmare, Ungaria era principala țară revizionistă cu o politică țintită înspre România, dar și înspre alți vecini. În vederea preîntâmpinării unui atac din partea Ungariei, în 1921 România,

Cehoslovacia și Iugoslavia au încheiat o alianță de apărare numită Mica Înțelegere sau Mica Antantă.

Miniștrii de externe din cele trei țări ale Micii Înțelegeri: Nicolae Titulescu, Eduard Beneš și Bogoljub Jevtić

Mica Înțelegere din 1921, încheiată între România, Cehoslovacia și Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor (exemplul convenției de alianță defensivă dintre Regatul României și Republica Cehoslovacă semnate la 22 aprilie 1921):

„Bine hotărâți a păstra pacea dobândită cu prețul atâtor sacrificii și prevăzută prin pactul Societății Națiunilor, precum și ordinea stabilită prin Tratatul încheiat la Trianon la 4 iunie 1920 de Puterile Aliate și Asociate, de o parte, și Ungaria, de alta, președintele Republicii Cehoslovace și Maiestatea Sa regele României s-au pus de acord pentru a încheia o convenție defensivă și au desemnat în acest scop pe plenipotențiarii lor, cari după schimbul deplinelor lor puteri găsite în bună și cuvenită formă, s-au înțeles în privința următoarelor stipulațiuni:

Art. 1. – În cazul unui atac, neprovocat, din partea Ungariei contra uneia din Înaltele părți contractante, cealaltă parte se obligă a veni în ajutorul părții atacate în chipul hotărât prin învoiala prevăzută la articolul 2 al prezentei convenții.

Art. 2. – Autoritățile tehnice competente ale Republicii Cehoslovace și Regatul României vor stabili, de comun acord, măsurile necesare pentru îndeplinirea prezentei convenții printr-o convenție militară ce se va încheia mai târziu.

Art. 3. – Niciuna din Înaltele părți contractante nu va putea încheia vreo alianță cu o terță putere fără avizul prealabil al celeilalte.

Art. 4. – În scop de a coordona sforțările lor pașnice, ambele guverne se obligă să se consfătuiască în privința chestiunilor de politică externă cari au

legătură cu raporturile lor cu Ungaria.

Art. 5. – Convenţia aceasta va fi valabilă timp de doi ani, începând din ziua schimbului de ratificări. La expirarea acestui termen, fiecare dintre părţi va putea denunţa convenţia de faţă.

Ea rămâne în vigoare şase luni după data denunţării.

Art. 6. – Prezenta convenţie va fi comunicată la Societatea Naţiunilor, conform pactului.

Art. 7. – Prezenta convenţie va fi ratificată şi ratificările se vor schimba la Bucureşti, cât mai repede cu putinţă." (*Monitorul Oficial*, nr. 53, din 11 iunie 1921)

Tot pentru păstrarea păcii, în 1934 România, Iugoslavia, Grecia şi Turcia au încheiat pactul Înţelegerii Balcanice. Dintre toţi vecinii, România a avut aproape permanent relaţii încordate cu Ungaria şi cu URSS; cu Ungaria, din cauza politicii revizioniste a acestui stat şi a încercărilor sale de a recupera pe orice cale Transilvania; cu URSS, deoarece acest stat a refuzat să recunoască unirea Basarabiei cu România şi graniţa dintre cele două ţări pe Nistru şi deoarece regimul totalitar comunist de la Răsărit, care lansa provocări spre România, devenise o permanentă ameninţare. Totuşi, în 1934, după eforturi complicate, s-au stabilit relaţii diplomatice între cele două ţări.

România a fost membru fondator al Societăţii (Ligii) Naţiunilor, cu sediul la Geneva, creată în 1919–1920 cu scopul apărării păcii, securităţii şi al împiedicării unui nou război. La începutul anilor 1930, ministrul de externe al României, Nicolae Titulescu, a fost ales de două ori preşedinte al Ligii, ca mărturie a prestigiului său şi al ţării sale. El a avut mare încredere în forţa diplomaţiei, după principiul pe care l-a formulat prin anii 1920: „Când pacea este ameninţată, nu se răspunde cu războiul, ci cu organizarea păcii". A fost profund dezamăgit să vadă naşterea şi întărirea regimurilor de tip fascist, primele agresiuni şi pregătirile de război. România a condamnat toate agresiunile (atacurile unor ţări, mai ales ale Germaniei, contra altora) din deceniul patru, de la anexarea Ruhrului de către Germania până la dezmembrarea Cehoslovaciei, ocuparea Austriei şi atacarea Poloniei. A păstrat linia tradiţională de alianţă cu Franţa şi Anglia până în anul 1940, când toate garanţiile occidentale (asigurările Franţei şi Angliei de a apăra România) nu mai ajutau la nimic. Atunci, în 1940, ţara a trăit una dintre cele mai mari tragedii din istoria sa:

1 ameninţată cu invazia, a trebuit să cedeze Uniunii Sovietice, fără luptă, Basarabia, nordul Bucovinei şi ţinutul Herţa, dintre care ultimele două regiuni nu aparţinuseră niciodată Rusiei (la 28 iunie 1940);

2 obligată de Germania şi de Italia, în urma arbitrajului de la Viena – considerat dictat, fiindcă a fost impus prin presiuni şi ameninţări –, a trebuit să cedeze Ungariei nord-estul Transilvaniei, adică peste 40 000 de kilometri pătraţi, cu peste 2 500 000 de locuitori, din care peste jumătate erau români, iar maghiarii o minoritate (la 30 august 1940);

3 sub patronajul lui Hitler, România a cedat Bulgariei sudul Dobrogei – Cadrilaterul (în septembrie 1940).

În acele grele momente din istoria sa, România s-a aflat singură în fața inamicilor, în ciuda sistemului de securitate colectivă în care se angajase. Dintre vecini, URSS era un inamic declarat, Ungaria și Bulgaria de asemenea, plus că erau și aliatele Germaniei; Cehoslovacia și Polonia erau ocupate și desființate de germani; Franța capitulase, Anglia era atacată, iar din 1939 între Hitler și Stalin se încheiase pactul de neagresiune (numit și Ribbentrop–Molotov, de la numele celor doi miniștri de externe). Prin acest pact, cele două superputeri își împărțeau între ele Europa peste capul popoarelor și al puterilor mai mici.

Protocolul adițional secret al Pactului de neagresiune dintre URSS și Germania (23 august 1939):

„Cu ocazia semnării Tratatului de neagresiune dintre Reichul German și Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste, plenipotențiarii semnatari din partea celor două părți au discutat în cadrul unor convorbiri strict confidențiale problema delimitării sferelor lor respective de interes în Europa răsăriteană. Aceste convorbiri au dus la următorul rezultat:

1. În cazul unei transformări teritoriale și politice a teritoriilor aparținând statelor baltice (Finlanda, Estonia, Letonia, Lituania), frontiera nordică a Lituaniei va reprezenta frontiera sferelor de interes atât ale Germaniei, cât și ale URSS.

În legătură cu aceasta, interesul Lituaniei față de teritoriul Vilno este recunoscut de ambele părți.

2. În cazul unei transformări teritoriale și politice a teritoriilor aparținând statului polonez, sferele de interes, atât ale Germaniei, cât și ale URSS, vor fi delimitate aproximativ de linia râurilor Narev, Vistula și San.

Problema dacă în interesele ambelor părți ar fi de dorit menținerea unui stat polonez independent și a modului în care vor fi trasate frontierele acestui stat poate fi soluționată definitiv numai în cursul evenimentelor politice ulterioare.

În orice caz, guvernele vor rezolva această problemă pe calea unor înțelegeri prietenești.

3. În privința Europei sud-estice, partea sovietică subliniază interesul pe care-l manifestă pentru Basarabia. Partea germană își declară totalul dezinteres politic față de aceste teritorii.

4. Acest protocol va fi considerat de ambele părți ca strict secret.

23 august 1939

Pentru Guvernul Germaniei

J. RIBBENTROP

Reprezentantul plenipotențiar al Guvernului URSS V. MOLOTOV“ (*Pactul Molotov–Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia*, Chișinău, 1991, pp. 5–7)

Semnarea Pactului Ribbentrop–Molotov

Nota ultimativă a guvernului sovietic privind anexarea Basarabiei şi a nordului Bucovinei de către URSS, dată la 26 iunie 1940:

„În anul 1918, România, folosindu-se de slăbiciunea militară a Rusiei, a desfăcut de la Uniunea Sovietică (Rusia) o parte din teritoriul ei, Basarabia, călcând prin aceasta unitatea seculară a Basarabiei, populată în principal cu ucraineni, cu Republica Sovietică Ucraineană. Uniunea Sovietică nu s-a împăcat niciodată cu faptul luării cu forţa a Basarabiei, ceea ce guvernul sovietic a declarat nu o dată şi deschis în faţa întregii lumi. Acum, când slăbiciunea militară a URSS a trecut în domeniul trecutului, iar situaţia internaţională care s-a creat cere rezolvarea rapidă a chestiunilor moştenite pentru a pune în fine bazele unei păci solide între ţări, URSS consideră necesar şi oportun ca în interesele restabilirii adevărului să păşească împreună cu România la rezolvarea imediată a chestiunii înapoierii Basarabiei Uniunii Sovietice.

Guvernul sovietic consideră că chestiunea întoarcerii Basarabiei este legată în mod organic de chestiunea transmiterii către URSS a acelei părţi a Bucovinei a cărei populaţiune este legată în marea sa majoritatea de Ucraina Sovietică prin comunitatea soartei istorice, cât şi prin comunitatea de limbă şi compoziţiune naţională. Un astfel de act ar fi cu atât mai just cu cât transmiterea părţii de nord a Bucovinei către URSS ar reprezenta, este drept că numai într-o măsură neînsemnată, un mijloc de despăgubire a acelei mari

pierderi care a fost pricinuită URSS și populației Basarabiei prin dominația de 22 de ani a României în Basarabia.

Guvernul URSS propune guvernului regal al României:

1. Să înapoieze cu orice preț Uniunii Sovietice Basarabia;

2. Să transmită Uniunii Sovietice partea de nord a Bucovinei cu frontierele sale potrivit cu harta alăturată.

Guvernul sovietic își exprimă speranța că guvernul român va primi propunerile de față ale URSS și că aceasta va da posibilitatea de a se rezolva pe cale pașnică conflictul prelungit dintre URSS și România.

Guvernul sovietic așteaptă răspunsul guvernului regal al României în decursul zilei de 27 iunie curent." (A. Vianu, C. Buşe, Z. Zamfir, Gh. Bădescu, *Relații internaționale în acte și documente*, vol. II (1939–1945), 1976, pp. 49–52)

Guvernul Regatului României a încercat, fără succes, calea unor tratative cu URSS, fiind silit până la urmă să se supună presiunilor fără precedent ale puternicului vecin comunist. Represiunile au început imediat după cedare, orice semn de nesupunere fiind sancționat cu închisoarea, deportarea sau chiar moartea. Cedarea Basarabiei, a nordului Bucovinei și a ținutului Herța avea să fie însă doar începutul tragediei. Au urmat cereri tot mai insistente din partea Ungariei, susținută de Italia și de Germania, cereri referitoare la Transilvania și regiunile vestice. Tratativele, în timpul cărora România a propus un schimb de populație între cele două țări, nu au condus la niciun rezultat. Ca urmare, Germania și Italia au impus României cedarea către Ungaria a aproape jumătate din teritoriul aflat în dispută, cu peste 50% din populație de etnie românească. Faptul că decizia luată la Viena a fost premeditată de Germania și Italia și impusă României reiese din telegrama trimisă de ministrul Mihail Manoilescu spre București în 29 august 1940. În acest document, înaltului demnitar român totul îi apare „ca o piesă scrisă dinainte, în care nicio singură vorbă, niciun singur gest nu se poate schimba".

Fragmente din dictatul („arbitrajul") de la Viena (30 august 1940):

„1. Traseul definitiv al liniei de frontieră, care desparte România de Ungaria, va corespunde aceluia marcat de harta geografică aci anexată. O comisie româno-ungară va determina detaliile traseului la fața locului.

2. Teritoriul român atribuit Ungariei va fi evacuat de trupele românești într-un termen de 15 zile și remis în bună ordine acesteia. Diferitele faze ale evacuării și ale ocupării, precum și modalitățile lor vor fi fixate în termen de o comisie româno-ungară. Guvernele ungar și român vor veghea ca evacuarea și ocuparea să se desfășoare în ordine completă.

3. Toți supușii români, stabiliți în această zi pe teritoriul ce urmează a fi cedat de România, dobândesc fără alte formalități naționalitate ungară. Ei vor fi autorizați să opteze în favoarea naționalității române într-un termen de șase luni. Acele persoane care vor face uz de acest drept vor părăsi teritoriul ungar într-un termen adițional de un an și vor fi primiți de România.

Ei vor putea să ia, fără nicio împiedicare, bunurile lor mobile, să lichideze proprietatea lor imobiliară, până în momentul plecării lor, să ia cu ei produsul

rezultat. Dacă lichidarea nu reuşeşte, aceste persoane vor fi despăgubite de Ungaria. Ungaria va rezolva într-un mod larg şi acomodant toate chestiunile relative la transplantarea optanţilor[16].

4. Supuşii români de rasă ungară, stabiliţi în teritoriul cedat în anul 1919 de către Ungaria României, şi care rămâne sub suveranitatea acesteia, primesc dreptul de a opta pentru naţionalitate ungară, într-un termen de 6 luni. Principiile enunţate în paragraful trei vor fi valabile pentru persoanele care vor face uz de acest drept.

5. Guvernul ungar se angajează solemn să asimileze în totul cu ceilalţi supuşi unguri pe persoanele de rasă română, care, pe baza arbitrajului de mai sus, vor dobândi naţionalitatea ungară. Pe de altă parte, guvernul român ia acelaşi angajament solemn în ceea ce priveşte pe supuşi de rasă ungară, care vor rămâne pe teritoriul român.

6. Detaliile rezultând din transferul de suveranitate vor fi reglementate prin convenţia directă între guvernele român şi ungar.

7. În cazul în care dificultăţi sau îndoieli s-ar ivi în cursul aplicării acestui arbitraj, guvernele român şi ungar se vor înţelege pe cale directă. Dacă într-o chestiune sau alta înţelegerea nu se realizează, litigiul va fi supus guvernelor Reichului şi Italiei, care vor adopta o soluţie definitivă." (Bogdan Murgescu, coord., *Istoria României în texte*, Bucureşti, 2001, p. 335)

Harta anexată, despre care vorbeşte textul „arbitrajului", nu făcea o „corecţie" de frontieră înspre vest – cum se aşteptau românii –, ci sfârteca adânc trupul ţării şi al Transilvaniei, intrând ca un pumnal până aproape de Braşov. Oraşe precum Cluj, Oradea, Baia Mare, Sighet, Bistriţa, Năsăud, Dej, Gherla, Reghin, Toplița etc. reveneau Ungariei, alături de regiuni istorice întregi, cu o lume rurală compact românească. Marile proteste ale românilor, organizate peste tot în ţară, nu au fost luate în seamă de călăii României, în vreme ce aliaţii tradiţionali din Occident erau reduşi la tăcere, atacaţi şi, în parte, ocupaţi de armata Reichului.

Mărturia lui Mihail Manoilescu, ministru de externe, reprezentantul României la arbitrajul de la Viena:

„Am observat întâi că este o hartă românească. Am desfăcut-o cu nordul în jos, ceea ce m-a făcut să nu înţeleg nimic. Mi-a întors-o Schmidt. Ochii mei căutau tăietura de la graniţa de vest pe care cu toţii o aşteptam. Mi-am dat seama însă că este altceva. Am urmărit cu ochii graniţa care pornea de la Oradea către răsărit, alunecând sub linia ferată şi am înţeles că cuprindea şi Clujul... Am început să nu mai văd. Când mi-am dat seama că graniţa coboară în jos ca să cuprindă secuimea am mai avut, în disperarea mea, un singur gând: Braşovul! O mică uşurare: Braşovul rămânea la noi.

Când am privit în toată grozăvia împărţirea Transilvaniei, am înţeles că puterile care îmi erau mult slăbite mă părăsesc cu totul. Tabloul dinaintea ochilor s-a făcut neclar, ca un nor galben cenuşiu, din cenuşiu, negru...

În clipa aceea mi-am pierdut cunoştinţa.

Acum aveam pentru a doua oară impresia netă că am trecut dincolo. Cineva a cerut pentru mine un pahar cu apă. Dörnberg a deschis uşa alergând prin mulţimea de ziarişti, de diplomaţi şi ofiţeri care umpleau sălile strigând: «un

pahar cu apă, un pahar cu apă...».“ (Mihail Manoilescu, *Memorii – iulie–august 1940 – Dictatul de la Viena*, Bucureşti, 1991, p. 212)

România nu ar fi avut decât două posibilităţi: să reziste şi să fie apoi înghiţită de Germania ori să încerce o apropiere de Germania. Acest fapt se vede din mărturia aceluiaşi ministru Manoilescu: „Alternativa pe care mi-au pus-o a fost următoarea: sau primim arbitrajul astăzi, cel mai târziu la miezul nopţii, încât mâine să se poată lua hotărârea [...] sau, dacă nu primim, vom fi mâine atacaţi şi va fi sfârşitul României!“ Chiar dacă soluţia de demnitate ar fi fost rezistenţa, perspectiva anihilării României apărea în ochii celor mai mulţi demnitari politici români de neacceptat. Pe de altă parte, Germania prefera o ocupare indirectă a României, mascată printr-o „alianţă“, pentru a folosi deplin aşezarea geografico-strategică, puterea umană şi cea economică ale României. În partea din Transilvania cedată Ungariei, populaţia majoritară românească a fost supusă unui regim de teroare, iar evreii au fost cuprinşi până la urmă într-un program de exterminare în lagăre organizate de germani, unde au pierit circa 120 000.

Persoane de cetăţenie română, ajunse după dictat pe teritoriul Ungariei şi care ar fi optat, într-un anumit interval de timp, pentru păstrarea cetăţeniei române şi mutarea lor pe teritoriul României

România și al Doilea Război Mondial (1940–1945)

După marile agresiuni ale Germaniei și ale aliaților ei și mai ales după căderea Franței (în iunie 1940), regele Carol al II-lea a sperat să-și poată salva tronul și frontierele țării printr-o apropiere de Germania. Sunt aduși la putere politicieni cu simpatii pentru Germania, iar Garda de Fier – interzisă anterior – este chemată să-și trimită primii reprezentanți în guvern. În 1938–1940 s-au luat măsuri legale cu caracter rasial (antisemit) în domeniul căsătoriilor, al învățământului, al accesului la anumite ocupații și funcții, așa cum se întâmpla atunci în mai multe țări, nu numai din convingeri ideologice, ci și cu speranța câștigării simpatiei noilor stăpâni ai Europei. Dar regimul de autoritate personală a lui Carol al II-lea și tronul nu au mai putut fi salvate, mai ales după marile frângeri teritoriale din vara anului 1940. Țara pierduse într-o clipă aproape 100 000 de kilometri pătrați și cam șase milioane de locuitori, prin voința mai-marilor Europei. Totul părea că se prăbușește.

În fața disperatei situații, regele l-a chemat să formeze un nou guvern pe generalul Ion Antonescu, dându-i puteri depline. La 6 septembrie 1940, regele era obligat să abdice și să părăsească țara. Noul suveran era tânărul rege Mihai I (1940–1947), dar realul șef al statului devenise Ion Antonescu. Acestui regim de dictatură i s-a asociat Garda de Fier, iar România a fost proclamată „stat național-legionar".

Ion Antonescu devine prim-ministru al României...

... iar Mihai, rege, după abdicarea tatălui său.

Decretul regal prin care statul român a fost proclamat stat național-legionar (14 septembrie 1940):

„Art. 1. Statul român devine stat național-legionar.

Art. 2. Mișcarea Legionară este singura mișcare recunoscută în noul stat, având ca țel ridicarea morală și materială a poporului român și dezvoltarea puterilor lui creatoare.

Art. 3. D-l general Ion Antonescu este conducătorul statului legionar și șeful regimului legionar.

Art. 4. D-l Horia Sima este conducătorul Mișcării Legionare.

Art. 5. Cu începere de la data acestui Înalt decret, orice luptă între frați încetează." (*Monitorul Oficial*, nr. 214 bis, din 14 septembrie 1940)

România în al Doilea Război Mondial

În noiembrie 1940, Antonescu a aderat oficial la Pactul Tripartit (Germania–Italia–Japonia), țările care porniseră de fapt al Doilea Război Mondial. Colaborarea silită dintre Antonescu și legionari a durat aproape cinci luni. Șeful statului, un militar de carieră, fost șef de promoție la marea școală militară de la Saint-Cyr, era omul ordinii, al profesionalismului, cu vechi simpatii anglo-franceze.

El ajunsese din necesitate germanofil – în momentul când vechea ordine se prăbușise – și din dorința salvării țării. Legionarii, cu ideologie naționalistă șovină și practici radicale anarhiste, cu sete de răzbunare și cu lozinci goale, dar mai ales cu dorința de a acapara întreaga putere, l-au supărat repede pe general. S-a adăugat uciderea de către legionari a câtorva zeci de oameni politici, unii foști miniștri și prim-miniștri, alții specialiști de marcă și savanți, cum era marele istoric și fost prim-ministru Nicolae Iorga. Având sprijinul lui Hitler, generalul Antonescu a profitat de rebeliunea dezlănțuită de legionari la finele lui ianuarie 1941, în vederea acaparării întregii puteri de către aceștia, și i-a îndepărtat de la putere, interzicându-le gruparea. Rebeliunea legionară a fost îndreptată în mare măsură împotriva evreilor, care au trăit în acele zile din ianuarie 1941 o adevărată tragedie, sute dintre ei pierind fără nicio vină („Pogromul de la București"). Până la urmă, spre deosebire de alte țări, gruparea legionară, în alianță cu armata, a condus România numai cinci luni. Din 1941, România a fost un stat totalitar, de dictatură, condus de militari și de tehnicieni, dar fără un partid de tip fascist

la guvernare. În interior, politica antisemită a continuat și a făcut multe victime, chiar dacă România a refuzat trimiterea evreilor săi în lagărele germane de exterminare și a aplicat ca soluție a „chestiunii evreiești", în anii 1943–1944, emigrarea acestora spre ceea ce avea să fie statul Israel. Aceasta nu scuză România vremii de marea și greaua responsabilitate de participare la holocaust (tragedia poporului evreu).

Decret-lege pentru „reglementarea situației evreilor" în învățământ (11 octombrie 1940), mărturie a discriminărilor la care era supusă populația evreiască:

„Art. 1. Evreii sunt liberi să-și organizeze, în cadrul legii învățământului particular, școli proprii de grad primar și secundar.

Art. 2. Școlile evreiești prevăzute la articolul precedent nu pot funcționa decât cu personal evreiesc și nu pot fi frecventate decât de elevi evrei.

Art. 3. Cei născuți din ambii părinți evrei sau numai din tată evreu, indiferent de religie, nu pot funcționa în calitate de personal didactic și administrativ și nu sunt admiși ca elevi sau studenți în școlile românești de grad primar, secundar sau superior de stat sau particular și nici în școlile celorlalte unități etnice creștine.

În mod excepțional și de la caz la caz, Ministerul Educației Naționale, Cultelor și Artelor poate autoriza pe cei născuți din tată evreu creștinat și mamă creștină de altă origine etnică să funcționeze sau să urmeze în școlile particulare și profesionale creștine, dacă au fost botezați în religia creștină până la vârsta de 2 ani.

Copiii naturali urmează condiția juridică a mamei. [...]

Art. 5. Ministerul Educației Naționale, Cultelor și Artelor va pune în disponibilitate și va îndepărta pe toți aceia care intră în prevederile art. 3 din prezentul decret-lege." (Lya Benjamin, *Evreii din România între anii 1940–1944*, vol. I. *Legislația antievreiască*, București, 1993, pp. 70–71)

Ca aliat al Germaniei (cum au fost și Italia, Ungaria, Bulgaria, Finlanda etc.), țara s-a angajat, din 1941 până în 1944, și în războiul contra URSS. La început, războiul s-a bucurat de sprijinul masiv al populației, deoarece el apărea ca un război de eliberare a provinciilor românești ocupate de comuniști: Basarabia, ținutul Herța și Bucovina de Nord.

Armata română defilând pe străzile Chișinăului după eliberarea orașului, iulie 1941

Ordinul de zi al conducătorului statului, Ion Antonescu, către armată, dat la 22 iunie 1941:

„Ostaşi,

V-am făgăduit din prima zi a noii domnii şi a luptei mele naţionale să vă duc la biruinţă.

Să şterg pata de dezonoare din cartea neamului şi umbra de umilire de pe fruntea şi epoleţii voştri.

Azi a sosit ceasul celei mai sfinte lupte, lupta drepturilor strămoşeşti şi a bisericii, lupta pentru vetrele şi altarele româneşti de totdeauna.

Ostaşi,

Vă ordon:

Treceţi Prutul.

Zdrobiţi vrăjmaşul din Răsărit şi Miazănoapte.

Dezrobiţi din jugul roşu al bolşevismului pe fraţii voştri cotropiţi.

Reîmpliniţi în trupul ţării glia străbună a Basarabilor şi codrii voievodali ai Bucovinei, ogoarele şi plaiurile voastre.

Ostaşi,

Plecaţi azi pe drumul biruinţei lui Ştefan cel Mare, ca să cuprindeţi cu jertfa voastră ceea ce au supus strămoşii noştri cu lupta lor.

Înainte!

Fiţi mândri că veacurile ne-au lăsat aici straja dreptăţii şi zid de cetate creştină.

Fiţi vrednici de trecutul românesc.

Comandant de căpetenie al Armatei, general Ion Antonescu.“ (*Monitorul Oficial*, nr. 145, din 22 iunie 1941)

Aceste cuvinte mobilizatoare au avut efectul scontat în rândurile armatei şi ale opiniei publice, stârnind o vie emoţie. Însă continuarea războiului la est de Nistru nu a mai avut aceeaşi susţinere. Războiul, împins tot mai adânc spre răsărit, a dus la mari pierderi de vieţi omeneşti (circa 150 000 de militari) şi la luarea a 180 000 de prizonieri. La începutul colaborării militare germano-române pe frontul de răsărit, acţiunile antisemite şi rasiale au continuat cu intensitate în Basarabia, Transnistria şi regiunea Odessa, ducând la moartea şi vătămarea a numeroase victime nevinovate. Între acestea s-au aflat şi mii de romi (ţigani), deportaţi şi ţinuţi în condiţii inumane în Transnistria.

Raport al poliţiei cu privire la atitudinile şi zvonurile legate de deportarea romilor (28 septembrie 1942):

„Măsura luată recent pentru evacuarea unor ţigani din regiunea Sighişoara, în Transnistria, a provocat o vie nemulţumire şi îngrijorare în rândul celor rămaşi. Aceştia se plâng că măsura a fost luată «pentru stârpirea lor», deoarece altfel nu ar fi fost aplicată brusc în pragul iernii, mai ales că ei au dat totdeauna dovadă de loialitate faţă de Statul Român. Cele mai accentuate nemulţumiri se remarcă în rândul ţiganilor care au case. O parte dintre aceştia [...] au început să-şi vândă bunurile, atât mobile cât şi imobile. Saşii urmăresc cu atenţie această chestiune, în scopul de a cumpăra averile care se oferă spre vânzare.

Măsura de mai sus a produs îngrijorări şi în rândul populaţiei române, dând naştere la diferite păreri şi comentarii. Astfel, se discută în unele cercuri că măsura ar fi justificată şi binevenită în Vechiul Regat, însă în Ardeal ar putea fi defavorabilă intereselor naţionale, în cazul unui eventual plebiscit. [...]

Printre români circulă svonul şi se remarcă temeri că, după evacuarea eventuală a tuturor ţiganilor şi evreilor, ar putea fi evacuaţi în Transnistria şi românii. În locul acestor naţionalităţi ar urma să fie aduşi germani, concepţiile de migraţiune forţată a acestor naţionalităţi fiind, se crede, inspirate tot de către germani." (Bogdan Murgescu, coord., *Istoria României în texte*, Bucureşti, 2001, p. 342)

Regele Mihai şi liderii politici democraţi (Iuliu Maniu, Constantin Brătianu şi alţii) s-au opus continuării războiului în Răsărit şi apoi chiar alianţei cu Germania, înaintând mai multe memorii şefului statului.

Scrisoare a lui Iuliu Maniu şi Constantin I.C. Brătianu adresată mareşalului Ion Antonescu (21 martie 1944):

„Domnule mareşal,

De la începutul războiului v-am sfătuit asupra atitudinii pe care România trebuie să o păstreze în conflictul mondial.

Nu aţi ţinut niciun cont de sugestiile noastre şi aţi luat complecta răspundere a consecinţelor politice a acţiunei ce aţi condus.

Astăzi trebuie să constataţi că, după pierderile enorme rezultate din război, ţara noastră este ameninţată de un pericol la care nu mai poate face faţă.

Armatele germane înfrânte nu ne mai pot asigura în contra unei invazii ruseşti şi concursul pe care l-am mai putea da să o împiedicăm va fi cu totul insuficient. A coopera mai departe cu armatele germane ar fi să sacrificăm în

mod inutil ceea ce ne-a mai rămas ca putere militară şi să provocăm din partea armatelor bolşevice victorioase represalii şi distrugeri iresponsabile.

Orice gest aţi face de aici înainte pentru a ne solidariza într-o acţiune care s-ar putea considera ca vrăjmaşă în contra puterilor aliate ar constitui o gravă greşeală.

Pentru că în acest moment nimeni nu poate lua răspunderea situaţiei ce aţi creat, trebuie ca tot d-voastră să arătaţi germanilor că trebuie să retrageţi restul trupelor noastre care mai operează în Rusia, că nu le mai puteţi da concursul militar de până acum şi că ţara se găseşte în situaţie de nebeligeranţă. Pe de altă parte, să comunicaţi aliaţilor anglo-ruso-americani hotărârea ce aţi luat.

Dacă nu puteţi face aceste acte, nu mai rămâne decât să arătaţi M.S. regelui că nu puteţi conduce mai departe politica ţării şi că trebuie să avizeze la formarea unui nou guvern, care să poată îndrepta, cel puţin în parte, situaţiunea în care ne aflăm şi care să nu expună ţara la noi complicaţiuni.

Primiţi, vă rugăm, domnule mareşal, asigurarea înaltei noastre consideraţiuni.

C.I.C. Brătianu, Iuliu Maniu." (Bogdan Murgescu, coord., *Istoria României în texte,* Bucureşti, 2001, pp. 346–347)

Începând cu anul 1943 s-au înmulţit şi acţiunile politico-diplomatice de scoatere a României din alianţa cu Germania, precum şi protestele din ţară care vizau acelaşi scop. Unele dintre aceste demersuri erau făcute în secret chiar de Antonescu (devenit din 1941 mareşal) şi colaboratorii săi, altele, mai multe, sub patronajul regelui Mihai şi al partidelor istorice. Cele mai importante negocieri s-au desfăşurat la Berna, Lisabona, Madrid, Stockholm, Ankara, Cairo, precum şi la Bucureşti. Până la urmă, ieşirea României din alianţa cu Germania s-a făcut printr-un act intern de forţă, care a însemnat ceva mai mult decât o lovitură de stat. Actul a fost pregătit de rege şi de cercurile Palatului, împreună cu reprezentanţii PNL, PNŢ, PSD, Partidului Comunist (PCR) şi cu unele grupuri ale armatei. Faptele s-au petrecut rapid, odată cu apropierea frontului de graniţele de est ale României. Astfel, la 23 august 1944, la Palatul Regal, mareşalul Antonescu şi principalii săi colaboratori au fost arestaţi, după ce „conducătorul" a refuzat ieşirea din alianţa cu Germania. S-a difuzat la radio o proclamaţie a regelui către ţară, prin care suveranul a anunţat formarea unui nou guvern, ieşirea României din războiul contra Naţiunilor Unite şi participarea ţării, alături de forţele aliate, la lupta contra Germaniei, începutul acţiunii de eliberare a Transilvaniei.

Proclamaţia regelui Mihai I către ţară, difuzată la 23 august 1944:

„Români,

În ceasul cel mai greu al istoriei noastre am socotit, în deplină înţelegere cu poporul meu, că nu este decât o singură cale pentru salvarea ţării de la o catastrofă totală: ieşirea noastră din alianţa cu puterile Axei şi imediata încetare a războiului cu Naţiunile Unite.

Români,

Un nou guvern de uniune naţională a fost însărcinat să aducă la îndeplinire voinţa hotărâtă a ţării de a încheia pacea cu Naţiunile Unite. România a

acceptat armistițiul oferit de Uniunea Sovietică, Marea Britanie și Statele Unite ale Americii. Din acest moment încetează lupta și orice act de ostilitate împotriva armatei sovietice, precum și starea de război cu Marea Britanie și Statele Unite. Primiți pe soldații acestor armate cu încredere. Națiunile ne-au garantat independența țării și neamestecul în treburile noastre interne. Ele au recunoscut nedreptatea dictatului de la Viena, prin care Transilvania ne-a fost răpită.

Români,

Poporul nostru înțelege să fie stăpân pe soarta sa. Oricine s-ar împotrivi hotărârii noastre libere luate și care nu atinge drepturile nimănui este un dușman al neamului nostru.

Ordon armatei și chem poporul să lupte prin orice mijloace și cu orice sacrificii împotriva lui. Toți cetățenii să se strângă în jurul tronului și al guvernului pentru salvarea Patriei. Cel care nu va da ascultare guvernului se opune voinței poporului și este un trădător de țară.

Români,

Dictatura a luat sfârșit și cu ea încetează toate asupririle. Noul guvern înseamnă începutul unei ere noi în care drepturile și libertățile tuturor cetățenilor țării sunt garantate și vor fi respectate.

Alături de armatele Aliate și cu ajutorul lor, mobilizând toate forțele națiunii, vom trece hotarele impuse prin dictatul nedrept de la Viena, pentru a elibera pământul Transilvaniei noastre de sub ocupația străină.

Români,

De curajul cu care ne vom apăra cu armele în mână independența împotriva oricărui atentat la dreptul nostru de a ne hotărî singuri soarta depinde viitorul țării noastre.

Cu deplină încredere în viitorul neamului românesc, să pășim hotărâți pe drumul înfăptuirii României de mâine, a unei Românii libere, puternice și fericite." (*România liberă*, an II, nr. 11, din 24 august 1944)

Hitler a ordonat armatei germane din România (sute de mii de militari) să riposteze, să răspundă acestei „trădări" a românilor. Până la 28 august 1944, după lupte grele, Bucureștiul a fost eliberat de forțele românești. La 30 august 1944, primele unități militare sovietice pătrundeau în capitala României fără nicio luptă. În septembrie, în întreaga Românie de atunci rezistența germană era înfrântă. În lunile septembrie și octombrie 1944, trupele române și sovietice au luptat pentru eliberarea Transilvaniei de Nord de sub ocupația ungară. Pierderile au fost foarte grele. În continuare, armata română, aliată a Națiunilor Unite, a contribuit la eliberarea Ungariei, Cehoslovaciei și Austriei, până la 9 mai 1945, la încheierea războiului. În acest uriaș efort, România a participat cu 37 de divizii, adică 540 000 de oameni, din care circa 150 000 au pierit; armata română a eliberat aproape 4 000 de localități, iar România a făcut un efort economico-financiar de 1 200 000 de dolari SUA, la cursul din 1938. În plan internațional, România a fost apreciată ca a patra țară din lume care a contribuit la înfrângerea Germaniei.

Militari români și sovietici pe frontul din Transilvania

Este păcat că acest efort a fost în mare măsură zadarnic, fiindcă eliberarea de sub fasciști a însemnat de fapt sovietizarea întregii regiuni. Soarta României se hotărâse fără știrea ei, în anii 1944–1945, când Winston Churchill i-a propus lui Stalin împărțirea Europei Centrale și de Sud-Est în zone de influență; prin aceasta, rușii urmau să aibă 90% influență în România, 75% în Bulgaria, 50% în Iugoslavia, 10% în Grecia etc. Popoarele erau clasificate și distribuite după voia celor „mari", fără măcar ca ele să știe ori să fie întrebate.

Românii de rând nici nu bănuiau asemenea aranjamente. Ei credeau sincer în forța, credința și cinstea marilor democrații occidentale, care ar fi urmat, fără îndoială, să salveze aceste popoare devenite de atâtea ori victime. În România, nici Rusia și nici Uniunea Sovietică nu se bucurau de vreo simpatie, dimpotrivă. Marele vecin de la răsărit se confunda în mintea românilor cu lăcomia de noi teritorii, cu amenințările, cu nesiguranța, cu răpirea Basarabiei în 1812, cu reluarea județelor Cahul, Ismail și Bolgrad în 1878, cu încercarea de a impune comunismul în Basarabia în 1917–1918, cu nerecunoașterea frontierei pe Nistru după 1918, cu nereturnarea de către comuniști a tezaurului României, cu marele jaf de teritorii românești din vara lui 1940, în fine, cu statutul de „eliberatori" din 1944 etc. Armata sovietică, trecută ca un tăvălug peste țară și, formal, aliată a armatei române, s-a purtat uneori aspru și chiar inuman cu populația civilă. Iar despre „binefacerile" regimului lui Stalin se știau și în România destul de multe amănunte. Din toate aceste motive, românii nu puteau aștepta niciun bine dinspre răsărit și își puseseră speranța în puterile occidentale. Lozinca de peste tot era: „Vin americanii!"

România de după război voia și pregătea o trecere rapidă la democrația de model occidental. Constituția din 1923 a fost repusă în vigoare, au fost eliberați deținuții politici, a fost abolită legislația totalitară, antisemită și rasistă. Dar Armata Roșie nu mai dădea semne de plecare; România era o țară ocupată din nou. Jafuri, devastări, violențe și confiscări, înfăptuite de trupele sovietice, aveau loc peste tot. Rușii au acceptat încheierea unui armistițiu cu România, semnat la Moscova, abia la 12 septembrie 1944. S-a numit „Convenția de armistițiu între România și Națiunile Unite", dar, în fapt, era un act unilateral, favorabil unei singure părți, anume URSS: România era socotită stat învins și nu unul care a ieșit de bunăvoie din lupta contra Aliaților; țara era obligată să întrețină o armată sovietică de ocupație, ale cărei costuri au fost, numai în 1944–1945, de două miliarde de dolari americani; uriașe despăgubiri de război trebuiau plătite URSS, vreme de două decenii, ca preț al daunelor produse de armata română pe frontul de răsărit, al reluării în 1941 a ținuturilor ocupate de ruși în 1940 etc.; granița între România și URSS s-a fixat pe Prut – Basarabia, Herța și nordul Bucovinei fiind din nou ocupate; în schimb, s-a anulat dictatul de la Viena, Transilvania cedată în 1940 trecând sub administrația provizorie a Armatei Roșii; România trebuia să participe la lupta contra Germaniei cu 12 divizii. Țara participa deja la acest război și o va face cu 37 de divizii. Totul a fost în zadar: americanii erau prea departe, iar sovieticii aveau mână liberă în partea de est a Europei.

După 23 august 1944 s-au format unele guverne din militari și specialiști, conduse de generalii Constantin Sănătescu și Nicolae Rădescu. În ele, sub amenințarea sovietică, au fost treptat introduse elemente comuniste sau instrumente ale lor, ca Teohari Georgescu, Gheorghe Gheorghiu-Dej, Petru Groza și alții. În august 1944, PCR avea câteva sute de membri, pentru ca în 1947 numărul lor să fie deja de circa 800 000. În România, comunismul avea, în raport cu toate țările Europei Centrale și de Sud-Est, cea mai slabă tradiție, dar propaganda, presiunile, ambiția și naivitatea unora, credința în viața de vis promisă i-au atras pe mulți. Ei erau, totuși, o minoritate în cadrul națiunii române. Restul era compensat de trupele sovietice. Astfel, regele Mihai a fost obligat la 6 martie 1945 să-l aducă în fruntea guvernului pe dr. Petru Groza (conducătorul unei organizații de masă țărănești, create între cele două războaie, numite Frontul Plugarilor), care, deși om politic interbelic și nemembru al PCR, a făcut jocul comuniștilor. În acest guvern controlat de comuniști nu a intrat niciun reprezentant al vechilor partide istorice – PNL și PNȚ. Două gesturi ale guvernului Petru Groza păreau să-i câștige măcar în parte încrederea opiniei publice, a populației sărace, anume preluarea oficială de către autoritățile române (de la ruși) a stăpânirii asupra nordului Transilvaniei și înfăptuirea unei reforme agrare, prin care s-au expropriat moșiile mai mari de 50 de hectare. Peste un milion de hectare au fost împărțite la circa 900 000 de familii de țărani.

Pe de altă parte însă, guvernul a oprit libertatea presei, a „curățat" aparatul de stat de elemente „burgheze", a organizat lagăre (tabere, închisori) de deținuți politici, a creat primele *sovromuri* – societăți mixte româno-sovietice, instrumente pentru jefuirea țării și pentru controlul economic al României de către URSS. Regele Mihai, în colaborare cu guvernele SUA și Angliei, a luat măsuri de protest și a intrat chiar într-o „grevă regală", după august 1945, refuzând să semneze decretele și legile. Circa 150 000 de persoane (la chemarea tineretului liberal) au demonstrat împotriva comunismului la București în noiembrie 1945, cu ocazia sărbătorii Sf. Mihail, ziua onomastică a regelui. Au fost victime (morți) și 1 000 de arestări. S-a început o acțiune de lichidare a vechilor forțe și partide democratice, a personalităților din trecut; în 1946 au fost condamnați și executați mareșalul Ion Antonescu și colaboratorii săi, printr-un proces numit propagandistic „al marii trădări naționale"; tot atunci s-a desființat Senatul României. În noiembrie 1946 s-au organizat alegeri, prin care, după o imensă fraudă, au ieșit învingători comuniștii și aliații lor. S-au luat măsuri de trecere la economia centralizată și controlată în totalitate de stat (de exemplu, etatizarea sau naționalizarea Băncii Naționale). În acest fel, era imposibil ca România să ocupe un loc normal pe scena internațională și să-și ducă în continuare politica externă tradițională.

În februarie 1947 s-a semnat la Paris Tratatul de pace cu România, căreia nu i s-a recunoscut statutul de cobeligerantă (calitatea de stat participant și victorios în război, alături de Națiunile Unite), fiind tratată ca un stat inamic și învins (ca Germania, Italia, Ungaria, Finlanda etc.); Basarabia, Herța și nordul Bucovinei erau oficial integrate URSS; însă dictatul de la Viena, în ciuda unei campanii uriașe de opoziție a Ungariei, era anulat.

Experți examinând harta României la Conferința de pace de la Paris, 1947

Generalul D. Dămăceanu semnează tratatele de pace.

Fragmente din Tratatul de pace dintre România și Națiunile Unite (10 februarie 1947):

„Articolul 1

Frontierele României, indicate în harta anexată Tratatului de față (Anexa I), vor fi cele care erau în ființă la 1 ianuarie 1941, cu excepția frontierei româno-ungare care este definită în articolul 2 al Tratatului de față.

Frontiera sovieto-română este astfel fixată în conformitate cu Acordul sovieto-român din 28 iunie 1940 și cu Acordul sovieto-cehoslovac din 29 iunie 1945.

Articolul 2

Hotărârile Sentinței de la Viena din 30 august 1940 sunt declarate nule și neavenite.

Frontiera dintre România și Ungaria este restabilită prin articolul de față astfel cum exista la 1 ianuarie 1938. [...]

Articolul 22

1. România va despăgubi Uniunea Sovietică pentru pierderile cauzate ei prin operațiuni militare și prin ocuparea de către România a teritoriului sovietic, însă ținând seama de faptul că România nu numai că s-a retras din războiul împotriva Națiunilor Unite, dar a declarat război Germaniei și a dus efectiv război împotriva acesteia, s-a convenit că reparațiunile pentru pierderile de mai sus nu vor fi efectuate de către România în întregime, ci numai în parte, anume pentru o valoare de 300 000 000 dolari SUA, plătibili în decurs de opt ani de la 12 septembrie 1944, în bunuri (produse petrolifere, cereale, lemn, vase maritime și fluviale, utilaj divers și alte mărfuri).

2. Baza de calcul pentru reglementarea prevăzută în acest articol va fi dolarul Statelor Unite la paritatea lui aur la data semnării Convențiunii de armistițiu, adică 35 dolari pentru o uncie de aur." (Bogdan Murgescu, coord., *Istoria României în texte*, București, 2001, p. 365)

Regele Mihai I era acum unica piedică în calea sovietizării depline a României, el rămânând un adevărat simbol al vechii ordini democratice. Rudă cu toate familiile regale importante ale Europei, el mai putea strânge în jurul său o anumită opoziție, putea trezi anumite speranțe, putea conduce la revolte. Din păcate, la 30 decembrie 1947, guvernul l-a silit pe Mihai I să abdice și să plece din țară. România s-a proclamat „republică populară". Întreaga putere politică era acum în mâna comuniștilor.

Relatarea regelui Mihai I despre impunerea republicii:

„[La 30 decembrie 1947] am ajuns la casa din Șoseaua Kiseleff. N-am așteptat mult și Groza s-a arătat însoțit de Gheorghiu-Dej. [...] Am intrat în salon, ne-am așezat și, fără să aștepte mult timp, Groza, pe buze cu un zâmbet jovial, a spus: «Am venit să discutăm despre un divorț amiabil». Noi n-am înțeles ce vrea să zică. «Despre ce divorț este vorba?» l-am întrebat. Atunci, Groza a început să se încurce într-un șir lung de explicații, că momentul politic e foarte grav, că marile puteri așteaptă, că nu mai e nevoie de monarhie, că monarhia împiedică democratizarea și modernizarea țării și așa mai departe [...]. Aberații. Dacă monarhia n-ar fi respectat regulile de joc ale democrației, nici ei n-ar fi ajuns așa de ușor la mine. [...] După ce a încetat încălcita lui explicație, mi-a întins o hârtie. Am luat-o și am citit-o la repezeală. Când am înțeles despre ce este vorba, am protestat cu atât mai mult cu cât mi se cerea acordul pe loc. [...]

Am cerut să mi se dea documentul, ca să-l citesc în liniște, și m-am retras în biroul meu. [...] Alarmați, mi-au comunicat că firele telefoanelor fuseseră

tăiate, că garda Palatului a fost arestată şi înlocuită cu soldaţi din alte regimente şi că suntem ţinta unor trupe de artilerie gata în orice moment să tragă. [...]

Am încercat să tratez cu cei doi în termeni raţionali. N-a fost chip să ne înţelegem. De fapt, Constituţia pe care o invocam încetase de mult să aibă o putere asupra lor. Au recurs la şantaj.

Mi-au comunicat că, tergiversându-se semnarea actului, locuitorii Bucureştiului îşi vor da seama că aici se întâmplă ceva deosebit, iar ei, membrii guvernului, adică şi comuniştii, vor fi nevoiţi, pentru a contracara orice formă de opoziţie, să execute peste o mie de studenţi dintre cei ce fuseseră arestaţi în ultimul an. [...]

Începusem să cunosc ferocitatea acestui om care se dădea în faţa lumii drept reprezentantul celor mai democratice vederi. [...] Nu era ieşire. Am uitat până şi de faptul că sunt înconjurat. Asta era înainte de prânz, pe la zece, unsprezece dimineaţa [...]." (Mircea Ciobanu, *Convorbiri cu Mihai I al României*, Bucureşti, 1997, pp. 59–62)

„PE DRUMUL CONSTRUIRII SOCIALISMULUI...“ (1948–1989)

Înainte de 1989, când românii făceau adesea haz de necaz, circula o glumă despre mulțimea de cărți ale căror coperte erau toate de culoare roșie și care cuprindeau discursurile președintelui țării. Erau publicate zeci de astfel de volume cu titlul *România pe drumul construirii socialismului...* sau, ulterior, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate...*, volume pe care nu le citea aproape nimeni. La întrebarea unuia despre cum se va numi ultimul volum din acest ciclu, răspunsul era: „România pe drumuri“. Gluma nu era departe de adevăr. Regimul a adus țara, până la urmă, pe drumuri, adică într-o criză profundă.

Totuși, comuniștii au pornit de la un grupaj de idei în majoritatea lor generoase: egalitate, dreptate socială, prosperitate, acces liber la cultură, la învățământ, la asistență medicală etc. Mulți români trăiseră în vremurile mai vechi în sărăcie, fuseseră ruinați de război, își pierduseră persoane dragi etc. și visau sincer la o schimbare în bine. Ea părea că se va și produce. Foarte mulți tineri s-au mutat la orașe, au primit înlesniri, au mers la școli și universități. S-au construit cartiere întregi de locuințe, cu anumite facilități, s-au ridicat alte edificii culturale și economice. S-a crezut sincer o vreme, de către unii, în succesul comunismului. Era numai o iluzie. Natural, au fost unele împliniri concrete, vizibile cu ochiul liber, fiindcă oamenii munceau și creau și atunci. Ele nu sunt însă realizările comunismului, care a fost falimentar, ci ale oamenilor, ale românilor. Ei au trăit, au sperat, au muncit, au inventat și atunci, chiar dacă regimul devenea tot mai apăsător.

În anii aceștia, țara a parcurs totuși câteva etape, până la falimentarea completă:

1 1948–1962 sau „obsedantul deceniu“ (cum este numit în literatură), când a funcționat la parametri maximi dictatura proletariatului și când s-a impus stalinismul ca ideologie adusă din afară, bazată pe teroare, delațiune și frică;

2 1962–1975 sau „dezghețul“, când părea că se înfiripă un fel de „socialism cu față mai umană“, independent de Moscova, însoțit de revenirea la unele tradiții naționale, la integrarea României în dinamica relațiilor internaționale și la receptarea valorilor culturii universale;

3 1975–1989 sau „comunismul național“, în timpul căruia țara a alunecat într-o profundă criză, pe fondul exacerbării etnicității, al izolării de lume, al discriminărilor de tot felul.

În prima etapă, între 1948–1950, s-au „naționalizat“, adică s-au confiscat întreprinderi industriale, miniere, bancare, spitale și farmacii, teatre, cinematografe, magazine, locuințe etc.

Amintirile frizerului Petre Dogaru în perioada instaurării regimului comunist:

„Deoarece mă plictisisem bătând mingile din cârpă pe un teren viran, cu două bănci şi un patrulater cimentat plin cu nisip, de la «Niţă Stere», numit «Solar», părinţii mă luaseră la luxosul salon de frizerie din centru, al cărui patron era tatăl meu şi în care îşi investise, împreună cu mama, economiile de o viaţă. Aceste economii se realizaseră cu trudă, tatăl meu învăţând frizeria de la vârsta de 12 ani, când tundea urcat pe un scăunel ca să ajungă la clienţi, iar mama, la aceeaşi vârstă, învăţa perucheria la vestitul Teatru Tănase de pe Calea Victoriei.

Salonul de frizerie pe care l-am menţionat era «de clasă», intrând în rândul frizeriilor de clasa I-a, fiind dotat cu scaune «americane» rabatabile, asemănătoare scaunelor de dentist, care se înşirau în faţa unor oglinzi imense, de cristal gros, câte patru de fiecare latură. La unul din scaune, servea clientela tradiţională, cu dare de mână, sau ocazională, care nu avea abonament, chiar patronul, adică tata, iar mama făcea serviciul de manichiuristă într-un salonaş la care se ajungea pe o scară. Salonaşul, ce se deschidea şi cu un balcon, servea şi ca încăpere unde se lua masa de către personal. Sistemul pauzei de masă fusese introdus de liderul de sindicat, Hans, un sas [...]. Părinţii îşi subţiaseră substanţial veniturile. Deşi tata nu făcuse niciodată politică, având o frizerie de lux în centrul Bucureştiului, asupra sa se făceau presiuni de tot felul ca să intre în cooperativă. [...] Oricum, tata era catalogat burghez şi, după consultări cu alţi patroni care aveau frizerii în centru, a intrat cu toate ustensilele, mobilierul şi efectele în cooperativa „Progresul", cam prin anul 1953.

Era moda dosarelor de cadre şi foştii patroni, deveniţi simpli frizeri, erau ironizaţi şi umiliţi pe toate căile de cei care fuseseră şi rămăseseră simpli frizeri. Tata, devenit un banal frizer în cartierul Uranus, îşi pierduse clientela selectă din centru. Mi-l amintesc, depersonalizat, la noul loc de muncă, într-un halat care se încheia până sus, cu nasturii la spate, după moda sovietică, halat care avea înscris pe buzunare – culmea ridicolului – lozinca «Nu primim bacşiş».

Acelaşi slogan era înscris cu săpun de bărbierit şi pe oglinzile frizeriei." (Bogdan Murgescu, coord., *Istoria României în texte*, Bucureşti, 2001, p. 379)

Practic, proprietatea privată a fost desfiinţată. Între entităţile jefuite de bunurile lor s-au aflat şi fundaţiile, asociaţiile, sindicatele, partidele, inclusiv Academia Română, a cărei avere consta, în cea mai mare măsură, din donaţii făcute de mecenaţi, de Casa Regală, de iubitorii ştiinţei şi culturii.

În 1949 a început colectivizarea forţată, adică o confiscare mascată a pământului individual, terminată în 1962, după multe intimidări, abuzuri, arestări şi crime. Ţăranii se opuneau răpirii pământurilor lor şi treceau la rezistenţe de diferite tipuri aproape peste tot.

MUNCIND IN GOSPODARIA AGRICOLA COLECTIVA,
TARANII MUNCITORI OBTIN REZULTATE PE CARE NICI
NU LE PUTEAU VISA PE PETECELE LOR DE PAMANT,
RISIPITE, LUCRATE CU UNELTE INAPOIATE

Imagini din timpul procesului de colectivizare

Țărani condamnați pentru că s-au împotrivit colectivizării – tabel nominal al Ministerului Afacerilor Interne pentru regiunea Galați (1958–1961):

„2. BALCAN APOSTOL, născut la 8.06.1911, în comuna Hângulești, Galați, fiul lui Ion și Marioara, șef de cuib legionar, cu ultim domiciliu în comuna natală. A fost reținut de D.R.M.A.I. Galați la 20.01.1958 și condamnat la 8 ani închisoare corecțională. Cu ocazia ședinței ce a avut loc în localul școlii din comună pe 18.01.1958, cu colectiviștii, unde se arăta însemnătatea Gospodăriei Colective și avantajele ce le au, a strigat cu glas tare lozinci potrivnice colectivizării ca «Jos colectivul!», «Vrem pământ și cererile înapoi!» în urma cărora li s-au restituit cererile. […]

54. PLOPEA SAVU, născut la 25.10.1910, în comuna Turcoaia, raion Măcin, fiul lui Vasile și Domnica, membru în G.A.C., fost membru legionar, căsătorit, are doi copii, cu ultimul domiciliu în comuna natală. A fost arestat la 14 august 1959 și condamnat la 4 ani închisoare corecțională. Deși a fost membru în G.A.C., în nenumărate rânduri s-a manifestat dușmănos împotriva acestei forme socialiste, afirmând față de mai multe persoane că «degeaba muncim la strâns muguri, că brânza și lâna de la oi nu este a noastră, ci ne-o ia tot statul, iar noi nu luăm nimic și vom ajunge muritori de foame». A instigat mai mulți cetățeni să se retragă din G.A.C. și să meargă în Transilvania unde, spunea el, vor putea câștiga mai mulți bani. A adus injurii și calomnii la adresa regimului democrat popular din R.P.R. și Uniunea Sovietică, precum și la adresa conducătorilor de partid și de stat.“ (Bogdan Murgescu, coord., *Istoria României în texte*, București, 2001, p. 379)

Până la urmă, 96% din pământul arabil făcea parte din „gospodării agricole colective“ – G.A.C. (numite ulterior „cooperative agricole de

producție“ – C.A.P.). Se spunea că pământul și uneltele nu mai aparțineau țăranilor ca persoane, ci comunităților de țărani, când de fapt totul era confiscat și controlat de stat.

S-a trecut și la o industrializare forțată, cu baza în dezvoltarea industriei grele. Totul era trecut în planuri cincinale și decenale, care trebuiau să conducă numai la „succese istorice“ și la „realizări epocale“. Partidul Comunist, numit între anii 1948 și 1965 Partidul Muncitoresc Român, controla și dirija totul. Celelalte partide, inclusiv cele aliate, au fost desființate pe rând. Spre deosebire de alte țări socialiste, România a rămas cu un singur partid, numit „forța politică conducătoare“. În fruntea partidului s-a aflat până în 1965 Gheorghe Gheorghiu-Dej, iar între 1965–1989 Nicolae Ceaușescu. Din 1967, Ceaușescu a cumulat și funcția de șef al statului. Metoda de conducere s-a bazat pe „dictatura proletariatului“, ceea ce scuza orice abuz și orice nedreptate. În numele proletariatului, toți „dușmanii de clasă“ și „trădătorii“ trebuiau pedepsiți, izolați și chiar omorâți. În urma unor procese formale, au fost închiși pentru ani mulți de temniță la Sighet, Aiud, Gherla, Pitești etc. mii de membri ai elitei interbelice, distinși intelectuali, prelați, funcționari de stat, lideri politici ca Iuliu Maniu, Ion Mihalache, Gheorghe I. Brătianu, Constantin C. Giurescu, Iuliu Hossu, Mihail Manoilescu, Radu R. Rosetti, Ioan Lupaș, Silviu Dragomir, Ion Petrovici, Dimitrie Gusti, Ioan Hudiță și mulți alții. Alți zeci de mii de oameni au murit la „Canal“, adică în lagărul de muncă forțată din Dobrogea, numit Canalul Dunăre–Marea Neagră. Una dintre lozinci era „Cadrele decid totul!“, iar alta era „Cine nu este cu noi este împotriva noastră!“

Închisoarea de la Gherla

România a fost singura țară din blocul sovietic în care s-a organizat o rezistență armată îndelungată în munți (în Bucegi, Făgăraș, Munții Cernei,

nordul Transilvaniei), prelungită până în 1962. Rezistență a făcut și Biserica Ortodoxă, alături de bisericile de alte religii și confesiuni. Cea mai grea a fost soarta Bisericii Române Unite cu Roma (Greco-Catolice), care a fost interzisă în 1948, sub presiunea Moscovei. Toți prelații acestei Biserici au fost încarcerați (majoritatea au murit în închisori), între ei fiind și Iuliu Hossu (artizan al Marii Uniri și viitor cardinal). Noua lege a cultelor subordona bisericile statului comunist. Măsurile de pedepsire au sporit după 1956, după evenimentele din Ungaria și Polonia (unde au avut loc mișcări de eliberare de sub asuprirea Moscovei). Zeci de mii de oameni din sate întregi din Banat au fost strămutați în Bărăgan (Câmpia Română). Mulți intelectuali și studenți au fost din nou arestați, s-au reorganizat după tipare comuniste Academia Română, Ministerul Învățământului, cercetarea științifică; au fost înlăturați mulți din marii profesori și interzise discipline întregi, considerate „burgheze", periculoase. Circa 100 de academicieni au fost excluși din Academie, zeci dintre ei au fost încarcerați. Mulți și-au sfârșit viața în detenție, în condiții de gravă umilință morală și materială. Toate științele socio-umane au fost subordonate marxism-leninismului și stalinismului. Chiar și la aritmetică se cerea politizarea materiei, ceea ce îi determina pe unii învățători să spună elevilor – mai în glumă, mai în serios – că „2+2=4 și la noi și în URSS".

După 1958 se văd mici semne ale unor schimbări: se retrag trupele sovietice din România (trupe care în alte „țări socialiste" au rămas până în 1989), se strâng relațiile economice și diplomatice cu statele occidentale și cu alte țări (cu unele dintre acestea URSS nu era în bune raporturi!), sunt respinse planurile sovietice privind transformarea României într-o anexă agricolă a CAER (Consiliul de Ajutor Economic Reciproc, un fel de organizație economică a „țărilor socialiste"), sunt eliberați peste 2 500 de deținuți politici, se propun noi principii în raporturile dintre state, inclusiv dintre „statele socialiste" etc. În 1964, liderii români fac o declarație de răsunet, îndreptată împotriva politicii de hegemonie a Moscovei asupra tuturor „țărilor socialiste".

Politica de detașare de Moscova a lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, reflectată în Declarația din aprilie 1964:

> „Construirea noii societăți este opera istorică a poporului din țara respectivă, rodul activității sale creatoare, al eforturilor și muncii sale.
>
> Succesele obținute de R.P. Română, ca și de celelalte țări socialiste, arată că soluționarea cu succes a sarcinilor dezvoltării economiei depinde în primul rând de folosirea tuturor posibilităților interne ale fiecărei țări, prin mobilizarea intensă a propriilor forțe și maxima valorificare a resurselor ei naturale. Hotărâtoare pentru dezvoltarea țărilor care au moștenit de la capitalism o stare de înapoiere economică este industrializarea socialistă, singura cale prin care se asigură creșterea armonioasă, echilibrată, pe o linie mereu ascendentă și în ritm rapid a întregii economii naționale, sporirea

continuă a productivității muncii sociale, dezvoltarea intensivă și complexă a agriculturii, ridicarea sistematică a nivelului de trai al poporului. [...]

Partidul nostru și-a exprimat cu toată claritatea punctul său de vedere, arătând că, întrucât esența măsurilor preconizate constă în trecerea unor funcții de conducere economică din competența statului respectiv în atribuțiile unor organe sau organisme suprastatale, ele nu sunt corespunzătoare principiilor care stau la baza relațiilor dintre țările socialiste.

Ideea organului unic de planificare, comun pentru toate țările din CAER, comportă implicații economice și politice dintre cele mai serioase. Conducerea planificată a economiei naționale este unul din atributele fundamentale, esențiale și inalienabile ale suveranității statului socialist – planul de stat fiind principalul instrument prin care acesta își realizează obiectivele sale politice și social-economice, stabilește direcțiile și ritmul de dezvoltare a economiei naționale, proporțiile ei fundamentale, acumulările, măsurile pentru ridicarea nivelului de trai material și cultural al poporului. Suveranitatea statului socialist presupune ca el să dispună efectiv și integral de mijloacele îndeplinirii practice a acestor atribuții, deținând în mâinile sale totalitatea pârghiilor de conducere a vieții economice și sociale. Trecerea unor asemenea pârghii în competența unor organe suprastatale sau extrastatale ar transforma suveranitatea într-o noțiune lipsită de conținut.

Toate acestea sunt întru totul valabile și în ce privește uniunile interstatale tehnico-productive de ramură [...] și întreprinderile proprietate comună a două sau mai multe state. Planul de stat este unic și indivizibil, din el nu se pot extrage părți sau secțiuni care să fie transferate în afara statului. Conducerea economiei naționale în ansamblu nu este posibilă dacă problemele conducerii unor ramuri sau întreprinderi sunt scoase din competența partidului și guvernului țării respective și trecute unor organe extrastatale. [...]

Dată fiind diversitatea condițiilor de construcție socialistă nu există și nu pot exista tipare sau rețete unice, nimeni nu poate hotărî ce este just și ce nu pentru alte țări sau partide.

Elaborarea, alegerea sau schimbarea formelor și metodelor construcției socialiste constituie un atribut al fiecărui partid marxist-leninist, un drept suveran al fiecărui stat socialist." (*Declarația cu privire la poziția Partidului Muncitoresc Român în problemele mișcării comuniste și muncitorești internaționale adoptată de Plenara lărgită a C.C. al P.M.R. din aprilie 1964*, București, 1964, pp. 30–33, 40–41)

Toate aceste atitudini și luări de poziții, înțelese de unii drept semne de independență a României, au supărat destul de vizibil Moscova. La moartea lui Gheorghiu-Dej (în 1965), după aranjamente făcute pe ascuns, este „ales" în fruntea partidului Nicolae Ceaușescu. De-acum se văd semnele unui spor de libertate și în alte domenii, fapt care duce la unele progrese economice, la înviorarea comerțului, la încurajarea micii proprietăți private, la deplasarea mai multor persoane peste hotare (chiar și la studii și specializări), la slăbirea regimului polițienesc, la permisiunea pătrunderii unor elemente ale culturii occidentale (filme, traduceri, reviste, cărți etc.) sau la încurajarea valorilor naționale și tradiționale. În 1965, odată cu adoptarea unei noi constituții, numele țării se transformă din Republica Populară Română în Republica Socialistă România. La fel și al unicului partid – din Partidul Muncitoresc

Român în Partidul Comunist Român. În 1968, România, spre deosebire de celelalte țări ale Tratatului de la Varșovia (organizația militară a „țărilor socialiste"), a refuzat să participe la invadarea Cehoslovaciei (unde izbucnise o mișcare de libertate) și a condamnat (la început foarte puternic) acest atac armat.

Mitingul din Piața Palatului Republicii din București, 21 august 1968

Fragmente din cuvântarea lui Nicolae Ceaușescu la mitingul din Piața Palatului Republicii din București (21 august 1968):

„Dragi tovarăși,
Cetățeni ai țării românești,

[...] Pătrunderea trupelor celor cinci țări socialiste în Cehoslovacia constituie o mare greșeală și o primejdie gravă pentru pacea în Europa, pentru soarta socialismului în lume. Este de neconceput în lumea de astăzi [...] ca un stat socialist, ca state socialiste să încalce libertatea și independența altui stat. Nu există nicio justificare, nu poate fi acceptat niciun motiv de a admite, pentru o clipă numai, ideea intervenției militare în treburile unui stat socialist frățesc.

[...] Am hotărât ca începând de astăzi să trecem la constituirea gărzilor patriotice înarmate, alcătuite din muncitori, țărani și intelectuali, apărătoare ale independenței patriei noastre socialiste. [...] S-a spus că în Cehoslovacia există pericolul contrarevoluției; se vor găsi poate mâine unii care să spună că și aici, în această adunare, se manifestă tendințe contrarevoluționare. Răspundem tuturor: întregul popor român nu va permite nimănui să încalce teritoriul patriei noastre. Uitați-vă, aici e întregul nostru Comitet Central, Consiliul de Stat, guvernul. Cu toții suntem hotărâți să servim cu credință poporul în construcția socialismului, în apărarea cuceririlor revoluționare, a independenței sale. [...] Fiți siguri, tovarăși, fiți siguri, cetățeni ai României, că niciodată nu vom trăda patria noastră, nu vom trăda interesele poporului

nostru." (Bogdan Murgescu, coord., *Istoria României în texte*, Bucureşti, 2001, pp. 385–386)

Ceauşescu a permis revenirea la anumite valori naţionale, ceea ce, după anii stalinismului internaţionalist – când mulţi oameni făcuseră închisoare pentru preţuirea unor simboluri româneşti –, apărea ca un gest de îndreptare, necesar şi aşteptat de popor. Alte gesturi singulare ale României (luate numai de ea) au atras simpatia Vestului: stabilirea relaţiilor diplomatice cu R.F. Germania (1967), menţinerea relaţiilor diplomatice cu Israelul, după războiul din 1967, aderarea la numeroase organisme economice internaţionale, acordul de cooperare cu Piaţa Comună (organizaţie economică a ţărilor occidentale) etc.

România a fost a doua ţară socialistă, după URSS, care a reluat relaţiile diplomatice cu RFG. În imagine: Willy Brandt şi Corneliu Mănescu

Din păcate, s-a văzut curând că toate acestea nu conduceau la desprinderea de „valorile socialismului", că erau doar manifestări de faţadă, că „idealul comunist" rămânea neatins în interior şi că regimul îşi păstra şi îşi întărea asprimea faţă de cetăţeni. După o vizită în China şi în Coreea de Nord (în 1971) – Ceauşescu avea să devină curând „turistul politic" al planetei! – liderul român a trecut din nou la o politică dură de dictatură, a criticat „cosmopolitismul" (adică orientarea spre Occident) şi a cerut preţuirea „valorilor noastre", adică accentuarea naţionalismului. Cultul personalităţii şi guvernarea de familie (mai ales prin promovarea în funcţii a soţiei sale, dar şi a fiului mai mic şi a altor rude) au tulburat întregul edificiu al ţării. Concentrarea puterii, ritmul de creştere forţat şi exagerat, rolul mult prea mare rezervat industriei metalurgice şi petrochimice, lipsa de interes a salariaţilor pentru muncă, îndatorarea peste măsură a ţării în exterior etc. au

condus la o criză economică grea. Ea s-a împletit cu recoltele proaste și cu politica de achitare a întregii datorii externe (circa 11 miliarde de dolari americani), ceea ce a dat naștere unor lipsuri alimentare foarte mari. S-au adăugat construcțiile uriașe, „închiderea" orașelor mari (refuzul de a permite stabilirea legală acolo a celor doritori), oprirea întreruperilor de sarcină și politica de creștere forțată a populației, sistematizarea teritoriului (desființarea unor sate), controlul tuturor mașinilor de scris, umilirea oamenilor de cultură etc. Tehnologiile moderne, venite din Occident, s-au învechit și nu s-au mai cumpărat altele noi. Se cerea ca savanții români să inventeze totul peste noapte, ca să dovedească „superioritatea socialismului românesc". Omul simplu nu vedea poate imediat toate acestea, dar își dădea seama că nu mai posedă nimic al său, că nu are ce să cumpere cu banii, că nu-și poate crește copiii, că nu are medicamente, că îngheață iarna în case și că stă pe întuneric din cauza economiilor, că nu mai vede un film bun la cinematografe sau la televiziune etc. În acest timp, propaganda de partid (ideile care susțineau și preamăreau socialismul) vorbea numai de „victorii", de „prosperitate", de „creșterea nivelului de trai", de „conducătorul genial", de „epoca de aur", de „capitalismul corupt", plin de greve, de droguri și de șomeri etc. Toate aceste lipsuri nerecunoscute și idei goale s-au accentuat după 1980, când au început să lipsească din magazine alimentele și bunurile de larg consum, de la pâine, carne, lapte, zahăr, unt, ulei, orez, ciocolată și cafea până la haine, săpun, pastă de dinți, șampon, chibrituri sau hârtie igienică! O parte dintre alimente au fost „raționalizate", distribuindu-se „pe cartelă", în cantități mici și în locuri speciale, unde erau repartizați, în funcție de domiciliul lor, cetățenii. În loc de ulei de floarea-soarelui se dădea ulei de soia, salamul se făcea cu același fel de ulei, iar în loc de cafea, oamenii ajunseseră să bea un fel de amestec din cereale, numit de aceea, în glumă, „nechezol". S-a elaborat chiar – culmea ironiei! – un „program de alimentație științifică a populației".

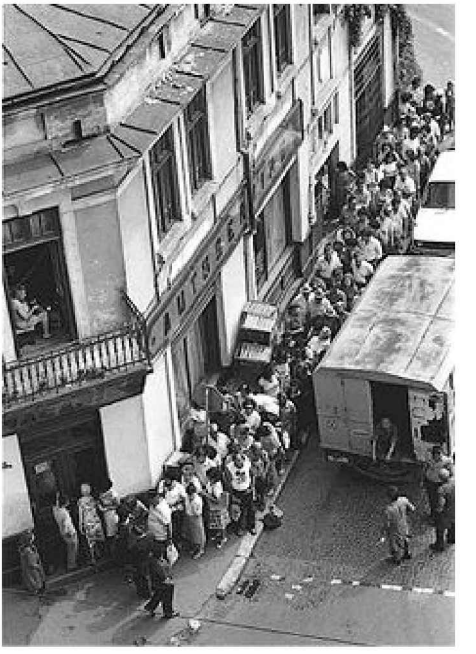

Coadă la pâine

Hotărâre a Marii Adunări Naționale (din 19 iunie 1984) pentru aprobarea Programului de alimentație științifică a populației:

„Marea Adunare Națională a Republicii Socialiste România, luând în dezbatere Programul de alimentație științifică a populației, elaborat pe baza indicațiilor și sub îndrumarea nemijlocită a tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretarul general al Partidului Comunist Român, președintele Republicii Socialiste România, constată că, prin prevederile ce le cuprinde, programul se înscrie în mod armonios în politica generală a partidului și statului nostru – al cărei țel suprem îl constituie asigurarea bunăstării materiale și spirituale a poporului, ridicarea permanentă a calității vieții – și este menit să contribuie la satisfacerea echilibrată a cerințelor de consum alimentar ale tuturor membrilor societății.

Având la baza prevederilor sale recomandările științei, obiceiurile, tradițiile și specificul cerințelor [...] unei alimentații raționale, programul stabilește, totodată, direcțiile în care cercetarea științifică, agricultura, industria alimentară, comerțul, alimentația publică trebuie să acționeze pentru realizarea integrală a obligațiilor ce le revin.

Pornind de la însemnătatea deosebită pe care o are acest program pentru determinarea unei alimentații științifice a populației, Marea Adunare Națională a Republicii Socialiste România hotărăște:

1. Se aprobă Programul de alimentație științifică a populației.

2. Ministerul Agriculturii și Industriei Alimentare, celelalte ministere și organe centrale cu sarcini în domeniul producerii și desfacerii de bunuri de consum agro-alimentare, precum și consiliile populare trebuie să ia măsuri ca toate unitățile subordonate să asigure lărgirea și diversificarea bazei de materii

prime agro-alimentare și valorificarea lor superioară, intensificarea cercetării privind nivelul și structura alimentației populației pe zone geografice, categorii de vârstă și profesii, crearea de noi tipuri de produse alimentare, îmbogățirea gamei sortimentale de produse semipreparate și preparate, creșterea producției de alimente dietetice, realizarea unui larg fond de marfă și dezvoltarea rețelei de desfacere a mărfurilor alimentare, asigurarea satisfacerii echilibrate a cerințelor de consum ale populației.

3. Consiliul de Miniștri va lua măsuri pentru înfăptuirea prevederilor programului, urmărind realizarea integrală a resurselor de produse agro-alimentare, diversificarea și îmbunătățirea calității produselor, repartizarea judicioasă a fondului de mărfuri, cu respectarea Programului de autoconducere și autoaprovizionare teritorială. Totodată, Consiliul de Miniștri va asigura buna organizare a rețelei comerciale și de alimentație publică, profilarea și specializarea corespunzătoare a unităților de desfacere, livrare ritmică și buna gospodărire a produselor, îmbunătățirea servirii cumpărătorilor.

4. Ministerul Educației și Învățământului, Consiliul Culturii și Educației Socialiste, organizațiile componente ale Frontului Democrației și Unității Socialiste, Uniunea Generală a Sindicatelor din România, Uniunea Tineretului Comunist, Consiliul Național al Femeilor, Societatea de Cruce Roșie, presa, radioul, televiziunea au datoria să desfășoare, prin formele și mijloacele lor specifice, o activitate educativă susținută pentru explicarea principiilor și regulilor alimentației științifice, pentru cunoașterea și însușirea de către toate categoriile populației a prevederilor programului, formarea la fiecare cetățean a deprinderilor de alimentație științifică, factor important în asigurarea sănătății și dezvoltarea armonioasă, fizică și psihică a poporului." (*Buletinul Oficial*, XX, nr. 53, 2 iulie 1984)

Elevii și studenții învățau la școală, la anumite discipline speciale, numai despre „gloria socialismului" și despre „genialul conducător", despre cât de mari succese obținea România, când, de fapt, totul se prăbușea în jur. Întreaga societate era strict controlată de serviciile secrete (faimoasa Securitate), încât orice încercare de critică ori de împotrivire era descoperită din față și pedepsită. Frica, neîncrederea și deznădejdea erau prezente peste tot. Pe măsură ce propaganda vorbea de abolirea „dictaturii proletariatului" și de trecerea la „democrația directă, participativă" și la „societatea socialistă multilateral dezvoltată", se întărea puterea conducătorului unic, a partidului unic, lipsurile deveneau tot mai greu de suportat, iar libertatea tot mai îngrădită.

Apăsarea a fost simțită greu de aproape toți locuitorii României, dar mai ales de minoritățile etnice, religioase, sexuale. Ideea de „făurire a poporului muncitor unic" era profund jignitoare pentru toți, mai ales pentru minoritățile etnice care aveau propriile limbi, religii și confesiuni, tradiții și simboluri. Școlile cu predare în limbile minorităților naționale au continuat să existe, dar au fost restrânse și controlate strict, iar din 1984 liceele maghiare și germane au devenit „mixte" (se făcea mai departe în ele instrucția în maghiară și germană, dar au fost introduse în cadrul acestor licee și clase românești, cu elevi și profesori de etnie română). Tot de-atunci,

la anumite facultăți și secții considerate „ideologice“ de la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca (istorie, filosofie) s-au desființat grupele de studenți în limba maghiară, acestea continuând să funcționeze numai la specializările considerate nepericuloase pentru regim (matematică, informatică, fizică, chimie, biologie etc.). Minoritățile erau jignite și de programul de „sistematizare rurală“ care, deși s-a aplicat mai mult în regiunile sudice ale țării, cu locuitori de etnie aproape numai românească, amenințau să lovească în patrimoniul istoric al acestor grupuri, în monumentele lor, în bisericile lor, în cimitirele lor etc. De aceea a și pornit în occidentul Europei o mișcare de salvare a satelor numită *Villages roumains* („Satele românești“).

Emil Cioran

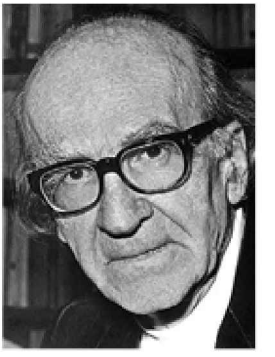

Mircea Eliade

Eugen Ionesco

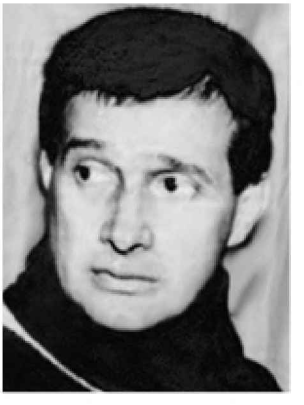

Mircea Dinescu

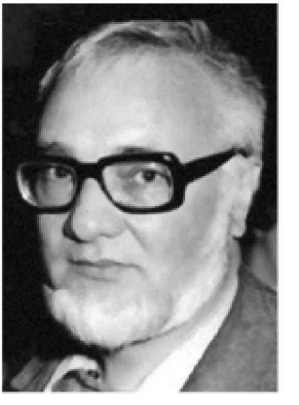

Paul Goma

Nichita Stănescu

Între timp, o parte a intelectualității române și a populației a emigrat (de regulă prin trecerea ilegală a frontierei sau prin rămânerea fără permisiune) în Occident, cerând azil politic, din cauza lipsei de libertate din România. Acolo, în Europa Occidentală și în Statele Unite, s-au afirmat mari valori ale culturii românești, de la George Enescu și Constantin Brâncuși până la

Mircea Eliade, Emil Cioran, Eugen Ionesco sau George Emil Palade. Mai ales evreii și germanii din România au părăsit treptat țara, în urma unor acorduri semnate cu Israelul și Republica Federală Germania, prin care această emigrare controlată aducea importante sume de bani regimului. Dar majoritatea românilor au trebuit să-și poarte crucea, fiindcă „locul românilor era în România", cum spunea Radio Europa Liberă. Acest post de radio, împreună cu altele (Vocea Americii de la Washington D.C. sau BBC de la Londra), a ținut trează speranța multor români și a informat corect – mai ales pe intelectuali, dar nu numai – despre evenimentele interne și externe cenzurate la București și despre imaginea tot mai proastă, în afară, a regimului din România. Ecoul unor proteste din țară, precum cel al Doinei Cornea, s-a putut auzi tot pe calea acestor unde radio.

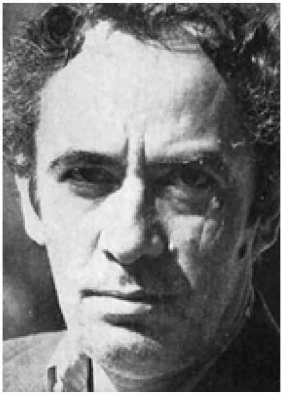

Marin Preda

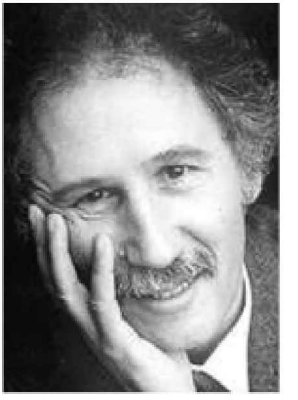

Marin Sorescu

Ana Blandiana

Încălcarea brutală a drepturilor omului și starea generală disperată a milioane de români au produs și în România o anumită rezistență și o disidență, de altă factură decât cele din țările vecine, fiindcă și regimul comunist român era deosebit (mai ales prin forța sa de represiune). Au existat acte colective de opoziție: greva minerilor din Valea Jiului (1977), formarea Sindicatului Liber al Oamenilor Muncii din România (1979), condus de Paul Goma, manifestația studenților din Iași (1987), demonstrația de protest a muncitorilor de la Brașov (1987) etc.

Mulți intelectuali, creatori de valuri adevărate, și-au păstrat demnitatea și cinstea, în ciuda pericolelor la care s-au expus, ei trebuind, de cele mai multe ori, să tacă sau să mimeze ideile partidului: Nichita Stănescu, Marin Preda, Marin Sorescu, Ana Blandiana, Mihai Botez, David Prodan, Augustin Buzura, Nicolae Breban, Mircea Dinescu și alții. Cenzura oficializată sau mascată a permis manifestarea anumitor refulări controlate ale intelectualității, mai ales în creațiile literare (proză, dramaturgie, poezie). Orice lucrare de acest fel se vindea foarte bine, adesea „pe sub mână", în

librăriile care erau asaltate de intelectuali dornici să sesizeze critici ale regimului. Alte forme ale criticii erau strecurate cu greu, în presă și în creațiile literare, reușind să înșele vigilența cenzorilor. Ele erau numite, în limbaj colocvial, „șopârle" și stârneau deliciul comentatorilor secreți, la anumite întruniri, cenacluri, reuniuni de familie. Cele mai multe astfel de forme ale opoziției erau însă descoperite de Securitate, iar promotorii lor erau pedepsiți cu asprime.

Comentariul Monicăi Lovinescu (transmis la Radio Europa Liberă), la apariția romanului *Cel mai iubit dintre pământeni* de Marin Preda, despre rezistența prin literatură față de ororile regimului comunist:

> „Cum a devenit imposibilul aproape posibil odată cu *Cel mai iubit dintre pământeni*, unde pentru prima oară un autor publicat în țară dibuiește esența răului în însuși actul «revoluționar» și insistă asupra rolului torționar al Securității, rămâne o întrebare deschisă. Și-o pun toți cititorii care au smuls acest roman din librării (cartea se cumpără la negru la prețuri incredibile și, bineînțeles, nu este reeditată).
>
> Să ne mirăm că unii cititori ai romanului, înmărmuriți de această trimitere a Securității în boxa acuzării, au lansat zvonul – persistent – că «organele» n-ar fi fost străine de moartea scriitorului? Chiar dacă ar fi neîntemeiat, zvonul este semnificativ.
>
> El arată în orice caz că nu prin povestea de iubire, și nu numai prin calitățile sale estetice, *Cel mai iubit dintre pământeni* a scurtcircuitat sensibilitatea publicului din țară.
>
> Și ne scuză pe noi de a ne fi oprit în acest roman numai la ceea ce salvează el dintr-o memorie colectivă interzisă. Pentru că, în absența oricăror arhive, a manualelor veridice de istorie contemporană, a documentelor autentice, îi poate reveni literaturii și această sarcină ingrată, de cronică.
>
> Numai că atunci când ea este menită să vadă lumina tiparului în țară, nu poate să ne ofere decât fâșii de memorie. Pe această cale, ni se pare că Marin Preda a mers cel mai departe în cartea ce merită într-adevăr titlul pe care nu-l poartă: Era ticăloșilor." (Bogdan Murgescu, coord., *Istoria României în texte*, București, 2001, p. 390)

În anii din urmă ai regimului comunist, autoritățile și serviciile secrete controlau cu greu societatea românească aflată într-o stare tot mai tensionată. Glumele contra comunismului, ale URSS și ale familiei Ceaușescu erau atât de multe și erau rostite în atât de multe împrejurări, încât cei care le rosteau nu mai puteau fi urmăriți și pedepsiți cu toții, ca odinioară. În noiembrie 1989, cam pe vremea ultimului congres al partidului comunist, în vitrina unui magazin de legume și fructe din Cluj-Napoca (astfel de magazine se chemau popular „aprozare", de la „apro[vizionare] cu zar[zavaturi]), situat lângă Universitate, a rămas scris – deși rafturile erau goale – „Avem varză". Peste noapte, un student a adăugat lângă acel anunț un altul: „Încă o lovitură dată capitalismului aflat în putrefacție!" Nu l-a mai căutat nimeni pe autor, fiindcă toată țara fierbea, ca și lumea din jurul ei.

Altminteri, protestul acesta era unul surd, general, ivit dintr-o stare de jenă, de ruşine şi chiar de disperare; era un protest special, manifestat prin critici „la o cafea" şi bancuri politice, ceea ce i-a determinat pe unii să reinventeze un proverb: „Mămăliga – mâncare tipic românească – nu explodează niciodată". Şi n-a explodat timp de multe decenii! Poate nu ar fi explodat nici în 1989, dacă nu se creau anumite condiţii, mai ales internaţionale, şi dacă nu se făceau anumite pregătiri secrete. Dar, parafrazându-l pe Nicolae Bălcescu, mişcările din centrul şi sud-estul Europei din 1989 nu au fost cauza, ci ocazia revoltei române din decembrie, în acelaşi an. Cauza adâncă este eşecul total al regimului comunist sau, detaliind, cauzele sunt intervenţia brutală, dispreţul pentru demnitatea umană, frigul, lozincile goale, întunericul, cultul personalităţii, umilirea, izolarea etc. Indiferent cum şi de către cine s-a pregătit, indiferent ce forţe externe şi interne au contribuit la declanşarea „revoluţiei" române din 1989, un fapt este sigur: mai toţi participanţii aflaţi atunci pe străzi au crezut sincer că ei înşişi schimbă lumea românească, că distrug vechiul regim, că taie răul de la rădăcină şi că fac o revoluţie adevărată. Marile demonstraţii din 16–22 decembrie 1989, de la Timişoara, Bucureşti, Cluj-Napoca, Braşov şi apoi din toate marile oraşe, cu participarea a milioane de oameni, au dovedit acest lucru. Vărsarea de sânge, tributul greu plătit cu viaţa – în ciuda exagerărilor din epocă – au fost adevărate şi dureroase. Au murit de moarte violentă, de-a valma, lideri şi oameni de pe stradă, victime şi călăi, egali până la urmă prin sacrificiul final. Au fost atunci peste o mie de morţi, poate mai mulţi. Ei trebuie adăugaţi zecilor de mii de oameni omorâţi de comunism în România. Prin acest sfârşit violent al dictaturii comuniste în România, ţara a fost iarăşi „originală" în tragedia ei, cum „original" a fost şi regimul comunist *à la roumaine*.

Clădirea Operei din Timișoara a devenit centrul rezistenței anticomuniste din oraș, decembrie 1989.

Revoluția română a avut între obiectivele ei imediate și cucerirea Radioului și a Televiziunii Române, încât noii lideri au fost văzuți de toți românii, de întreaga lume, la televizor. A fost, într-un fel, prima revoluție din lume transmisă în direct, prin sunet și imagini. Popularitatea multora dintre aceia care aveau să conducă noua Românie a depins de frecvența apariției lor pe micile ecrane. În fruntea țării s-a instaurat un organ provizoriu de conducere, numit Frontul Salvării Naționale (FSN), care a luat primele măsuri de democratizare.

Comunicatul în zece puncte al Consiliului FSN (22 decembrie 1989):

„Cetățeni și cetățene,

Trăim un moment istoric. Clanul Ceaușescu, care a dus țara la dezastru, a fost eliminat de la putere. Cu toții știm și recunoaștem că victoria de care se bucură întreaga țară este rodul spiritului de sacrificiu al maselor populare de toate naționalitățile și, în primul rând, al admirabilului nostru tineret, care ne-a restituit, cu prețul sângelui, sentimentul demnității naționale. Un merit deosebit îl au cei care ani de zile și-au pus în pericol viața, protestând împotriva tiraniei.

Se deschide o pagină nouă în viața politică și economică a României.

În acest moment de răscruce am hotărât să ne constituim în Frontul Salvării Naționale care se sprijină pe armata română și care grupează toate forțele sănătoase ale țării, fără deosebire de naționalitate, toate organizațiile și grupările care s-au ridicat cu curaj în apărarea libertății și demnității în anii tiraniei totalitare.

Scopul Frontului Salvării Naționale este instaurarea democrației, libertății și demnității poporului român.

Din acest moment, se dizolvă toate structurile de putere ale clanului Ceaușescu. Guvernul se demite, Consiliul de Stat și instituțiile sale își încetează

activitatea. Întreaga putere de stat este preluată de Consiliul Frontului Salvării Naţionale.

Ca program, Frontul propune următoarele:

1. Abandonarea rolului conducător al unui singur partid şi statornicirea unui sistem democratic pluralist de guvernământ.

2. Organizarea de alegeri libere în cursul lunii aprilie.

3. Separarea puterilor legislativă, executivă şi judecătorească în stat şi alegerea tuturor conducătorilor politici pentru unul sau, cel mult, două mandate. Nimeni nu mai poate pretinde puterea pe viaţă.

Consiliul Frontului Salvării Naţionale propune ca ţara să se numească pe viitor România. [...]

4. Restructurarea întregii economii naţionale pe baza criteriilor rentabilităţii şi eficienţei.

Eliminarea metodelor administrativ-birocratice de conducere economică centralizată şi promovarea liberei iniţiative şi a competenţei în conducerea tuturor sectoarelor economice.

5. Restructurarea agriculturii şi sprijinirea micii proprietăţi ţărăneşti. Oprirea distrugerii satelor.

6. Reorganizarea învăţământului românesc potrivit cerinţelor contemporane. Reaşezarea structurilor învăţământului pe baze democratice şi umaniste.

Eliminarea dogmelor ideologice care au provocat atâtea daune poporului român şi promovarea adevăratelor valori ale umanităţii. Eliminarea minciunii şi a imposturii şi statuarea unor criterii de competenţă şi justiţie în toate domeniile de activitate.

Aşezarea pe baze noi a dezvoltării culturii naţionale.

Trecerea presei, radioului, televiziunii din mâinile unei familii despotice în mâinile poporului.

7. Respectarea drepturilor şi libertăţilor minorităţilor naţionale şi asigurarea deplinei lor egalităţi în drepturi cu românii.

8. Organizarea întregului comerţ al ţării, pornind de la cerinţele satisfacerii cu prioritate a tuturor nevoilor cotidiene ale populaţiei României. [...]

9. Întreaga politică externă a ţării să servească promovării bunei vecinătăţi, prieteniei şi păcii în lume, integrându-se în procesul de constituire a unei Europe unite, casa comună a tuturor popoarelor continentului. Vom respecta angajamentele internaţionale ale României şi, în primul rând, cele privitoare la Tratatul de la Varşovia.

10. Promovarea unei politici interne şi externe subordonate nevoilor şi intereselor dezvoltării fiinţei umane, respectul deplin al drepturilor şi libertăţilor omului, inclusiv al dreptului de deplasare liberă.

Constituindu-ne în acest Front, suntem ferm hotărâţi să facem tot ce depinde de noi pentru a reinstaura societatea civilă în România, garantând triumful democraţiei, libertăţii şi demnităţii tuturor locuitorilor ţării." (Bogdan Murgescu, coord., *Istoria României în texte*, Bucureşti, 2001, pp. 397–398)

Decretul-lege al FSN privind funcţionarea partidelor politice (31 decembrie 1989):

„Pentru realizarea unei societăţi cu adevărat democratice în România, asigurarea şi apărarea drepturilor fundamentale ale cetăţenilor şi înfăptuirea

principiului pluralismului politic [...] Consiliul Frontului Salvării Naționale decretează:

Art. 1. – În România este liberă constituirea partidelor politice, cu excepția partidelor fasciste sau care propagă concepții contrare ordinii de stat și de drept în România. Nicio altă îngrădire pe motive de rasă, naționalitate, religie, grad de cultură, sex, sau convingeri politice nu poate împiedica constituirea și funcționarea partidelor politice. Înregistrarea și funcționarea partidelor politice se fac în conformitate cu prevederile prezentului decret-lege.

Art. 2. – Organizarea și funcționarea partidelor politice se fac, potrivit statutelor acestora, numai pe bază teritorială.

O persoană nu poate face parte în același timp din două sau mai multe partide politice." (Bogdan Murgescu, coord., *Istoria României în texte*, București, 2001, p. 398)

Nicolae Ceaușescu și „sinistra lui soție" au fost prinși, judecați, condamnați și executați chiar în ziua de Crăciun a anului 1989. Procesul nu a fost unul normal, fiindcă nici vremurile nu erau normale. Circulau intense zvonuri că, atât timp cât dictatorul se află în viață, carnagiul de pe străzi nu va înceta. Pe de altă parte, erau temeri că se va produce un asalt al mulțimii asupra locului de detenție (la Târgoviște) a celor doi soți Ceaușescu. Oricum, dacă acești „călăi" – cum erau numiți în mass-media românească atunci – ar fi fost scoși în stradă, ei ar fi fost fără îndoială linșați de oameni, lapidați, umiliți pentru toate relele pricinuite românilor.

NOUA LIBERTATE: SPERANȚE, VISURI,DEZAMĂGIRI, CERTITUDINI...

Viața fără speranțe este ca un ogor fără rod.

Românii și-au făcut cele mai mari speranțe și chiar visuri în 1989, închipuindu-și că totul se va schimba rapid în bine, ca la o comandă magică. Mulți spuneau că acum sigur vor veni americanii (occidentalii) – cei atât de așteptați după 1945! – și că societatea va înflori brusc și spectaculos. Alții, mai neîncrezători, dar mai aproape de realitate, credeau că va mai trebui să treacă un timp, fiindcă urmările vechiului regim erau greu de îndepărtat. Unii ar fi vrut să șteargă cu buretele toată generația veche, „comunistă", socotită „pătată" și incapabilă să construiască noua Românie. Așa ceva era însă imposibil. Era aproape cu neputință să găsești conducători „curați ca lacrima", când toată pătura intelectuală din țară, cu puține excepții, făcuse parte din rândul celor cam patru milioane de membri ai PCR. Cei mai mulți dintre aceștia flămânziseră odată cu toți românii. Era imposibil să găsești buni manageri, buni politicieni, cu doctrine închegate, buni bancheri, buni experți în capitalism. Iar cei care trăiseră în afară nu se bucurau de suficientă încredere, erau ponegriți de către o anumită propagandă (se spunea că ei nu mâncaseră salam cu soia!) sau nu se încumetau să accepte anumite provocări. Populația era adesea dezorientată, după decenii de minciuni, de lipsuri, de control venit de sus. Era cumva ca în alegoria sau povestea cu supa: atunci când s-a construit comunismul din capitalism, s-a procedat – se poate spune – ca și cum o mare ar fi fost transformată într-un acvariu cu pești, iar apoi acvariul într-o oală cu supă; acum, după 1989, românii și ceilalți „foști socialiști" trebuiau să transforme iarăși ceea ce mai rămăsese din oala cu supă în marea de la început. Din această pildă tristă se vede cât de greu era să refaci capitalismul după decenii de regim comunist.

În primele luni de „libertate", în țară a domnit o confuzie generală, alimentată de zvonuri și de nesiguranță, de anumite măsuri contradictorii luate de organele conducerii provizorii a țării. Poporul de rând, alimentat decenii în șir cu o anumită ideologie, aștepta măsuri de stânga din partea unor personalități politice de aceeași orientare. „Partidele istorice" renăscute și conduse de șefi aproape necunoscuți, mulți reveniți din emigrație, dintre românii care nu mâncaseră „salam cu soia", erau primite cu răceală de mase. În aceste condiții, s-au afirmat tot vechi lideri comuniști, dar pe care evenimentele din 1989 îi surprinseseră în poziții social-politice modeste, care fuseseră îndepărtați de Ceaușescu din centrul puterii. O parte dintre intelectuali și dintre tineri au luat atitudini clare și au cerut măsuri adânci de eliminare a comunismului și comuniștilor de pe scena politică, recurgând la o rezistență *sui generis* (originală) în Piața Universității din București. În fața acestor curente și mișcări, o parte din autorități au răspuns încurajând

„mineriadele“ (raiduri periodice la Bucureşti ale minerilor din Valea Jiului) – manifestări violente, însoţite de agresiuni şi distrugeri, producătoare de nesiguranţă internă şi de neîncredere internaţională. România apărea în ochii străinilor ca o ţară ciudată, în care minerii şi nu regimul democratic rezolvă problemele grave.

Recuperarea istoriei s-a făcut şi prin liderii fostelor partide istorice: Corneliu Coposu şi Ion Raţiu (dreapta)

După 1989, românii au avut patru preşedinţi, unul de orientare social-democrată, fost lider comunist (Ion Iliescu), altul de orientare creştin-democrată, fost membru PCR, însă fără funcţii importante (Emil Constantinescu), unul din partea Partidului Democrat Liberal, şi el membru cândva al PCR şi fost reprezentant comercial al României la Anvers înainte de 1989 (Traian Băsescu), şi unul din partea Partidului Naţional Liberal, primul care nu a fost membru al PCR înainte de 1989 (Klaus Iohannis). Alegerile prezidenţiale de după 1991, ca şi funcţionarea tuturor instituţiilor statului s-au produs pe baza unei noi constituţii, democratice.

Violenţe în timpul mineriadei din 13–15 iunie 1990

Şi guvernele au fost de aceeaşi orientare: până în 1996 erau guverne social-democrate, considerate de unele cercuri politice drept „neocomuniste", între 1996 şi 2000 au fost guverne cu preponderenţă creştin-democrată şi liberală, iar după 2000 au revenit la putere social-democraţii. Alegerile din 2004 au fost câştigate de opoziţie, noul prim-ministru fiind liberal, dar preşedintele provenind tot dintr-o facţiune social-democrată, rebotezată cu numele de Partid Democrat Liberal (PDL). Faptul demonstrează că şi în România, în ciuda greutăţilor, s-a reinstaurat democraţia, natural, cu anumite opinteli deocamdată, cu multe stângăcii, cu avansări şi cu paşi înapoi. Şi pentru trecerea de la dictatură la democraţie este potrivită povestea cu supa, acvariul şi marea. Iar în România, „supa" a fost de foarte proastă calitate, de aceea niciun partid şi nicio coaliţie politică nu au putut face minuni.

Colaborarea dintre democrat-liberali şi naţional-liberali nu a fost de lungă durată. S-a încercat o formulă de alianţă cu social-democraţii, şi aceasta trecătoare. Alegerile prezidenţiale din 2009 au fost câştigate din nou de preşedintele Traian Băsescu, care a impus o echipă guvernamentală formată din reprezentanţii propriului partid (PDL), ai partidului minorităţii maghiare şi ai unor parlamentari deveniţi „independenţi" (după părăsirea propriilor partide, cu ajutorul cărora intraseră în parlament). Opoziţia, alcătuită în principal din Partidul Social Democrat şi Partidul Naţional Liberal, îşi îndeplineşte rolul de a critica puterea şi caută soluţii democratice de a se impune în faţa alegătorilor. În 2014 a fost ales preşedinte al României Klaus Iohannis, fostul primar al Sibiului, susţinut de un larg electorat, format din majoritatea românilor din ţară dezamăgiţi de prestaţia partidelor politice şi din românii aflaţi în străinătate. Această dezamăgire a condus chiar la proteste energice, în urma cărora s-a format (în 2015) un guvern de tehnocraţi condus de Dacian Cioloş, fost comisar european pentru agricultură din partea României. Protestele au continuat în Bucureşti şi în marile oraşe ale ţării, pe fondul succesiunii unor guverne PSD efemere (Sorin Grindeanu, Mihai Tudose), tot mai puţin credibile în ochii electoratului şi, mai ales, ai intelectualilor. De la 29 ianuarie 2018, în fruntea guvernului se află Viorica Dăncilă (PSD), executivul nereuşind să asigure stabilitatea internă şi nici prestigiul internaţional al României.

Președintele SUA Bill Clinton la București

Au rămas pentru o vreme speranțele și visurile, care-și pierd și ele, treptat, în ritm destul de rapid, din avântul, claritatea și energia de la început. Au venit curând și dezamăgirile. Imediat după 1989 românii au vrut să scape repede de „lagărul socialist", de alianțele comuniste, impuse de „marele vecin de la Răsărit" și să intre în Organizația Atlanticului de Nord sau North Atlantic Treaty Organization (NATO) și Uniunea Europeană (UE). Sondajele de opinie arătau că 80–90% din români erau dornici ca țara lor să se integreze în „structurile euroatlantice", ceea ce îi situa, din acest punct de vedere, în fruntea națiunilor ex-comuniste. Numai că nu era atât de simplu cum credeau românii. Țara moștenise o situație dezastruoasă, accentuată ulterior, și mai ales o economie centralizată, formată din uriașe uzine, combinate și fabrici care consumau mult și produceau puțin și care deveniseră inutile. La acestea se adăugau multă sărăcie, copii orfani, părăsiți și bolnavi de SIDA, șomaj, inflație, corupție, emigrație, drepturi ale omului încălcate etc. Erau, prin urmare, suficiente motive pentru care românii să nu fie aleși de la început între „premianții" invitați să intre în NATO, adică în „plutonul fruntaș", format din polonezi, cehi, slovaci și unguri. Deși dezamăgirea a fost atunci, în 1997, foarte mare, aceiași români l-au

întâmpinat pe președintele Bill Clinton, liderul SUA și al lumii, la București, cu o căldură umană impresionantă. Dacă acești români au așteptat Occidentul timp de cincizeci de ani, au considerat că mai pot aștepta un timp, fiindcă idealul european merita orice sacrificii. Din păcate, aceste sacrificii din partea românilor sunt înțelese pe deplin numai de o parte a populației, cealaltă parte așteptând să se întâmple de la sine adevărate minuni. Pe acest fond de așteptare, au sporit dezamăgirea și nemulțumirea oamenilor, mai ales că uneori, rar, câte o Casandră (simbol al relelor prevestiri) amenință iarăși România cu fantasma Răsăritului, a neputinței de îndreptare, a așezării noastre într-o zonă „gri", ca un tampon între „civilizație" și „barbarie". Prezența activă a NATO pe teritoriul României, ca și în Polonia și în țările baltice, pare să mai atenueze din nesiguranță, deși politica Federației Ruse în apropierea granițelor răsăritene ale celor două state românești creează destule motive de îngrijorare.

Între timp (după amânări repetate din partea Bisericii Ortodoxe Române), ca o nouă mărturie a orientării occidentale, a chemării europene a națiunii române, papa Ioan Paul al II-lea a putut veni în 1999 în România – prima țară ortodoxă din lume pe care o vizitase vreodată oficial un suveran pontif –, fiind întâmpinat de sute de mii de oameni, cu o ardoare creștină și umană cum rar se mai văzuseră. Sfântul Părinte și-a revărsat bunăvoința și binecuvântarea sa asupra tuturor românilor, semn de bun augur pentru țară. Firește, aceasta nu însemna că România depășise greutățile prin care trecea. Totuși, în urma unor progrese interne abia vizibile și a unei situații internaționale modificate (după atacurile teroriste din America de la 11 septembrie 2001), România a fost invitată în 2002 să adere oficial la NATO, iar în anul 2004 a devenit efectiv membră a acestei organizații. Un nou președinte american – George W. Bush – a venit la București, fiind primit cu un mare entuziasm popular și cu un curcubeu de speranță, pe cerul abia înseninat. Oamenii au răsuflat ușurați, oarecum mulțumiți de „umbrela de securitate" așezată deasupra lor, pe care o înțelegeau, totuși, neclar, pe fondul unui nivel de trai destul de scăzut.

Papa Ioan Paul al II-lea binecuvântează România.

După intrarea în NATO s-au intensificat tratativele pentru intrarea țării de la Dunăre și de la Carpați în Uniunea Europeană. În acest caz, condițiile erau mult mai severe, eforturile depuse au trebuit să fie mult mai mari, ținând seama și de complicarea relațiilor internaționale, de accentuarea terorismului, de anumite tensiuni apărute între SUA și vechii săi aliați europeni. Totuși, România a fost capabilă să încheie în timp util tratativele de aderare și să devină membru efectiv al Uniunii Europene în anul 2007. Toate acestea presupun, firește, un viitor de bunăstare, dar și sacrificii și obligații, pe care oamenii au început să le înțeleagă treptat. Până la prosperitatea așteptată în România, mulți români (peste două milioane) au ales în ultimele decenii să muncească și să trăiască în Occident, mai ales în anumite state europene avansate (Italia, Spania, Franța, Germania, Marea Britanie), dând naștere unei emigrații românești foarte consistente, active, generatoare de probleme pe plan intern și internațional. Între cetățenii români emigranți se află și zeci de mii de romi, mulți dintre ei neadaptați social și discriminați deopotrivă în România și în țările de adopție.

Semnarea Tratatului de aderare a României la Uniunea Europeană, 25 aprilie 2005

Din păcate, o criză economică așa cum nu a mai cunoscut omenirea după al Doilea Război Mondial a lovit, din 2009, majoritatea țărilor lumii, devenind deosebit de puternică și în România. Faptul a dus la o serie de lipsuri, la îngrijorări, la accentuarea emigrării unora dintre români spre țări mai prospere și la sporirea neîncrederii în clasa politică. Neîncrederea generalizată a condus la o serie de frământări sociale și politice, ale căror urmări sunt greu de prevăzut, pe fondul unei lumi europene care pare tot mai instabilă. Unii cetățeni – cum s-a mai întâmplat în istorie, în situații similare – au uitat prea repede fața întunecată a comunismului, începând să aibă nostalgii după anii de odinioară. Cu toate acestea, în societatea noastră tot mai globalizată, România face parte din Organizația Tratatului Atlanticului de Nord și din Uniunea Europeană și speră să facă față provocărilor pomenite, mai întâi prin sine și apoi prin forța unității tuturor membrilor acestor structuri. Din păcate, provocările anilor din urmă, puternic accentuate de valurile de migrație venite dinspre Siria, nordul Africii și alte țări răsăritene, de terorismul promovat de Statul Islamic și de alte forțe, ca și de politica Federației Ruse în Ucraina și la Marea Neagră, au erodat forța Uniunii Europene și încrederea multor cetățeni europeni în rolul pozitiv al acestei organizații. Pe acest fond, au crescut în multe state europene – inclusiv în unele vecine cu România – influența și ponderea în viața politică a unor grupări naționaliste și xenofobe, care amenință

stabilitatea continentului, pacea și ordinea mondială, bazate pe dialog și bună înțelegere.

Marea adunare populară de pe 27 august 1991 la Chișinău

Pe un drum democratic au pornit și românii din fosta Uniune Sovietică, încă înainte de desființarea oficială a acestui stat. În mod surprinzător, după aproape cinci decenii de stăpânire sovietică și de deznaționalizare, românismul a ieșit la iveală cu forță, arătând tuturor că identitatea adevărată și veche a milioanelor de locuitori din stânga Nistrului nu se pierduse. Mai ales începând din 1989, s-a trecut la o serie de măsuri memorabile, care au schimbat soarta regiunii: revenirea la scrisul cu litere latine, declararea limbii române ca limbă oficială, adoptarea tricolorului roșu-galben-albastru ca drapel național, proclamarea suveranității Republicii Moldova, denunțarea pactului Ribbentrop–Molotov (din 23 august 1939, prin care se recunoștea Basarabia ca sferă de influență sovietică), proclamarea țării drept „stat suveran, independent și democratic" (la 27 august 1991), adoptarea imnului național „Deșteaptă-te române!", adoptarea monedei naționale – leul, admiterea Republicii Moldova în ONU etc. Toate acestea au schimbat din temelii situația locuitorilor dintre Prut și Nistru, pregătind revenirea la valorile istorice și culturale tradiționale, înăbușite de bolșevici și de sovietici. A început un proces complex de apropiere de România și de realitățile generale ale poporului român de pretutindeni, de la „podurile de flori" de peste Prut, cultivate cu mare avânt de intelectuali, până la dialogul politic dintre conducerile celor două țări. Trecerea la o societate cu mai multe partide politice (sau la pluripartidism) a condus repede la formarea a două

direcții opuse: pe de o parte forțele naționale și proeuropene, iar pe de alta forțele comuniste și filoruse, fiecare cu diferite nuanțe. Minoritatea slavă (ruso-ucraineană) comunistă a proclamat așa-numita „Republică Moldovenească Nistreană", cu reședința la Tiraspol, pe un teritoriu situat de-a lungul Nistrului, pe ambele maluri, dominat de forțele Armatei XIV rusești, adevărată armată de ocupație. De asemenea, și alte grupuri minoritare, precum găgăuzii, manifestă tendințe secesioniste, de separație de restul statului. În 1991–1992, forțele separatiste comuniste și filoruse din Transnistria au pornit chiar un război, sprijinit pe față de Moscova, care a dus la numeroase victime și la mari pierderi materiale. S-a dorit impunerea ideii că tânărul stat moldovean nu poate funcționa singur, în afara sferei Rusiei. Transnistria a rămas practic o enclavă secesionistă (ca o insulă separată), ruptă de conducerea centrală a țării, nerecunoscută oficial de nimeni pe plan internațional, dar sprijinită puternic de Moscova, pe față și în secret. În paralel, Constituția țării a garantat drepturile și libertățile democratice ale tuturor cetățenilor și egalitatea, din toate punctele de vedere, a minorităților naționale cu populația majoritară.

Imagini din timpul războiului din Transnistria, 1992

După președințiile lui Mircea Snegur și Petru Lucinschi, care au apărat, cu anumite șovăieli, interesele naționale și specificul românesc, au urmat o guvernare comunistă și un președinte de aceeași orientare (Vladimir Voronin). Prin aceasta, Republica Moldova a fost singurul stat european de după 1989, condus vreme de opt ani de un partid comunist, care a folosit o propagandă destul de eficientă pentru îndepărtarea locuitorilor țării de România, pentru cultivarea moldovenismului separatist, pentru ponegrirea „burgheziei române" interbelice și a românilor „fasciști și naționaliști". Abia evoluțiile recente, de după 2009, arată o revenire treptată spre normalitate, însoțită de îmbunătățirea raporturilor cu România și de reluarea eforturilor

de integrare europeană. România, indiferent de orientarea politică a guvernelor sale de după 1989, a sprijinit mereu – cu intensități diferite și cu mijloace mai mult sau mai puțin potrivite – afirmarea independenței Republicii Moldova și orientarea sa euroatlantică, spre valorile generale democratice. După câteva mandate interimare de președinte, în fruntea instituției supreme în stat s-a aflat, între 2012 și 2016, președintele Nicolae Timofti, ales de parlament. Președintele Nicolae Timofti a întreprins cinci vizite oficiale și de lucru în România (București, Suceava, Iași), în cadrul cărora a discutat cu omologii săi de la București despre destinul Republicii Moldova. În timpul vizitei oficiale la București din 16 februarie 2016, președintele Timofti a rostit următoarele: „Suntem uniți prin sânge, istorie și spirit. Trebuie doar să punem în valoare acest tezaur comun, în numele prosperității și securității noastre, a tuturor". În timpul președinției sale, agenda europeană a Republicii Moldova a fost prioritară. Au fost însă și aspecte care, în acest interval de timp, au afectat reputația și încrederea instituțiilor puterii din țară. Criza din sistemul bancar a scos în prim-plan prezența fenomenului corupției la cel mai înalt nivel. Toate acestea au pregătit ascensiunea la funcția supremă în stat a lui Igor Dodon, conducătorul Partidului Socialiștilor, promotor al moldovenismului și al politicii de aservire a țării față de Moscova. După conflictul armat care a condus, în urma sprijinului Rusiei, la formarea acelei pseudorepublici secesioniste, situate în cea mai mare măsură la est de Nistru – Transnistria – românii din acea zonă sunt discriminați, opriți de la educație în limba română și obligați să folosească alfabetul chirilic.

Românii din statele vecine României și Republicii Moldova au o situație precară, fiindu-le periclitate statutul etnic și educația în limba maternă. În cea mai grea stare se află românii din partea de nord a Bucovinei, din ținutul Herța și din Maramureșul din dreapta Tisei, cuprinși în Ucraina. Românii de pe Valea Timocului, din Serbia, sunt declarați vlahi și li se refuză dreptul la biserică și la educație în limba națională. Românii din Ungaria sunt pe calea asimilării, cei din Bulgaria nu se bucură de nicio recunoaștere în calitatea lor de minoritate etnică, la fel ca și cea mai mare parte a aromânilor, meglenoromânilor și istroromânilor din Balcani.

Astfel, ca și în alte cazuri din lume, românii sunt astăzi un popor cu două state, care au aceeași limbă oficială (indiferent cum este ea numită), aceleași simboluri naționale, aceleași valori culturale, același poet național – Mihai Eminescu –, aceeași înțelegere a lumii și a vieții, de la venirea pe pământ până la „vârsta de iubit" și până la „marea trecere", de la dansul popular și de la mărțișor până la curgerea unduită a doinei.

*

Românii și-au făcut istoria așa cum s-au priceput, nici mai bine, nici mai rău decât alte popoare. Istoria lor nu a fost pură sau imaculată, dar nici oribilă și plină doar de dezastre. A fost de toate felurile, ca viața, fiindcă istoria înseamnă viață. Este important de știut că românii există și ei între națiunile lumii, că au o țară sau chiar două țări ale lor, cu un trecut bogat, cu Dunărea și cu Munții Carpați, cu țăranii Maramureșului, uitați parcă de timp, cu mănăstirile pictate ale Moldovei, cu Delta și cu Marea Neagră, cu podgoriile de la Cricova și clopotele Căprianei, cu aurul Apusenilor și cu cetățile de pe Nistru, cu Eminescu, Blaga, Enescu sau Brâncuși, cu oameni care mai așteaptă încă să fie cunoscuți. Ei au un mesaj de transmis pentru comunitatea internațională și țin mult la acest mesaj al lor.

Referințe critice

Academicianul Ioan-Aurel Pop este nu doar un istoric și un dascăl respectat și iubit, ci și un constructor de instituții, precum și un om al cetății, o conștiință activă și responsabilă prezentă în dezbaterile publice privind soarta disciplinei ce o profesează, în polemicile referitoare la evoluția comunității locale și a țării. Domnia Sa este un istoric care și face istorie. Director din 1993 al Centrului de Studii Transilvane, director al institutelor culturale românești de la New York și Veneția, rector al UBB din 2012, Acad. Prof. Ioan-Aurel Pop și-a lăsat amprenta inconfundabilă asupra destinului acestor instituții și a oamenilor care gravitează în jurul lor.

Ioan Bolovan

Stimate Confrate, ești un intelectual ales. Profesorul este dublat de istoricul înzestrat. Cunoștințele îți conferă o bază științifică solidă. Stăpânești temeinic și poți utiliza trei limbi de circulație internațională și alte două le poți folosi practic. Ai o personalitate puternică și o energie corespunzătoare. Ești un istoric militant, dar totodată și un organizator, un manager înnăscut, dornic necontenit de a zidi. Totdeauna în mijlocul problemelor, multiprezent și în același timp înarmat cu tact și cu măsură, deși intransigent în acțiuni, știi să le înfățișezi într-un veșmânt de amabilitate firească. În ochii noștri, ai celorlalți, te înfățișezi cu un ton liniștit, dar întemeiat pe competență, și-ți susții pozițiile cu fermitate, neșovăitor.

Ești deschis către lume, integrat unei spiritualități mondiale, dar în același timp înțelegi să-ți slujești țara și neamul de pe poziții moderate, dar ferme, întemeiate pe certitudini. Din 1992 conduci eficient Centrul de Studii Transilvane din Cluj-Napoca. Ai condus între 2003 și 2007, cu multă competență și dăruire, Institutul Român din Veneția. Ai asigurat și asiguri, de asemenea, ființarea unor publicații periodice de prestigiu, integrate lumii europene. În paralel, ți-ai desfășurat la înalt nivel activitatea didactică și cea de cercetare. Nu putem să nu amintim și prezența pe care ai avut-o, stimate Coleg, ca Visiting Professor în Statele Unite și mai ales în Italia, ca și stăruința de a fi prezent în periodice străine. Te bucuri de aprecieri și de o recunoaștere internațională a valorii.

În activitatea de creație științifică ai fost și ești preocupat de probleme ale istoriei naționale, având necontenit preocuparea integrării ei europene și mondiale. Te-ai dăruit cu prioritate problemelor provinciei natale, dar ai adus contribuții importante privind istoria românilor în ansamblul ei, inclusiv în volumul IV al ediției a doua a Istoriei românilor. *Ești editor de izvoare, ai demonstrat și demonstrezi o deosebită competență în studierea problematicii sociale medievale a Transilvaniei, ai contribuții genealogice de înalt nivel, te-a atras și istoria militară. Cu preocuparea dominantă a prezenței internaționale a istoriografiei noastre, ai realizat singur sau în colaborare, dar având rolul*

principal în realizarea proiectelor, sinteze ale istoriei Transilvaniei, dar și a României. Ești receptiv și interesat față de variate teme, având și o firească deschidere – când este cazul – și către lucrări de popularizare.

Dan Berindei

Un contrast armonios, dacă pot spune astfel, ba chiar o anume incompatibilitate – rară și fecundă – a câtorva trăsături fizice și spirituale se lasă descoperite în persoana și în personalitatea academicianului Ioan-Aurel Pop: fragilitatea constituției de seminarist supus și flexibilitatea intelectuală iezuită, disciplina cazonă și fervoarea juvenilă, ambiția încordată și erudiția senină, retractilitatea structurală și sociabilitatea, expansiunea și temperanța, apoi spiritul reflexiv, pasiunea pentru istorie și pentru arheologia arhivistică dublate de interesul viu pentru viața Cetății și devoțiunea apostolatului activ. Aerul de copil înțelept nu îl părăsește în nicio împrejurare. Conduce dialogul, polemica, pledoaria cu diplomație și cu tact pedagogic, astfel încât, dincolo de justețea argumentelor, impresia pe care fermitatea poziției sale asumate și exprimate o produce rămâne negreșit una de noblețe și civilitate.

Angela Martin

Îl găsim aici pe Ioan-Aurel Pop istoricul, cel pentru care trecutul nu e simplă literă moartă sau inventar de cronologii seci și controversate, ci chiar temelia prezentului. El este autor și coordonator de impresionante spectacole ale rădăcinilor noastre – întrepătrunse cu ale altor neamuri, dar păstrându-și autonomia și specificitatea. Îl descoperim pe cititorul și degustătorul de literatură bună, pentru care textul scris se cuvine a fi nu doar exact și nepărtinitor în încheierile sale, ci și rostit memorabil, în cuvinte potrivite care să probeze caracterele limbii române. Îl întâlnim în fiecare pagină pe Ioan-Aurel Pop omul cetății, prezent în miezul lucrurilor și gata să pună umărul la bunul lor mers. Atent la seisme mai mari ori mai mărunte ale vremii, intervine prompt și expresiv de câte ori simte că punctul pe i a fost rătăcit în polemici goale. Îl găsim pe Profesorul îndrăgostit de Universitate și de rosturile acesteia în lumea contemporană, cel care știe, pe urmele lui Vasile Pârvan, care este „datoria vieții noastre". Citim elogiile sale atent cumpănite la marile figuri ale culturii naționale și argumentele sale ferme despre legitimitatea sentimentului național.

Irina Petraș

În cultura noastră, literatura pe seama specificului românesc se întinde, cronologic vorbind, de la cronicari și până astăzi, autori de formație diferită și specialități diferite – istorici, geografi, filosofi, sociologi, psihologi, scriitori etc. din toate timpurile – simțindu-se mereu datori și deopotrivă îndreptățiți să scrie despre trăsăturile noastre de neam devenite până la urmă specific național; iar la

un moment dat, în modernitate și contemporaneitate, tema a căpătat denumirea de „românism". În această temă aș încadra și noua carte a optzecistului clujean, cu specificarea că, așa cum sugerează și titlul, specificul românesc este privit din perspectiva ultimei provincii unite cu țara, Transilvania. Alcătuită din discursuri ocazionale – dar nu spunea Goethe că, de fapt, orice text este ocazional, adică stârnit de un stimul din mediul exterior? –, din comunicări științifice la felurite simpozioane, lecții la ceremonii universitare, evocări ale unor mari dascăli ai Universității din Cluj etc., cartea se încheagă pas cu pas, în mod cronologic, în jurul temei mari, Transilvania și specificul ei. Iar considerațiile despre provincia noastră iradiază asupra întregului spațiu românesc, privirea istoriografului îndreptându-se dinspre aproape spre departe. Spre deosebire de autorii care au scris cu voluptate și mânie cele mai negative și insultătoare lucruri cu putință despre România (ca să dau un singur exemplu, nu cel mai negativ, dar foarte cunoscut: Cioran, cu articolele lui politice și cu Schimbarea la față a României, *din 1936), și spre deosebire de exaltații elogiatori și vulgarizatori ai unei românități sublime, dar închipuite, Ioan-Aurel Pop are o privire pur și simplu echilibrată: el consideră românii un popor/o națiune normal/ă, cu defecte și calități cum are toată lumea și cu posibilități firești de evoluție. Nici nu trebuie să fim altceva decât un popor, respectiv o națiune, în rând cu lumea*

Marta Petreu

Bibliografie

1. Bârlea, Octavian, *Romania and the Romanians,* Los Angeles, 1977

2. Brătianu, Gheorghe I, *Origines et formation de l'unité roumaine*, Bucureşti, 1943

3. Bulei, Ion, *Scurtă istorie a românilor*, Bucureşti, 1996

4. Cantellan, Georges, *A History of the the Romanians*, New York, 1989

5. Cândea, Virgil, *An Outline of Romanian History*, Bucharest, 1977

6. Constantinescu, Miron, Constantin Daicoviciu şi Ştefan Pascu, *Historie de la Roumanie des origines à nos jours*, Roanne, 1970; Bucarest, 1971

7. Constantiniu, Florin, O *istorie sinceră a poporului român*, Bucureşti, 1997

8. Deletant, Andrea şi Dennis, *Romania (World Bibliographical Series*, *Volume 59)*, Denver–Oxford–Santa Barbara, 1985

9. Durandin, Cathérine, *Histoire des Roumains*, Paris, 1995

10. Eliade, Mircea, *The Romanians. A Concise History*, Bucharest, 1992

11. Georgescu, Vlad, *The Romanians. A History*, ediţie de Matei Călinescu, Columbus (OH), 1991

12. Giurescu, Constantin *C.*, *Istoria Românilor*, 3 vol., Bucureşti, 1935–1946

13. Giurescu, Dinu C., *Illustrated History of Romanian People*, Bucharest, 1981

14. Hitchins, Keith, *Rumania (1866–1947),* Oxford, 1994

15. Hitchins, Keith, *The Romanians (1774–1866)*, Oxford, 1996

16. Iorga, Nicolae, *Histoire des Romains et de la romanité orientale*, 10 vol., Bucarest, 1937–1945

17. Iorga, Nicolae, *Histoire des Roumains de Transylavanie et Hongrie*, 2 vol., Bucarest, 1940

18. *Istoria Românilor* (tratat), Academia Română, 9 vol., Bucureşti, 2001–2008

19. Oţetea, Andrei (ed.), *The History of the Romanian People*, New York, 1974; London, 1985

20. Pop, Ioan-Aurel, Ioan Bolovan (coord.), *Istoria ilustrată a României*, Bucureşti–Chişinău–Cluj, 2018

21. *Romania. Foreign Sources on the Romanians*, Bucharest, 1992

22. Scurtu Ion (coord.), *Istoria Basarabiei de la începuturi până la 1998*, ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1998

23. Seton-Watson, R.W., *A History of the Romanians from Roman Time to the Completion of Unity*, Cambrige, 1934; Hamdon, 1963

24. Treptow, Kurt W. (ed.), *A History of Romania*, 3rd ed., Iaşi, 1997

25. Xenopol, A.D., *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane depuis les origines jusqu'à l'union des Principautés en 1859*, 2 vol., Paris, 1896

26. Xenopol, A.D., *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ediţia a 3-a, 14 vol., Bucureşti, 1925–1930